

RAAP-RAPPORT 1977

**Studieopdracht naar een
archeologische evaluatie en
waardering van 7 schansen**

Provincies Limburg en Vlaams-Brabant

drs.ing. D.M.G. Keijers

*Ja, alle daegh aen't vechten
 Som sijnder gequetst, som door geslegen,
 D' een heeft een hou in't hoofd of een loot int lijf gecregen,
 Soo dat ick van vreesen niet en wist waer blijven,
 Ick sach daer sulcke feijten van wapenen bedrijven,
 Kruijt en loot was den buijt diemen daer deelden,
 Doen doch ick om mijn moers keucken en groote weelden,
 Ick liep na den boer en spaerde mijn leven.
 Gij sijt een dapper man.
 Daer twee mijlen voor een borstweering staet,
 Dan komdij onmanierlijck snorcken en baeren.
 Dat doet hij slechts om de boeren te vervaren,
 En stoutelijck te brantschatten na sijn eigen sin.
 Wen op de gaerde loopen.
 Om groot gewin
 Den huijsman te travailleren, bijlo, hij gaeter na.
 Goeden dach, boeren verdriet,
 U vrome daden syn op veel dorpen wel gebleken.
 Dats waer, de ham hebdi inde boter gesteken,
 En soo gesoden tegen natuer en reden.
 Niemant en dorst hem te straffen.
 Ja wat hij oock dede,
 Hij mochtet op zijn soldaetschap al voeren.
 't Is maechdeschenden.
 't Lant raseren,
 Tis al vrijbuijt, dat gij krijcht tot de boeren.
 Hoe menich goetmans kint hebdi gemaect tot hoeren.
 Die eerlijck van geslacht plachten te leven.
 Kijck inde krijch, wie salt u al vergeven?
 Want gij wonnet al hoe gij hadt gewet.
 Menich welgestelt huisman hebdi op den dijck geset.
 En door u geweld zijn beesten doen verkoopen.
 't Wijf most om tgebraen.
 De man most om de wijn loopen.
 Of gij smeeet hem tlijf ontween.*

Verhouding tussen boer en soldaat in een Leids rederijkersspel
 omstreeks 1600 (Adriaenssen, 2007).

Archeologisch Adviesbureau

Colofon

Opdrachtgever: Agentschap R-O Vlaanderen

Titel: Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Status: eindversie

Datum: 28 oktober 2009

Auteur: *drs.ing. D.M.G. Keijers*

Projectcode: VOSC

Bestandsnaam: RA1977_VOSC.indd

Projectleider: drs.ing. D.M.G. Keijers

Projectmedewerkers: drs. X.C.C. van Dijk, drs. E. Rondags, drs. N.A.H. Sprengers & drs. G. Tichelman

Autorisatie: drs. W. De Baere & dr. M. Verhoeven

ISSN: 0925-6229

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

telefoon: 0294-491 500

telefax: 0294-491 519

E-mail: raap@raap.nl

Samenvatting

In opdracht van het Agentschap R-O Vlaanderen heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau (regionale vestiging Zuid-Nederland te Weert) in het voorjaar en de zomer van 2009 een bureau- en veldonderzoek uitgevoerd in verband met het opstellen van een archeologisch beschermingsdossier van 7 schansen in de provincies Limburg en Vlaams-Brabant. Deze schansen werden door de plattelandsbevolking vanaf het eind van de 16e eeuw tot in de 17e eeuw opgericht als bescherming tegen de talrijke bendes en plunderende legers die het land onveilig maakten.

Met betrekking tot het beschermingsdossier zijn er 7 schansen geselecteerd voor onderzoek:

1. de schans van Opglabbeek, gemeente Opglabbeek, provincie Limburg;
2. de schans van Niel, gemeente As, provincie Limburg;
3. de schans van Houthalen, gemeente Houthalen-Helchteren, provincie Limburg;
4. de schans van Korspel, gemeente Beringen, provincie Limburg;
5. de Kelbergeschans bij Vleugt, gemeente Diest, provincie Vlaams-Brabant;
6. de Hezerschans, gemeente Halen, provincie Limburg;
7. de Kolverenschans, gemeente Zonhoven, provincie Limburg.

Door het Agentschap R-O Vlaanderen werd in de provincie Limburg al een doorgedreven selectie gemaakt van schansen die voldoende waarde hebben om beschermd te worden omwille van de bovengrondse zichtbare restanten. Daarnaast is er nog een heel deel 'randgevallen'. De 7 onderzochte schansen behoren tot deze randgevallen. Van deze schansen dient te worden nagegaan in hoeverre zij nog informatieve waarde bevatten en in hoeverre hun gaafheid nog bewaard is. De uiteindelijke doelstelling van de opdracht is om de 7 door het Agentschap R-O Vlaanderen geselecteerde schansen te screenen zodanig dat de meest representatieve exemplaren beschermd kunnen worden.

Op basis van de onderzoeks- en producteisen beschreven in het bestek (Bestek nr. 2008/ARCHEO3) en de beschermingscriteria van het Agentschap R-O Vlaanderen zijn door RAAP Archeologisch Adviesbureau de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. In welke context werden schansen opgericht?
2. Wat is de huidige stand van kennis over schansen?
3. Wat is de historische context van de te onderzoeken schansen?
4. Wat is de landschappelijke context van de te onderzoeken schansen?
5. Wat is de omvang en de begrenzing van de te onderzoeken schansen? Aansluitend bij de doelstellingen van het bestek, werden deze vragen per schans aldus geherformuleerd:
 - a. Schans van Opglabbeek: Wat is de begrenzing van de grachten?
 - b. Schans van Niel bij As: Wat is de begrenzing van de grachten en het (eventueel) wallichaam?
 - c. Schans van Houthalen: Wat is de afbakening van de schansgrachten?
 - d. Schans van Korspel: Wat is de afbakening van de gracht en de eventuele wal?
 - e. Kelbergeschans bij Vleugt: Wat is de afbakening van de grachten?

- f. Hezerschans: Wat is de afbakening van de grachten en het schanslichaam?
 - g. Kolverenschans bij Zonhoven: Wat is de afbakening van de grachten?
6. Wat is de huidige toestand (gaafheid) van de te onderzoeken schansen? Specifieke vragen per schans zijn:
- a. Schans van Opglabbeek: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel? Hoe is de opvulling van de grachten?
 - b. Schans van Niel bij As: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel? Wat is de archeologische waarde van de opvulling van de grachten?
 - c. Schans van Houthalen: In hoeverre is het schanslichaam nog intact?
 - d. Schans van Korspel: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel?
 - e. Kelbergeschans bij Vleugt: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel?
 - f. Hezerschans: Hoe is de opbouw van het schanslichaam en zijn er archeologische grondsporen aanwezig?
 - g. Kolverenschans bij Zonhoven: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel? Hoe is de opvulling van de grachten?
7. Zijn de schansen op grond van zeldzaamheid, representativiteit, wetenschappelijk potentieel, archeologische/landschappelijke context, bewaringstoestand, waarneembaarheid en herinnering aan te duiden als beschermd archeologisch monument?
8. Wat zijn de mogelijkheden voor behoud, beheer en ontsluiting?

In de hoofdstukken 2, 3 en 4 wordt de op basis van bureauonderzoek verzamelde informatie gepresenteerd die men nodig heeft om te begrijpen in welke context schansen werden opgericht en hoe een schans er over het algemeen uitzag. In eerste instantie wordt de politieke en militaire context van de 16e tot en met het begin van de 17e eeuw uitgelegd (hoofdstuk 2). Deze periode stond in de Zuidelijke Nederlanden synoniem met oorlog. De plattelandsbevolking had veel te lijden van de strijd (hoofdstuk 3). Ze waren voor hun bescherming bovendien volledig op zichzelf aangewezen. Vanaf het eind van de 16e eeuw bouwde de lokale boerenbevolking schansen om zich tegen groepen plunderende soldaten te beschermen (hoofdstuk 4). Een beleg door een leger konden deze schansen zeker niet doorstaan. De schansen werden meestal aangelegd op gemeenschapsgrond, vooral in natte gebieden. Mocht de schans ontdekt worden, dan boden de grachten, een wal (eventueel beplant met doornstruiken) en de gewapende bewoners nog enige vorm van verdediging. Over de interne structuur van de schansen is maar weinig bekend. In hoofdstuk 5 wordt de historische en landschappelijke (topografie, geologie, bodem en natuur) context van de 7 onderzochte schansen nader besproken. Van de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) zijn met betrekking tot de oprichting van de schans enkele bronnen bekend. Voor de overige schansen gaat het vooral om korte vermeldingen. Op basis van historische kaarten kan een eerste globale indruk van de locatie en de omvang van de schansen verkregen worden. Met uitzondering van de Hezerschans lagen alle schansen redelijk geïsoleerd en in een natte omgeving.

Nieuwe gegevens op basis van veldwerk worden in hoofdstuk 6 gepresenteerd. Op de Kolverenschans werd geen toestemming verkregen voor veldwerk. Het veldwerk bestond in eerste instantie uit een verkennend booronderzoek om een indruk van de omvang, begrenzingen en gaafheid

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

van de diverse schansen te verkrijgen. Het tweede onderdeel van het veldwerk was een proefsleuvenonderzoek op de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en de Hezerschans (gemeente Halen). Op deze schansen en op de schansen van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) en Niel (gemeente As) is het veldwerk bovendien aangevuld met een metaaldetectie. Tenslotte is een geofysisch onderzoek uitgevoerd op een deel van de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest).

Uit het veldonderzoek blijkt dat een schans niet alleen bestond uit het graven van een gracht en het opwerpen van een wal. Voor het oprichten van de schansen zijn enorme inspanningen verricht door de relatief kleine gemeenschappen. Om een egaal en droog schansterrein te verkrijgen, zijn bij iedere schans ophogingspakketten van het schanslichaam vastgesteld. Ook aan de waterhuishouding lijkt veel aandacht te zijn besteed. Deze inspanningen geven mede een idee onder wat voor erbarmelijke omstandigheden de bevolking moet hebben geleefd. De armzalige toestanden kunnen ook uit het vondstmateriaal worden afgelezen. De tijdens het veldonderzoek vastgestelde afmetingen kunnen soms sterk verschillen van de resultaten van het bureauonderzoek. Hieruit blijkt dat een bureauonderzoek een eerste globale indruk kan geven, maar dat voor meer detailistisch niveau moet worden overgeschakeld naar een specifiek veldonderzoek.

In hoofdstuk 7 zijn de schansen op basis van de beschermingscriteria van het agentschap R-O Vlaanderen gewaardeerd op basis van zeldzaamheid, representativiteit, wetenschappelijk potentieel en archeologische/landschappelijke context. Volgens RAAP Archeologisch Adviesbureau komt in principe iedere schans in aanmerking voor waardering als archeologisch monument. Op iedere schans zijn de grachten nog duidelijk aanwezig in de ondergrond en op de schansen die aan een proefsleuvenonderzoek zijn onderworpen, blijken zelfs grondsporen relatief goed bewaard. Er is bovendien geen enkele schans die op alle criteria slecht scoort. Afhankelijk van het criterium scoren bepaalde schansen echter goed of minder goed. Indien sommige criteria meer van belang zijn, dan treedt op basis van het huidige onderzoek wel verschil op. De uiteindelijke keuze dient gemaakt te worden door het Agentschap RO Vlaanderen.

- Op het criterium *context* scoren vooral de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest), de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) en de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) goed.
- Volgens het criterium *bewaringstoestand* lijken vooral de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) beschermingswaardig.
- Op het criterium *waanreembaarheid* tenslotte scoren de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) goed.

De te beschermen zones worden bij voorkeur afgebakend op perceelsniveau. De begrenzingen van de schansgrachten zoals vastgesteld tijdens het booronderzoek komen niet altijd exact overeen met de huidige kadastrale grenzen. De aanbevolen zones (op perceelsniveau) voor bescherming staan aangegeven op kaartbijlage 9. Hierbij is vooral gekeken naar de begrenzingen van de schans, zodat de volledige schans beschermd is.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Indien men alleen de kern van de schans wil beschermen als archeologisch monument, kan men zich beperken tot deze percelen waar de schans overwegend aanwezig is (kaartbijlage 9: grijze zones, met uitzondering van de bebouwing op de Hezerschans). De overige gebieden die door RAAP Archeologisch Adviesbureau zijn aangeduid (of uiteindelijk niet geselecteerde schansen), kunnen eventueel een andere 'status' krijgen zoals een archeologische zone of een bescherming als landschap.

In hoofdstuk 8 worden tenslotte de algemene conclusies gepresenteerd en wordt een aantal aanbevelingen met betrekking tot beheer, ontsluiting en toekomstig onderzoek gedaan. Met betrekking tot beheer is het met name belangrijk om bodemverstorende activiteiten die dieper reiken dan 30 cm te vermijden en de bestaande begroeiing te handhaven om erosie van de schanslichamen te voorkomen. In het kader van ontsluiting worden enkele voorstellen gedaan. Het kan gaan om kleine maatregelen (zoals een informatiebord) tot grotere, complete reconstructies.

Concluderend kan worden gesteld dat deze studie extra informatie met betrekking tot de schansen aan het licht heeft gebracht, maar dat er nog een aantal onduidelijkheden blijft. De precieze begrenzingen van de schans zijn niet overal even duidelijk of slechts op beperkte plaatsen vastgesteld. Verder heeft dit onderzoek alleen *inzicht* verschaft over de gaafheid van het schanslichaam. Of er daadwerkelijk nog grondsporen aanwezig zijn, kan niet voor iedere schans (met uitzondering van schans van Houthalen en de Hezerschans) uitgemaakt worden op basis van huidig onderzoek.

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding en onderzoeksvragen	11
1.1 Kader	11
1.2 Het belang van schansen in de Vlaamse kempen	13
1.3 Onderzoeksvragen- en methoden	13
1.4 Leeswijzer	20
1.5 Dankwoord	21
2 De politieke en militaire context vanaf de 16e t/m 18e eeuw	23
2.1 Inleiding	23
2.2 De opkomst van grotere mogendheden	23
2.3 De officiële oorlogen in de 16e t/m 18e eeuw	24
2.4 De neutraliteit van het Prinsbisdom Luik	25
3 De situatie op het platteland: 'oorlog zonder strijd'	27
3.1 Inleiding	27
3.2 De 'onofficiële' oorlog	27
3.3 De verdediging van het platteland	29
4 De schansen	35
4.1 Inleiding	35
4.2 Omschrijving	35
4.3 Naamgeving en datering	35
4.4 Verspreiding	36
4.5 De oprichting en het beheer van een schans	36
4.6 Fysieke kenmerken van de schansen	38
4.7 Betekenis van de schansen	47
5 De historische en landschappelijke context van de 7 onderzochte schansen	49
5.1 Inleiding	49
5.2 Bronnen	49
5.3 De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek)	51
5.4 De schans van Niel-bij-As (gemeente As)	59
5.5 De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren)	64
5.6 De schans van Korspel (gemeente Beringen)	69
5.7 De Kelbergse schans bij Vleugt (gemeente Diest)	74
5.8 De Hezerschans (gemeente Halen)	80
5.9 De Kolverenschans (gemeente Zonhoven)	85

6 Veldwerk	95
6.1 Inleiding	95
6.2 Methoden en technieken	95
6.3 De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek; kaartbijlage 1)	99
6.4 De schans van Niel (gemeente As; kaartbijlage 2)	101
6.5 De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren)	104
6.6 De schans van Korspel (gemeente Beringen; kaartbijlage 4)	112
6.7 De Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest; kaartbijlage 5)	113
6.8 De Hezerschans (gemeente Halen)	117
7 Beschermingscriteria	127
7.1 Inleiding	127
7.2 De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek)	127
7.3 De schans van Niel (gemeente As)	133
7.4 De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren)	139
7.5 De schans van Korspel (gemeente Beringen)	145
7.6 De Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest)	151
7.7 De Hezerschans (gemeente Halen)	158
7.8 De Kolverenschans (gemeente Zonhoven)	164
7.9 Conclusie	170
8 Conclusies en aanbevelingen	177
8.1 Inleiding	177
8.2 Conclusies	177
8.3 Aanbevelingen	181
Literatuur	187
Gebruikte afkortingen	189
Verklarende woordenlijst	189
Overzicht van figuren, tabellen en (losse kaart-)bijlagen	191
Bijlagen 1: De schans van Opglabbeek; Autorisatie tot het oprichten van de schans en het schansreglement (Hansay, 1931)	195
Bijlage 3: Kelbergeschans; Afschrift uit 1775 van de erfgifte van de schans aan de Schansgemeenschap (6 juni 1629)	199
Bijlage 4: Kelbergeschans. Reglementen van de Herrewagen uit 1818	206
Bijlage 12: Resutaten archeobotanisch onderzoek op de schans van Houthalen	207
Bijlage 13: Resutaten archeobotanisch onderzoek op de Heserschans	208

1 Inleiding en onderzoeksvragen

1.1 Kader

In opdracht van het Agentschap R-O Vlaanderen heeft het Nederlandse RAAP Archeologisch Adviesbureau (regionale vestiging Zuid-Nederland te Weert) in het voorjaar en de zomer van 2009 een bureau- en veldonderzoek uitgevoerd in verband met een archeologische evaluatie van 7 schansen in de provincies Limburg en Vlaams-Brabant. Deze 7 schansen zijn (figuur 1):

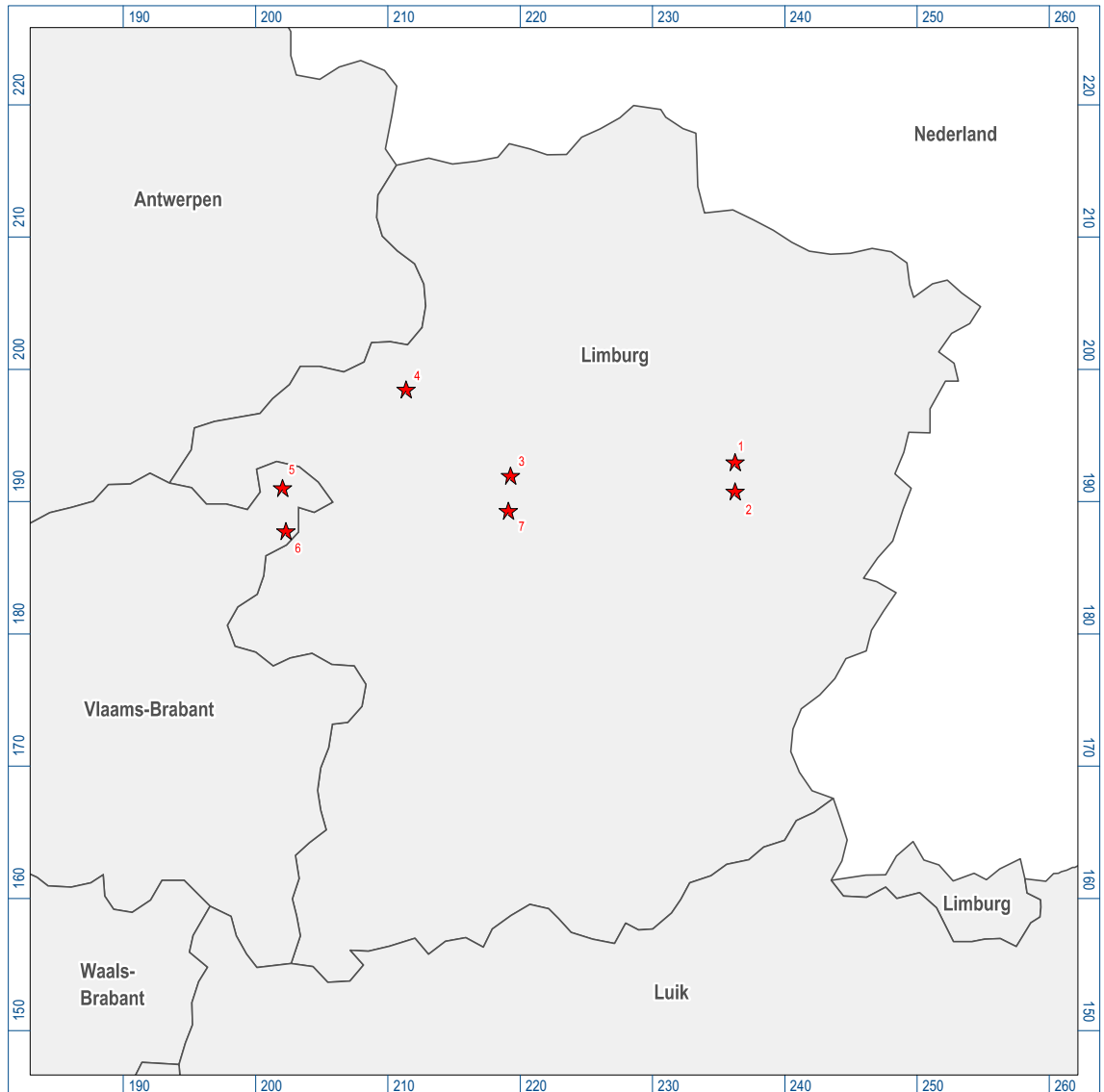
1. de schans van Opglabbeek, gemeente Opglabbeek, provincie Limburg; kadastraal te situeren als: Opglabbeek, 1e afdeling, sectie A, percelen 878A + 878/2B + 876B;
2. de schans van Niel, gemeente As, provincie Limburg; kadastraal te situeren als: As, 2de afdeling, sectie B, percelen 156D + 157C;
3. de schans van Houthalen, gemeente Houthalen-Helchteren, provincie Limburg; kadastraal te situeren als: Houthalen-Helchteren, 1e afdeling, sectie B, percelen: 849A + 849B + 848A + 848B;
4. de schans van Korspel, gemeente Beringen, provincie Limburg; kadastraal te situeren als: Beringen, 6de afdeling, sectie B, percelen 1445 + 1446;
5. de Kelbergeschans bij Vleugt, gemeente Diest, provincie Vlaams-Brabant; kadastraal te situeren als: Diest, 5de afdeling, sectie A, percelen 66 + 67;
6. de Hezerschans, gemeente Halen, provincie Limburg; kadastraal te situeren als: Halen, 3de afdeling, sectie A, percelen 5G + 6E + 12E;
7. de Kolverenschans, gemeente Zonhoven, provincie Limburg; kadastraal te situeren als: Zonhoven, 1e afdeling, sectie A, percelen 794B + 797B.

Door het Agentschap R-O Vlaanderen werd in de provincie Limburg al een doorgedreven selectie gemaakt van schansen die voldoende waarde hebben om beschermd te worden omwille van de bovengrondse zichtbare restanten. Daarnaast zijn er nog een heel deel 'randgevallen'. De 7 onderzochte schansen behoren tot deze randgevallen. Van deze schansen dient te worden nagegaan in hoeverre zij nog informatieve waarde bevatten en in hoeverre hun gaafheid nog bewaard is. De uiteindelijke doelstelling van de opdracht is om de 7 door het Agentschap R-O Vlaanderen geselecteerde schansen te screenen zodanig dat de meest representatieve exemplaren beschermd kunnen worden.

Meer in het bijzonder betreft de opdracht een "Onderhandelingsprocedure voor aanneming van diensten zonder voorafgaande bekendmaking. Bestek nr. 2008/ARCHEO3. Een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen (provincie Limburg en provincie Vlaams-Brabant)". De opdracht is op 28-11-2008 door het Agentschap R-O gegund (briefkenmerk GK/PVDH/08). Het vastleggingsnummer is 80010043. Wegens geen toestemming voor het verrichten van veldwerk op de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) kwam het veldwerk op deze schans te vervallen. In overleg met de stuurgroep is derhalve besloten om een extra geofysisch onderzoek op de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) uit te voeren. Bij het bestek is derhalve een bijakte gevoegd onder nummer 2008/ARCHEO3-1.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 1. Ligging schansen: 1. Opglabbeek; 2. Niel bij As; 3. Houthalen; 4. Korspel; 5. Vleugt (Diest); 6. Hees (Halen); 7. Zonhoven.

1.2 Het belang van schansen in de Vlaamse kempen

In de vele dorpen in de Limburgse en Brabantse Kempen duikt met grote regelmaat het toponiem 'schans' op. Hoewel de betekenis van deze naam aan de meeste mensen voorbijgaat, verwijst de naam naar één van de zwartste bladzijden uit de geschiedenis van dit deel van Vlaanderen. De benaming 'schans' slaat namelijk op een versterking die (vooral) door de plattelandsbevolking op eigen initiatief werd opgetrokken om zich te beschermen tegen de vele bendes en legers die het land teisterden. De schansen zijn vrijwel zonder uitzondering opgetrokken in de Tachtigjarige Oorlog (1568 - 1648). Deze periode stond synoniem met roof, plundering, opeising, afpersing, moord en geweld.

De (vlucht)schansen moesten de lokale boerenbevolking beschermen tegen groepen plunderende soldaten. Een beleg door een leger konden deze schansen zeker niet doorstaan. De schansen werden meestal aangelegd op gemeenschapsgrond, vooral in natte gebieden, zodat de grachten vol water bleven en de vijand moeilijk kon doordringen. De verdediging bestond vooral uit de geïsoleerde ligging. Mocht de schans ontdekt worden, dan boden de grachten, een wal (eventueel beplant met doornstruiken) en de gewapende bewoners de verdediging. Op de Limburgse zandgronden bouwde vrijwel ieder dorp en gehucht een vluchtschans om mensen en vee in (betrekkelijke) veiligheid te kunnen brengen. Dergelijke 'boerenschansen' zijn ook bekend uit de oostelijke delen van de Belgische provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen. In Nederland komen ze met enige regelmaat voor in Midden-Limburg en sporadisch in Noord-Limburg en Noord-Brabant. Ook in Duitsland, in het voormalige Gelders Overkwartier, komen nog schansen voor.

De schansen zijn naast de toponiemen vooral bekend van hetgeen is overgeleverd in de archieven. Het gaat vooral om administratieve gegevens zoals de datum van de oprichting van de schans en schansreglementen. Op (latere) historische kaarten is vaak nog de omgrachting van de schans aangeduid. Opgravingen op schansen zijn maar sporadisch uitgevoerd. Tot op heden zijn er dan ook geen gedetailleerde opgravingsgegevens voorhanden. Vanuit wetenschappelijk perspectief is een aantal interessante onderzoeksvragen te bedenken. Zo zou men veel meer willen weten over de interne structuur van de schansen.

Zoals reeds beschreven werden schansen vooral aangelegd in afgelegen, nattere gebieden. Een groot aantal schansen liggen nu nog steeds in het buitengebied. Hierdoor hebben de schansen naast de hoge archeologische waarde ook een hoge landschappelijke en belevingswaarde. De schansen en hun omgeving bieden dan ook uitgelezen mogelijkheden voor wetenschappelijke, ecologische en toeristisch-recreatieve doeleinden.

1.3 Onderzoeksvragen- en methoden

1.3.1 Onderzoekseisen volgens bestek (Bestek nr. 2008/ARCHEO3)

Inleiding

In het bestek werden voor de besproken schansen diverse onderzoeksmethodes en analyses voorgesteld binnen de kadastrale grenzen die door het agentschap RO Vlaanderen zijn aangegeven (zie § 1.1).

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Voor elke schans dient een beperkt archief- en literatuuronderzoek uitgevoerd te worden voor zover deze gegevens nog niet ter beschikking zijn bij het Agentschap R-O Vlaanderen. Op alle schansen moest bovendien veldwerk uitgevoerd worden. Vijf schansen dienden alleen door middel van een booronderzoek onderzocht te worden. Het gaat om de schans van Opglabbeek, de schans van Niel, de schans van Korspel, de schans bij Vleugt en de Kolverenschans. Van de Kolverenschans, de schans van Opglabbeek en de schans bij Vleugt werd verwacht dat alleen de grachten het meest waardevolle bodemarchief zijn. Om deze schansen te kunnen afbakenen en om de opvullingsgeschiedenis van de grachten te kunnen bepalen, hoefden bij deze schansen alleen de grachten onderzocht te worden. Voor de schans van Korspel en de schans van Niel dienen naast de afbakening en opvullingsgeschiedenis van de grachten ook nog een afbakening van de vermoedelijk nog aanwezige schanswallen bekeken te worden. De Hoevereindeschans of Nieuwe Schans (gemeente Houthalen-Helchteren) en de Hezerschans (gemeente Halen) hebben nog het meeste kans op de aanwezigheid van eventuele grondsporen. Deze schansen dienden tevens te worden onderzocht door middel van proefsleuven.

Schansen die het onderwerp zijn van een booronderzoek:

- Schans van Korspel (gemeente Beringen): hiervan zijn een lichte verhevenheid en een sloot, die mogelijk teruggaat op een oude gracht, nog zichtbaar in het reliëf. Doel van het onderzoek is de afbakening van zowel de gracht als een eventuele wal. De wallen zijn mogelijk later naar binnen geduwd.
- Kolverenschans (gemeente Zonhoven): de schans is nog herkenbaar in het huidige reliëf. Doel van het onderzoek is met name de afbakening van de grachten en inzicht in de opvulling van de grachten.
- Schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek: de oostelijke helft van de schans is nog bewaard in de perceleringsvorm en de schansgracht is nog deels herkenbaar. Doel van het onderzoek is een duidelijke afbakening van de grachten en tevens informatie over de opvulling van deze grachten.
- Schans van Niel (gemeente As): deze schans werd door Roossens als beschermenswaardig geacht. De grachten en het wallichaam zijn herkenbaar en dienen afgebakend te worden. Er dient tevens inzicht te worden verkregen in de archeologische waarde van de vulling van de grachten.
- Schans bij Vleugt (of schans van Kelbergen) (gemeente Diest): op basis van het reliëf en het uitzicht veronderstelt het Agentschap dat het een zeer waardevolle schans betreft. Gezien de mogelijke hoge waarde van het terrein dient enkel de afbakening van de grachten door middel van boringen te gebeuren.

Voor deze schansen dienen de boringen aan volgende eisen te voldoen. De boringen worden geplaatst in een systematisch grid, het opgeboorde residu wordt manueel en ter plaatse gezeefd. Doel is landschappelijke reconstructie van het terrein, inzicht verkrijgen in de bewaringstoestand van het bodemprofiel en een eerste afbakening van de site.

- Alle boringen worden genummerd en opgemeten. Als meest efficiënt wordt een Edelmanboor van 7,5cm diameter als geschikt geacht. Indien het onderzoek noodgedwongen in een periode uitgevoerd wordt waarbij de waterstand hoog is, dienen per schans 5 aanvullende boringen uitgevoerd te worden met een guts/steekmonsterboor van minimaal 3cm diameter.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

- Per schans wordt het maximaal aantal boringen geschat op 120.
- Alle boorpunten worden voorzien van een hoogtemeting.
- Er wordt tot in de C-horizont geboord.
- De dikte van de horizonten worden opgemeten met vermelding van de gaafheid (gaaf, verstoord maar herkenbaar, heterogeen). De beschrijving van de horizonten wordt gebaseerd op het FAO Unesco systeem (A, E, B, C; met waar nodig/mogelijk onderverdelingen).
- Alle vondsten (menselijke artefacten) worden ingezameld met vermelding van boring en horizont.
- Voor het booronderzoek worden boorformulieren gebruikt. Deze formulieren bevatten minimaal volgende informatie: boornummer, coördinaten van het zuidwestelijk punt, hoogtemeting (TAW), de verschillende horizonten en hun respectievelijke diepten en de vondsten. Bijkomende informatie die kan wijzen op menselijke aanwezigheid dient eveneens vermeld te worden.

Het aanvullend archiefonderzoek is beperkt tot het nagaan van alle oude kaarten, voornamelijk de kadasterkaarten. Hierop wordt het bodemgebruik en de perceelsindeling van de inmiddels verlaten schansen nagegaan, vanaf het primitief kadaster tot nu. Dit met het oog op interpretatie van het resterende bodemarchief. De reeds door het Agentschap verzamelde literatuur over deze schansen wordt verwerkt en eventueel aangevuld.

Schansen die het onderwerp zijn van deels een booronderzoek en deels een proefsleuven onderzoek

De Hoevereindeschans of Nieuwe Schans gelegen te Houthalen-Helchteren werd geselecteerd voor zowel booronderzoek als proefsleuvenonderzoek.

Het doel van het booronderzoek is enerzijds een afbakening van de schansgrachten aangezien de schans op perceelsniveau nog herkenbaar is. In tegenstelling tot de andere schansen helt het lichaam duidelijk af naar de voormalige schansgrachten. Het schanslichaam is later verdeeld door een gracht. De vraag is in hoeverre met name het schanslichaam nog intact is. Om deze laatste vraag te beantwoorden, wordt een proefsleuvenonderzoek voorgesteld. Schansen werden vaak aangelegd met behulp van plaatselijke topografie, deze werd dan meestal tevens aangepast en eventueel bij opgehoogd of deels afgegraven. Om te weten in hoeverre het schanslichaam intact is - en hiermee bedoelen we dus of er nog grondsporen van de inrichting in de schans zichtbaar zijn - is een proefsleuvenonderzoek noodzakelijk. Het onderzoek op de schans van Gerhees heeft namelijk aangetoond dat de uitvoering van een booronderzoek hiervoor niet altijd valabele resultaten oplevert. Omwille van de vermoedelijke lage sporendensiteit en de weinige diepte van deze grondsporen wordt de toepassing van het Lorraine systeem als meest resultaatgericht geacht.

Voor deze schans dienen de boringen (op gracht en wal) aan volgende eisen te voldoen. De boringen worden geplaatst in een systematisch grid, het opgeboorde residu wordt manueel en ter plaatse gezeefd:

- Alle boringen worden genummerd en opgemeten.
- Alle boorpunten worden voorzien van een hoogtemeting.
- Er wordt tot in de C-horizont geboord.
- De dikte van de horizonten worden opgemeten met vermelding van de gaafheid (gaaf, verstoord maar herkenbaar, heterogeen). De beschrijving van de horizonten wordt gebaseerd op het FAO Unesco systeem (A, E, B, C; met waar nodig/mogelijk onderverdelingen).

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

- Alle vondsten (menselijke artefacten) worden ingezameld met vermelding van boring en horizont.
- Voor het booronderzoek worden boorformulieren gebruikt. Deze formulieren bevatten minimaal volgende informatie: boornummer, coördinaten van het zuidwestelijk punt, hoogtemeting (TAW), de verschillende horizonten en hun respectievelijke diepten en de vondsten. Bijkomende informatie die kan wijzen op menselijke aanwezigheid dient eveneens vermeld te worden.

Het proefsleuvenonderzoek (op schanslichaam) dient aan de volgende eisen te voldoen:

- het lorrainesysteem dient gebruikt te worden;
- de open te leggen oppervlakte staat gelijk aan minimum 12% van de te onderzoeken oppervlakte (het schanslichaam);
- alle sleuven dienen ingemeten te worden (inclusief hoogtemeting) en op plan aangeduid met een leesbare schaal;
- alle sleuven worden opgeschaafd;
- de sleuven worden door middel van een metaaldetector extra gescreend op metalen voorwerpen;
- positieve sleuven worden ingemeten op schaal 1/50ste;
- alle archeologische sporen worden opgeschoond ingemeten, ingetekend, gefotografeerd (voorzien van spoornummer, noordpijl, schaal aanduiding, etc.) en beschreven (aard van het spoor, beschrijving van de vulling, etc.) en op plan aangebracht;
- eventuele aangetroffen archeologische sporen worden gecoupeerd. Van deze sporen dienen profielbeschrijvingen, een opmeting (schaal 1/20ste) en een foto (voorzien van spoornummer, sleufnummer, noordpijl en schaal) gemaakt te worden;
- van alle proefsleuven dient een beschrijving gemaakt te worden van het meest representatieve lengteprofiel evenals een opmeting;
- het opmetingsplan is georeferereerd en is digitaal beschikbaar.

Het aanvullend archiefonderzoek heeft als doel het bodemgebruik en de indeling van de schans door de tijd na te gaan, tevens met het oog op eventuele verstoringen van het bodemarchief. De reeds door het Agentschap verzamelde literatuur over deze schans wordt verwerkt en eventueel aangevuld.

Schansen die het onderwerp zijn van een proefsleuvenonderzoek

De Hezerschans ligt in de gemeente Halen. De schans heeft enkele duidelijke reliëfverschillen. Over een gedeelte van het terrein (ongeveer de helft) dienen proefsleuven aangelegd te worden zowel over de gracht als over het schanslichaam. Doel is niet enkel een afbakening te verkrijgen van de grachten en het schanslichaam, maar tevens inzicht in de opbouw van het schanslichaam en uitsluitel over de al dan niet nog aanwezigheid van archeologische grondsporen.

Het sleuvenonderzoek voldoet aan volgende eisen:

- Er dient 1 sleuf over de gracht aangelegd te worden zodanig dat de afbakening van de gracht duidelijk is.
- Er dient 1 sleuf over de vermoedelijke wal gelegd te worden (deze sleuf start op het laatste stuk van de vermoedelijke gracht).

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

- Er dient 1 continue sleuf getrokken te worden over gracht, wal en een gedeelte van het schanslichaam.
- Er dienen 4 kijkvensters voorzien te worden, de oppervlakte en de plaatsing wordt op het terrein bepaald door de erfgoedconsulent van het Agentschap.
- Alle sleuven en kijkvensters dienen ingemeten te worden (inclusief hoogtemeting) en op plan aangeduid met een leesbare schaal.
- Alle sleuven en kijkvensters worden opgeschaafd.
- De sleuven worden door middel van een metaaldetector extra gescreend op metalen voorwerpen.
- Positieve sleuven en kijkvensters worden ingemeten op schaal 1/50ste.
- Alle archeologische sporen worden opgeschoond ingemeten, ingetekend, gefotografeerd (voorzien van spoornummer, noordpijl, schaal aanduiding, etc.) en beschreven (aard van het spoor, beschrijving van de vulling, etc.) en op plan aangebracht.
- Eventuele aangetroffen archeologische sporen worden gecoupeerd. Van deze sporen dienen profielbeschrijvingen, een opmeting (schaal 1/20ste) en een foto (voorzien van spoornummer, sleufnummer, noordpijl en schaal) gemaakt te worden.
- Van alle proefsleuven dient een beschrijving gemaakt te worden van het meest representatieve lengteprofiel evenals een opmeting.
- Het opmetingsplan is gegeorefereerd en is digitaal beschikbaar.

Het aanvullend archiefonderzoek heeft als doel het bodemgebruik en de indeling van de schans door de tijd na te gaan, tevens met het oog op eventuele verstoringen van het bodemarchief. De reeds door het Agentschap verzamelde literatuur over deze schans wordt verwerkt en eventueel aangevuld.

1.3.2 Producteisen volgens bestek (Bestek nr. 2008/ARCHEO3)

Het onderzoeksrapport omvat minimaal een tekstuele bespreking van:

- de methodiek van alle uitgevoerde onderzoeksdaden. Zo moet m.b.t. het veldwerk duidelijk zijn welke onderzoeksdaden op welk perceel en op welke intensiteit zijn uitgevoerd;
- de resultaten van het veldonderzoek m.b.t. ondermeer gaafheid van bodems;
- per schans een analyse van de verschillende resultaten uit de diverse onderzoeken (boor- en/of proefsleuvenonderzoek, aangevuld met archief- en literatuuronderzoek);
- een duidelijke bibliografie van de geraadpleegde bronnen, inclusief de cartografische bronnen en hun plaatsing. Er worden enkele fotografische reproducties van bijzondere kaarten aan het rapport toegevoegd.
- de conclusies en aanbevelingen, die omvatten:
 - conclusies m.b.t. de archeologische waarde(n) van het studiegebied en hun relatie tot het landschappelijk en bodemkundig kader;
 - conclusies m.b.t. de relatie tussen de conservatie van archeologische sites en bewerking van de ondergrond / bodemgebruik nu en in het verleden;
 - een vergelijking tussen de verschillende schansen en hun plaatsing in het landschap (indien mogelijk);
 - een nota waarin de site op basis van de onderzoeksresultaten wordt afgetoetst aan de beschermingscriteria voor archeologische monumenten, zoals opgesteld en gebruikt door

het Agentschap R-O Vlaanderen (zie bijlage) met inbegrip van een advies met betrekking tot de afbakening van de eventueel te beschermen zone en een advies rond de te nemen beheersmaatregelen.

1.3.3 Onderzoeksvragen

In de offerte van RAAP (12268VOSC 049053; guning 28-11-2008, briefkenmerk GK/PVDH/08) is een enigszins andere aanpak voorgesteld dan het gedetailleerde en technische plan van aanpak gepresenteerd in het bestek (Bestek nr. 2008/ARCHEO3). RAAP stelt een meer getrapte aanpak voor die vertrekt vanuit de concrete situatie van elke afzonderlijke schans. Richtinggevend hierbij is eerder het verkrijgen van de juiste antwoorden op de onderzoeksvragen dan de in te zetten technieken. Concreet stelde RAAP voor om elke schans in eerste instantie vanuit een nulsituatie gelijkwaardig te onderzoeken. De schansen dienen bijgevolg eerst bestudeerd te worden op micro-niveau (niveau van afzonderlijke grachten, wal en lichaam). Op macroniveau wordt gefocust op de landschappelijke context.

Op basis van de onderzoeks- en producteisen beschreven in het bestek (Bestek nr. 2008/ARCHEO3) en de beschermingscriteria van het Agentschap R-O Vlaanderen zijn door RAAP de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

1. In welke context werden schansen opgericht?
2. Wat is de huidige stand van kennis over schansen?
3. Wat is de historische context van de te onderzoeken schansen?
4. Wat is de landschappelijke context van de te onderzoeken schansen?
5. Wat is de omvang en de begrenzing van de te onderzoeken schansen? Aansluitend bij de doelstellingen van het bestek werden deze vragen per schans aldus geherformuleerd:
 - a. Schans van Opglabbeek: Wat is de begrenzing van de grachten?
 - b. Schans van Niel bij As: Wat is de begrenzing van de grachten en het (eventueel) wallichaam?
 - c. Schans van Houthalen: Wat is de afbakening van de schansgrachten?
 - d. Schans van Korspel: Wat is de afbakening van de gracht en de eventuele wal?
 - e. Kelbergeschans bij Vleugt: Wat is de afbakening van de grachten?
 - f. Hezerschans: Wat is de afbakening van de grachten en het schanslichaam?
 - g. Kolverenschans bij Zonhoven: Wat is de afbakening van de grachten?
6. Wat is de huidige toestand (gaafheid) van de te onderzoeken schansen? Specifieke vragen per schans zijn:
 - a. Schans van Opglabbeek: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel? Hoe is de opvulling van de grachten?
 - b. Schans van Niel bij As: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel? Wat is de archeologische waarde van de opvulling van de grachten?
 - c. Schans van Houthalen: In hoeverre is het schanslichaam nog intact?
 - d. Schans van Korspel: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel?
 - e. Kelbergeschans bij Vleugt: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel?
 - f. Hezerschans: Hoe is de opbouw van het schanslichaam en zijn er archeologische grondsporen aanwezig?
 - g. Kolverenschans bij Zonhoven: Wat is de bewaringstoestand van het bodemprofiel? Hoe is de opvulling van de grachten?

7. Zijn de schansen op grond van zeldzaamheid, representativiteit, wetenschappelijk potentieel, archeologische/landschappelijke context, bewaringstoestand, waarneembaarheid en herinnering aan te duiden als beschermd archeologisch monument?
8. Wat zijn de mogelijkheden voor behoud, beheer en ontsluiting?

1.3.4 Onderzoeksmethoden

Hieronder wordt kort uiteengezet met welke methoden de verschillende onderzoeksvragen beantwoord zullen worden (zie verder hoofdstuk 5).

1. In welke context werden schansen opgericht?

Via bureauonderzoek wordt een globale indruk gegeven van de context waarin schansen werden opgericht.

2. Wat is de huidige stand van kennis over schansen?

Een bureauonderzoek zal gericht zijn op:

- A. een samenvatting van wat tot nog toe bekend is over de organisatie en structuur van de schansen;
- B. een analyse van historische bronnen en opgravingsgegevens;
- C. Contacteren van mensen die onderzoek naar schansen hebben gedaan.

3. Wat is de historische context van de te onderzoeken schansen?

Een bureauonderzoek zal gericht zijn op:

- A. een analyse van historische bronnen;
- B. een analyse van de schansen op historische kaarten;
- C. een analyse van archeologische bronnen.

Verder wordt getracht aanvullende informatie te krijgen via metaaldetectie.

4. Wat is de landschappelijke context van de te onderzoeken schansen?

Getracht zal worden de landschappelijke context vast te stellen op basis van een combinatie van:

- A. bureauonderzoek;
- B. het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen (DHM);
- C. visuele inspectie;
- D. een verkennend booronderzoek.

5. Wat is de omvang en de begrenzing van de te onderzoeken schansen?

Getracht zal worden de omvang en begrenzingen vast te stellen op basis van een combinatie van:

- A. bureauonderzoek (zie hierboven);
- B. het verzamelen van informatie over de omvang en verschijningsvorm van de schansen, in het bijzonder met behulp van het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen (DHM-Vlaanderen);
- C. visuele inspectie;
- D. een verkennend booronderzoek.

6. *Wat is de huidige toestand (gaafheid) van de schansen?*

Op basis van het bureauonderzoek en visuele inspectie wordt bepaald wat het historische en huidige gebruik en de eventuele verstoringen van de schansen zijn. Verdere indrukken worden verkregen via een verkennend booronderzoek. Meer gedetailleerde informatie over de Hezerschans (gemeente Halen) en de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) wordt verkregen via proefsleuvenonderzoek.

7. *Zijn de schansen op grond van zeldzaamheid, representativiteit, wetenschappelijk potentieel, archeologische/landschappelijke context, bewaringstoestand, waarneembaarheid en herinnering aan te duiden als beschermd archeologisch monument?*

Op basis van een beschermingswaarden en -criteria van het Agentschap R-O Vlaanderen zal worden bepaald of en welke van de te onderzoeken schansen in aanmerking komen voor de status van beschermd archeologisch monument.

8. *Wat zijn de mogelijkheden voor behoud, beheer en ontsluiting?*

In het kader van aanbevelingen zullen de mogelijkheden voor behoud, beheer en ontsluiting aan bod komen. Daarbij wordt niet alleen het archeologische potentieel, maar worden ook de raakvlakken tussen archeologie, landschap en natuur alsmede het toeristisch-recreatieve perspectief besproken.

1.4 Leeswijzer

Dit rapport bestaat uit 8 hoofdstukken. De hoofdstukken 1 t/m 4 zijn inleidend; in de hoofdstukken 5 en 6 worden nieuwe resultaten gepresenteerd; in de hoofdstukken 7 en 8 worden de aanbevelingen en conclusies gegeven.

In de hoofdstukken 2, 3 en 4 wordt de op basis van bureauonderzoek verzamelde informatie gepresenteerd die men nodig heeft om te begrijpen in welke context schansen werden opgericht en hoe een schans(organisatie) er over het algemeen uitzag. In eerste instantie wordt, zeer algemeen, de politieke en militaire context van de 16e t/m begin 17e eeuw besproken (hoofdstuk 2). In hoofdstuk 3 komt de situatie van de plattelandsbevolking tijdens deze woelige periode aan bod. Vooral de situatie in het voormalige Prinsbisdom Luik wordt besproken. In hoofdstuk 4 wordt besproken hoe men een schans oprichtte en uit welke onderdelen deze bestond. Deze onderdelen worden besproken aan de hand van historische bronnen en de weinige archeologische gegevens. In hoofdstuk 5 wordt de historische en landschappelijke (topografie, geologie, bodem en natuur) context van de 7 te onderzoeken schansen nader besproken op basis van bureauonderzoek en visuele inspectie. Meer gedetailleerde informatie op basis van veldwerk komt in hoofdstuk 6 aan bod. In hoofdstuk 7 worden de 7 schansen aan de hand van beschermingscriteria van het Agentschap R-O Vlaanderen (inhoud, vorm en beleving) als monument gewaardeerd. In hoofdstuk 8 worden tenslotte algemene conclusies gegeven alsmede een aantal aanbevelingen met betrekking tot een verantwoorde omgang met de schansen. Een literatuurlijst, lijst met afkortingen en een overzicht van figuren en grote kaartbijlagen sluiten het rapport af.

1.5 Dankwoord

Het hier gerapporteerde onderzoek vond plaats in nauwe samenwerking met een stuurgroep bestaande uit archeologische experts op het gebied van schansen en archeologisch beleid (in alfabetische volgorde): Peter Van den Hove (Agentschap R-O Vlaanderen), Dirk Pauwels (Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed [VIOE], afdeling Vlaams-Brabant) en Marijke Wouters (Agentschap R-O Vlaanderen, afdeling Limburg). Bij deze wil RAAP de leden van de stuurgroep heel hartelijk bedanken voor alle ondersteuning.

Namens RAAP is aan dit onderzoek meegewekt door ir. G.R. Ellenkamp, J. Hanssen, drs. M. Janssens, drs. M.A.H. Lipsch, drs. W. De Baere en drs. J.A.M. Roymans; bij deze wil ik hen bedanken voor hun inzet.

Een groot aantal andere personen heeft actief meegeholpen aan het onderzoek, waarvoor RAAP hen zeer erkentelijk is. Hartelijke dank gaat uit naar (in alfabetische volgorde): Edgard Gaans (kraanmachinist), André Goossens (schansmeester Kelbergse Schans), Har Heymans (amateur-archeoloog), Mia Heymans (amateur-archeoloog), Mathieu Kunnen (archivaris Kinrooi), Wiel Luys (specialist Nederlandse schansen), Jacob Schotten (determinatie aardewerk), Ingrid Vanderhoydonck (Agentschap R-O Vlaanderen), Noël Vanermen (†, Provinciaal Kadaster Hasselt), Monique Vanvinkenroye (Agentschap R-O Vlaanderen), Marijke Wouters (Agentschap R-O Vlaanderen), de eigenaars en pachters van de terreinen en tot slot maar niet in der minst: de enthousiaste bezoekers tijdens het veldwerk die soms met aanvullende informatie over de brug kwamen.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen,
provincies Limburg en Vlaams-Brabant

2 De politieke en militaire context vanaf de 16e t/m 18e eeuw

2.1 Inleiding

Schansen staan in verband met oorlog. In dit hoofdstuk wordt de politieke en militaire achtergrond vanaf het einde van de Middeleeuwen tot in de Nieuwe tijd, vooral de 16e t/m 18e eeuw, omschreven. Opgemerkt dient te worden dat de bespreking van de politieke en militaire situatie algemeen van aard is en dat deze vooral dient om de context van de periode waarin de schansen werden opgericht beter te situeren. Over de politieke en militaire context in de 16e en 17e eeuw zijn duizenden publicaties verschenen: het is niet doenlijk noch relevant om hier te trachten een compleet beeld te schetsen.

2.2 De opkomst van grotere mogendheden

In de Volle Middeleeuwen werd het landschap gekenmerkt door talrijke kleine 'Heerlijkheden' en hertogdommen. Lokale heren probeerden hun bezittingen uit te breiden en hun macht te vergroten ten koste van elkaar en de keizer. Hoewel de bestuurlijke versnippering bleef voortbestaan, werden de bestuurlijke eenheden geleidelijk groter. Een groot deel van de Belgisch-Limburgse Heerlijkheden kwam zo terecht onder het graafschap Loon. Ook de dorpen van de in dit rapport besproken schansen behoorden tot dit graafschap. Alleen Vleugt (Kelbergen) behoorde tot het Hertogdom Brabant (Land van Diest). Het graafschap Loon werd in 1366 op zijn beurt ingelijfd bij het Prinsbisdom Luik. Bij het bestuur van het graafschap Loon behield de Prins-Bisschop grotendeels de oude structuren, al werd ook Loon in 5 ambten of drossaardschappen verdeeld.

Het Hertogdom Brabant en de meeste gebieden van het huidige België en Nederland waren in de 15e eeuw al grotendeels in het bezit gekomen van het zogenaamde Bourgondische rijk. Het Prinsbisdom Luik was één van de grootste niet-Bourgondische territoria. De grootte van het (anti-Franse) Bourgondische Rijk was echter een doorn in het oog van de Franse koning, die zijn invloedssfeer in het noorden trachtte te vergroten.

In de 16e eeuw wist Karel V een groot deel van de Nederlanden onderdeel te maken van de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden. Ondanks tegenstribbelingen leek het tot één geheel smeden van de Nederlanden succesvol en in 1548 ontstonden de zogenaamde Zeventien Provinciën. Het Prinsbisdom Luik maakte geen deel uit van de Zeventien Provinciën. Het bleef min of meer onafhankelijk, hoewel het deel uitmaakte van het Heilige Roomse Rijk. Karel V was naast landheer van de Zeventien Provinciën (vanaf 1549 Heer der Nederlanden) ook keizer van het Heilige Roomse Rijk (Ubachs, 2000; Wassink & Nouwen, 2008).

2.3 De officiële oorlogen in de 16e t/m 18e eeuw

De Zuidelijke Nederlanden vormden vanaf de 16e t/m begin 18e eeuw bijna continu het decor van strijdtoneel. In sommige publicaties wordt de streek dan ook wel het 'slagveld van Europa' genoemd.

2.3.1 De Tachtigjarige oorlog (1568–1648)

In 1555 droeg Karel V de regering van de Nederlanden over aan zijn zoon Phillips II. Phillips II was tevens koning van Spanje. Een landvoogd vertegenwoordigde Philips II en bestuurde de Nederlanden. Deze landvoogd, zetelend in Brussel, werd geadviseerd door een college van hoge edelen, de Raad van State.

In het midden van de 16e eeuw heerste vooral in de zuidelijke provincies een economische crisis. Deze crisis leidde tot grote maatschappelijke onrust. Philips besloot de orde met harde hand te herstellen. Het harde bewind van Philips stuitte al spoedig op verzet. De koning wilde het bestuur van de Nederlanden moderniseren en centraliseren. Hij bemoeide zich actief met bestuurlijke hervormingen en wilde nieuwe belastingen invoeren. Philips was bovendien overtuigd katholiek en fel gekant tegen de opkomst van de protestantse kerken (de 'Hervorming') in de Nederlanden. Door zijn beleid joeg hij verschillende bevolkingsgroepen tegen zich in het harnas. De hoge edelen eisten meer macht. De lagere adel, die het vooral op lokaal niveau voor het zeggen had, zag zijn voorrechten en inkomsten in gevaar. Tot slot waren ook de protestanten felle tegenstanders van de politiek van koning Philips II. Philips wilde namelijk de calvinistische kerken met ruwe hand onderdrukken.

Het was Willem van Oranje, een hoge edele en lid van de Raad van State, die zich opwierp als leider van de rebellerende gewesten. Hij bracht de eerste, in grote haast gerekruteerde, militaire eenheden bijeen. Vanaf 1572 was sprake van een volledige oorlog waarin beide partijen hard en meedogenloos optraden. In de loop van de oorlog groeiden de zuidelijke en de noordelijke gewesten uit elkaar. De zuidelijke gewesten (min of meer het huidige België) bleven katholiek en trouw aan de koning. De noordelijke zetten de opstand voort. Zij sloten zich aan bij wat spoedig de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ging heten (in het vervolg kortweg de Republiek genoemd). Na een relatief korte rustperiode tijdens het Twaalfjarige Bestand (1609-1621) flakkerde de strijd weer op. De Vrede van Münster (1648) betekende het definitieve einde van de Tachtigjarige Oorlog. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd erkend als een onafhankelijke en soevereine staat.

2.3.2 De Hollandse Oorlog (1672-1678)

In 1672 verklaarden Frankrijk en Engeland de oorlog aan de Republiek der Nederlanden. De legers in de Spaanse Nederlanden hadden zelfs in de periode 1674-1678 een omvang van 30.000 tot 60.000 man (Ubachs, 2000). Pas in 1678 werd vrede gesloten.

2.3.3 De Negenjarige oorlog (1688-1697)

In 1688 was het gebied tussen de Republiek en Frankrijk weer het strijdtoneel van een nieuwe oorlog. Een coalitie van de Republiek, Spanje, de Duitse Keizer en een aantal Duitse vorsten nam het nu op tegen Frankrijk. Vooral het Kempense en Luikse (Loonse) platteland moest het ontgelden (Ubachs, 2000). Ook na de vrede van 1697 was het nog onrustig in deze streek.

2.3.4 De Spaanse Successieoorlog (1702-1713)

In 1702 brak de Spaanse Successieoorlog uit, waarbij Spanje en Frankrijk streden tegen de coalitie van de Republiek, Engeland en de Duitse Keizer. Hierdoor raakten de Spaanse Nederlanden weer in de oorlog betrokken. Enorme troepenverplaatsingen vonden plaats. In 1702 stuurde Engeland een troepenmacht van 40.000 man onder bevel van John Churchill, graaf van Marlborough (Ubachs, 2000). De geallieerde Staats-Engelse troepen bleven ook in de jaren 1703 en 1704 in de Zuidelijke Nederlanden gelegerd en legden zowel de steden als het platteland ondragelijke lasten op. De Vrede van Utrecht in 1713 maakte een einde aan de oorlog. Het grootste deel van de Zuidelijke Nederlanden kwam in handen van de Oostenrijks-Habsburgse keizer. Eindelijk begon in de Zuidelijke Nederlanden een periode van relatieve rust.

2.4 De neutraliteit van het Prinsbisdom Luik

De meeste van de onderzochte schansen lagen in het Prinsbisdom Luik. Het Prinsbisdom Luik was één van de grootste niet-Bourgondische territoria. Het bleef min of meer onafhankelijk alhoewel het deel uitmaakte van het Heilige Roomse Rijk (figuur 2). Het Prinsbisdom was van groot strategisch belang en de naburige mogendheden wilden het bij de eerste de beste mogelijkheid tot bondgenoot maken. Het bisdom bleef echter (en dit is bijna een unicum) gedurende 3 volle eeuwen neutraal temidden van de talrijke oorlogen van de machtige burens (Ubachs, 2000; Engelen, 1932). Toch bleef ook het Prinsbisdom niet gespaard van de krijgsverrichtingen.

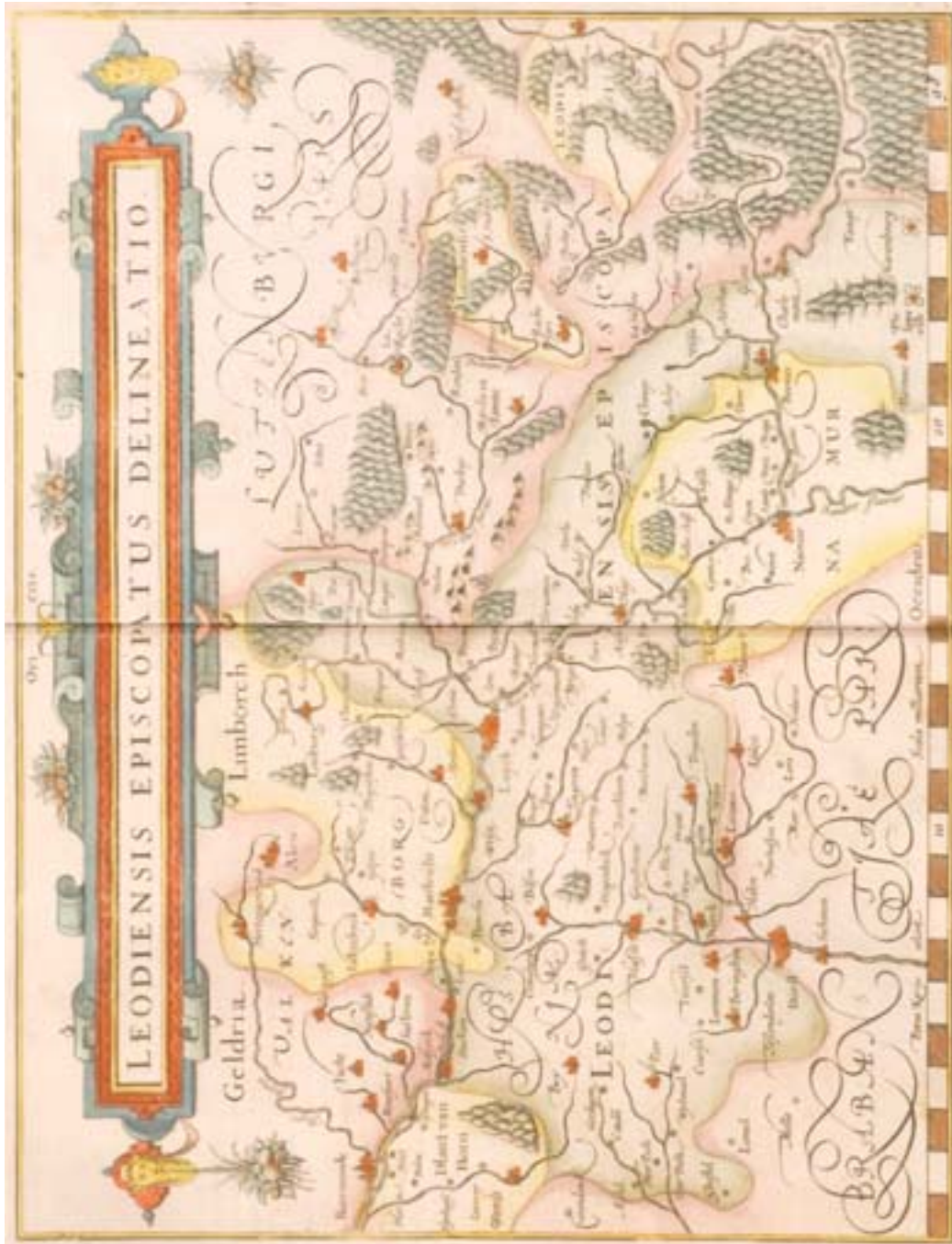
2.4.1 Oorsprong van de neutraliteit

Aan het eind van de 15e eeuw raakte het Prinsbisdom verstrikt in de strijd tussen Bourgondië en Frankrijk. Toen in 1482 de bisschoppelijke zetel weer vacant was, steunde koning Lodewijk van Frankrijk de Luikse edelman Willem van der Marck. De Duitse keizer Maximiliaan van Oostenrijk (echtgenoot van de Bourgondische erfgename en regent van de Nederlanden) schaarde zich onmiddellijk achter diens tegenstander Jan van Horne. Er ontstond een 'burgeroorlog' waarbij in het Prinsbisdom zowel door de aanhangers van Frankrijk als Bourgondië werd geroofd, geplunderd, gebrand en vermoord. Diverse steden werden getroffen door geweld. In Hasselt richtten de keizerlijke troepen een bloedbad aan. In 1490 werden de Luikse troepen zwaar verslagen door de keizerlijke troepen in Zonhoven. Volgens ooggetuigen bleven er 700 tot 1.300 doden op het slagveld achter (Ubachs, 2000).

De strijd had diepe wonden geslagen en in het Prinsbisdom was men het erover eens dat men zich voortaan het best neutraal kon opstellen als de grotere mogendheden weer eens oorlog voerden.

2.4.2 Betekenis van de neutraliteit

Neutraliteit betekende vroeger niet hetzelfde als vandaag. Het betekende vooral geen deel nemen aan vijandelijkheden, noch aan de ene, noch aan de andere kant. Het Prinsbisdom had daarom vriend noch vijand. Anderzijds hadden de oorlogvoerenden het recht gewapend door het land te trekken en mochten ze zelfs winterkwartieren oprichten, mits de bevolking schadeloos werd gesteld (Ubachs, 2000). De voordelen leken duidelijk: Luik behield zijn onafhankelijkheid en had geen duur leger nodig. Bovendien mocht Luik met alle partijen handel (in wapens) drijven.

Figuur 2. Kaart van het prinsbisdom Luik omstreeks 1612 (bron: Gemeentearchief Weert).

3 De situatie op het platteland: ‘oorlog zonder strijd’

3.1 Inleiding

Vluchtschansen werden opgetrokken door de plattelandsbevolking. Hoewel de officiële verslagen vooral melding maken van de oorzaken van de strijd, het verloop van de strijd, belegeringen van steden, einde van de strijd, etc., wordt de impact van de oorlog op het leven van de burgers en soldaten zelden beschreven. De 17e eeuw mag dan wel in de Noordelijke Nederlanden als ‘de Gouden Eeuw’ worden beschouwd, voor de Zuidelijke Nederlanden (en vooral voor de plattelandsbevolking) was het een periode van plundering, gijzeling, uitbuiting, geweldpleging, armoede en ellende. Deze kwalen – die men enigszins kan vergelijken met onder meer de recente gebeurtenissen in Bosnië, Darfoer en Kongo – werden in 1576 door een Brugse dichter algemeen omschreven als ‘oorlog zonder strijd’ (Piceu, 2008).

Van de periode waarin de schansen werden opgericht zijn er diverse historische bronnen. Deze historische achtergrond – soms nog gekoppeld aan persoonsnamen – geeft een extra belevingswaarde aan de schansen. Om een goede indruk te kunnen krijgen waarom schansen werden opgericht, is het onontbeerlijk om de impact van de oorlog op de plattelandsbevolking algemeen te beschrijven. Vooral de omgeving van het Prinsbisdom Luik, het gebied waar de meeste (van de te onderzoeken) schansen liggen, wordt onder de loep genomen.

3.2 De ‘onofficiële’ oorlog

Al in het begin van de 16e eeuw waren in het neutrale Prinsbisdom Luik voortdurend invallen van vreemde troepen. Met de komst van de Tachtigjarige Oorlog begon de lijdensweg pas goed. Tussen de Koninklijke Nederlanden in het zuiden en de Staatse Nederlanden in het noorden lag buiten de steden een niemandsland, waarover beide partijen de soevereiniteit opeisten. Vreemde legers doorkruisten continu het platteland van de Zuidelijke Nederlanden, het neutrale Prinsbisdom niet uitgezonderd. Het Prinsbisdom was een strategisch belangrijke schakel tussen de Koninklijke gebieden in het zuiden en noordoosten. De Maas was een belangrijke transportweg voor de noordwaarts trekkende legertransporten van het Spaanse leger en later voor de zuidwaarts trekkende Staatsen (Ubachs, 2000). Verder liep ook een aantal belangrijke verbindingswegen naar het westen. Al in 1568 trok Willem van Oranje door het Prinsbisdom toen hij in Stokkem de Maas overstak. De noordelijke dorpen van het Prinsbisdom deelden al snel in de klappen (Ubachs, 2000).

“De dag dat een man zijn piek opneemt om soldaat te worden, stopt hij een kristen te zijn”. Dit schreef de Spaanse generaal Francisco de Valdès in het laatste kwart van de 16e eeuw (Adriaenssen, 2007). Dit citaat geeft toch enigszins een idee van de instelling van de meeste soldaten. Het platteland onderdond veel overlast van de krijgstochten van de verschillende legers. Hoewel het Prinsbisdom en

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

enkele andere kleinere gebieden niet rechtstreeks met de oorlog verbonden waren, trokken de strijdende legers zich weinig aan van de territoriale grenzen en trokken ze ook hier plunderend en verwoestend rond. Als gevolg van de armoede, ondervoeding en slechte hygiënische omstandigheden was de gezondheidssituatie miserabel (Adriaenssen, 2007; Ubachs, 2000). Alsof de gruweldaden van de bendes nog niet genoeg waren, braken onder de verzwakte bevolking vele ziekten uit, waaronder de pest. Vanzelfsprekend draaide ook de economie op een laag pitje.

Het feit dat het Prinsbisdom geen eigen leger had, droeg sterk bij aan de wanpraktijken. Een geluk bij een ongeluk was dat de legers aanvankelijk nog niet uitzonderlijk groot waren: circa 10.000 tot 20.000 man (Ubachs, 2000). Hierbij kwam nog wel het gevolg, zoals timmermannen, vrouwen, soldatenvrouwen, kinderen, etc. Meestal doorkruisten alleen kleinere afdelingen het platteland, maar deze waren des te meer gevreesd door de bevolking omdat ze gewoonlijk geen haast maakten en dus meer tijd konden besteden aan ronddolen, roven en plunderen (figuur 3). Bovendien was de al arme plattelandsbevolking vaak verplicht om de troepen logement te geven. In plaats van schadevergoeding werd dikwijls nog een extra betaling geëist van de bevolking. Eén van de meest geducht plagen waren de winterinkwartieringen. Voor de soldaten was het een tijd van rust en voorbereiding, voor de bevolking betekende het een stelselmatige uitschudding (Engelen, 1932).

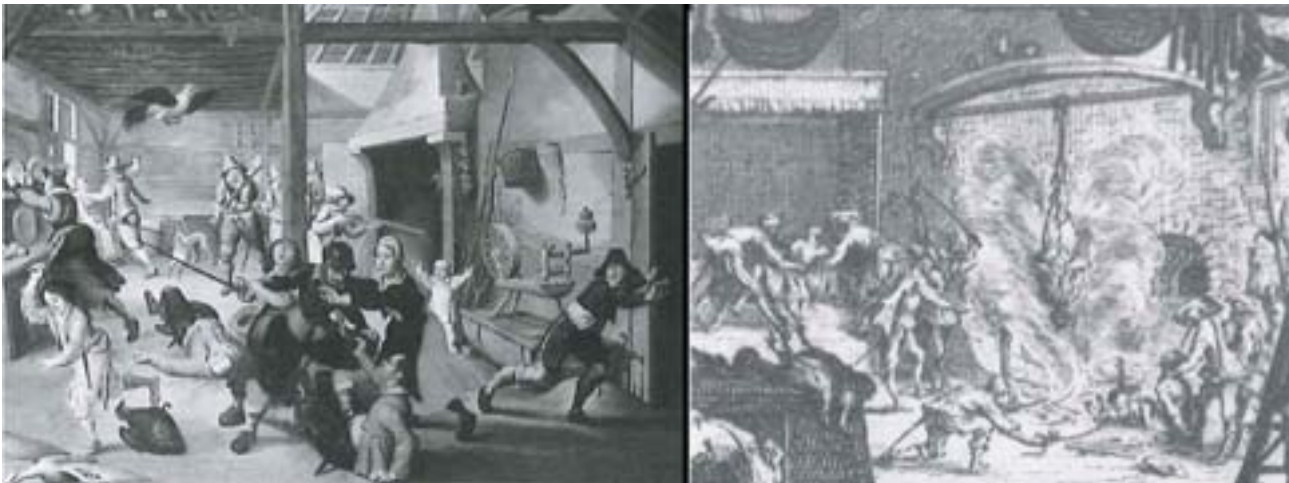
Wie contributie betaalde (oorspronkelijk een gewone belasting), kocht vrijstelling van roof en plundering van vijandelijke soldaten af. Deze 'aangeschafte veiligheid' wordt *sauvegarde* genoemd. Bij een *brandschat* persten krijgslui de plattelandsbewoners onder dreiging van geweld af (Piceu, 2008). Het was een eenmalige betaling waaraan geen *sauvegarde* vastkleefde. Het verschil tussen contributie en brandschat was echter in de praktijk flinterdun. Het contributie heffen was eigenlijk een systeem om de weerloze plattelandsbevolking uit te persen voor een twijfelachtige bescherming. Sommige gevraagde sommen waren buitensporig en de corruptie vierde hoogtij. Wie aan de ene partij belasting betaalde, werd veelal door de andere partij gedwongen tot het betalen van eenzelfde som, goedschiks of kwaadschiks (Ubachs, 2000; Adriaenssen, 2007). Bovendien ontbrak het, vooral bij de vele huurlingen van het Spaanse leger, meestal aan tucht. In de dorpen Beringen, Tessenderlo en Oostham richtten de Spanjaarden grote wreedheden aan. In 1632 joegen Spaanse

Figuur 3. Overvallen op dorpen naar een schilderij (boven) van Sebastiaan Vranxks (1573-1647) en een gravure (onder) van Jacques Callot (1592-1635; "Les Misères et les Mal-Heurs de la Guerre": 1632-1633).

soldaten uit Maastricht in Kwaadmechelen 300 mensen over de kling. Ook generaal Piccolomini met zijn Kroaten en Johann von Wert met zijn dragonders waren een gesel voor de bevolking (Ubachs, 2000).

Muiterij was een kwaal die vooral het Spaanse leger jaar in, jaar uit teisterde. Ontevreden of slecht betaalde soldaten gingen muiten en vormden bendes. De belangrijkste slachtoffers van deze muiterij waren wederom de plattelandsbevolking (figuur 4). Vooral aan het eind van de 16e en begin 17e eeuw werd de toestand hachelijk bij de veelvuldige opstanden en muiterijen van de Spaanse legers die niet betaald werden (Engelen, 1932; Ubachs, 2000). Ook na de vrede van Münster (1648) bleef de ellende voortduren. Hertog Karel van Lorreinen, die in Spaanse dienst gevochten had, bleef met zijn plunderende troepen de gebieden links en rechts van de Maas terroriseren. In 1648 slachtte hij met zijn troepen circa 400 Luikse 'huislieden' in Meeuwen af (Engelen, 1932). Hij verwoestte onder meer Borgloon, Bilzen, Hamont, Peer, Beringen, Herk-de-Stad en plunderde Herkenrode, Munsterbilzen en de commanderij Oude Biesen. Pas in 1654 werd hij door de landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden gearresteerd (Ubachs, 2000).

Figuur 4. Soldaten plunderen een boerderij. Schilderij (links) van Sebastiaan Vranckx (1573-1647) en een gravure (rechts) van Jacques Callot (1592-1635; "Les Misères et les Mal-Heurs de la Guerre": 1632-1633).

De Hollandse Oorlog, de Negenjarige Oorlog en de Spaanse Successieoorlog putten de bevolking verder uit. Tijdens de Spaanse Successieoorlog berokkenden de troepen van de hertog van Marlborough de Loonse bevolking zoveel ellende, dat de verbranding van de gehate 'Malbroek' tot op vandaag voortleeft in de folklore. Ook Beringen werd twee maal geplunderd. In 1702 werd zelfs het kasteel Grevenbroek (Achel) met de grond gelijk gemaakt. Pas na de Spaanse successieoorlog (1713) werd het rustiger in de streek.

3.3 De verdediging van het platteland

3.3.1 Maatregelen genomen door de overheid

Zowel de overheden van de Staatsen als de Koninklijken (Spanjaarden) claimden het gebied van de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden. Mits na het betalen van een belasting, had de bevolking in principe recht op bescherming. Van een stelselmatige bescherming was in de praktijk geen sprake en gestructureerde maatregelen voor de verdediging van de plattelandsbevolking bleven

achterwege (Adriaenssen, 2007). Zoals vermeld mondde de zogenaamde bescherming eerder uit in een stelselmatige uitschudding.

Hoewel het Prinsbisdom Luik in principe niet direct betrokken was bij de oorlog, had haar bevolking minstens even hard te lijden van de krijgsverrichtingen. Het Prinsbisdom maakte deel uit van het keizerrijk en mocht in principe rekenen op hulp van de keizer. Deze hulp kwam er ook, maar alleen schriftelijk: de keizer verbood gewoon de doortocht en wandaden van vreemde troepen (Engelen, 1932). Ook protestbrieven van de prins aan de betrokken regeringen deden weinig ter zake. Het kwam zelfs zover dat er een afvaardiging naar de legers werd gestuurd om te verklaren dat Luik een neutraal land was (Engelen, 1932). De neutraliteit betekende bovendien dat er geen echt leger was (Ubachs, 2000). Vele prinsen in het Prinsbisdom benadrukten dat de invallen alleen door een nationaal leger konden worden aangepakt. De steden (met name Luik) weigerden echter elke militaire subsidie te steunen. Steden hadden weinig last van een doortocht van troepen (achter hun hoge muren). De stad Luik vreesde bovendien dat de prinsen hierdoor een middel hadden om halsstarrig verzet en autonomie te breken (Engelen, 1932). De weigering tot betaling zette kwaad bloed. Aan het eind van de 17e eeuw vergaderden de Loonse Staten zelfs afzonderlijk om het graafschap te redden uit de hachelijke toestand (Engelen, 1932). Maatregelen werden echter niet getroffen.

3.3.2 Maatregelen genomen door de plaatselijke bevolking

De boerenbevolking moest zo goed en zo kwaad het kon zelf zijn plan trekken en zorgen voor bescherming en verdediging. Van rechtsbescherming was in de oorlog nauwelijks sprake. Het krijgsrecht wist mishandeling, gijzeling, verkrachting en doodslag niet te voorkomen en nauwelijks te berechten. Het burgerlijke recht op het platteland had totaal geen greep op de soldaten (Adriaenssen, 2007). Solidariteit was ver te zoeken. De belofte dat een heer, stad, dorp of abdij de gemeenschap onder zijn hoede nam, waren maar louter woorden. Ze gedroegen zich dikwijls eerder als 'imperator' en verplichtten de plattelandsbevolking vaak tot financiële, materiële en operationele bijdragen voor de eigen verdediging. De bevolking probeerde dan maar zo goed en zo kwaad het kon de invallen van de 'bendes' te weerstaan. Herhaaldelijk werd de plattelandsbevolking geplaatst voor de keuze tussen zelfverdediging, betalen, diplomatieke actie, vluchten en verkommeren (Adriaenssen, 2007).

Figuur 5. Wraak van boeren op soldaten (bron: Jacques Callot : 1592-1635; "Les Misères et les Malheurs de la Guerre": 1632-1633).

Lokaal verweer

In uiterste nood probeerden boeren soms terug te vechten, meestal met rampzalige afloop (figuur 5). Uit het begin van de Tachtigjarige Oorlog zijn enkele voorbeelden bekend van lokale weerstand van de bevolking. In 1572 werden in Kleine Brogel door de Staatsen huizen in brand gestoken toen

een inwoner 2 soldaten had vermoord. Ook in Eksel wijst de gevangenneming van Staatse soldaten op sporadische weerstand (Mertens, 2005).

In edicten van 1572 en 1577 liet Prinsbisschop Gerard van Groesbeek het platteland zelf een lokale militie oprichten. In ieder dorp ontstond een burgerwacht van 'huyslieden'. Alle gezonde mannen tussen 18 en 59 jaar moesten op eigen kosten wapens aanschaffen en zich klaarhouden om op bevel van de drossaard uit te rukken. Het ging echter om ongeoefende en slecht bewapende boeren die alleen tegen enkelingen en kleinere bendes iets konden uitrichten. In 1587 kwamen 7 'huyslieden' uit Overpelt en Neerpelt om toen ze tegen de Hollanders, die hun huizen in brand hadden gestoken, in het verweer kwamen (Mertens, 2005). In 1632 begeleidden circa 500 á 600 'huyslieden' van Beringen, het land van Ham en Tessenderlo de uittocht van graaf Salazar en zijn compagnies nadat ze hem hadden afgekocht. Salazar viel hen onverhoeds aan waarbij 70 à 90 'huyslieden' de dood vonden. Ontelbaren werden verwond en meer dan 100 kinderen bleven verweesd achter (Mertens, 2005; Engelen, 1932). In 1648 verzamelden de moegetergde Loon-Kempische dorpen meer dan 1.500 slecht bewapende 'huyslieden' om Karel IV en zijn Lorreinen te verdrijven, maar ze werden op de 'Rampsalighe Sint-Niklaesdag' van 1648 nabij Meeuwen in de pan gehakt. Circa 400 Loonse boeren vonden er de dood (Mertens, 2005). Naast de 'huyslieden' wordt ook aan de middeleeuwse landelijke schuttersgilden, die intussen een meer 'folkloristische' taak hadden gekregen, nieuw leven ingeblazen. In de loop van de 16e eeuw groeide het aantal plattelandsschutterijen en het aantal nam zelfs sterk toe in het begin van de 17e eeuw.

Betalen door middel van schutsbrieven

Om plunderingen te voorkomen, bleek het efficiënt om grotere groepen soldaten een afkoopsom aan te bieden. Veel dorpen kochten de doortocht, logering of inkwartiering af door een zekere som geld (schutsbrief). Wie voldoende betaalde, kon soms zelfs enkele soldaten (sauvegarden) krijgen als bescherming (Engelen, 1932). Dit was zeker geen veilige methode. Naast het feit dat de gemeente financieel sterk moest staan, kon men totaal niet vertrouwen op dergelijke maatregelen. Meer dan eenmaal werd betaald en werden de beloften niet ingelost of vroeg men nog meer geld. Veel legeraanvoerders speculeerden bovendien op de schutsbrieven. Het was een sluwe kant om geld af te persen van de arme bevolking.

Het afkopen van de logering en dergelijke van een bepaald dorp betekende dat een buurgemeente met de overlast werd opgehadeld (Adriaenssen, 2007). Ook binnen de dorpen zelf kwam het gebrek aan solidariteit voor en ontstonden onenigheden. In 1568 werd een inwoner van Opglabbeek aangeklaagd omdat hij een Duitse soldaat had omgekocht zodat hij niet bij hem maar bij iemand anders ging logeren (Mertens, 2005). Het kwam zelfs zover dat schatplichtigen de dorpslasten niet betaalden en tegen hun zin verkozen burgemeesters hun ambt verplicht dienden te aanvaarden (Engelen, 1932).

Ophouden of misleiden troepen

De continue krijgsbelasting dwong de plattelandsbevolking na te denken over andere manieren van lijfsbehoud en goederenbescherming. De oude dorpsverdedigingen (landweren, barelen en gracht) voldeden aan het eind van de 16e eeuw niet meer om zich te verdedigen (Ubachs, 2000). Deze structuren waren trouwens eerder bedoeld als grensscheiding dan als verdedigingsmiddel. Wel werden in de 16e en 17e eeuw nog grachten gegraven en op de toegangswegen slag-

bomen en hekken geplaatst. Het waren vooral middelen die verhinderden dat soldaten snel en onopgemerkt het dorp binnendrongen. Hierdoor had men enige tijdwinst om te waarschuwen, geld te zoeken en voorzorgsmaatregelen te treffen (Adriaenssen, 2007; Mertens, 2005). Ook werden toegangswegen smaller en zelfs deels onherkenbaar gemaakt om de toegang tot het dorp te bemoeilijken. Van dergelijke wegomleidingen werd dikwijls de naburige gemeente het slachtoffer.

Figuur 6. Vlucht uit een Russisch dorp (ca. 1943). Deze foto van Mikhail Trakhman illustreert de tijdsloosheid van vluchten in tijden van oorlog (bron: Adriaenssen, 2007).

Vluchtoorden

“We stonden alle dagen en uren gereed om te vluchten” noteerde de pastoor van Zutendaal ergens tussen 1637 en 1653 (Mertens, 2005). De beste kans om de gruwelijkheden van de oorlog te voorkomen was vluchten (figuur 6). In het begin van de Tachtigjarige Oorlog vluchtte de bevolking naar de vanouds gekende vluchtoorden waar men zich enigszins veilig achtte. Het gaat om grotere of kleine steden, burchten en zelfs de kerktoren. In Haspengouw en plaatselijk in de Maasvallei kon men zich verder verschuilen in de gesloten vierkantshoeven met kleine ramen waarbij de ingang met een zware poort werd afgesloten (Engelen, 1932). Bovendien hadden diverse hoeven in de leemgronden ondergrondse kruipgangen met tijdelijke verblijfplaatsen (figuur 7). Voorwerpen en inscripties die in deze vluchtgangen (ook wel ‘aagten’ genoemd) zijn gevonden, gaan niet verder terug dan de Tachtigjarige Oorlog (Renes, 1988). In de mergelstreek verschool men zich bovendien in de uitgestrekte mergelgroeven met hun eindeloze gangenstelsel (Mertens, 2005).

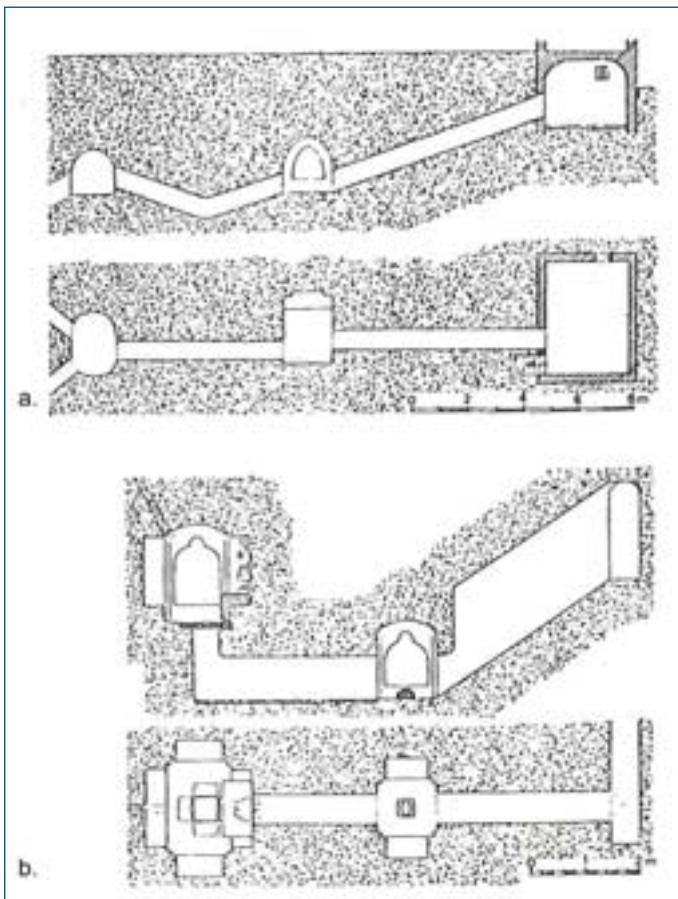
In de onvruchtbare zandige Kempen waren de bewoners te arm om een groot stenen huis op te trekken. Buiten abdijen bestond de bebouwing vooral uit kleine, lemen boerderijtjes. In de eerste jaren van de Tachtigjarige Oorlog zocht men dan ook de traditionele vlucht naar steden, burchten en kerktorens. Doordat in de Luikse kempen niet veel kastelen en steden lagen, moest men zich over grote afstand verplaatsen. Het zich veilig brengen naar plaatsen in de verdere omgeving hield ook diverse nadelen in. De vluchtelingen waren relatief ver van hun woningen en velden verwijderd waardoor het gewone leven zijn gang niet kon gaan. Het verblijf en overlast moesten ze bovendien vergoeden en bovendien waren ze achter de muren en wallen ook niet altijd veilig (Mertens, 2005). Het vluchten naar de steden en kastelen was daarom alleen maar praktisch voor de boeren uit de onmiddellijke omtrek van dergelijk vluchtoord.

RAAP-RAPPORT 1977

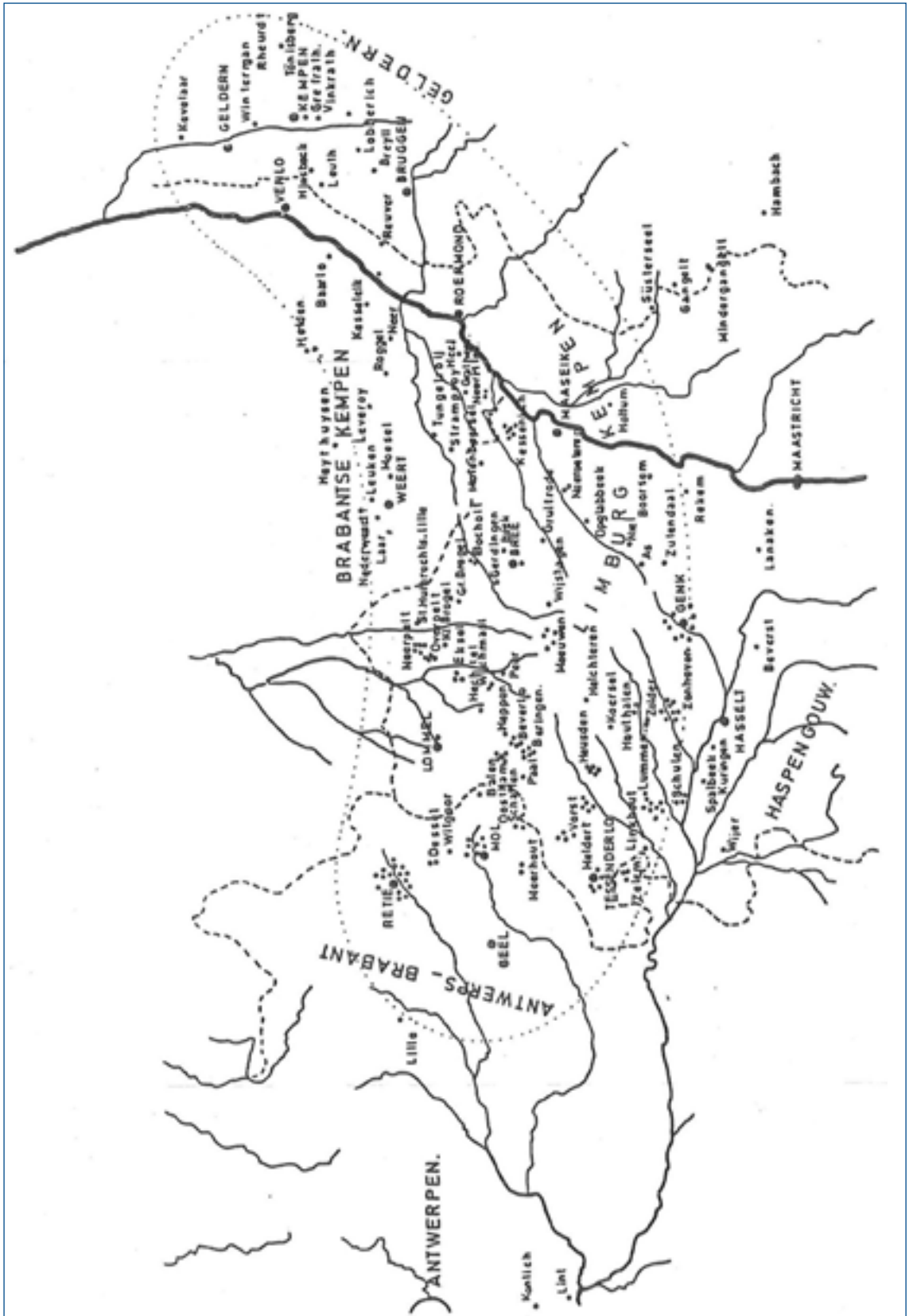
Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Ook het zich opsluiten in een kerk hield grote gevaren in. Als een troep voor langere tijd in de omgeving neerstreek, waren er zelfs meer nadelen dan voordelen aan verbonden. In principe was alleen de kerktoeren beveiligd. Voor langere bewoning was het niet praktisch, zowel wegens het gebrek aan water als het stallen van het vee. In 1579 staken voetknechten in Spaanse dienst de kerktoeren van Koersel in brand. Minstens 183 van de circa 250 naar de toren gevluchte mensen kwamen hierbij om (Mertens, 2005).

Aan het einde van de 16 en bij de aanvang van de 17e eeuw bleken de verdere vanouds gekende vluchtoorden in de Kempen bijna onmogelijk door de talloze doortochten van de troepen. Dit verre vluchten werd door de bevolking als een nadeel ervaren. Vanaf het eind van de 16e eeuw zien we in de Loonse Kempen en directe omstreken dan ook een heel nieuw vluchtoord ontstaan: de schansen.

Figuur 7. Enkele voorbeelden van laagten uit de Nederlandse (a. Jabeek) en Belgische (b. Riemst-Klein Lafelt) leemstreek (bron: Renes, 1988).

Figuur 8. Verspreiding van de schansen (bron: Driessen, 1982).

4 De schansen

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de *algemene* context van schansen besproken (de context van de 7 onderzochte schansen zelf wordt in het volgende hoofdstuk behandeld). Er wordt aandacht geschonken aan hoe de schansen werden opgericht en uit welke onderdelen de schansen bestonden. De oprichting, organisatie, etc. die uit de historische bronnen bekend zijn, worden algemeen behandeld. Deze onderdelen zijn immers in diverse werken omschreven. Het is anders gesteld met de fysieke kenmerken van schansen. Ondanks de vele historische bronnen is er zelden een systematisch overzicht gemaakt. Bovendien worden deze kenmerken meestal overgenomen uit oudere publicaties, met name die van Engelen (1932). Op dit aspect zal dan ook wat dieper worden ingegaan, hoewel ook hier geen volledig overzicht beoogd wordt.

4.2 Omschrijving

Met de term 'schans' wordt een met wallen en grachten omheind terrein bedoeld dat door de mens is aangewend voor schuil- en verdedigingsdoeleinden. Hoewel dergelijke terreinen al uit de IJzertijd bekend zijn, wordt de term 'schans' vooral gebruikt voor de kleinere verdedigingsstructuren die vanaf de Tachtigjarige Oorlog voorkomen. Het is trouwens ook pas in deze periode dat de benaming schans voor het eerst in archieven opduikt. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen militaire schansen en schansen die zijn opgetrokken door de plattelandsbevolking, vaak vlucht- of boerenschansen genoemd. In dit rapport worden alleen deze laatstgenoemde schansen behandeld.

4.3 Naamgeving en datering

De naam schans duikt in het Luikse voor het eerst op in 1581 in Overpelt (Mertens, 2005). Volgens Molemans en Mertens (1982) zou de benaming van oorsprong duiden op takken- of rijfsbos. Mogelijk zijn hiermee bedoeld de beplantingen op de wallen. Door betekenisverruiming kreeg al in de 16 eeuw het hele verdedigingswerk de benaming schans en werd het schuilen aangeduid als verschansen.

Schansen lijken te ontstaan vanaf het beleg van Maastricht (omstreeks 1579). Hoewel de schans van Overpelt voor 1581 gebouwd kan zijn, wordt al in 1580 naar een bolwerk in Eksel verwezen (Engelen, 1932; Mertens, 2005). Het gaat ontegensprekelijk om een schans. Vanaf dan duiken in de archieven steeds meer verwijzingen op naar boerenschansen. In 1583 wordt verwezen naar een schans in Hechtel en in 1587 naar een schans in Neerpelt, hoewel de benaming schans nog niet voorkomt (Mertens, 2005). Pas enkele tientallen jaren later wordt de benaming schans algemeen gebruikt.

Zoals besproken in hoofdstuk 3 had het oprichten van schansen aan het eind van de 16e en het begin van de 17e eeuw onder meer te maken met de slechte financiële toestand van de Spaanse regering en de Zuidelijke Nederlanden. Soldaten werden niet geregeld betaald, waarop deze gingen muiten en het land plunderend rondtrokken. Talloze benden zwierven rond in deze periode.

Na de Spaanse Successieoorlog verloren de schansen hun betekenis. De gemeenschap verhuurde dan nog de schansen (Mertens, 2005). Sommige schansen werden gesloopt en in gebruik genomen als akker- of grasland. In de loop van de 19e eeuw werden de meeste schansen verkocht. Toch blijkt uit diverse rekeningen dat sommige schansen nog enige tijd onderhouden werden (schansboek Kelbergen, gemeente Diest). Toen in 1831 de strijd tussen de Belgen en de Nederlanders in de buurt van Houthalen opflakkerde, vluchtten de inwoners zelfs nog massaal naar de Brelaarschans (gemeente Houthalen-Helchteren; Cornelis, 1969).

4.4 Verspreiding

In 1980 maakte Driessen (1982) een verspreidingskaartje van de toen aan hem bekende schansen (figuur 8). Hoewel dit kaartje verouderd en zeker niet volledig is, geeft het wel een idee van het verspreidingsgebied van de schansen. De boerenschansen komen vooral voor in het zandgebied van het Prinsbisdom Luik (de Luikse of Loonse Kempen). In dit gebied had vrijwel ieder dorp en buurtschap een schans. Verder komen de schansen ook voor in de aangrenzende gebieden van Gelre en het voormalige Hertogdom Brabant. In de overige zandgronden van de Zuidelijke Nederlanden komen schansen slechts sporadisch voor en in de zuidelijke leemstreek ontbreken ze vrijwel helemaal.

4.5 De oprichting en het beheer van een schans

De schansen werden opgericht door een buurschap - ook heerdgang of heerdwagen genoemd - die het ook beheerden en onderhielden. In een groot deel van de Loonse Kempen was er geen echte heerlijkheidsstructuur. Elke buurtschap beschikte over eigen gebruiken en verdragen. In dit systeem was het logisch dat iedere buurtschap zijn eigen verweer organiseerde (Mertens, 2005). Indien de gehuchten te klein waren om elk afzonderlijk een schans op te richten, werd er soms gezamenlijk één gebouwd (Engelen, 1932).

4.5.1 Eigendom

Aangezien de heer in hoge mate eigenaar was van de gronden waarop de schansen werden opgericht, waren de schansen niet geheel onafhankelijk. De schans was eigendom van de schansgemeenschap (de huisjes van de schansgezellen), de grond bleef meestal eigendom van de heer. Bij de toelatingen tot het oprichten van een schans in Zonhoven houdt de heer van Vogelzang zich het recht voor om zijn toestemming in te trekken en de schans te laten slopen (Hansay, 1931). In de loop van de 19e eeuw werden de meeste schansen verkocht. Een unicum is de schans van Kelbergen (Vleugt, gemeente Diest). Deze schans is nu nog steeds onverdeeld bezit van de schansgemeenschap.

4.5.2 Organisatie

De schansgemeenschap werd erkend als een zelfstandige vereniging met eigen recht en wetten. De weerbare mannen van de schansgezellen waren ingedeeld in *rotten*: groepen van 10 tot 15 man die elkaar aflosten voor de wacht. Een vernieling van de schans of de inname door roversbenden die dan een goede uitvalsbasis hadden voor verdere strooptochten, moest te allen tijde worden vermeden. Ook voerden zij werken uit om de schans te bewaken en te onderhouden. De rotten stonden onder toezicht van de *rotmeesters*. Hun specifieke taak was het verzorgen van de wacht maar ze waren ook de raadsleden en helpers van de schansmeesters.

De *schansmeester*, soms ook kapitein of gouverneur genoemd, stond aan het hoofd van de schans (Engelen, 1932). Sporadisch waren er 2 schansmeesters aanwezig. Bijna overal werden deze personen door de overige schansgezellen aangeduid. Ze waren verplicht het ambt te aanvaarden en hun taak stipt en ordelijk te volbrengen.

4.5.3 Schansreglement

Het leven op de schans werd bepaald door een schansreglement. Hansay (1912, 1913 en 1931) heeft diverse van deze schansreglementen gepubliceerd. In alle reglementen stond onvoorwaardelijke tucht centraal. Naast de militaire organisatie werd ook de brandveiligheid streng gereguleerd. Het schansbestuur zag erop na dat het reglement werd nageleefd. Straffen konden uiteenlopen van een geldboete (elders vaten bier) tot zelfs een volledige verwijdering van de schans.

4.5.4 Financiën

De schansorganisatie voerde een eigen financieel beheer. De inkomsten bestonden onder meer uit schansgeld, pachtgeld (tijdens vredige perioden), boetes en opbrengst van hout en visserij uit de grachten. Soms moest ook belasting betaald worden op het binnenbrengen van vee in de schans (Wassink & Nouwen, 2008).

4.5.5 De constructie

De schansgezellen kregen een 'plaetse' toegewezen waarop ze een 'hut' konden bouwen en een lapje grond voor hun vee. Om een plaats op de schans te krijgen, was iedereen verplicht om bij de bouw (en het beheer) te helpen (Hansay, 1912, 1913 en 1931). Veelal kon men echter nadien (indien men niet bij de bouw werkte) nog een plaats op de schans kopen. Meer deelnemers betekende immers financieel minder te betalen en bovendien speelde het personen aantal ook in de verdediging een grote rol. In het Luikse hebben alle schansen niet minder dan 20 'aandeelhouders' (Engelen, 1932).

4.5.6 Bewapening

Ter verdediging werd gebruik gemaakt van diverse wapens. Iedereen was gewapend naar zijn vermogen en de schans- en rotmeesters bepaalden wie met welk wapen moest verschijnen. De bewapening bestond uit geweren (lange roeren), hellebaarden, spiesen, pieken, zeisen, rieken en zelfs stokken (Hansay, 1912, 1913 en 1931; Engelen, 1932; Wassink & Nouwen, 2008). Degenen met een geweer moesten ook over kruid en kogels beschikken.

Toch gaf men in plaats van geweld duidelijk de voorkeur aan diplomatie. In bijna alle schansreglementen staat uitdrukkelijk vermeld dat niemand mocht schieten zonder uitdrukkelijke toestemming van de schansmeester (Hansay, 1912, 1913 en 1931). De schansmeester probeerde in eerste instantie door middel van diplomatie of zelfs een afkoopsom tot een overeenkomst te komen. Gewoonlijk werd geweld zwaar afgestraft door de bendes.

4.6 Fysieke kenmerken van de schansen

4.6.1 Inleiding en bronnen

Schansen worden veelal omschreven als een met wallen en grachten omheind terrein (binnenruimte of schanslichaam). Tot op heden is er echter nauwelijks archeologisch onderzoek op een schans uitgevoerd. Compleet bewaarde schansen zijn niet overgeleverd en de geschreven bronnen (zoals de schansreglementen) geven ook maar flarden aan informatie over hoe een schans er daadwerkelijk uitzag. Bovendien zijn deze reglementen en andere historische bronnen zelden vanuit een archeologische optiek benaderd. Historische kaarten zijn ofwel figuratief, of van latere oorsprong en geven ons vooral inzicht in enkele onderdelen van de schans, met name de grachten. Tot nog toe vormt de scriptie van Engelen (1932) nog steeds het basiswerk over de structuur van schansen. Toch kunnen we ons op basis van de bronnen een algemeen beeld vormen van hoe een schans er uitzag. De structuur en de diverse onderdelen van een schans worden hieronder nader beschreven.

4.6.2 Locatie

Aangezien schansen in eerste instantie dienden als vluchtoord, lagen ze veelal op geïsoleerde en weinig toegankelijke locaties. Schansen werden meestal aangelegd buiten de bestaande bewoningskern, bij voorkeur in de zogenaamde gemeenschapsgronden. De locatie moest afgelegen zijn zodat rondtrekkende bendes de schuilplaats niet direct zouden ontdekken, maar ook weer niet te ver, zodat iedereen zich op tijd in veiligheid kon brengen. Vooral natte gebieden, zoals broekgebieden en beekdalen, werden bij voorkeur gebruikt voor het aanleggen van een schans. Hierdoor konden de grachten, ook ten tijde van langdurige droogte, van voldoende water voorzien worden en hadden eventuele aanvallers in de drassige gebieden moeilijk doorgang.

Figuur 9. Voorbeelden van een rechthoekige schans (a: Voorshoven), een schans met bastions (b: Sledderlo) en een schans met voorschans (c: Overpelt) zoals overgeleverd in de Atlas van de Buurtwegen (ca. 1832). De grachten zijn ingekleurd (bron: Atlas van de Buurtwegen).

Uit onderzoek op de schans van Gerhees (gemeente Ham) blijkt dat de schans werd gebouwd op een natuurlijke verhevenheid in een overwegend nat terrein (Arts e.a. 2001). Vermoed wordt dat dergelijke natuurlijke hoogtes algemeen als uitgangspunten werden gebruikt. Het was immers belangrijk dat men in de schans zelf geen natte voeten kreeg. Toch blijkt dat soms ook het schanslichaam zelf aanzienlijk opgehoogd werd. Bij archeologisch onderzoek op de schans van Waterschei (gemeente Genk) bleek dat het natuurlijke hellingsverschil van 0,65 m binnen de omwalling werd geëgaliseerd door een ophoging van zuiver zand met wat grind (Vanvinckenroye, 1980). Ook in Gerhees werd het schanslichaam mogelijk bij de oprichting ietwat geëgaliseerd (Arts e.a., 2001).

4.6.3 Vorm en grootte

Historische kaarten – en met name kadasterkaarten uit het begin van de 19e eeuw – geven (hoewel van latere oorsprong) inzicht in de variatie en omvang (grootte) van de schansen. De grootte van een schans kon variëren van minder dan een halve hectare tot meer dan 2 ha. De grootte was afhankelijk van het aantal gezinnen dat binnen de schans een schuilplaats moest vinden, maar ook van het aantal weerbare mannen. Veel meer plaats dan nodig was alleen maar nadelig voor de verdediging. Schansen komen voor in allerlei vormen: ovaal, veelhoekig en rechthoekig. Mogelijk werd de vorm mede bepaald door het uitgekozen stuk land. Hoewel de meeste schansen een rechthoekige vorm hadden, bestaan er ook schansen met uitbouwen op de hoeken (figuur 9). Nog complexer zijn de schansen (al of niet met uitbouwen) met een voorschans (zie § 4.6.4).

4.6.4 Verdedigingssystemen

Een belangrijk onderdeel van de verdediging van de schansen bestond uit de geïsoleerde en weinig toegankelijke ligging. Mocht de schans toch ontdekt of aangevallen worden, dan waren er door de bouwers ook nog andere verdedigingselementen voorzien. Over het algemeen is het verdedigingssysteem van de schansen relatief simpel: een gracht met daarbinnen een wal. Sommige schansen hebben een iets 'complexer' systeem met een tweede gracht (en/of wal?). Vooral de ingang, het defensief zwakste punt, werd soms extra beschermd door middel van een voorschans. Voorschansen hoeven niet altijd volledig omgracht te zijn. Het is goed mogelijk dat de 'voor- of bij-schans' niet gelijktijdig met de 'hoofdschans' werd aangelegd.

Grachten

Veelal is de gracht het enige fysieke verdedigingselement dat tot op heden bewaard is gebleven. Grachten liggen buiten de wallen en de uitgegraven grond kan gebruikt zijn voor het opwerpen van wallen. In het schansreglement van Mellaer (gemeente Lummen) staat dat tijdens de winter iedere wachter ervoor diende te zorgen dat in zijn te bewaken zone het ijs van de gracht gebroken was (Hansay, 1913).

De breedte van de gracht kon variëren van circa 4 m tot meer dan 10 m. Dikwijls was de gracht aan de toegangszijde, het defensief zwakke punt, breder dan langs de moerassige zijden. Zo was de gracht van de schans van Waterschei (gemeente Genk) aan de hogere zuidwestelijke en zuidoostelijke zijde circa 18 m breed (Vanvinckenroye, 1980). Aan de overzijden bleek de gracht slechts 5,75 m breed. Ook de schans van Belfeld (gemeente Venlo) bleek langs de noordelijke toegangszijde en de oostkant de gracht circa 2 m breder dan aan de overige zijden (figuur 10; Schotten, 2004). De schans van Beesel (gemeente Beesel) had een breedte van 10 m (Luys, 1987).

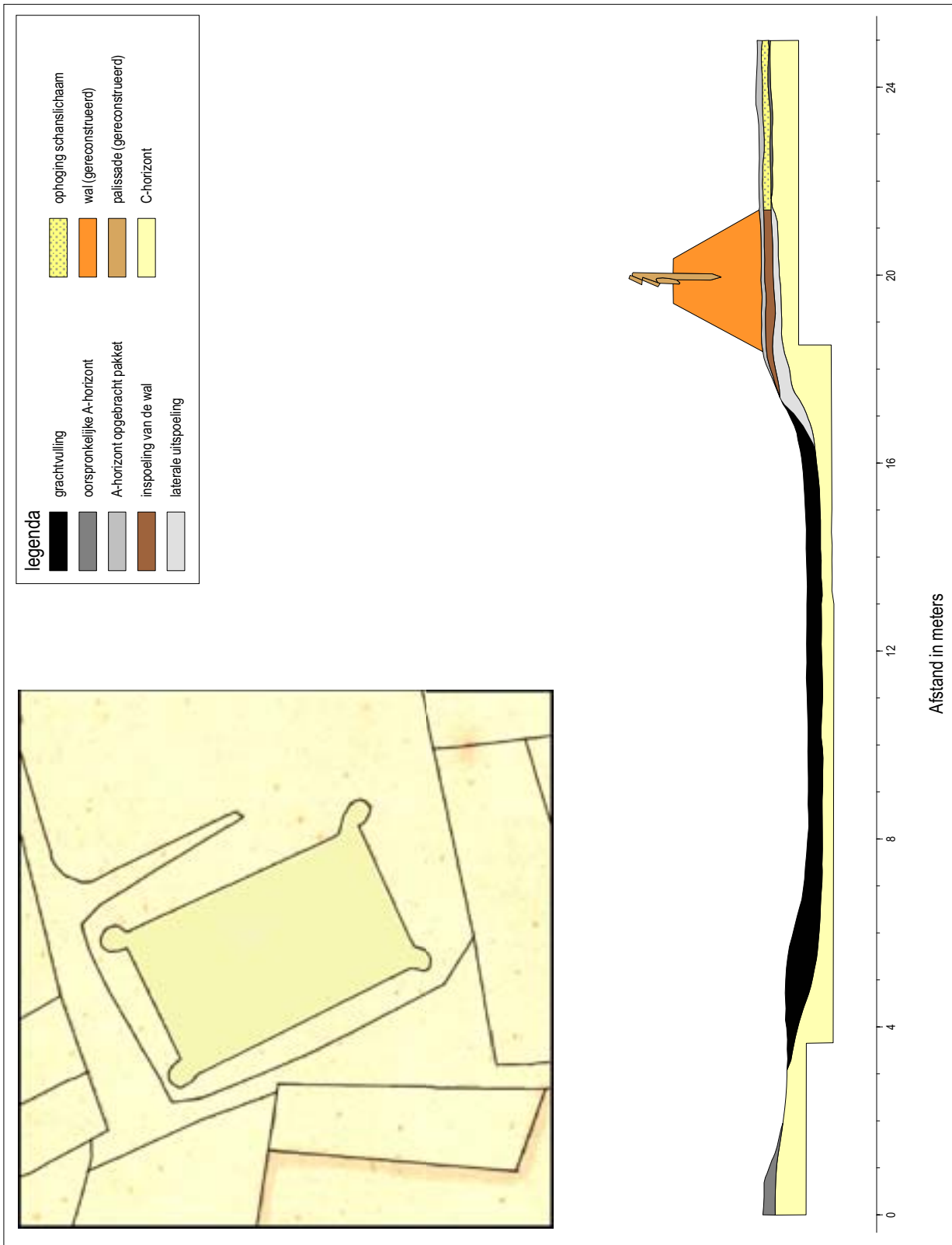
Figuur 10. De schans van Belfeld (bron: Tichelman, 2004).

De diepte van de gracht kon sterk variëren, afhankelijk van de schans en het natuurlijke terrein. Om het water binnen de gracht te handhaven, was het belangrijk dat de gracht rondom de schans overal nagenoeg een gelijke diepte had. In de schans van Waterschei bleek de gracht op de hogere terreinen wel tot 1,25 m diep uitgegraven. Aan de moerasbodem volstond een lichte uitdieping van de moerasbodem (Vanvinckenroye, 1980). In Belfeld varieerde de grachtdiepte van circa 1,3 tot 1,75 m; in Beesel was de gracht circa 0,9 tot 1 m diep, waarvan slechts de onderste 0,5 m daadwerkelijk water bevatte (Schotten, 2004; Luys, 1987). In Gerhees (gemeente Ham) kan op basis van de boorprofielen een grachtdiepte van circa 1,2 tot 1,6 m aangenomen worden (Arts e.a. 2001). Ook de vorm en profielen van de grachten kunnen gevarieerd zijn. In Waterschei, Beesel en Belfeld sneden de grachten echter geleidelijk in en hadden een platte bodem (figuur 11).

Hoogstwaarschijnlijk bestonden er diverse constructies, zoals kanalen en sluizen, om de waterhuishouding in de gracht te regelen. Bij de autorisatie tot het oprichten van de schansen in Zonhoven werd aangegeven dat buiten de schans dijken mochten worden opgeworpen om het water op te stuwen, mits de inwoners van Zonhoven en Houthalen er geen hinder van zouden ondervinden (Hansay, 1931). Op een kaartje van de schans van Geenrode (gemeente Diest) uit 1699 staan

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 11. Het profiel van de schans van Waterschei (bronnen: Atlas van de Buurtwegen; Vanvinckenroye, 1980).

RAAP-RAPPORT 1977

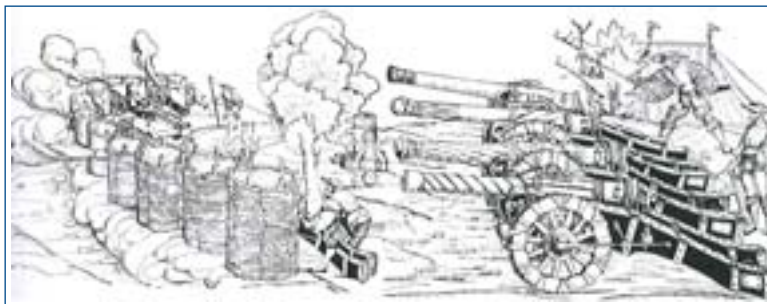
Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

duidelijk waterlaten aangegeven nabij de schans en worden ook schansvijvers genoemd. Mogelijk dienden deze vijvers – hoewel van latere datum – mede om de watervoorziening in de grachten te verzekeren (zoals molenvijvers).

Wallen

Aan de binnenkant van de gracht werd een wal aangelegd. Heden zijn deze wallen niet of nauwelijks bewaard gebleven. Bedacht moet worden dat wallen die nu nog overblijven, slechts geërodeerde restanten zijn. De precieze constructie van de wallen blijft dan ook een vraagteken. Vermoed wordt dat ze voornamelijk bestonden uit een opgebracht, aarden lichaam. Henkens (1981) geeft aan dat de wallen waren opgebouwd uit palen waartussen een vlechtwerk van *wissen* werd aangebracht. Dit vlechtwerk stak nog boven de aarden wal uit en kon dienst doen als borstwering. Ook gebruikte men voor de opbouw van de wal zogenaamde schanskorven: tenen manden die naast elkaar werden opgestapeld. Ook Engelen (1932) geeft aan dat de wallen hier en daar verstevigd waren met palen.

In de geraadpleegde historische bronnen zijn echter geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van een palissade op de wal, het gebruik van andere materialen, de aanwezigheid van sterkere en architectonisch gezien complexe structuren, etc. Het gebruik van schanskorven kennen we alleen bij militaire schansen (mededeling W. Luys; figuur 12).

Figuur 12. Geschut en schanskorven tijdens een beleg. Houtsnede van Edhard Schoen circa 1536 (bron: Adriaenssen, 2007).

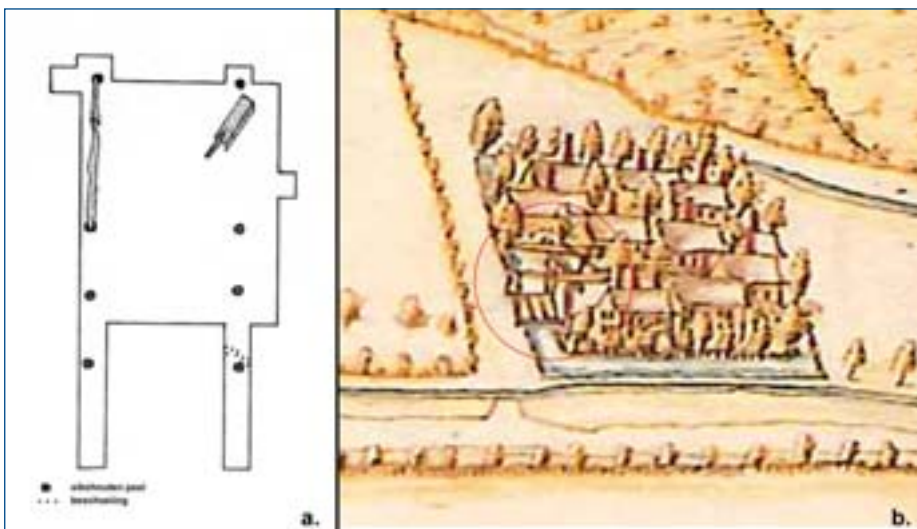
Uit historische kaarten is bekend dat op diverse schansen (enkele) hoekuitbouwen aanwezig waren (zie figuur 9b). Door deze uitbouwen kon men de dode hoeken aan de voet van de wal opvangen. Of deze uitbouwen dienden als versterkte bastions is onbekend. Mogelijk ging het ook om een extra bescherming tegen erosie. Uit schansreglementen kan opgemaakt worden dat de wallen werden beplant met onder meer 'doornen', hetgeen de inname bemoeilijkte (Hansay, 1913 en 1931; Molemans & Mertens, 1982).

Volgens Engelen (1932) waren de wallen circa 2 à 3 m hoog. Driessen (1982) geeft een hoogte op van 4,5 m met een basisbreedte van 7 m. Op de schans van Waterschei (gemeente Genk) werd op basis van bodemkundige processen – uitloging van humus en ijzer van het wallichaam – vastgesteld dat de wal aan de basis een gemiddelde breedte had van ongeveer 3 m. Paalsporen en funderingsgreppels waren nergens zichtbaar, zodat een eventuele palissade in of op de wal zelf moet zijn aangelegd (Vanvinckenroye, 1980). In Belfeld (gemeente Venlo) en Beesel (gemeente Beesel) zijn nergens sporen van de wal en/of palissade aangetroffen (Tichelman, 2004; Luys, 1987).

Ingangen

In bijna elk verdedigingssysteem zijn ingangen de zwakste plekken. Bij de schans van Moesel (gemeente Weert) staat uitdrukkelijk vermeld dat de wachtmeesters vooral de toegang in het oog moesten houden (Henkens, 1981). Mede hierdoor kenden de schansen voor zover bekend maar één ingang. Ingangen kunnen simpele openingen in wallen en grachten zijn, met poorten en bruggen, maar kunnen zoals vermeld ook ingewikkelder structuren zijn (voorschans). In het algemeen moeten ingangen zo nauw mogelijk zijn (maar breed genoeg om bijvoorbeeld karren door te laten) en ze moeten afgesloten kunnen worden.

De toegang tot de schans werd gevormd door een houten brug en een houten poort. Hoewel er in de bewaarde schansreglementen meestal alleen over een brug wordt gesproken, kan men uit het schansreglement van Geneyken (gemeente Lummen) opmaken dat het ging om een ophaalbrug (Hansay, 1912). Ook de kaarten van de bezittingen van Averbode (1650-1680) geven op vrijwel iedere schans een ophaalbrug aan (Van Ermen, 1997; figuur 13b). In Belfeld (gemeente Venlo) is vastgesteld dat de gracht ter hoogte van de ingang versmalde tot circa 5 m (Tichelman, 2004). Mogelijk heeft deze versmalling te maken met het op en neer kunnen laten van een ophaalbrug.

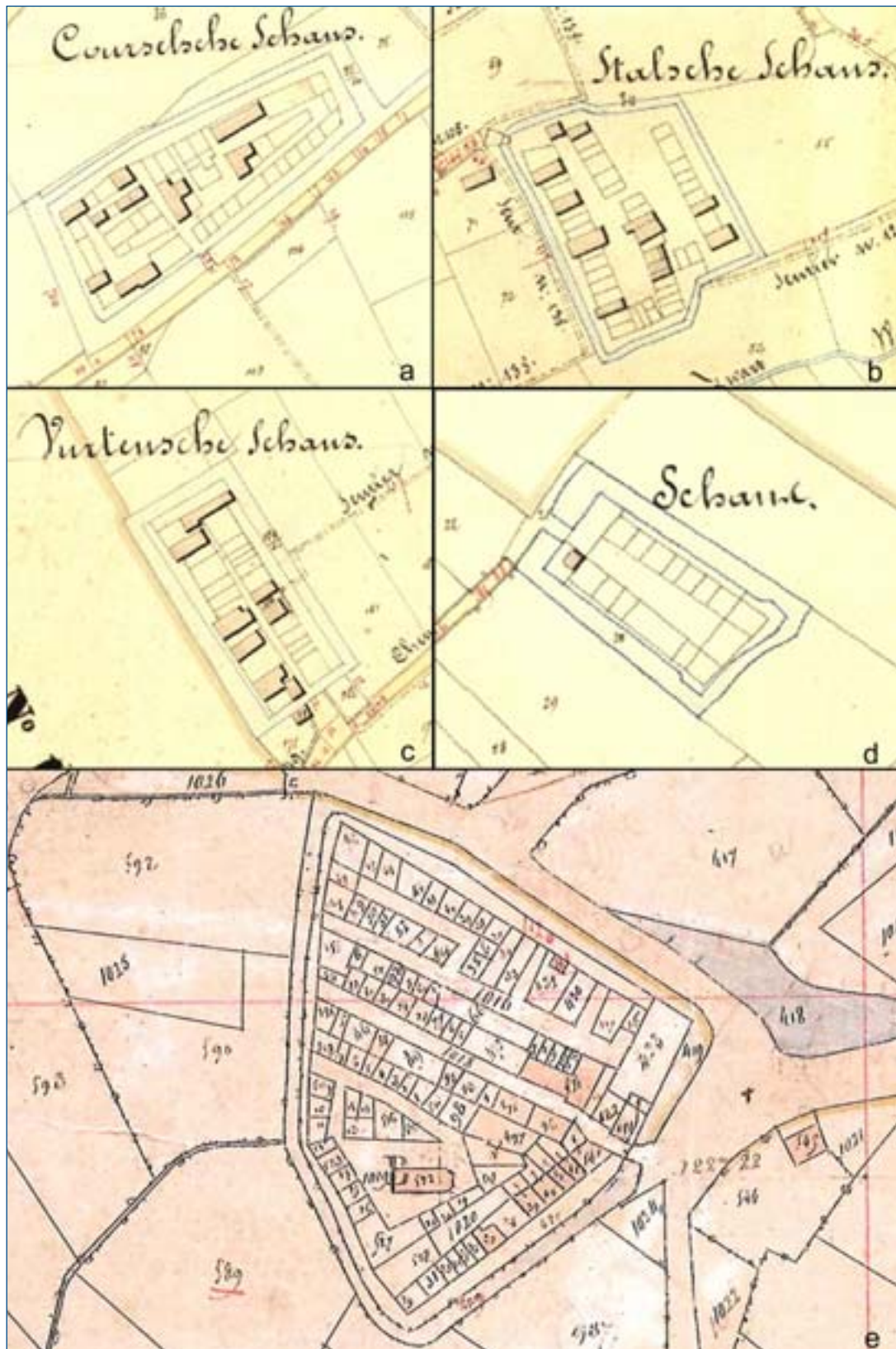

Figuur 13. a. De brug van de schans van Beesel (bron: Luys, 1987). b. De schans van Zuten-daal met ophaalbrug zoals afgebeeld op de kaarten van Averbode (bron: Van Ermen, 1997).

Tijdens onderzoek op de schans van Beesel (gemeente Beesel) heeft men nog een deel van de toegangsbrug opgegraven (Luys, 1987). Waarschijnlijk gaat het om een vaste brug. De brug was opgebouwd uit 2 rijen van 4 eikenhouten palen (figuur 13a). Ook fragmenten hout van het brugdek zijn aangetroffen. Blijkbaar was de brug enkele tientallen jaren na de bouw van de schans verval- len en heeft men een dam opgeworpen van rivierzand en maaskeien. Het verharderen van de toe- gangsweg nabij de ingang kunnen we ook opmaken uit enkele historische bronnen. Zo wordt in het schansreglement van de Hoxenterschans te Eksel (gemeente Hechtel-Eksel) vermeld dat “... die genige die voor aan de brug, stenen grondwerk hebben gelegd, dat die hun plaats en zullen behouden...” (Vandermarliere, zonder jaartal). Ook is bekend dat aan de toegangsweg naar de schans soms slagbomen werden geplaatst (Lascaris & Renes, 2006).

Onderhoud van grachten, wallen en ingangen

Iedere schans was na verloop van tijd onderhevig aan erosie, waardoor de verdedigingsfunctie in het gedrang dreigde te komen. Bij de aanleg van de schansen werden dan ook maatregelen

Figuur 14. De Koerselsche schans (a), Stalsche schans (b), Vurtensche schans (c), de schans van Schoonstraat (d) en de schans van Boshoven (e) omstreeks de eerste helft van de 19e eeuw (bronnen: a, b, c, d = Atlas van de Buurtwegen; e = www.watwaswaar.nl).

getroffen om verval tegen te gaan. Bij het archeologisch onderzoek op de schans van Waterschei (gemeente Genk) bleek dat tussen de wal en de gracht een ruimte van circa 70 cm lag om erosie van walmateriaal naar de gracht te verminderen (Vanvinckenroye, 1980). Ook werd erosie tegengegaan door de wallen te verstevigen met palen, takkenbossen en begroeiing zoals struiken en meidoorn (Engelen, 1932; Luys, 1987). De ronde uitbouwen van de schans van Waterschei werden (waarschijnlijk in latere tijd) verstevigd met plaggen (Vanvinckenroye, 1980). Bijkomend voordeel van deze begroeiingen was dat de schans aan het zicht onttrokken was. Ook uit schansreglementen zijn diverse maatregelen bekend om erosie tegen te gaan. Zo was het bijvoorbeeld strikt verboden om via de wallen de schans binnen of buiten te gaan en mocht er geen vee op de omheining lopen (Hansay, 1913; Molemans & Mertens, 1982; Sanders, 1990). In het schansreglement van Moesel (gemeente Weert) staat dat iedere bewoner zijn stuk van de gracht moest zuiver houden en de boorden van de wal moest onderhouden (Henkens, 1981). Deze maatregelen hadden naast het beperken van de erosie van de wal ook een disciplinaire reden.

Het mag duidelijk zijn dat bij langdurig en/of intensief gebruik reparaties en onderhoudswerken noodzakelijk waren. Net als bij de bouw van een schans was het zich onttrekken aan deze werkzaamheden strikt verboden (Hansay, 1913). Tijdens perioden van vrede werden schansen vaak niet of nauwelijks onderhouden. Zo was de schans van Tessengerlo (gemeente Tessengerlo) tijdens het Twaalfjarig Bestand zodanig vervallen dat men in 1622 weer een toelating moest vragen om ze opnieuw op te richten (Hansay, 1931). Andere schansen daarentegen werden nog lange tijd, tot in de 18e-19e eeuw, onderhouden. Uit de schansboeken van de schans van Kelbergen (gemeente Diest) blijkt dat in de 19e eeuw nog steeds de grachten werden onderhouden (notities in het bezit van de huidige schansmeester, Andre Goossens).

4.6.5 Interne structuur van de schansen

Het is duidelijk dat een schuiloord het hoofddoel was van schansen, maar wat speelde zich binnen de schansen af? Deze schijnbaar simpele vraag is niet zomaar te beantwoorden. Ten eerste omdat er over het dagelijks leven op de schansen weinig bronnen zijn. Ten tweede omdat de weinige opgravingen zich tot op heden vooral hebben gericht op de verdedigingswerken (wallen, grachten en ingangen) en niet op de binnenterreinen. Opgravingen die op het binnenterrein hebben plaatsgevonden (Belfeld en Waterschei), hebben bovendien zeer weinig tot geen informatie opgeleverd (Schotten, 2004; Vanvinckenroye, 1980). Door de weinige opgravingen is het ook moeilijk om algemene indelingen van de schansen op te noemen. De eerste kadasterkaarten uit het begin van de 19e eeuw geven nog een globaal idee van de indeling van schansen, hoewel in deze periode de schansen hun primaire functie al hadden verloren.

Op basis van de kadasterkaarten kunnen we afleiden dat de binnenruimte over het algemeen heel systematisch was ingedeeld in kleine perceeltjes, plaetsen genoemd (figuur 14). De grootte van deze perceeltjes verschilde per schans. Op de schans van Geenrode (gemeente Diest) en Mellaer (gemeente Lummen) hadden deze perceeltjes een oppervlakte tussen 40 en 70 m² (Hansay, 1912). Op de oude kadastrale kaarten van de schans van Boshoven (gemeente Weert) hadden de diverse perceeltjes een oppervlakte van circa 20 m² (Lascaris & Renes, 2007). Op deze perceeltjes mochten de bewoners hun huisje bouwen en moest ook het kleinvee worden ondergebracht. In sommige reglementen worden ook stallen vermeld (Hansay, 1912 en 1913). Tussen deze perceeltjes lagen wegen, zodat iedereen zijn 'plaetse' kon bereiken. Deze wegen kunnen verhard zijn. In Moesel

(gemeente Weert) werden ze zelfs opgehoogd, zodat het water altijd af zou stromen (Henkens, 1981). Door de vele huisjes op een kleine ruimte achter een wal en gracht hebben de schansen dan ook wel eens het uitzicht van een miniatuurstad.

In diverse publicaties wordt vermeld dat het middengedeelte van de schans vrij bleef voor onder meer het onderbrengen van schapen en runderen, mest, etc (Wassink & Nouwen, 2008). Dat het gaat om een algemene indeling valt zeker niet op te maken uit de kadastrale kaarten. Ook de onderzochte schansreglementen maken hierover geen melding.

Gezien het leven in een kleine ruimte en de georganiseerde structuur, wordt aangenomen dat op de schans gemeenschappelijke voorzieningen waren (Engelen, 1932). In het schansreglement van Moesel (gemeente Weert) vinden we verwijzingen dat er inderdaad gemeenschappelijke bakovens en waterputten waren (Henkens, 1981). Of dit werkelijk zo op iedere schans was, blijft de vraag. In de schansreglementen van de Belgische schansen hebben we hiervoor tot op heden geen aanwijzingen gevonden. Bovendien zijn op de schans van Belfeld (gemeente Venlo), die grotendeels is opgegraven, geen restanten van een waterput aangetroffen. Mogelijk was ze afwezig of bevond ze zich in het niet opgegraven deel van de schans (Schotten, 2004).

Uit de schriftelijke bronnen valt wel af te leiden dat nabij de ingang van de schans de portierswoning of wachthuis stond. De portier of schansmeester moest (tijdens gevaarlijke perioden) de eigendommen van de gemeenschap binnen de schans bewaken. Deze woning werd intensiever gebruikt dan de andere schanshuisjes en het is aannemelijk dat het poorthuis na het verlaten van de schansen nog langer bleef bestaan.

Hoe de schanshuisjes er precies uitzagen, blijft onduidelijk. De normale Kempische boerenhuisjes in deze periode bestonden hoofdzakelijk uit goedkoop bouw materiaal dat in de directe omgeving te vinden was: stro en riet, hout en vakwerk met leemvulling. De vloeren bestonden uit aangestampte leem (Domein Bokrijk, 2005; Hendriks, 1994). Vermoedelijk waren ook de schanshuisjes uit deze materialen opgebouwd, hoewel de constructie mogelijk eenvoudiger was. De eigenaars zelf noemen hun huisjes namelijk 'hutten'. Uit enkele schansreglementen blijkt dat deze een zoldering konden hebben (Hansay, 1912). Toch kunnen sommige huizen (met name de portierswoning) deels in steen zijn opgetrokken. Uit de schansreglementen is bekend dat wie op de schans wilde stoken, verplicht was een stenen schouw te bouwen. De relatief weinige bakstenen die op de schans van Belfeld (gemeente Venlo) zijn aangetroffen, wijzen op het deels gebruik van baksteen in de bebouwing (Schotten, 2004). Mogelijk betreft het restanten van een stenen fundering. In de regel zijn de Kempische boerderijtjes uit de 16e en 17e eeuw niet meer gefundeerd op diep ingegraven palen, maar op houten liggers, (grote) niet-ingegraven stenen of stenenclustertjes ('stiepen' of 'ploerten') of zelfs een volledige stenen voeting. Door de bovengrondse fundering ging de voet van het gebinte niet meer zo snel rotten. Dergelijke boerderijtjes zijn archeologisch nauwelijks traceerbaar. Op de schans van Belfeld zijn slechts 2 langwerpige grondsporen met baksteengruis aangetroffen die mogelijk op een dergelijke fundering wijzen (Schotten, 2004). Of dergelijke fundering ook standaard voor de schanshuisjes werd gebruikt, blijft onduidelijk. Gezien de tijdelijke functie van de huisjes zijn funderingen op diep ingegraven palen niet uit te sluiten. Een schanshuis uit het einde van de 18e of begin van de 19e eeuw, afkomstig van de schans van Beverlo (gemeente Beringen), is in het openluchtmuseum van Bokrijk gereconstrueerd (figuur 15). Het is onduidelijk of dit schanshuis ook representatief is voor de oorspronkelijke schanshuisjes.

De vondsten uit de gracht van de schans van Belfeld (gemeente Venlo) geven ons een idee van het leven op een schans. Uit de verspreiding van aardewerk en botanische resten blijkt dat in de westelijke gracht aanzienlijk meer consumptieafval terecht is gekomen. Hieruit werd afgeleid dat langs deze gracht een latrine stond waarvan de afvoer op de gracht uitkwam. De botanische resten bestonden onder meer uit boekweit, rogge, tarwe of gerst, aardbei, framboos, braam, vlierbes, zoete of zure kers en hop. Waarschijnlijk werd er vooral winterrogge geconsumeerd. De weinige aanwezige botfragmenten tonen ondanks de slechte conservering aan dat er weinig vlees is gegeten. Het aangetroffen aardewerk geeft een homogeen beeld en wekt de indruk dat de schans kort werd gebruikt (tussen 1580 en 1620). Het aardewerk is sterk versleten en in sommige gevallen zelfs gerepareerd. Ook werden eigendomsinscripties op het aardewerk waargenomen. Op basis van deze kenmerken werd gewezen op de aanwezigheid van soldaten op de schans (Schotten, 2004). Toch lijkt het ons goed mogelijk dat het hier gaat om eigendommen van plattelandsbewoners. Zoals uit de schansreglementen blijkt, was de schansgemeenschap zeer strikt en bijna militair georganiseerd. Op het stelen in de schans stonden bovendien zware straffen. In een enkel geval weten we ook dat bezittingen werden opgeslagen in een afgesloten kist (Hansay, 1931).

Figuur 15. Het schanshuis van de schans van Beverlo (eind 18e-begin 19e eeuw) zoals opgesteld in het Provinciaal Domein Bokrijk.

4.7 Betekenis van de schansen

Beantwoordden de schansen wel aan het doel waarvoor ze zijn opgericht? Schansen waren zeker niet onaantastbaar. Een leger konden de kleine bolwerken niet doorstaan en ook bendes hebben regelmatig een schans ingenomen, soms met zware gevolgen (Luys, 1985). Al in 1599 werd na een voorval op de Brelaarschans [gemeente Houthalen-Helchteren, maar opgericht voor de inwoners van Berkenen (gemeente Zonhoven)] gezegd dat schansen 'meer tot nadeel dan tot voordeel strekken' (Mertens, 2005).

Toch blijkt uit het grote aantal schansen in de Kempen (ca. 150; Driessen, 1982) dat ze in zekere zin aan de schuil- en verdedigingsbehoefte hebben voldaan. Een gemeenschap zonder schans was uiteraard kwetsbaarder en een gemakkelijker doelwit. Zo werd de Brelaarschans in 1601 opnieuw ingericht. Toen de oorlog na het Twaalfjarig Bestand, waarin vele schansen in verval raakten, weer opflakkerde, werden de bestaande schansen weer in gebruik genomen en werden zelfs nieuwe schansen opgericht. In 1704 werden zelfs enkele schansen in de buurt van Zonhoven

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

vergroot (Hansay, 1931). In Maasbracht (gemeente Maasgouw) werd in 1703 zelfs een nieuwe schans aangelegd (Lansink & Renes, 2007). Zelfs indien men een afkoopsom moest betalen, kon men waarschijnlijk in de schans een lagere afkoopsom bekomen. Ook de 'aanvallers' waren immers eerder gebaat bij een makkelijke dan een moeilijke geldwinst.

Naast de relatieve veiligheid kon ook het leven gewoon doorgaan, al was het maar ten dele. Ver van huis vluchten hoefde niet meer. Bovendien boden de schansen in deze benarde tijden waarop de mensen op zichzelf waren aangewezen een gevoel van samenhang, organisatie en discipline. Van de hogere overheden hoefden ze immers niet veel te verwachten.

Chronostratigrafie		Biostratigrafie	Archeologische perioden		Gecalibreerd																		
Tijd(vak)		Pollenzone																					
Pleistocene	Weichselien	Subboreaal	Prehistorie	Steen Tijd																			
						Vroeg Glaciaal	Atlantisch																
											Laat Glaciaal	Boreaal											
															Eemien								
																		Saalien					
																					Elsterien		
						Denekamp	Preboreaal																
											Hengelo	Late Dryas											
															Moershoofd	Allerød							
																			Odderade	Vroege Dryas			
	Brørup	Bølling																					
	Holoceen	Subatlantisch	Prehistorie	Steen Tijd																			
							Bronstijd	Mesolithicum															
												IJzertijd	Neolithicum										
																Romeinse tijd	Mesolithicum						
																				Middeleeuwen	Mesolithicum		
							Nieuwste tijd	Nieuwste tijd															
												Laat	Nieuwste tijd										
																Vol	Nieuwste tijd						
Vroeg																				Nieuwste tijd			
	A	525																					
B	725																						
C	900																						
D	1050																						
A	1250																						
B	1500																						
A	1650																						
B	1850																						
C	1850																						

Tabel 1. Geologische en archeologische tijdschaal.

5 De historische en landschappelijke context van de 7 onderzochte schansen

5.1 Inleiding

Nu de aanleiding tot het oprichten van en de algemene bestanddelen van de schansen zijn behandeld (hoofdstukken 2, 3 en 4) is het tijd om specifiekere aandacht te besteden aan de historische en landschappelijke context van de 7 onderzochte schansen. Deze contexten worden per schans behandeld. Binnen de historische context wordt onderscheid gemaakt tussen de geschreven bronnen, figuratieve bronnen en indien beschikbaar archeologische bronnen. De landschappelijke context omschrijft de topografische, geologische en bodemkundige situatie van de schans en zijn directe omgeving. Voor de dateringen van de in dit rapport genoemde archeologische en geologische perioden wordt verwezen naar tabel 1.

5.2 Bronnen

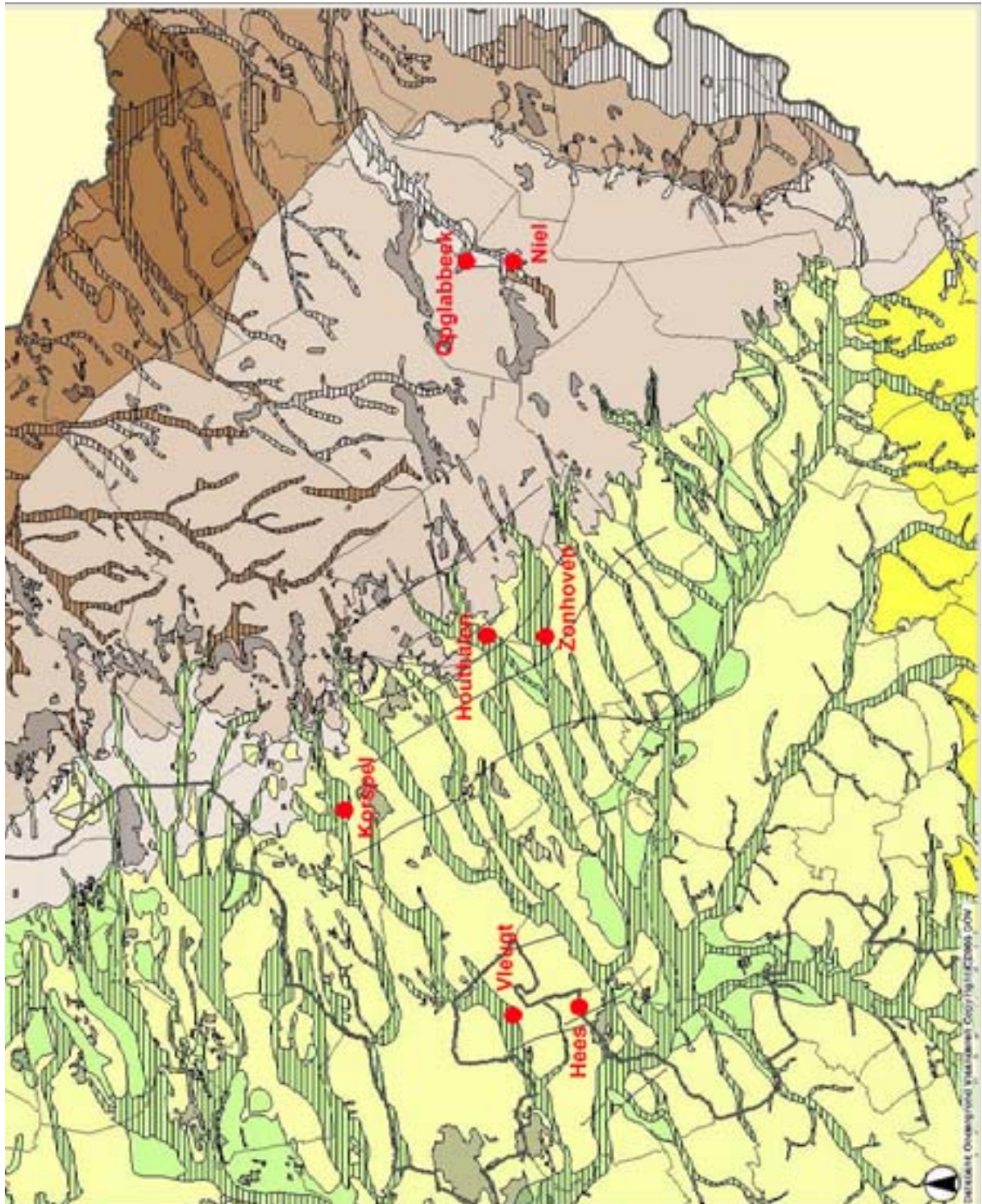
5.2.1 Historische context

Een groot deel van de historische informatie is door de opdrachtgever van dit onderzoek (Agentschap R-O Vlaanderen) aangeleverd. Deze informatie is aangevuld door middel van een beperkt bureauonderzoek. Voor de geschreven bronnen is met name gebruik gemaakt van lokale heemkundige studies. Ongetwijfeld bevinden zich in de archieven nog talrijke geschreven bronnen, maar dergelijk archiefonderzoek is zeer tijdrovend.

Bij de figuratieve bronnen worden de schansen op enkele historische kaarten beschreven. Er wordt hier geen systematisch overzicht beoogd. De meeste historische kaarten dateren van een periode waarin de schansen hun primaire functie hadden verloren en al aan verandering onderhevig waren. Er is derhalve vooral gezocht naar oudere kaarten. In het Rijksarchief van Hasselt zijn de toegankelijke historische kaarten allemaal bekeken. Voor de in dit rapport onderzochte schansen leverde dit – met uitzondering van een zeer schematisch kaartje waar vermoedelijk de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) op staat afgebeeld – geen resultaat op. Derhalve wordt in dit rapport met name aandacht geschonken aan de Ferrariskaart (ca. 1770-1777), de oudste kaart die een systematisch overzicht geeft van de Zuidelijke Nederlanden (Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009) en aan de Atlas van de Buurtwegen uit circa 1840. De Atlas van de Buurtwegen is een verzameling van boeken met overzichts- en detailplannen. De kaarten vormen nu een belangrijk historisch document dat de toestand van het landschap van rond 1840 schetst. Bovendien zijn ze gebaseerd op de oudste kadasterkaarten. De percelering geeft een schat aan informatie over de schansen. Voor sommige schansen zijn ook kadasterkaarten in het provinciaal kadaster te Hasselt bestudeerd. Indien beschikbaar zijn ook nog de kaart van Bonniver en de kaarten van het *'Dépôt de la Guerre'* geraadpleegd. De kaarten van Bonniver dateren uit omstreeks het midden van de 19e

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 16. De ligging van de 7 onderzochte schansen op de Quartairegeologische kaart (bron: Databank Ondergrond Vlaanderen).

eeuw en zijn zeer algemeen. De kaarten van het *'Dépôt de la Guerre'* zijn nauwkeurige topografische kaarten, in eerste instantie bedoeld voor militairen. De hier geraadpleegde kaarten dateren uit omstreeks 1875 tot 1880. De archeologische bronnen betreffen sporen en vondsten die extra informatie geven over de schans. Met uitzondering van de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) is er echter nauwelijks archeologische informatie beschikbaar.

5.2.2 Landschappelijke context

Voor de landschappelijke context is gebruik gemaakt van de kwartaargeologische kaarten (figuur 16), de bodemkaarten en het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen (DHM-Vlaanderen). Het DHM-Vlaanderen is aangeleverd door het Agentschap R-O Vlaanderen. De aangeleverde ruwe data, bestaande uit X-, Y- en Z-coördinaten, zijn door RAAP omgezet (geïnterpoleerd) naar een gridbestand. Uiteindelijk is een kaart vervaardigd waarbij ingefocust is op de schansen. Het hoogte-interval is aangegeven met kleuren: rood vertegenwoordigt de hoogste delen en blauw de laagste delen. De landschappelijke context wordt uiteindelijk afgesloten met de resultaten van een visuele inspectie.

5.3 De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek)

5.3.1 Geschreven bronnen

Van de schans van Opglabbeek zijn diverse bronnen bekend. De goedkeuring tot de oprichting van de schans en het schansreglement zijn bewaard gebleven (Hansay, 1931). Molemans & Mertens (1984) vermelden ook een aantal interessante gegevens die ons meer inzicht verschaffen in de schans.

Aanleiding tot het oprichten van de schans

In 1568 was Willem van Oranje nog maar nauwelijks de Maas overgestoken, of zijn soldaten gingen al te keer in de kerk van Opglabbeek (Ubachs, 2000). De streek had in de eerste jaren van de Tachtigjarige Oorlog blijkbaar veel te duchten. In 1583 en 1584 moesten de inwoners van Opglabbeek naar Bree vluchten. In 1588 staken vrijbuiters en straatrovers huizen in Opglabbeek in brand. Tussen 1588 en 1590 waren de inwoners van Opglabbeek 'wel den halven tijd' naar Bree, Maaseik, Stokkem en de commanderij van Gruitrode gevlucht. De mensen lijken wel meer niet dan wel in hun dorp te vertoeven (Molemans en Mertens, 1984).

Aangezien de bevolking *'duer dese langduerighe orlogen eende degelijcx ruijten ende roeven van het krijchsvolk soe van d'eene als d'andere zijde, gecomen zijn in goote elendicheijt ende aermoede gemerck zij wijt geseten van enighe steeden om aldaer met hunne beesten ende meubels moghen vluchten...'* kregen ze op 26 juni 1603 van prinsbisschop Ernest van Beieren toestemming om nabij het dorp *'sterck te maecken zekere vleckende motte... bij maniere van een schantze oft fort..'* (Hansay, 1931; bijlage 1). In deze schans konden de inwoners vluchten met hun vee en bezittingen. De Prinsbisschop nam de schans in zijn hoge bescherming. Circa 41 gezinshoofden verwierven in 1603 een plaats op de schans. Dit komt overeen met ongeveer 225 inwoners, nagenoeg het gehele dorp (Molemans & Mertens, 1984). Toch blijkt dat men ook op de schans zelf niet compleet veilig was. Toen de Lorreinen op Goede Vrijdag 1651 Opglabbeek binnenvielen, hielden ze ook op de schans flink huis en gingen alle bezittingen verloren (Wassink & Nouwen, 2008).

De opbouw van de schans

Het schansreglement van Opglabbeek is grotendeel bewaard gebleven (bijlage 1). Hieruit blijkt dat al relatief snel na de goedkeuring, op 30 juni 1603, met de bouw van de schans werd begonnen (Hansay, 1931). Vier bouwmeesters werden aangeduid die de inkomsten en uitgaven beheerden en hierover rekenschap moesten afleggen. Ze blijven in functie tot het werk voltooid is. Uit het schansreglement kan opgemaakt worden dat op de schans *wallen* aanwezig waren. Ook latere burgemeestersrekeningen geven een idee van enkele bestanddelen van de schans. In 1637 had de steenmetser de schans 'gesteywecht' (geplaveid?; Molemans & Mertens, 1984). In 1672 werden nog herstellingen uitgevoerd aan het 'lappen' van de *brug*, reparatie van de 'rinbomen' (grachtbomen) en de aankoop van bomen voor herstellingen aan de *brug*. In 1673 werd nog een *schanshuis* 'getimmerd' (Molemans & Mertens, 1984). Verder kunnen we nog wat informatie halen uit de historische gebeurtenissen. In 1651 staken de Lorreinen op de schans 19 huisjes in brand hetgeen wil zeggen dat er toen minstens 19 'plaetsen' bestonden (Wassink & Nouwen, 2008).

Figuur 17. De schans van Opglabbeek. Uitsnede van de Ferrariskaart uit 1775, blad Opoeteren 187 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).

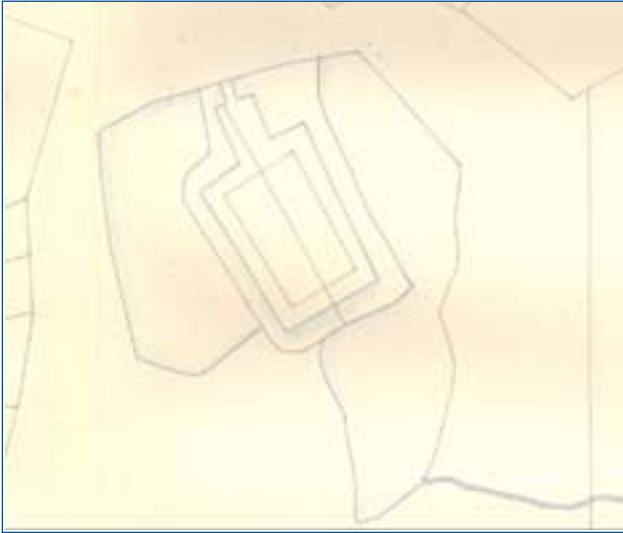
5.3.2 De schans op enkele historische kaarten

De Ferrariskaart

Op de Ferrariskaart uit 1775 (Koninklijke Bibliotheek van België, 2009) staat de schans weergegeven in een moerassig gebied (Groot broek) ten zuiden van de Kleine Beek (figuur 17). Circa 250 m ten westen en circa 350 m ten noorden van de schans lagen enkele verspreid liggende boerderijen. De meeste bewoning bevond zich in de kern van Opglabbeek, circa 750 m ten noordwesten van de schans.

De schans van Opglabbeek is weergegevens als een gracht met rechthoekige vorm. Aan de noordzijde is de gracht onderbroken, hetgeen wijst op een ingang. Of dit betekent dat er geen brug aanwezig was, valt moeilijk uit te maken. De gracht is aan de noordzijde duidelijk breder, doch niet over de gehele lengte. In de noordwesthoek maakt de gracht een extra knik. In de omgeving van de schans staan diverse waterpartijen aangegeven met de naam 'schansvijver'. Volgens Molemans (1986) zijn deze vijvers door de mens gegraven door het afsluiten van natuurlijke laagten die met kwelwater gevuld waren. Het is onduidelijk of deze schansvijvers ook daadwerkelijk in verband met de schans staan. Het is mogelijk dat ze de watervoorziening rondom hielpen schans verzekeren (zie § 5.3.4).

Aangezien de schans het enige herkenbare element is in deze moerassige omgeving, kan ook de naam louter hieraan te wijten zijn.

Figuur 18. De schans van Opplabbeek afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Opplabbeek, Kaartblad 3 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).

Atlas van de Buurtwegen en kadasterkaarten

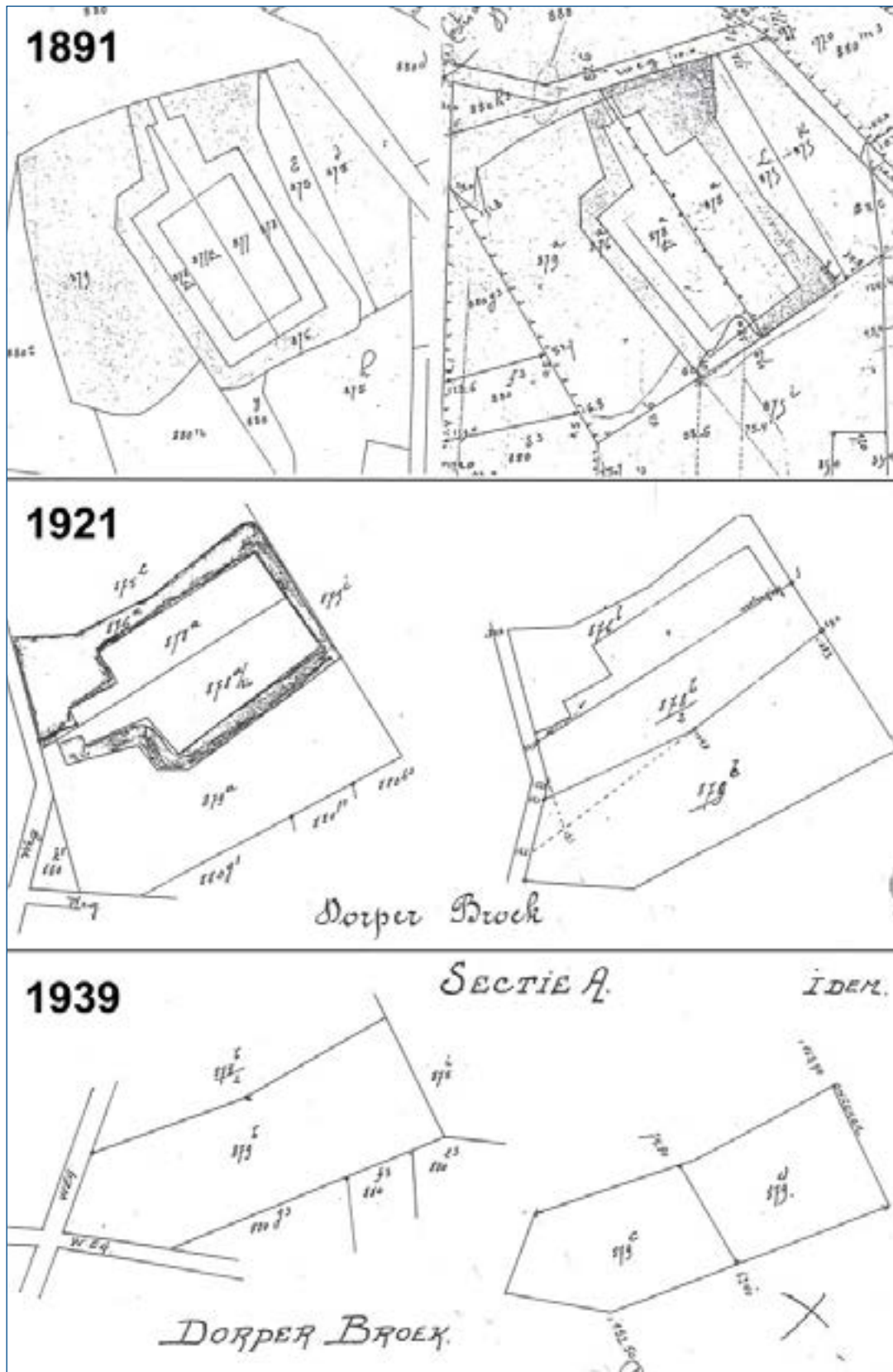
De Atlas van de Buurtwegen uit circa 1840 geeft een meer gedetailleerd beeld (figuur 18). De schans is veel langwerpiger afgebeeld dan op de Ferrariskaart. De ingang van de toenmalige schans is getrapt, waarbij ze aan de weg het smalst is om via een verbreding uit te komen op het binnenterrein. De algemene vorm van de omgrachting komt overeen met die op de Ferrariskaart. In het westen heeft de gracht een gemiddelde breedte van 10 m. In het zuiden varieert ze van circa 12 tot 16 m en in het oosten van 10 tot 15 m. In de noordoosthoek is de gracht het breedst met een breedte van circa 35 m. Opvallend is dat de schansgrachten met uitzondering van de zuidhoek volledig omgeven zijn met water (vijver). Dit water, waarschijnlijk een nat broek, was in het zuiden verbonden met de Wijerbeek. Deze beek, al of niet gegraven, werd al vermeld in 1531 (Molemans, 1986) en heeft mogelijk ook de waterhuishouding rondom de schans gereguleerd.

Het binnenterrein van de schans heeft een omvang van circa 61 x 92 m (ca. 57 are) en was overwegend in gebruik als bouwland. Aan de rand van het binnenterrein, parallel met de omgrachting, is een apart weideperceel aangegeven met een gemiddelde breedte van circa 10 m. Mogelijk gaat het nog om de oude omwalling die een apart perceelsnummer heeft gekregen. Het binnenterrein is al in 1840 (maar na de oorspronkelijke percelering) via de lengteas verder opgesplitst in 2 percelen (figuur 19). In 1891 werd deze scheiding iets verlegd, zodat ze meer centraal via de toegang loopt. In 1921 traden grote veranderingen op in het westelijke deel van de schans. De omgrachting die hier nog zichtbaar was, werd opgenomen in het perceel dat ten westen van de schans ligt. In het zuiden kwam de nieuwe grens goed overeen met de binnenkant van de oude gracht, in het noorden is deze grens nieuw. In het oostelijke deel van de schans is de percelering tot vandaag de dag bewaard gebleven.

De schans van Opplabbeek heeft vanaf de 19e eeuw tot heden steeds een agrarische functie (akker, weiland) gehad. Eventuele verstoringsen lijken dan ook beperkt te zijn.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 19. De wijzigingen in de percelering van de schans van Opglabbeek gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).

'Dépôt de la Guerre' (1878)

Op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' is staat de schans van Opglabbeek afgebeeld al een rechthoekig stuk bouwland omgeven door grasland (figuur 20). De omgrachting lijkt slechts zeer schematisch aangegeven. Ten zuidoosten van de schans ligt er nog steeds een groot moerassig gebied. Opmerkelijk is de slingerachtige 'lijn' rondom de schans die hoger ligt dan de omgeving. Mogelijk worden hiermee houtwallen bedoeld.

Figuur 20. De schans van Opglabbeek op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1879).

5.3.3 De Centraal Archeologische inventarisatie (CAI)

De schans van Opglabbeek is niet aangegeven in de CAI. In de verdere omgeving zijn wel vindplaatsen bekend van vuurstenen artefacten (Steentijd) en middeleeuws aardewerk.

5.3.4 Landschappelijke context

Als locatie voor het bouwen van de schans werd een plek ten zuidoosten van het dorp gekozen in het Groot Broek. Dit moerasgebied van 54 ha wordt later ook vermeld als Dorperbroek en Schansbroek. In deze paragraaf wordt de topografische, geologische en bodemkundige situatie van de locatie nader beschreven.

Topografie

De schans van Opglabbeek ligt ten zuidoosten van de dorpskern direct ten zuiden van de Schansstraat (bijlage 2). Circa 250 m ten noorden van de schans stroomt de Kleine Beek. Iets ten oosten van de schans ligt de Gommerstraat en ten westen ligt de Broekkantstraat. De schans van Opglabbeek werd gebouwd in een lager gelegen gebied dat naar het westen en naar het noorden (Schansstraat) langzaam omhoog gaat. Het middelpunt van de schans wordt ongeveer gevormd door de Lambert-coördinaten 236045 en 192930.

Geologie

Geologisch gezien behoort de schans van Opglabbeek tot het zogenaamde Kempisch Plateau. Dit plateau heeft zijn oorsprong mede te danken aan een stelsel van zuidoost-noordwest georiënteerde breuklijnen die door Belgisch en Nederlands Limburg lopen. Als gevolg van de bewegingen langs de breuken daalt in sommige zones de aardkorst (dalingsgebieden of slenken) en gaat ze in andere zones omhoog (opheffingsgebieden of horsten). Het Kempisch Plateau ligt op de zogenaamde Kem-

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

penhorst. Ooit was het een vlak gebied dat maar weinig boven de zeespiegel lag; in de diepere ondergrond komen dan ook mariene afzettingen uit het Tertiair voor (Beerten, 2005). Tegenwoordig ligt de horst hoog boven de zeespiegel en bedraagt de stijging circa 2 cm per eeuw.

Op de tertiaire zeeafzettingen bevinden zich grinden en grove zanden van de (Rijn en) Maas. Deze afzettingen, die in de omgeving van Opglabbeek en Niel behoren tot de zogenaamde Zutedaalgrinden, kennen hun oorsprong aan het eind van het Vroeg Pleistoceen (Beerten, 2005). De Maas stroomde toen nog door een vlak gebied en heeft een enorme puinkegel gedeponneerd. De streek had veel weg van een desolate, natte grindvlakte. In het Midden en Laat Pleistoceen heeft de Maas nog grote delen van deze puinkegel geërodeerd. Door de opheffing van de Kempische horst liggen de restanten van de puinkegel relatief hoog en staan ze nu bekend als het Kempisch Plateau.

Het Kempisch Plateau is plaatselijk bedekt met dekzand. Het dekzand is onder extreem koude en droge omstandigheden door de wind afgezet tijdens de laatste ijstijd (Weichselien). In de omgeving van Opglabbeek en Niel-Bij-As gaat het vooral om de Formatie van Wildert (Beerten, 2005). Op het Plateau zelf bedraagt de dikte maximaal 2 m. Aan het eind van het Weichselien en in het begin van het Holoceen is dit dekzand nog lokaal verstoven in de vorm van duinzanden (Formatie van Bouwel).

Hydrologie

Een dicht netwerk van beekjes watert het Kempisch Plateau af. Op het Kempisch Plateau bevindt zich de waterscheidingslijn tussen het Maasbekken en het Scheldebekken. Opglabbeek en Niel bij As behoren tot het Maasbekken. Circa 200 m ten noorden van de schans stroomt de Kleine Beek die ontspringt nabij de dorpskern van Opglabbeek (ca. 750 ten noordoosten van de schans). Circa 1 km ten oosten van de schans stroomt de kleine Beek in de Bosbeek. De beken hebben zich redelijk diep in het plateau ingesneden. Ze hebben een redelijk intacte beekmorfologie met sterke meanders en holle oevers. De beekvalleien zijn over het algemeen smal en steil.

De zone tussen de Kleine beek (in het noorden) en de Bosbeek (in het zuiden) vormt in feite een lager gelegen gebied waar veel kwelwater voorkomt. In dit lager gelegen gebied, dat bekend staat als Groot Broek, ligt ook de schans. Het Groot Broek wordt vooral gekenmerkt door de aanwezigheid van herwerkte Maasafzettingen. Deze afzettingen zijn door erosie tijdens de voorlaatste (Saalien) en laatste ijstijd (Weichselien) in het lager gelegen broek gesedimenteerd. Ter hoogte van de schans van Opglabbeek zijn deze afzettingen bedekt met dekzand (Beerten, 2005).

Zoals duidelijk weergegeven is in de Atlas van de Buurtwegen, stroomde in het begin van de 19e eeuw nog de Weijerbeek naar de schans. Op de Quartairgeologische kaart is direct ten zuiden van de schans nog een oud dal herkenbaar. Ze wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van beekalluvium, bestaande uit fijn lemig zand tot zandleem met grindbijmenging (Beerten, 2005).

Bodem

Het Holoceen (ca. 10.000 jaar geleden tot heden) werd gekenmerkt door een belangrijke klimaatverbetering en er trad bodemvorming op. Het vochtiger klimaat in het Holoceen zorgde ook voor een stijging van de grondwaterspiegel. Het Groot Broek vernatte en in de laagste delen ontstonden grote waterplassen. Afgestorven planten hoopten zich op en veen kon tot ontwikkeling komen.

Ook op de bodemkaart is duidelijk dat de zone tussen de Kleine Beek en de Bosbeek een zeer natte zone betreft: het Groot Broek (bijlage 2; <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/>).

In dit gebied komen voornamelijk natte podzolen voor (zeg: natte zandbodem met een duidelijke ijzer- en/of humus-B-horizont). Het gebied direct rondom de schans bestaat uit zeer natte lemige zandbodems zonder profielontwikkeling en een venige bovengrond (code Sfp(v)). In dit overwegend natte gebied komen ook iets drogere zones voor met matig natte podzolen (code Zdg: matig natte zandbodem met een duidelijke ijzer- en/of humus-B-horizont). Ook de schans zelf is volgens de bodemkaart op een dergelijke droge kop aangelegd. Deze matig natte podzolen bevinden zich ook direct ten noorden van de Schansweg en verder westwaarts.

Ten westen van de Broekkantstraat beginnen de matig droge tot droge bodems. Niet toevallig komen deze matig droge bodems ook voor ten oosten van de weg tot dicht nabij de ingang van de schans. Men maakte voor de aanleg van de schans bijgevolg nuttig gebruik van de natuurlijke bodemgesteldheid. Door een algemene verlaging van de grondwatertafel tijdens de jaren 60 van de 20e eeuw is het moerassige karakter van het Groot Broek ietwat verloren gegaan. Tegenwoordig vertoont de grondwatertafel opnieuw de neiging tot stijgen (Molemans, 1986).

Digitaal Hoogtemodel en terreininspectie

De ligging van de schans van Opglabbeek in een lager gelegen gebied komt mooi tot uiting op het digitaal hoogtemodel (kaartbijlage 1). Ten westen van de schans loopt het terrein omhoog.

Omgeving

Het gebied ten zuiden, oosten en westen van de schans wordt gekenmerkt door (natte) bossen. In het westelijke bos zijn ook nog vijvers uitgegraven. Ten noorden van de Schansstraat bevindt zich bebouwing en een boomkwekerij.

Schanslichaam

Het schansterrein zelf is in gebruik als weiland (bijlage 2). Het schanslichaam is in dit weiland duidelijk herkenbaar door de opmerkelijk hoge ligging (rechthoekig en omgrensd door 'steilrandjes').

Figuur 21. De oostelijke gracht van de schans van Opglabbeek is herkenbaar door de groei van biezten.

Grachten

Met uitzondering van de noordgracht zijn ook de grachten nog herkenbaar in het terrein. De zuidelijke en de westelijke gracht zijn nu waarschijnlijk watervoerende sloten die de perceelsgrenzen vormen. De oostelijke gracht is binnen het grasperceel nog goed herkenbaar door de lagere ligging en de groei van biezten (figuur 21). Deze biezten wijzen nog op natte omstandigheden. De noordelijke gracht is nauwe-

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

lijks nog herkenbaar (iets lager, microreliëf). Wel is de noordoosthoek over een grotere breedte relatief laag en nat, hetgeen overeen zou komen met de oude historische kaarten.

Toegang

Langs de Schansstraat is over een smalle strook het terrein iets hoger. Mogelijk verwijst dit naar de oude toegang van de schans, hoewel een latere ophoging niet wordt uitgesloten.

Ontwatering

Zowel ten oosten als ten westen van de schans zijn kleine slootjes aanwezig die aansluiten op de vermoedelijke schansgrachten (bijlage 2). Het zijn mogelijke latere sloten die hebben bijgedragen aan de ontwatering van het terrein.

Planologische bestemming

Volgens de planologische bestemming ligt het schansterrein van Opglabbeek binnen een natuurgebied ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp: code 0701](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0701)). De vrijwel ongestoorde overgang van uitgestrekte vlakten van diverse biotopen, met een belangrijke ecologische en landschappelijke waarde, bepalen de hoge ecologische diversiteit van het Kempens Plateau. De belangrijkste natuurwaarden bevinden zich in de beekvalleien. De typische laaglandbeekecosystemen vertonen een grote diversiteit aan biotopen door de gradiënt droog (helling)-vochtig (vallei) in een halfopen landschap. Broekbossen (elzenbroeken met veenmossen), wilgenstruwelen, vochtige weilanden, natte ruigten en hooilanden wisselen elkaar af in de vallei. Op de hellingen vinden we onder andere de zeldzame winter-eikenbossen. De bossen rondom de schans van Opglabbeek zijn deels in beheer bij Natuurpunt, de vereniging voor natuur en landschap in Vlaanderen.

Direct ten westen van het schansterrein ligt een landschappelijk waardevol agrarisch gebied ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp: code 0901](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0901)). Dit zijn agrarische gebieden waarvoor bepaalde beperkingen gelden met het doel het landschap te beschermen of aan landschapsontwikkeling te doen. In deze gebieden mogen alle handelingen en werken worden uitgevoerd die overeenstemmen met de landbouw in de ruime zin, voor zover zij de schoonheidswaarde van het landschap niet in gevaar brengen. Mogelijk heeft de uiterste noordwesthoek van het schansterrein nog deze bestemming.

Het gebied direct ten noorden van het schansterrein heeft een agrarische bestemming ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp: code 0900](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0900)). Behoudens bijzondere bepalingen mogen deze gebieden enkel bevatten de voor het bedrijf noodzakelijke gebouwen, de woning van de exploitanten, benevens verblijfsgellegenheid voor zover deze een integrerend deel van een leefbaar bedrijf uitmaakt, en eveneens para-agrarische bedrijven. De overschakeling naar bosgebied is toegestaan overeenkomstig de bepalingen van artikel 35 van het Veldwetboek, betreffende de afbakening van de landbouw- en bosgebieden.

5.4 De schans van Niel-bij-As (gemeente As)

5.4.1 Geschreven bronnen

Over de schans van Niel zijn ons slechts enkele bronnen bekend. Driessen (1975) heeft een kort artikel over de schans geschreven, maar vermeld geen historische gegevens.

Oprichting en vermeldingen

De schans van Niel is opgericht in 1638 (Molemans, 1984). Verder is bekend dat voor het binnenbrengen van het vee op de schans betaald diende te worden. Eén koe kostte 3 gulden en 15 stuivers (Wassink & Nouwen, 2008).

5.4.2 De schans van Niel op enkele historische kaarten

De Ferrariskaart (1770 – 1777)

De schans van Niel is op de Ferrariskaart weergegeven ten noorden van de kern, op circa 1 km (figuur 22). Ook circa 300 m ten zuiden en oosten van de schans lagen diverse boerderijen. De schans ligt in de natte vallei van de Bosbeek. Ze heeft een rechthoekige vorm met ingang aan de westzijde. Net als bij de schans van Opglabbeek is de gracht aan de ingang breder. Opmerkelijk is dat op de schans 5 huisjes staan weergegeven. In hoeverre deze huisjes waarheidsgetrouw zijn, is onduidelijk. Vijf schanshuisjes lijkt op het eerste zicht weinig. Van de Ferrariskaart is anderzijds wel bekend dat de aangeduide huizen in de dorpen overwegend ook hebben bestaan.

Ten noorden en noordwesten van de schans bevinden zich 2 waterpartijen. Ook hiervan is het onbekend of ze rechtstreeks met de schans te maken hadden.

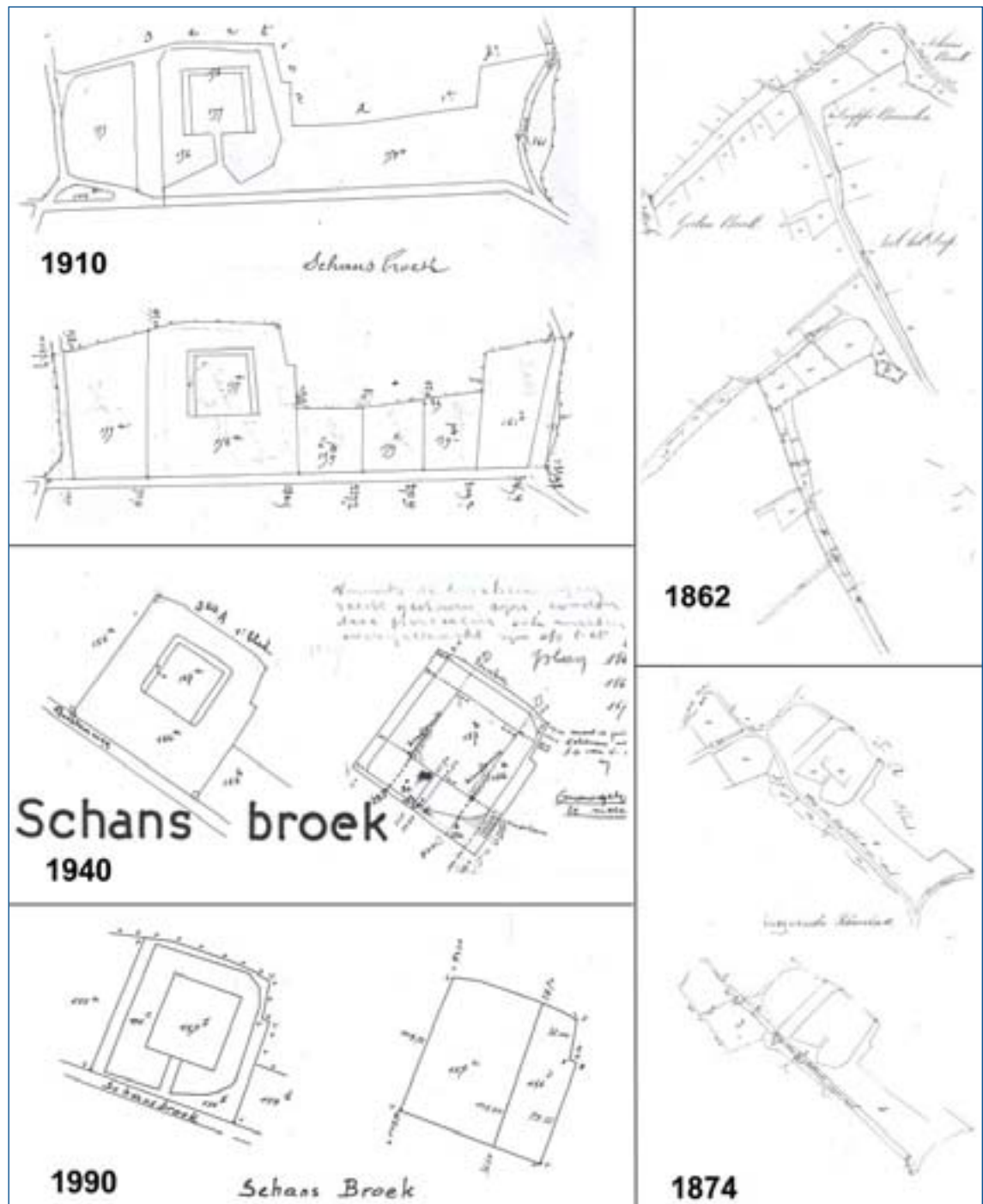
Figuur 22. De schans van Niel afgebeeld op de Ferrariskaart uit 1775, blad Opoeteren 187 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).

Kadasterkaarten en Atlas van de Buurtwegen (ca. 1840)

De Atlas van de Buurtwegen en de oudste kadasterkaarten vertonen grote gelijkenissen met de Ferrariskaart. De twee waterpartijen ten noorden van de schans zijn nog goed herkenbaar. De weg naar de schans maakt ter hoogte van de schans een westwaartse knik. Voor de schans zelf komt een meer gedetailleerd beeld naar boven (figuren 23 en 24). De omgrachting is nog steeds aanwezig en de algemene vorm lijkt sterk op die op de Ferrariskaart. De breedte van de gracht is

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 23. De wijzigingen in de percelering van de schans van Niel gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

in het noordwesten vrijwel constant (ca. 17,5 m). In het noordoosten varieert ze van circa 16,5 tot 10 m, in het zuidoosten van circa 11 tot 18,5 m. In het zuidwesten, bij de ingang, is de gracht het breedst met een variatie van circa 25 tot 36 m. Het binnenterrein heeft een omvang van circa 50 x 50 m (ca. 25 are). In tegenstelling tot de Ferrariskaart staan er geen huizen aangeduid. Zoals ook bij Opglabbeek is vastgesteld, is aan 3 zijden parallel aan de gracht een apart perceel afgebakend. Dit perceel heeft in noordoosten en noordwesten een breedte van circa 6 m en in het zuidwesten circa 4 m. Het perceel was blijkbaar in gebruik als boomgaard. Mogelijk gaat het om restanten van oude wallen, die gewoonlijk met bomen beplant waren. Omstreeks 1940 is dit perceel verdwenen. De schans van Niel heeft sinds de 19e eeuw bijna uitsluitend een agrarische functie gehad (akker, grasland). Wel is er in de 2e helft van de 20e eeuw een boomgaard geweest (mondelijke mededeling eigenaar). Bij het rooien van deze bomen zijn mogelijk plaatselijke verstoringen opgetreden. Verder zijn in de westhoek van de schans ooit plannen geweest om een woning te bouwen. Hoewel deze plannen niet zijn doorgegaan, hebben er wel grondwerkzaamheden in de westhoek plaatsgevonden (mondelijke mededeling grondeigenaar).

Figuur 24. De schans van Niel afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Niel bij As, Kaartblad 2 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening)

'Dépôt de la Guerre' (1878)

De militaire kaart van omstreeks 1878 vertoont grote gelijkenissen met de oudste kadasterkaarten. De gracht is duidelijk watervoerend (figuur 25). Het binnenterrein is overwegend akkerland. Ook de smalle percelering langs de binnenkant van de gracht is aangeduid. Uit de markeringen kan bovendien duidelijk opgemaakt worden dat deze hoger ligt dan de gracht en de rest van het binnenterrein. Hieruit leiden we dan ook af dat de oude omwalling van de schans van Niel nog steeds aan 3 zijden bewaard was! Aan de westzijde van de schans, aan de overzijde van de weg, is ook een moerassig perceel weergegeven.

Figuur 25. De schans van Niel op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1878).

5.4.3 De Centraal Archeologische inventarisatie

De schans van Niel is aangemeld onder locatienr. 700324 als een 18e eeuwse verdedigingselement. In de omgeving staan geen vindplaatsen uit dezelfde periode aangegeven. Wel zijn hier enkele vindplaatsen van vuurstenen artefacten uit de Steentijd en middeleeuws aardewerk bekend.

5.4.4 Landschappelijke context

De schans van Niel ligt slechts enkele kilometers ten zuiden van de schans van Opglabbeek. De schans werd aangelegd aan de rand van de vallei van de Bosbeek. Dit drassige gebied staat op de oudere kadasterkaarten aangegeven als Schansbroek.

Topografie

De schans van Niel ligt ten noorden van de dorpskern, direct ten oosten van de weg Schansbroek (bijlage 2). Ten noordwesten van de schans ligt de Vijverstraat. Circa 170 m ten noordwesten van de schans stroomt de Bosbeek. Het middelpunt van de schans wordt ongeveer gevormd door de Lambertcoördinaten 236155 en 190720.

Geologie

De schans van Niel ligt slechts enkele kilometers ten zuiden van de schans van Opglabbeek en bijgevolg ook op het Kempisch plateau. Voor de geologie wordt dan ook verwezen naar de beschrijving van de schans van Opglabbeek.

Hydrologie

De schans van Niel werd gebouwd aan de rand van de vallei van de Bosbeek, de grootste vallei op het Kempisch Plateau. Deze beek, oorspronkelijk Oeter genaamd, heeft zich diep ingesneden in het Kempisch Plateau. De dalbodem van de Bosbeek is breed ontwikkeld op de linkeroever (Molemans, 1986). De vallei wordt gekenmerkt door veenrijk beekalluvium op herwerkte Maasafzettingen, soms nog gescheiden door een pakket dekzand (Beerten, 2005). Een rand van 10 tot 35 m met sterk variërende oriëntatie en gekenmerkt door relatief zachte hellingen, vormt de overgang tussen het Plateau en de dalbodem van de Bosbeek. Aan de rand van de Bosbeekvallei, ter hoogte van de schans, kan zich dan ook nog een pakket colluvium bevinden. Nabij de schans van Niel zijn op deze helling nog twee dalen te herkennen die ter hoogte van de schans overgaan in de vallei van de Bosbeek. Deze dalen worden gekenmerkt door een pakket colluvium op herwerkte Maasafzettingen, soms gescheiden door een pakket dekzand (Beerten, 2005).

Bodem

Op de bodemkaart is goed zichtbaar dat de schans van Niel is aangelegd aan de rand van vallei van de Bosbeek, op de plaats waar 2 dalen in de vallei samenkomen (bijlage 2; <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/>). Deze dalen worden dan ook gekenmerkt door matig natte tot natte lemige zand- en zandbodems (Sem en Zdm). Het is mogelijk dat de dalen tot de watervoorziening van de schansen hebben bijgedragen. De weg naar de schans ligt vooral op de tussenliggende droge uitloper, waar matig droge tot droge zwak ontwikkelde podzolen voorkomen (codes Zcft en Zbft). De podzolen worden hier gekenmerkt door een grindbijmenging. De schans zelf is opgeworpen in de vallei van de Bosbeek, waar zich overwegend natte podzolbodems hebben

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

ontwikkeld in lemig zand (Seg). Het gebied staat op de oude kadasterkaarten aangegeven als Schansbroek. Aan de westzijde van de weg Schansbroek zijn geen podzolkenmerken herkenbaar (Sep). Direct ten westen van de schans, waar de oude vijvers liggen, komen zeer natte, lemige zandbodems zonder profielontwikkeling voor. Binnen 1,2 m -Mv bevindt zich veen (code v-Sfp). De waterspiegel in het Schansbroek is volgens omwonenden sterk gezakt. Zo is zelfs de vijver ter hoogte van de oostelijke gracht uitgediept omdat hij anders regelmatig droog stond, iets wat vroeger nooit gebeurde.

Digitaal Hoogtemodel en terreininspectie

Op het digitaal hoogtemodel is goed zichtbaar dat de schans ligt op de oost-west georiënteerde glooiing van het dal van de Bosbeek (kaartbijlage 2). Er is sprake van een opmerkelijk reliëfverschil. Opmerkelijk is dat in deze glooiing een kleine smalle rug herkenbaar is. Het reliëfverschil is miniem, maar het lijkt er op dat de schans is aangelegd op het westelijke uiteinde van deze rug.

Omgeving

Ten zuidoosten van het terrein ligt bebouwing. De terreinen ten noorden, westen en zuidwesten zijn nog in gebruik als (nat) broekbos (bijlage 2). Ten zuiden en oosten liggen weilanden. In deze weilanden ten zuidwesten van de schans is een kronkelige sloot in het landschap aanwezig. Deze sloot ligt in één van de dalen die aansluit op de vallei van de Bosbeek.

Schanslichaam

Het terrein van de schans is voornamelijk in gebruik als weide (2 percelen). Aan de noordoostelijke en noordwestelijke rand van het weiland is een klein steilrandje aanwezig. In het oostelijke deel van het weiland ligt een vijver die vermoedelijk overeenkomt met de oostelijke gracht. Het schanslichaam is herkenbaar door de hogere bolling in het landschap. Doordat het terrein zich bevindt in een landschap met veel reliëf, komt het lichaam niet zo mooi tot uiting. Het valt wel op de het schanslichaam op enige afstand van de weg Schansbroek ligt.

Figuur 26. De schans van Niel. De langwerpige vijver geeft nog de ligging van de oude schansgracht aan.

Grachten

De omgrachting is niet geheel duidelijk. Ter hoogte van de noordoostelijke gracht ligt nu een kleiner slootje in het weiland. Mogelijk ligt dit slootje ter hoogte van de oude gracht. De noordwestelijke gracht is niet geheel duidelijk. Ter hoogte van de perceelsscheiding is wel een klein steilrandje naar het broekbosje aanwezig. Anderzijds is hier in het weiland nog een lichte depressie herkenbaar: mogelijk een nazakking van de opgevlude oude gracht. Ter hoogte van de oostelijke gracht ligt nu een langwerpige

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

vijver (figuur 26). Dergelijke vijvers worden immers bij voorkeur in bestaande depressies gegraven. Van de zuidwestelijke gracht is in het terrein niets herkenbaar. Wel valt op dat het schanslichaam enige afstand van de weg verwijderd is. Dit zou overeenkomen met de historische kaarten.

Schanswal?

Direct ten westen van de vijver ligt een klein walletje. Of dit daadwerkelijk een restant is van de oude schanswal, valt te betwijfelen. Het is mogelijk grond die bij het uitdiepen of verbreden van de vijver hier is gestort.

Planologische bestemming

Volgens de planologische bestemming ligt het schansterrein van Niel volledig binnen een natuurgebied ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp: code 0701](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0701)). Het gebied (vallei van de bosbeek) is in gebruik als natuur- en landbouwgebied. In deze vallei wisselen broekbossen (elzenbroeken met veenmossen), wilgenstruwelen, vochtige weilanden, natte ruigten en hooilanden elkaar af.

Direct ten zuiden van de schans ligt een landschappelijk waardevol agrarisch gebied ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp: code 0901](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0901)). Voor dit agrarisch gebied gelden bepaalde beperkingen met het doel het landschap te beschermen of aan landschapsontwikkeling te doen. In deze gebieden mogen alle handelingen en werken worden uitgevoerd die overeenstemmen met de landbouw in de ruime zin, voor zover zij de schoonheidswaarde van het landschap niet in gevaar brengen.

Figuur 27. Houthalen en omgeving op de Ferrariskaart uit 1775, blad Zonhoven 166. De vermoedelijke ligging van de schans is in geel aangegeven (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).

5.5 De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren)

5.5.1 Geschreven bronnen

Ook Houthalen is niet aan de krijgsverrichtingen ontkomen. In 1695, tijdens de Negenjarige Oorlog, legerden er diverse compagnieën; in 1702 logeerden er de troepen van Marlborough (Cornelis, 1969). Zelfs toen het na de Spaanse Successieoorlog rustiger werd, kwamen regelmatig soldaten in Houthalen. De Hoevereindeschans was gebouwd door de inwoners van het dorp Houthalen en het gehucht Hoevereinde. Van deze schans is echter weinig bekend. Ook het werk van Cornelis (1969) over de schansen van Houthalen verschaft weinig historische gegevens.

Vermeldingen

De oudst bekende vermelding van de Hoevereindeschans dateert uit 1657, waar ze staat aangeduid als de Nieuwe Schans (Mertens, 1983). De schans heeft blijkbaar nog andere benamingen gehad, want in 1676 wordt ze 'klijn schans' genoemd en in 1685 wordt ze aangeduid als '*fortalitie in Heveringe*' (Mertens, 1983). In de burgemeestersrekeningen van 1741 wordt ze weer aangeduid als de Nieuwe Schans (Cornelis, 1969). Aan het eind van de 18e eeuw was een zekere Jan Conings kapitein van deze schans (Mertens, 1983). De benamingen Nieuwe Schans en 'klijn schans' wijzen er op dat de Hoevereindeschans tot de jongere en kleinere schansen van Houthalen behoorde.

5.5.2 De schans van Houthalen op enkele historische kaarten

De Ferrariskaart (1770–1777)

De schans van Houthalen is niet herkenbaar op de Ferrariskaart (figuur 27). Wel kunnen we afleiden dat ter hoogte van de schanslocatie een stuk akkerland temidden van drassige weiden aanwezig was. Dit akkerperceel vertoont enige gelijkenissen met de huidige percelering: het is langwerpig, zuidwest-noordoost georiënteerd en wordt in de lengte opgedeeld. Mogelijk is aan het eind van de 18e eeuw de schans van Houthalen al omgezet in akkerland. De schans lag relatief geïsoleerd, op circa 800 m ten noorden van het gehucht Hoevereinde. De kern van Houthalen lag nog verder: circa 1 km ten zuidoosten van de schans.

De Atlas van de Buurtwegen (ca. 1840)

Op de Atlas van de Buurtwegen is de schans wel nog herkenbaar als een rechthoekig, noordoost-zuidwest georiënteerd perceel (figuur 28). De omgrachting staat nog aangegeven. Het westelijke deel van de schans ligt relatief dicht bij een knik in de Winterbeek, die mogelijk diende voor de watervoorziening. Er lopen 2 wegen naar de schans: één aan de oosthoek en één komt uit in de zuidhoek. Waarschijnlijk is de meest oostelijke weg ook de oorspronkelijke toegang van de schans.

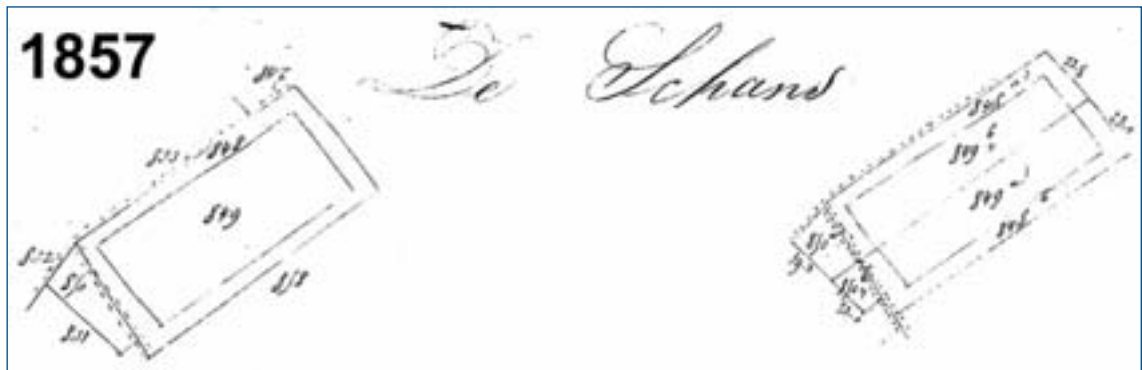

Figuur 28. De schans van Houthalen afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Houthalen, Kaartblad 5 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).

Uit de percelering valt op te maken dat de noordoostelijke gracht al gedeeltelijk is dichtgeworpen. Hier loopt immers al een paadje, terwijl de oorspronkelijke percelering van de gracht nog aan de noordzijde van het paadje verder loopt. De totale afmetingen van de buitenkant van de omgrachting bedraagt circa 101 x 47 m (ca. 48 are). De breedte van de gracht is in het noordwesten circa 6 m, in het zuidoosten circa 7 m. In het zuidwesten varieert ze van circa 7 tot 9 m en in het noordoosten van circa 9 tot 11 m. Het binnenterrein heeft een oppervlakte van circa 27 are (ca. 83 x 33 m). Uit de kadastrale mutatieschetsen blijkt dat de schans in 1857 in 2 percelen is gesplitst (figuur 29). Voor het overige is de kadastrale indeling nauwelijks veranderd. De schans heeft nog steeds een agrarisch gebruik, waardoor eventuele verstoringen relatief beperkt lijken.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 29. De wijzigingen in de percelering van de schans van Houthalen gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).

'Dépôt de la Guerre' (1877)

Op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' staat de schans alleen aangegeven als een akkerland-perceel (figuur 30). De omgrachting is niet aangegeven. Direct ten westen van de schans is intussen een spoorweg aangelegd.

Figuur 30. De schans van Houthalen op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1877).

5.5.3 De Centraal Archeologische inventarisatie (CAI)

De schans van Houthalen is niet aangegeven in de CAI. Ook in de verdere omgeving staan geen vindplaatsen aangegeven.

5.5.4 Landschappelijke context

Topografie

De schans van Houthalen ligt ten westen van de dorpskern (bijlage 2). De schans ligt langs een veldweggetje dat begint op de overgang van de Motmanstraat naar de Tramstraat. Direct ten noordwesten van de schans, ter hoogte van de voormalige spoorweg, ligt een fietspad. De Winterbeek ligt circa 40 m ten westen van de schans. Het middelpunt van de schans wordt ongeveer gevormd door de Lambertcoördinaten 219250 en 192035.

Geologie

De schans van Houthalen ligt aan de voet van het Kempisch Plateau, in het zogenaamde pediment van Diepenbeek-Beringen. Deze smalle strook helt zachtjes af in zuidwestelijke richting. In tegenstelling tot het plateau is het gebied laaggelegen en heeft het een ondiepe watertafel. In het pediment van Diepenbeek-Beringen spelen ook nog de oudere Tertiaire zeeafzettingen een rol in het huidige reliëf. Bij de aanvang van het Tertiair, 65 miljoen jaar geleden, lag het noorden van België, waaronder het pediment, nabij de kust of behoorde zelfs tot de tertiaire zee. De verdeling tussen land en zee verschoof in het Tertiair diverse malen (transgressies en regressies). Tijdens de belangrijke transgressies werden op de bodem van de tertiaire zee enorme hoeveelheden zand en klei afgezet. Mettertijd drongen de transgressies minder diep naar het zuiden door (Dreesen e.a., 2001). Door deze geleidelijke terugtrekking en de kanteling van het gebied naar het noorden zijn in noordelijke richting de oudere tertiaire afzettingen steeds afgedekt door jongere lagen. In de omgeving van Houthalen komen vooral de grove glauconietrijke zanden van de zogenaamde Formatie van Diest voor. In het Pleistoceen wordt het pediment vooral gekenmerkt door intense erosie van de mariene zanden en kleien uit het Tertiair. Mede door het opheffen van Kempisch Plateau komt er aan de voet hiervan ook grind voor. Tijdens de laatste ijstijd (Weichselien) heeft de wind het pediment bedekt met dekzand (Formatie van Wildert; Frederickx & Gouwy, 1996). De dekzandafzettingen zijn relatief dun, zodat de hoofdkarakteristieken van het tertiaire reliëf praktisch nooit werden uitgewist.

Hydrologie

Het pediment van Diepenbeek-Beringen wordt doorsneden door rivieren die het Kempisch Plateau draineren (Scheldebekken). Deze rivieren hebben in het pediment zeer brede en vochtige alluviale vlaktes met talrijke vijvercomplexen.

De schans van Houthalen ligt in de brede vallei van de Mangel- en Winterbeek. Deze beken hebben zich in de Formatie van Diest ingesneden, waardoor aan de basis van de alluviale afzettingen herwerkt zand van deze Formatie voorkomt (Frederickx & Gouwy, 1996). Het alluvium zelf is eerder zandig en ten noorden van de schans wordt het vooral gekenmerkt door veen. Ten zuiden van de schans van Houthalen zijn nog kleinere dalen te herkennen die naar de brede vallei leiden. Ze zijn grotendeels opgevuld met colluvium (Frederickx & Gouwy, 1996).

Bodem

Volgens de bodemkaart ligt de schans van Houthalen op de overgang van de matig droge tot droge gronden in het oosten naar de natte tot zeer natte gronden in het beekdal van de Mangel- en Winterbeek (bijlage 2; <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/>). De schans ligt dan ook in een zone waar matig natte podzolen voorkomen (code Zdg: matig natte zandbodems met duidelijke ijzer- en/of humus-B-horizont). Al direct ten noorden van de schans beginnen de natte bodems. Het gaat om natte zandbodems en lemige zandbodems zonder profielontwikkeling (codes Zeg en Sep). Nog verder noordwaarts ligt een groot gebied met veenbodems. De Tramstraat en Motmansstraat liggen typerend aan de rand van het droge heidegebied naar de nattere gronden die vroeger als beemden in gebruik waren. Hier worden de bodems gekenmerkt door matig droge podzolen (code Zcg: matig droge zandbodems met duidelijke ijzer- en/of humus-B-horizont).

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

De omgeving van de schans was oorspronkelijk veel natter dan tegenwoordig. Omwonenden wisten nog zeer goed dat vroeger het water regelmatig tot tegen de Motmanstraat kwam. Door het uitdiepen van de Winterbeek en de aanleg van een riolering onder het fietspad is de grondwaterspiegel drastisch gezakt.

DHM-Vlaanderen en terreininspectie

Op het digitaal Hoogtemodel is duidelijk te zien dat de schans zich bevindt op de glooiing van een zuidwest-noordoost georiënteerd dal (kaartbijlage 3).

Omgeving

De schans ligt direct aan de westelijke rand van de bebouwing. Ten westen van de schans ligt de Winterbeek en nog verder de Mangelbeek. Deze omgeving wordt gekenmerkt door een natte vegetatie. Direct ten westen ligt een fietspad. Ten zuidoosten van het schansterrein ligt bebouwing en grote grasvelden omgeven met hekwerk.

Schanslichaam

Het schanslichaam is op het digitaal hoogtemodel herkenbaar als een smalle, noordoost-zuidwest georiënteerde 'bolling' (kaartbijlage 3). Doordat de schans relatief klein is, aan de rand van een met hekwerk omgeven villa ligt en de omgeving enigszins geëgaliseerd is, komt deze bolling minder goed tot uiting (bijlage 2). Het schansterrein zelf is overwegend in gebruik als weide met enkele oude bomen. In de noordelijke hoek bevinden zich enkele schuurtjes met een moestuin. De gebouwtjes bevinden zich overwegend ter hoogte van de gracht, waardoor eventuele verstorings beperkt lijken. Ten oosten, noorden en zuidwesten bevinden zich ook weilanden. In het schanslichaam zelf is nog een zuidwest-noordoost georiënteerd steilrandje aanwezig. Dit is vermoedelijk het gevolg van een oude perceelscheiding.

Schansgracht

De grachten op zich zijn moeilijk herkenbaar in het landschap (microreliëf). Wel kunnen ze afgeleid worden door de afhelling van het schanslichaam en de huidige kadastrale percelering. De oostelijke gracht bevindt zich nabij de huidige perceelsscheiding, op de overgang naar het bebouwde gebied. De noordelijke gracht is waarschijnlijk gedeeltelijk (oostelijke hoek) in gebruik als 'pad' met enkele bomen. De westelijke gracht ligt in het grasland, nabij de perceelscheiding. De noordelijke hoek van deze gracht is mogelijk nog bebouwd (schuurtjes). Ter hoogte van de zuidelijke gracht bevindt zich nu mogelijk een kleiner slootje in het weiland. Volgens Cornelis (1969) werden de grachten in de eerste helft van de 20e eeuw gedempt. De watervoorziening kwam vanuit de Winterbeek.

Planologische bestemming

Het schansterrein ligt in een zone met een agrarische bestemming (<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code0900>). Behoudens bijzondere bepalingen mogen deze gebieden enkel bevatten de voor het bedrijf noodzakelijke gebouwen, de woning van de exploitanten, benevens verblijfsgellegenheid voor zover deze een integrerend deel van een leefbaar bedrijf uitmaakt, en eveneens para-agrarische bedrijven. De overschakeling naar bosgebied is toegestaan over-

eenkomstig de bepalingen van artikel 35 van het Veldwetboek betreffende de afbakening van de landbouw- en bosgebieden. Voor het schansterrein kunnen wel beperkingen worden opgesteld om zo de nodige ruimten te reserveren voor de uitvoering van werken van openbaar nut, voor het beschermen van deze werken of om de werken te beschermen of in stand te houden.

Direct ten westen van de schans (ten noorden van het fietspad), in de vallei van de Mangel- en Winterbeek, bevindt zich een natuurgebied ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code 0701](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code%200701)). Het wordt gekenmerkt door graslanden en een natte vegetatie.

Ten zuiden van de schans, langs de Motmansstraat en Tramstraat, bevindt zich tenslotte een woongebied ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code 0100](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code%200100)).

5.6 De schans van Korspel (gemeente Beringen)

5.6.1 Geschreven bronnen

Korspel was in de 16e en 17e eeuw een 'herrewagen' van Beverlo dat administratief was ingedeeld bij het Land van Ham. Het Land van Ham en zijn omgeving heeft veel te leiden gehad van de krijgsverrichtingen. Al in 1579 kwamen in de kerk van het zuidelijk gelegen Koersel circa 183 mensen om. In 1632 werden 70 à 90 'huislieden' uit Beringen, het land van Ham en Tessenderlo door graaf Salazar afgeslacht. Tweeëntwintig lieden waren van Beverlo. In 1648 vonden in Meeuwen bij de slag van de 'huislieden' tegen de Lorreinen circa 85 boeren uit Beverlo en omgeving de dood (Mertens, 2005; zie hoofdstuk 3). In deze woelige periode ontstonden in de omgeving van Beverlo dan ook diverse gilden. Het St. Antoniusgilde van Korspel ontstond in 1645. Toch wordt de schans van Korspel, in tegenstelling tot de overige 2 schansen van Beverlo, veel minder vermeld in de archieven. Volgens Beverlo (1994) zou dit erop kunnen duiden dat er minder gevaar dreigde, mede omdat Korspel tamelijk achteruitgelegen was.

Vermeldingen

De oudste vermelding van de schans van Korspel dateert uit 1607 (z.n., 1994). In het testament van Lambert Moons staat dat '*...item begeert hij testateur dat zijn huijs tot Corspel opde Schans staende succederen ende blijven sal sijne kinderen, waerin sijne huijsvr. contenteert*'. Hieruit kunnen we opmaken dat de schans van Korspel al in 1607 bestond en er huisjes op stonden. Een testament uit de 17e of 18e eeuw geeft ook een verwijzing naar de functie van de schans (z.n., 1994). Hierin wordt '*het schanshuijs op de schanse tot Korspel*' overgemaakt opdat de persoon '*haer vlucht daer in hebben*'.

Vermeldingen betreffende de omgeving van de schans

Overige vermeldingen geven informatie over de omgeving waarin de schans werd opgericht (z.n., 1994). In 1617 wordt vermeldt dat '*...gelegen tot Corspel achter die Schanse, o.w. en n. die gemeijn heijde, z. de Blacke wijers*'. In een bron uit 1655 staat geschreven '*...een stuck broeck, gelegen aan die Corspelsche schantse tot Beverloe*'. De vermeldingen 'broeckx' (broek) en 'Blacke wijers' (wijer = vijver) geven aan dat de schans van Korspel lag in een zeer natte omgeving.

5.6.2 De schans van Korspel op enkele historische kaarten

De Ferrariskaart (1770-1777)

De schans van Korspel lag ten noorden van de sterk verspreide bewoning van Korspel. Circa 200 m ten zuiden van de schans lagen al diverse boerderijen (figuur 31). Net als de schans van Houthalen is ook de schans van Korspel niet weergegeven op de Ferrariskaart. Dat de schans lag in een nat gebied, blijkt uit de waterpartijen die in de graslanden ten westen van de schanslocatie aanwezig waren. Uit de rechthoekige vorm kunnen we afleiden dat ze gegraven zijn, mogelijk ten behoeve van ijzeroerwinning. Een van oost naar west stromend beekje maakt ter hoogte van de schans een knik naar het noorden om in deze vijvers uit te komen.

Figuur 31. Korspel en omgeving op de Ferrariskaart uit 1775, blad Koersel 147. De globale ligging van de schans is in geel aangegeven (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).

Atlas van de Buurtwegen

De schans van Korspel is op de Atlas van de Buurtwegen nog goed herkenbaar als een omgracht perceel direct ten noorden van de Geerdbemdenbeek (figuur 32). Dit beekje knikt niet naar het noorden, zoals op de Ferrariskaart, maar stroomt via een zuidelijke knik verder westwaarts. Het is echter niet uit te sluiten dat de beek onder invloed van menselijk handelen is verlegd. De omgrachting is niet volledig rechthoekig. De noordoosthoek is sterk afgeschuind en ook de zuidoosthoek is

Figuur 32. De schans van Korspel afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Beverlo, Kaartblad 20 (bron: Agent-schap voor Ruimtelijke Ordening)

lichtjes afgesneden. De gemiddelde grachtbreedte is in het westen gemiddeld 6 m, in het zuiden circa 7 m en in het oosten circa 10 m. In het noorden is de breedte het grootst en varieert ze van circa 12 tot 15 m. Deze brede gracht kan erop duiden dat aan deze zijde de ingang lag, maar ook een ingang aan de zuid(oost)zijde kan niet uitgesloten worden. De oude kern van Korspel ligt immers ten zuiden van de schans en hier beginnen ook de hogere gronden. Het binnenterrein heeft een breedte van circa 47,5 m en een lengte van circa 66 tot 72 m. De oppervlakte bedraagt circa 33 are. De kadastrale indeling is sindsdien niet meer veranderd en bovendien is het schans-terrein nog steeds eigendom van de gemeente Beringen. Ook heeft het terrein nog steeds een agrarisch gebruik, waardoor eventuele verstoringen relatief beperkt lijken.

De kaart van Bonniver (ca. 1849)

De kaart van Bonniver geeft weinig extra informatie (figuur 33). De schans is schematisch weergegeven temidden van weilanden. Merkwaardig is wel dat nu in de zuidoosthoek een gebouw aanwezig is. Het is niet duidelijk in hoeverre dit betrouwbaar is. Nochtans wordt bij de verhuur van de Korpellerschans in 1823 duidelijk 'een huis met aangelegen moeshof, akker en watergraven' vermeld (z.n., 1994). Is de kaart van Bonniver gebaseerd op oudere kaarten? Aangezien huizen uit de 17e en 18e eeuw over het algemeen geen kelder hadden, lijken verstoringen te wijten aan deze bebouwing evenwel beperkt.

Figuur 33. De schans van Korspel afgebeeld op de kaart van Bonniver.

5.6.3 De Centraal Archeologische inventarisatie (CAI)

De schans van Korspel is niet aangegeven in de CAI. Ook uit de directe omgeving zijn geen vindplaatsen bekend.

5.6.4 Landschappelijke context

Topografie

De schans van Korspel bevindt zich ten noorden van Korspel (bijlage 2). De schans ligt ten westen en zuiden van de Groenhoekstraat. De Grote Beek ligt circa 500 m ten noorden van de schans, de Waterstraatloop direct ten zuiden van de schans. Het middelpunt van de schans wordt ongeveer gevormd door de Lambertcoördinaten 211330 en 198445.

Geologie

De schans van Korspel ligt in het pediment van Diepenbeek-Beringen. Voor de geologie wordt dan ook verwezen naar de beschrijving bij de schans van Houthalen.

Hydrologie

De schans van Korspel is aangelegd in de brede vallei van de Grote Beek. Deze brede vallei kent zijn oorsprong nog in het Pleistoceen, voornamelijk de laatste ijstijd (Weichselien). Tijdens de koude perioden had de beek een onregelmatig debiet en transporteerden ze een grote hoeveelheid materiaal (voornamelijk zand, grind) van het Kempisch Plateau. Deze puinaanvoer (bedekt alluvium) vormde banken, waardoor de bedding verstopte en de beek werd gedwongen een nieuwe geul te vormen. Uiteindelijk leidde dit tot een zeer breed netwerk van snel verleggende, betrekkelijk ondiepe geulen: tezamen een verwilderd rivierpatroon. In het warmere Holoceen kreeg de Grote Beek één meanderende loop. In deze periode zijn de pleistocene afzettingen bedekt door fijnere rivierafzettingen (Formatie van Singraven), zoals klei, venig en siltig fijn zand en sporadisch grof zand. Nabij de huidige Grote Beek komt veel veen voor (Beerten, 2006).

Bodem

Uit de historische bronnen bleek al dat de schans van Korspel is aangelegd in een nat tot moerasig gebied. Dit moerasige gebied komt overeen met de brede vallei van de Grote beek en komt ook tot uiting in de bodemtypen die zich hier hebben ontwikkeld (bijlage 2; <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/>). De diverse bodems komen voor in langgerekte, oost-west georiënteerde banen evenwijdig aan het dal van de Grote Beek.

De schans van Korspel ligt aan de oostrand van een dergelijke zone met matig natte podzolen (code Zdg: matig natte zandbodems met duidelijke ijzer- en/of humus-B-horizont). Direct ten oosten van de schans komen zeer natte, lichte zandleembodems (met zandsubstraat) zonder profielontwikkeling voor (code s-Pfpm). Verder noordwaarts, nabij de oude Grote Beek, bevinden zich onder meer venige bodems.

Opmerkelijk is dat zich in dit uitgestrekte, natte gebied ook droge duinen bevinden. Direct ten noorden van de Groenhoekstraat bevindt zich een smalle, oost-west georiënteerde zone met duinzanden (code X). Deze duinen zijn lokale verstuiwingen uit het Holoceen. Een tweede drogere, langgerekte zone begint direct ten noordoosten van de schans en loopt dan verder oostwaarts. Het gaat om matig droge zandgronden zonder profielontwikkeling, mogelijk oudere stuifzanden.

Ten zuiden van de schans liggen zogenaamde lage plaggengronden (code Zcm). Deze plaggenbodems zijn gevormd door eeuwenlange bemesting met plaggen en afval, waardoor een dik humeus ophoogdek is ontstaan. De oudste plaggenbodems komen vooral voor op de oude, van nature droge akkerarealen. Aangezien hier de bodems ondanks het ophoogdek slechts matig droog zijn, wordt een latere noordwaartse uitbreiding van de oudere akkerarealen niet uitgesloten. Kortom: van nature zijn deze bodems iets natter.

Digitaal Hoogtemodel en terreininspectie

Op het DHM (kaartbijlage 4) is duidelijk te zien dat de schans zich op de overgang bevindt van een hoger gebied in het zuiden naar een laaggelegen gebied in het noorden (beekdal). Ten zuidoosten van het terrein ligt bebouwing. In het stratenpatroon is hier mogelijk nog een oude dries herkenbaar. Ten westen, noorden en noordwesten liggen weilanden. Direct ten oosten van de schans ligt een nat broekbos (figuur 34). Direct ten zuiden van de schans is een kronkelige sloot in het landschap aanwezig (bijlage 2). De schans zelf bevindt zich over het algemeen in een laaggelegen gebied. Merkwaardig is dat zich direct ten noordoosten van de schans een duidelijke rug

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

in het landschap bevindt. De begrenzingen van deze rug zijn geaccentueerd door steilranden, hetgeen wijst op vergravingen. In de omgeving van de schans zijn meerdere steilrandjes aanwezig.

Figuur 34. Het broekbosje direct ten oosten van de schans van Korspel.

Schanslichaam

Het terrein van de schans is voornamelijk in gebruik als weide (bijlage 2). Het schanslichaam is op het DHM herkenbaar door de hogere rechthoekige bolling in het landschap. Ook aan de kadastrale percelering is het lichaam nog te herkennen. Aan de noordkant lijkt de percelering echter niet volledig overeen te komen. Vooral aan de westelijke grens is sprake van een mooi steilrandje. Doordat de weilanden ten westen van de schans merkbaar lager liggen, komt het schanslichaam hier mooi tot uiting. De weilanden op de kop ten noordoosten van de schans liggen echter zeer hoog.

Grachten

De omgrachting is niet geheel duidelijk. Ten westen van het schanslichaam gaat het terrein duidelijk omlaag. De afgeronde hoeken zijn nog enigszins te volgen. Van de oostelijke gracht is niet geheel duidelijk of dat deze zich volledig in het weiland bevindt of dat deze doorloopt tot in het broekbosje. De noordelijke gracht is nog enigszins te herkennen als een laagte tussen het schanslichaam en de hogere, meer noordoostelijk gelegen kop.

Planologische bestemming

De schans van Korspel bevindt zich in een uitgestrekt weilandgebied. Verder noordwaarts, nabij de Grote Beek, bevinden zich vele natte bossen. Volgens de planologische bestemming bevindt de schans zich dan ook in een groot landschappelijk waardevol agrarisch gebied (<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0901>). In dit gebied gelden bepaalde beperkingen met het doel het landschap te beschermen of aan landschapsontwikkeling te doen. Handelingen en werken in verband met landbouw in ruimere zin mogen worden, voor zover zij de schoonheids-waarde van het landschap niet in gevaar brengen.

De beboste stuifduiden ten noorden van de schans vormen een natuurgebied (<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0701>). Ook een bos ten zuidwesten van het plangebied is als natuurgebied aangeduid. Verder zijn delen van de vallei van de Grote beek natuurgebied (deels bezit van Natuurpunt). Andere agrarische delen in de vallei van de Grote Beek hebben een groot ecologisch belang (<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0910>).

Ten zuidoosten van de schans, langs de Groenhoekstraat en Blakevijverstraat, begint een woon-
gebied ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp: code 0100](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0100)).

5.7 De Kelbergse schans bij Vleugt (gemeente Diest)

5.7.1 Geschreven bronnen

Tijdens het bureauonderzoek bleek dat van de Kelbergse schans diverse unieke bronnen bewaard
zijn gebleven. Naast een afschrift van de oprichtingsakte van de schans als gemeenschapsgoed,
zijn ook schansboeken bewaard gebleven.

Akte uit 1629

In diverse bronnen wordt vermeld dat de schans van Kelbergen is opgericht in 1629 (Claes e.a.,
1989). Deze vermelding berust op een akte waarin wordt gemeld dat de schans als gemeen-
schapsgoed is opgericht op 26 juni 1629. Afschriften van deze akte uit 1775 en 1818 zijn bewaard
gebleven (bijlage 3). Hoewel er tussen beide kopieën enkele verschillen zijn, proberen we op basis
van dit document de situatie – zoals wij ze zien – weer te geven. De huislieden Heylwiex Snijders
en Jacob Bamps zijn voor de 7 schepenen (schepenen van de buitenbank) en de meier van het
'buitenland' van Diest verschenen. Zij schenken een heyrussel (hooieussel) gelegen in Vleugt aan
de ingezetenen van Kelbergen, Peer en Blanklaer (zowel Brabants als Luiks). Op deze hooieussel is
tegenwoordig een schans gebouwd voor (door?) diezelfde ingezetenen (de Herrewagen). Het per-
ceel grenst aan 3 zijden aan de bezittingen van Bamps en aan de vierde zijde aan bezit van Peter
Celen. Hieruit kunnen we opmaken dat de schans op 26 juni 1629 al gebouwd was, waarschijnlijk
op een bezitting van Bamps. De akte geeft dus niet de oprichting van de schans zelf aan (hoewel
deze mogelijk nog uit 1629 dateert), maar de stichting van de schans als gemeenschapsgoed.

Opmerkelijk is dat de Kelbergse schans (en dat is een unicum) nog steeds eigendom is van de
gemeenschap of Herrewagen. Tot het schansgoed behoort overigens niet alleen de schans zelf,
maar nog een tweede perceel. Dit perceel, het Zandhofke, ligt in de nabijheid van de schans, aan
de Peerstraat.

Organisatie

Kort na deze stichting als gemeenschapsgoed zijn al schansmeesters gekozen (Reynders, 1981).
Tot op heden zijn er nog steeds drie schansmeesters, namelijk André Goossens, André Aerts en
Rosette Thijs. Uitzonderlijk is dat van de Kelbergse schans nog twee schansboeken, vanaf 1725,
bewaard zijn gebleven (bezit huidig schansmeester André Goossens). Het oudste boek is verloren
gegaan. De boeken geven een goed overzicht van de organisatie en gebeurtenissen met betrek-
king tot de Kelbergse schans. Als een schansmeester overleed, namen de overgebleven leden ont-
slag en werden nieuwe schansmeesters verkozen. Aan hen werden ook de documenten en boeken
overhandigd en de inhoud van de schanskas. Deze schanskas werd gevuld door de pachtgelden
en de opbrengst van het hout. De schans mocht alleen verpacht worden aan een inwoner van de
schansgemeente. Op geregelde tijden riepen de schansmeesters de Herrewagen samen wanneer
het schansgoed opnieuw verpacht moest worden (Reynders, 1981). In 1818 werden reglementen
van de Herrewagen opgesteld (bijlage 4).

Opbouw van de schans

Op basis van de akte uit 1629 kunnen we ons ook een idee vormen van de opbouw van de schans. Aan de schans was een klein erfje gelegen. Ook wordt een dijk en een voorschans (in de bezitting van Bamps) genoemd. Het is niet duidelijk of deze voorschans in het al genoemde erfje lag. Via deze voorschans konden de ingezetenen van Kelbergen, Peer en Blanklaer de schans bereiken met hun vee. In 1640, 1641, 1644 en 1661 wordt er in bronnen gesproken over (meerdere) huizen op de schans (Claes e.a., 1989).

Ook de schansboeken geven informatie over de opbouw. Omstreeks 1725 was het schanshuis (mogelijk de voormalige portierswoning) zodanig vervallen dat besloten werd het af te breken en de stenen publiek te verkopen (tussen 1725 en 1739). Ook de schanspoorten werden verkocht. Blijkbaar was het schanshuis (voor een deel) met stenen gebouwd. Ook was er nog steeds een poort aanwezig. In 1748 zou er echter volgens andere bronnen nog sprake zijn van een schanshuis (Claes e.a., 1989).

Onderhoud

In de akte van 1629 staat vermeld dat de schansgemeenschap (de heerwagen) verplicht was de dijk te graven en de dijk te onderhouden tot in de eeuwigheid. De kanten van de dijk moesten ze beplanten met elzen en wilgenhout. De opbrengst hiervan was voor de schansgemeenschap. De kosten van onderhoudswerken waren ook voor de gemeenschap. De schansboeken geven een goed overzicht van de werkzaamheden. De kosten van het onderhoud werden betaald uit de schanskas. In 1868 komt er zelfs een rechtszaak over het water in de gracht. Blijkbaar was er wateroverlast (mogelijk liep de gracht over of mocht er geen water door de gracht lopen). Uiteindelijk werd besloten een scheidingsgracht open te maken en het water door middel van een houten goot te leiden. Uit vergelijking van de namen uit het schansboek en de eigenaars van de percelen volgens de Atlas van de Buurtwegen, kunnen we opmaken dat het om een scheidingsgracht ten oosten van de schans gaat.

5.7.2 De Kelbergse schans op enkele historische kaarten

De Ferrariskaart (1770–1777)

De Kelbergse schans is op de Ferrariskaart relatief geïsoleerd aangegeven (figuur 35). De dichtstbijzijnde bewoning lag al circa 750 m ten zuid-zuidoosten van de schans in Vleugt. De kern van Kelbergen lag nog verder (ca. 1,2 km ten zuidwesten van de schans). De schans lag temidden van een beemdengebied doorsneden met greppels. De schans ligt direct ten zuiden van de Winterbeek en ten westen van de weg die Vleugt met Deurne verbindt. Deze weg knikt om de schans heen. De schans zelf is aangegeven als een rechthoekige gracht. Opmerkelijk is dat de omgrachting volledig doorloopt. Dit kan erop duiden dat de ingang nog steeds werd voorzien van een brug. Dit zou overeenkomen met de gegevens uit de schansboeken. Anderzijds is op de Ferrariskaart geen (vervallen) schanshuis weergegeven. Op de binnenuimte van de schans zijn langs de gracht bomen aanwezig. Ook aan de zuidzijde is tussen de schans en de weg nog een klein perceel met bomen aanwezig. Mogelijk gaat het om de voorschans.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

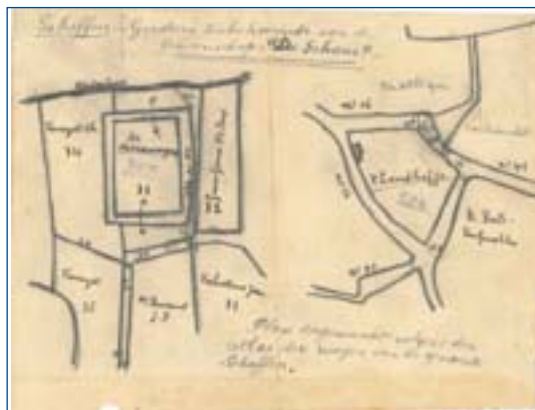

Figuur 35. De Kelbergse schans bij Vleug zoals afgebeeld op de Ferrariskaart uit 1775, blad Lummen 148 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).

De Atlas van de Buurtwegen (ca. 1840)

Zoals gemeld is de Atlas van de Buurtwegen gebaseerd op de eerste kadastrale kaarten. Van het schansgoed van de Kelbergse schans is een afschrift uit deze atlas in het bezit van de schansmeesters (figuur 36). Net als bij de Ferrariskaart is de schans aangegeven door een rechthoekige omgrachting (ca. 76 m x ca. 100 m). Het totale schansterrein, toepasselijk aangegeven met de naam 'Herrewagen', heeft een oppervlakte van 95 are. De gracht heeft in het noorden een gemiddelde breedte van circa 10 m, in het westen circa 7 m en in het zuiden circa 7,5 m. In het oosten varieert de breedte van circa 6 m tot circa 12 m. Het binnenterrein heeft een oppervlakte van circa 49 are (ca. 82,5m x 60 m). De zuidzijde van de schans grenst niet direct aan de weg, maar is ervan gescheiden door een klein perceeltje. Vermoedelijk gaat het om de voorschans. In tegenstelling tot de Ferrariskaart loopt de weg ten zuiden van de schans verder oostwaarts. Wel loopt ten oosten van de schans een klein paadje verder oostwaarts. Tot op heden zijn er geen mutaties meer gebeurd. Ook het tweede schansgoed, het Zandhofke, is aangeduid op het afschrift. Dit perceel heeft een oppervlak van circa 52 are. In het westelijke deel is een klein gebouwtje aangeduid.

De Kelbergse schans heeft vanaf de 19e eeuw tot heden steeds een agrarische functie gehad, waardoor eventuele verstoringen beperkt lijken.

Figuur 36. Afschrift van de Kelbergse schans zoals afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen (bron: schansmeester André Goossens).

'Dépôt de la Guerre' (1877).

De schans van Kelbergen verschilt volgens de kaart van het 'Dépôt de la Guerre' niet erg veel van de vorige kaarten (figuur 37). De schans is nog steeds omringd door een watervoerende gracht en op de binnenruimte zijn bomen aanwezig. Op de veronderstelde voorschans zijn geen bomen aangeduid. Dit perceel lijkt evenals de schans zelf in gebruik als akkerland. Ook de weg ten oosten van de schans lijkt nu bij de Winterbeek (aangegeven als Kleine Beek) te stoppen.

Figuur 37. De Kelbergeschans op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1877).

5.7.3 De Centraal Archeologische inventarisatie (CAI)

De Kelbergeschans is niet aangegeven in de CAI. Ook in de directe omgeving staan geen vindplaatsen aangegeven.

5.7.4 Landschappelijke context

Topografie

De Kelbergeschans ligt tussen Deurne en Vleugt, ten oosten van de Hasseltsebaan (bijlage 2). De schans grenst in het noorden aan de Winterbeek. Verder noordwaarts liggen ook nog de Kleine Beek en de Grote Beek. Het middelpunt van de schans wordt ongeveer gevormd door de Lambert-coördinaten 202065 en 190860.

Geologie

Vleugt ligt in het zogenaamde Heuvelland van Lummen. In dit heuvelland spelen de oude, mariene afzettingen uit het Tertiair nog een belangrijke rol in het huidige reliëf. Aan het eind van het Tertiair behoorde het gebied tot de toenmalige kust waarlangs zeer sterke getijdenstromingen voorkwamen. De zanden die hier toen door de zee zijn afgezet behoren tot de zogenaamde Formatie van Diest.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Net als nu kwamen toen ook dikke zandbanken voor. Het bijzondere aan de formatie van Diest is dat het zand relatief veel ijzer bevat. De verwerking waaraan het later werd blootgesteld, deed dit ijzer oxideren en de 'roest' die aldus ontstond, deed het zand tot ijzerzandsteen aaneenkitten. Deze ijzerzandstenen boden veel meer weerstand aan de latere erosie, zodat de oude zandbanken nu nog steeds in het landschap als kenmerkend langwerpige heuvels te zien zijn (Broothaers, zonder jaartal). Tijdens de laatste ijstijd (Weichselien) heeft de wind het gebied bedekt met een pakket dekzand (Formatie van Wildert). Tengevolge van de koude omstandigheden die toen heersten, wordt het dekzandpakket afgewisseld met dunne laagjes leem (Frederickx & Gouwy, 1996). Deze Brabantleem is verspoeld materiaal dat tijdens warmere perioden door smeltwater is afgezet.

Hydrologie

De rivieren die door het Heuvelland van Lummen vloeien, liggen parallel aan de noordoost-zuidwest georiënteerde heuvels. De Kelbergeschans ligt aan de rand van een breed rivierdal waar de Grote Beek, Kleine Beek en Winterbeek vloeien. De vallei is ingesneden in de Formatie van Diest, waardoor aan de basis van de alluviale afzettingen herwerkt zand van deze Formatie voorkomt (Frederickx & Gouwy, 1996). Het bovenliggende zandige alluvium wordt rondom de schans gekenmerkt door veen. Ten zuiden van de Kelbergeschans liggen nog enkele zuid-noord georiënteerde dalen naar het brede rivierdal. Ze zijn grotendeels opgevuld met colluvium (Frederickx & Gouwy, 1996).

Bodem

Op de digitale bodemkaart van Vlaanderen (bijlage 2; <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/>) is de Kelbergeschans goed herkenbaar als een opgehoogde grond (code ON). De ligging van de schans in een nat gebied wordt bevestigd door de bodems in de onmiddellijke omgeving. Direct rondom de schans komen natte tot zeer natte lemige zandbodems zonder of met onbepaalde profielontwikkeling voor (code SFP). Ten noorden, in de valleien van de Grote en Kleine Beek, komt een uitgestrekt gebied met veenbodems (code V) voor. Deze veengronden liggen ook nog ten zuiden, oosten en westen van de schans. Verder bevinden zich in de verdere omgeving van de schans natte tot zeer natte zandleembodems zonder profielontwikkeling (code LFp). Matig natte bodems beginnen circa 200 m ten zuiden van de schans, terwijl de echte droge bodems circa 400 m ten zuiden van de schans voorkomen.

Digitaal Hoogtemodel en terreininspectie

Op het DHM (kaartbijlage 5) ligt de schans in een laaggelegen gebied ten noorden van de hoge dorpskern. Dit laaggelegen gebied, inclusief het schansterrein, is in gebruik als weide (bijlage 2). Ook de directe omgeving van het schansterrein is weide. Verder noord- en westwaarts bevinden zich vele natte bossen. In de noordwesthoek, buiten het schansterrein, staat een schuurtje. Direct ten noorden van de schans ligt de Winterbeek, die enigszins gekanaliseerd is. Opmerkelijk is dat de schans op het DHM lijkt te liggen op een klein kopje in dit verder overwegend laaggelegen gebied. Dit 'kopje' zet zich buiten de begrenzing van het schansterrein voort. In het noorden van het westelijk gelegen grasland lijkt nog een oude geul aanwezig. Deze mogelijke geul staat in verbinding met de schansgracht.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Schanslichaam

Het schanslichaam is op het DHM en in het terrein zeer duidelijk herkenbaar door de opmerkelijk hoge ligging (rechthoekig). Aan ieder zijde zijn steilrandjes aanwezig (bijlage 2). Aan de zuidkant van de schans lijkt het schanslichaam op de hoeken iets verder door te lopen. Het is niet uit te sluiten dat het hier om hoekuitbouwen gaat. Ook het weilandje voor de hoofdschans ligt relatief hoog. Mogelijk is dit de voorschans die in de akte uit 1629 vermeld wordt.

Grachten

De deels opgevlude grachten zijn nog zeer goed herkenbaar, zowel in het reliëf als door de begroeiing met biezten (figuur 38). Ook in de kadastrale percelering zijn ze nog goed herkenbaar. De afrondingen van de gracht in de noordelijke hoeken zijn nog goed herkenbaar. Opmerkelijk is dat de gracht aan de zuidoostelijke en zuidwestelijke hoek doorloopt. Deze grachten maken vermoedelijk deel uit van de omgrachting van de voorschans.

Figuur 38. De grachten van de Kelbergeschans zijn nog goed herkenbaar door de lage ligging en de begroeiing met biezten.

Wallen?

In het terrein zijn geen sporen van wallen meer herkenbaar. Op het DHM is wel duidelijk dat aan de zuidkant van de schans de randen iets hoger liggen. Mogelijk vormen ze een restant van de oude wallen.

Toegang

De zuidelijke gracht wordt onderbroken door een circa 4 m brede doorgang.

Planologische bestemming

De Kelbergeschans bevindt zich in het uitgestrekte natuurgebied 'Vallei van de Drie beken' (<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0701>). In dit natuurreservaat bevinden zich nog diverse heggen en poelen (mogelijk ten gevolge van natuurontwikkeling). De huidige ligging van de schans beantwoordt nog enigszins aan het historisch landgebruik (in nat gebied met weilanden). Zelfs de huidige wegen ten zuiden en ten oosten van de schans hebben door de aanwezigheid van bomen nog een historisch uitzicht.

Ook de agrarische omgeving van het natuurgebied is als landschappelijk waardevol aangeduid (<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0901>).

5.8 De Hezerschans (gemeente Halen)

5.8.1 Geschreven bronnen

Voor de schans van Hees zijn slechts enkele bronnen bekend.

Vermeldingen

De Hezerschans wordt voor het eerst vermeld op 18 februari 1648 (Hansay, 1931). In deze bron wordt de verkoop van een 'plaetse' op de schans beschreven. Volgens Vrancken (1967) werd al in 1654 een basiswet voor de drie schansen van Halen opgesteld. In 1713 lag er blijkbaar direct ten noorden van de schans een weg die de Schansdijk werd genoemd (Claes e.a., 1989).

5.8.2 De Hezerschans op historische kaarten

De Ferrariskaart (1770–1777)

De schans van Hees staat op de Ferrariskaart weergegeven als een rechthoekige gracht langs de weg van Meldert naar Hees (figuur 39). De toenmalige ingang wordt langs de zuidkant aangegeven als een onderbreking in de gracht. Binnen de omgrachting zijn 2 huisjes aangeduid die mogelijk voortzettingen zijn van oude schanshuisjes. De zuidelijke bewoning, direct aan de ingang, gaat mogelijk nog terug op de oude portierswoning. De diverse percelen binnen de schans zijn begrensd door struiken/bomen. In tegenstelling tot de overige schansen ligt de schans blijkbaar nabij bewoond gebied. Direct rondom de schans staan al diverse huizen aangegeven. Ook de kern van Hees lag nabij: circa 200 m ten zuidwesten van de schans. Toch ligt de schans zelf in een drassige zone. Ten westen van de schans is zelfs een waterpartij aanwezig. Het deel van de huidige Hertenrode-weg dat nu direct ten westen van de schans ligt, was nog niet aanwezig. Verder is het opmerkelijk dat de grens tussen Brabant en Luik ter hoogte van de schans een noordelijke uitsprong maakt, zodat de schans geheel tot het Luikse deel behoort.

Figuur 39. De Hezerschans. Uitsnede van de Ferrariskaart uit 1775, blad Lummen 148 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).

Atlas van de Buurtwegen en kadasterkaarten

Uit de atlas van de Buurtwegen en de kaarten van het kadaster blijkt dat de Hezerschans relatief groot was (ca. 165 m x 80 m; figuren 40 en 41). Aan de noordzijde van de schans ligt een weg die in 1713 al werd aangeduid als Schansdijk (Claes e.a., 1989). Op de kadasterkaarten wordt ze aangegeven als Schansweg.

Figuur 40. De Hezerschans afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Zelem, Kaartblad 3 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).

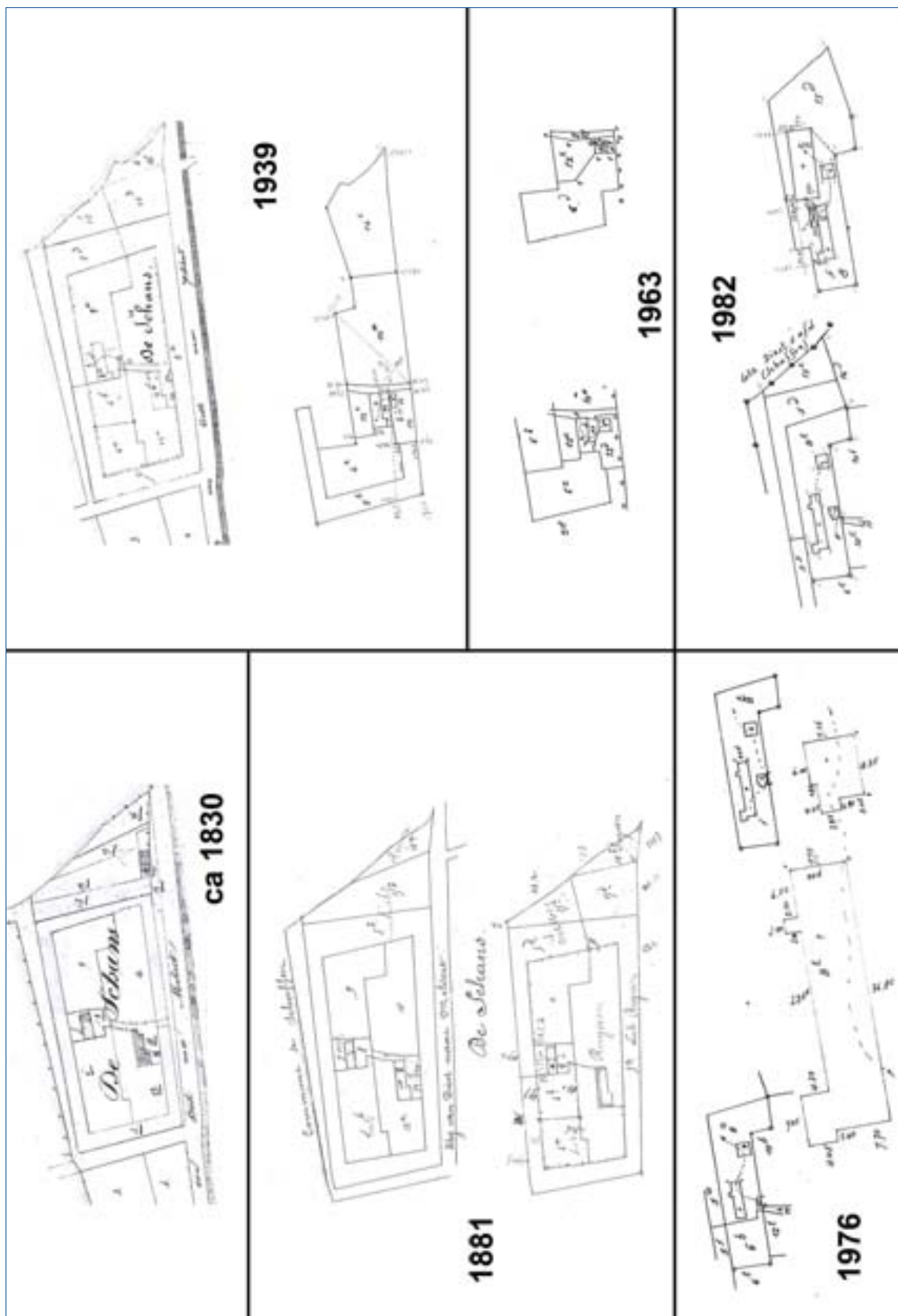
De omgrachting heeft aan de oostelijke zijde een gemiddelde breedte van circa 7 m, aan de zuidzijde 8 m, aan de westzijde 11 m en aan de noordzijde circa 10 m. In tegenstelling tot de Ferrariskaart loopt de omgrachting volledig door. Het is niet zeker of we hieruit mogen afleiden dat de ingang uit een brug bestond. Het binnenterrein heeft een oppervlakte van circa 90 are (ca. 146 x 62 m). Net zoals op de Ferrariskaart staan 2 gebouwen weergegeven, hoewel deze hier iets verschoven zijn. Het noordelijke gebouw is op de Atlas van de Buurtwegen circa 9 x 6 m groot, op de kadasterkaarten heeft het echter een grootte van circa 17 x 6 m. Het zuidelijke gebouw is opmerkelijk groter: een maximale lengte van 26 m en een maximale breedte van 10 m. Ten zuiden van dit gebouw, langs de omgrachting, is nog een klein gebouwtje aangegeven. De omwalling is dus blijkbaar verdwenen.

Het is echter opvallend dat beide gebouwen niet centraal gelegen zijn, maar nog relatief dicht bij de omgrachting liggen. Bovendien liggen de gebouwen parallel met deze gracht. Dit kan erop wijzen dat de gebouwen voortzettingen zijn van oude schanshuisjes. De percelering bij het noordelijke gebouwtje geeft ons mogelijk wat extra informatie. De noordelijke grens loopt namelijk enkele meters door, waardoor er ten noorden van het gebouw een extra smal perceel (ca. 8 m breed) langs de gracht is aangeduid, op het eerste zicht zonder functie. Mogelijk geeft dit perceel, net zoals bij Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) en Niel (gemeente As), nog de locatie aan waarbinnen de oude omwalling lag. Anderzijds dient opgemerkt te worden dat op het primitief kadaster het noordelijke gebouw groter is afgebeeld, waardoor het smalle perceel op louter toeval berust.

De kadastrale mutatieschetsen verschaffen nog inzicht in de verandering die de percelering en de gebouwen hebben ondergaan. De gebouwen zijn in de 19e en 20e eeuw uitgebreid. De noordelijke boerderij is intussen uitgegroeid tot een grote boerderij, de zuidelijke is ten laatste in 1963 afgebroken. Er is hier nog steeds een schuurtje met een oud bakhuis aanwezig. Er wordt verwacht dat ter hoogte van de huidige en voormalige bebouwing verstoringen aanwezig zijn.

De kaarten van Bonniver (1849) en van het 'Dépôt de la Guerre' (1877)

De kaarten van Bonniver (figuur 42) en het 'Dépôt de la Guerre' (figuur 43) geven geen extra informatie. Op beide kaarten wordt de schans afgebeeld met 2 huisjes.

Figuur 41. Enkele wijzigingen in de percelering van de Hezerschans gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).

Figuur 42. De Hezerschans afgebeeld op de kaart van Bonniver.

Figuur 43. De Hezerschans op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1877).

5.8.3 De Centraal Archeologische inventarisatie (CAI)

De Hezerschans is niet aangegeven in de CAI. Ten oosten van de schans zijn wel 3 vindplaatsen uit de Steentijd bekend.

5.8.4 Landschappelijke context

Topografie

De Hezerschans ligt direct ten noorden van de Heesstraat en direct ten oosten van de Hertenrodestraat (bijlage 2). Het middelpunt van de schans wordt ongeveer gevormd door de Lambertcoördinaten 202445 en 187810.

Geologie

De Hezerschans ligt slechts enkele kilometers ten zuiden van de Kelbergeschans. Voor de geologie wordt dan ook naar deze schans verwezen.

Hydrologie

In tegenstelling tot de overige schansen ligt de Hezerschans niet in of aan de rand van een moerassig beekdal. Op de Quartairgeologische kaart is wel te zien dat de schans zich bevindt aan de oorsprong van een noordoost-zuidwest georiënteerd smal dal dat grotendeels is opgevuld met colluvium (Frederickx & Gouwy, 1996).

Bodem

Het smalle dal waarin de Hezerschans aangelegd is, komt ook enigszins tot uiting op de bodemkaart (bijlage 2; <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart>). In deze oost-west georiënteerde laagte bevinden zich vooral natte tot zeer natte bodems. Direct ten westen van de schans bevinden zich natte podzolen (code Peg: natte licht zandleembodem met duidelijke ijzer-

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

en/of humus-B-horizont). In deze natte laagte is de Hezerschans opgehoogd met een dik humeus dek. De precieze omschrijving is een matig natte, lemige zandbodem met een dikke antropogene A-horizont (code Sdm). De randen van de schans, inclusief de grachten, worden omschreven als matig natte licht zandleembodems zonder profiel (code Pdp). Ten zuiden van de Hezerweg liggen de oude akkergronden die ook gekenmerkt worden door een dikke humeuze bovengrond (codes Sbm en Scm). Grenzend aan de schans zijn ze nog relatief nat (laagte), maar verder zuidwaarts worden ze droger. Ten noorden en noordoosten van de schans komen droge tot zeer droge zandbodems voor, al of niet met een weinig ontwikkelde inspoelingshorizont (codes Zbf en Zbp). Ook het gebied van de Hezerschans heeft te lijden gehad van een algemene grondwaterdaling. Omwonenden wisten nog dat het gebied rondom de schans regelmatig blank stond en dat er vroeger veel geschaatst werd.

Digitaal Hoogtemodel en terreininspectie

De omgeving van het schansterrein is voornamelijk in gebruik als grasland (kaartbijlage 6). Plaatselijk zijn bosjes aanwezig. Het dalletje waarin de schans is opgeworpen, is ten noorden van het terrein nog enigszins zichtbaar. De oude akkergronden ten zuiden van de Hezerweg liggen duidelijk hoger.

Schanslichaam

Het schanslichaam is goed herkenbaar door de hogere ligging (bijlage 2). Het terrein is gedeeltelijk in gebruik als grasland (westelijke deel en zuidoostelijke deel). In het noordoostelijke deel is bebouwing (boerderij) aanwezig. Ter hoogte van deze bebouwing is het terrein opgehoogd. De schans wordt doorsneden door een weg die de toegang tot deze boerderij vormt. Ook een klein veldkapelletje bevindt zich aan de ingang van de boerderij. Aan de ingang van de schans is nog een stal met oud bakhuisje aanwezig (figuur 44). Ondanks de bebouwing en de wegen doet de huidige situatie nog enigszins recht aan de situatie in de 18e eeuw (Ferraris).

Figuur 44. De oude omgrachting van de Hezerschans met de oude stal en bakhuisje.

Grachten

De ligging van de grachten komt nog enigszins tot uiting op het DHM (kaartbijlage 6). In het terrein zijn ze geaccentueerd doordat er een smalle sloot doorheen is gegraven (bijlage 2). Ter hoogte van de bebouwing is de gracht door de ophoging niet meer herkenbaar. Ook bij de ingang is de gracht onderbroken.

Planologische bestemming

De Hezerschans bevindt zich in een agrarisch gebied ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp: code 0900](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0900)). Het gebied is bijgevolg bestemd voor de landbouw in de ruime zin. Behoudens bijzondere bepalingen mogen de agrarische gebieden enkel bevatten de voor het bedrijf noodzakelijke gebouwen, de woning van de exploitanten, benevens verblijfsgelegenheid voor zover deze een integrerend deel van een leefbaar bedrijf uitmaakt, en eveneens para-agrarische bedrijven. Gebouwen bestemd voor niet aan de grond gebonden agrarische bedrijven met industrieel karakter of voor intensieve veeteelt, mogen slechts opgericht worden op ten minste 300 m van een woongebied of op ten minste 100 m van een woonuitbreidingsgebied, tenzij het een woongebied met landelijk karakter betreft. De afstand van 300 en 100 m geldt evenwel niet in geval van uitbreiding van bestaande bedrijven. De overschakeling naar bosgebied is toegestaan overeenkomstig de bepalingen van artikel 35 van het Veldwetboek, betreffende de afbakening van de landbouw- en bosgebieden.

In dit agrarisch gebied zijn enkele kleine gebieden ten noorden, westen, zuiden en zuidoosten van de schans aangeduid als bosgebied ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp: code 0800](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0800)). De bewoning langs de Heesstraat en Hezestraat ten westen en zuidwesten van het schans-terrein staan aangeduid als een woongebied met landelijk karakter ([http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp: code 0901](http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp:code/0901)).

5.9 De Kolverenschans (gemeente Zonhoven)

5.9.1 Geschreven bronnen

Van de Kolverenschans zijn er van de oprichting enkele gedetailleerde bronnen overgeleverd.

Locatie en oprichting

Al in april 1604 waren de voorbereidingen voor de oprichting van een schans voor de inwoners van Kolveren en Eijcken gestart. Uit een akte van 1 april 1604 blijkt dat een zekere Cornelis Jacobs *'een stuck broeck, gelegen aen die Broeckstraet, groet ontrent een halff bonder' afstond 'ter behoefte der gemeijnten Eijcken ende Colveren, om daer te stichten ende vestighen eijnder fortken oft schansen'*. Deze overdracht geschiedde voor zeven gulden Brabants *'jaerlix erf rent, los ende vrij van alle inconvenienten'* (Molemans & Mertens, 1982). De aanvraag tot het oprichten van een schans werd niet gericht aan de heer van Vogelsanck, zoals de meeste schansen in Zonhoven, maar aan de Prinsbisschop van Luik. Op 21 augustus van datzelfde jaar verleende deze de toelating voor het *'op te werpen van twee schantzen, de ene onder Eijcken ende Colveren, d' ander ter Meulen'* (Melis, 1947). Zowel de Prinsbisschop als de keizer *'beschermden' de schans met hun blazoen: 'ende op dat niemans hiervan ignoratie ende pretendere hebben den voirs (voorschreven) onssen ondersaeten van Zoenhoven, op die voirs. schantsen ende fortken te stellen den keijzerlijcke maiesteit oock onsse blasoen in teijken van sauvegarde'*. In de praktijk haalde dergelijke *'bescherming'* echter weinig uit. In 1702 en 1704 had de gemeente Zonhoven blijkbaar nog veel te leiden van plunderen van beide strijdende kampen (Hansay, 1931).

5.9.2 De Kolverschans op enkele historische kaarten

De Ferrariskaart (1770–1777)

De Kolverschans is op de Ferrariskaart aangegeven in de vallei van de Laambeek, op de overgang van de akkergronden naar de graslanden (figuur 45). Ook direct ten zuiden van de schans is een waterloop aanwezig. De (verspreide) bewoning van het gehucht Kolveren lag circa 600 m ten zuiden van de schans.

Figuur 45. De Kolverschans. Uitsnede van de Ferrariskaart uit 1775, blad Zonhoven 166 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).

De schans zelf is aangeduid als een rechthoekige omgrachting met ingang in de zuidwesthoek. Binnen de schans staan centraal bij elkaar 4 huisjes aangegeven. Net zoals bij de schans van Niel is het onduidelijk of deze waarheidsgetrouw zijn. Tussen deze 'huisconcentratie' en de gracht staan bomen. Opmerkelijk is dat ten oosten van de schans, in de zuidoostelijke hoek, een extra zone door een gracht is omringd. Deze gracht lijkt niet direct verbinding te maken met de hoofdgracht. Mogelijk gaat het om een latere uitbreiding van de schans.

Atlas van de Buurtwegen (ca. 1840) en kadasterkaarten

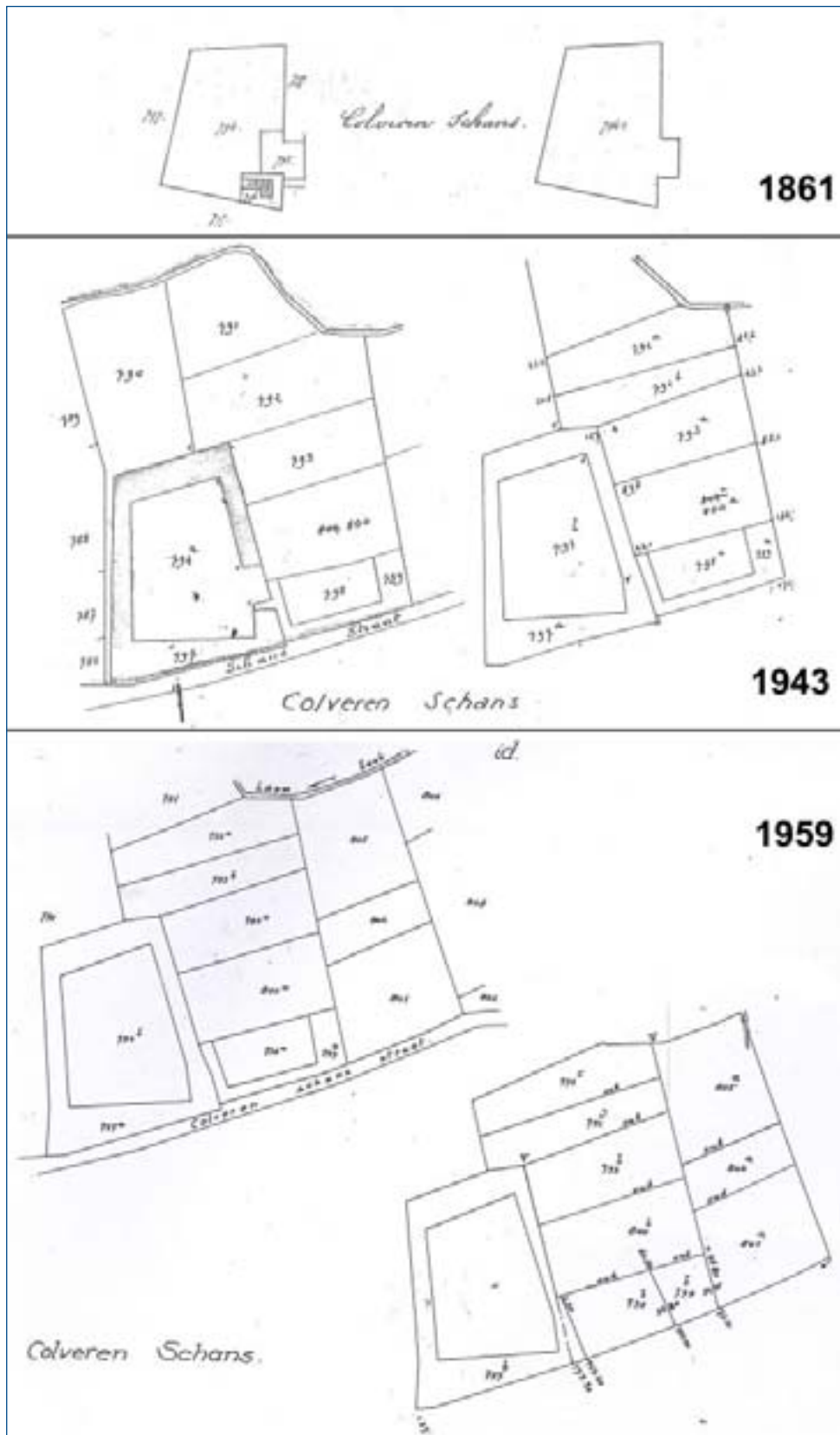
De Kolverschans is nog goed herkenbaar op de Atlas van de Buurtwegen (figuur 46). De omgrachting (ca. 131 m x 90 m) is in de zuidoosthoek over een breedte van circa 25 m onderbroken. Mogelijk lag hier de ingang van de schans, hoewel deze op de Ferrariskaart was aangegeven in de zuidwesthoek. Opmerkelijk is dat de onderbreking aan de zuidrand is opgedeeld met een klein perceeltje van circa 2,5 tot 3 m. Gaat het hier om de oorspronkelijke ingang van de schans?

Figuur 46. De Kolverschans afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Zonhoven, Kaartblad 6 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 47. De wijzigingen in de percelering van de Kolverenschans gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

De grachten hebben in het oosten een gemiddelde breedte van circa 11 m, in het noorden circa 18 m en in het westen circa 12 m. In het zuiden varieert de breedte sterk: van circa 25 m (zuidwesthoek) tot circa 11 m (noordoosthoek). Op basis van deze breedten lijkt een toegang in het zuidwesten onwaarschijnlijk. Het binnenterrein is bijgevolg niet rechthoekig, maar loopt in het zuidoosten verder uit. De oppervlakte bedraagt circa 62 are (ca. 92 x 67 m). In de zuidoosthoek is een huisje aanwezig. Of het gaat om een restant van de oude portierswoning is onbekend.

De tweede zuidoostelijke gracht die op de Ferrariskaart staat aangegeven, is niet direct herkenbaar, maar is mogelijk nog te zien in de percelering. Tegenover de ingang van de hoofdschans ligt immers een perceel dat aan 3 zijden (oosten, zuiden en westen) omzoomd is door een tweede, smal perceel. Gezien de vorm kan deze percelering voortgaan op de omgrachting die op de Ferraris kaart staat aangeduid. In het westen heeft het smalle perceel een gemiddelde breedte van circa 9 m en in het oosten circa 19 m. Aan de zuidzijde lijkt de breedte in eerste instantie circa 6,5 m. Hier is wel een merkwaardige uitsprong in de weg; mogelijk water. De zuidelijke gracht zou dan een breedte hebben van circa 12 m. Het kan er ook op duiden dat het smalle perceel een omwalling voorstelt. Uit de kadastrale mutatieschetsen blijkt dat het huisje ten laatste in 1861 is afgebroken (figuur 47). In 1943 is de percelering in de noordoosthoek veranderd en is in de zuidoosthoek de oude 'onderbreking' van de gracht niet meer herkenbaar. Tegen 1959 veranderde de buitengrens van de oostelijke omgrachting. Ook ten oosten van de schans veranderde de verkaveling, waarbij het smalle perceel werd opgenomen in 2 grotere percelen.

Figuur 48. De Kolverenschans afgebeeld op de kaart van Bonniver.

De kaarten van Bonniver (1849) en van het 'Dépôt de la Guerre' (1877)

Op de kaart van Bonniver is de Kolverenschans schematisch weergegeven als een rechthoekig (omgracht?) perceel (figuur 48). Het huisje in de zuidoosthoek staat ook aangegeven. Op de kaart-

Figuur 49. De Kolverenschans op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1877).

ten van het 'Dépôt de la Guerre' is het binnenterrein van de Kolverenschans in gebruik als akkerland (figuur 49). De oude omgrachting is nu in gebruik als grasland. De tweede, zuidoostelijke gracht is niet herkenbaar. Wel valt op dat in het zuidoostelijke deel van de schans het grasland van de omgrachting breder is.

5.9.3 De Centraal Archeologische inventarisatie (CAI) en overige archeologische bronnen

De Kolverenschans is aangegeven op de CAI onder locatienr. 55414. Alleen een groot deel van de hoofdschans is hierbij aangegeven, een deel van de grachten en de uitbreiding hoort niet bij het terrein. Merkwaardig is dat volgens de CAI de schans volledig is verdwenen door ijzerertsontginning. Ten oosten van de schans zijn wel waterpartijen aanwezig die hieraan te wijten zijn. Volgens Nelis (1948) hebben deze ontginningen plaatsgevonden in de 2e helft van de 19e eeuw.

Hoewel niet vermeld in de CAI, bleek tijdens een bezoek aan de eigenares van het schansperceel, mevrouw Indestege, dat in het verleden door haar vader munten zijn gevonden op de Kolverenschans. Vier van deze munten zijn nog steeds in haar bezit. Blijkbaar waren er oorspronkelijk meer munten, maar deze zijn verloren gegaan. Het is niet bekend of de munten bij elkaar werden gevonden. De nog bewaarde munten zijn (figuur 50):

1. een zilveren Phillipsdaalder uit 1557 (Phillips II);
2. een zilveren schelling uit 1625 (Phillips IV);
3. een zilveren schelling uit 1628 (Phillips IV);
4. een zilveren schelling uit 1628 (Phillips IV).

Figuur 50. De 4 munten gevonden op de Kolverenschans. Boven voorzijde, beneden keerzijde.

De munten dateren uit het eind van de 16e en het begin van de 17e eeuw; de periode waarin de schans werd opgericht. Drie munten zijn zelfs te plaatsen in de jaren 1625-1628. Mogelijk is een aantal munten verloren of begraven tijdens schermutselingen ergens na 1628. Ook op de Lakereschans in Houthalen zijn in het verleden munten gevonden (Cornelis, 1969). Verder is bekend dat

op de schans van Gerhees in de 19de eeuw een pot uit 1583, munten en 2 versierde loden vaasjes zijn aangetroffen (Arts e.a., 2001). Een aantal van de munten dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw.

5.9.4 Landschappelijke context

Topografie

De Kolverenschans ligt ten zuiden van de E314 (bijlage 2). De schans zelf ligt direct ten noorden van de Kolverenschansweg. Circa 110 m ten noorden van de schans stroomt de Laambeek. Het middelpunt van de schans wordt ongeveer gevormd door de Lambertcoördinaten 219150 en 189300.

Geologie

De Kolverenschans ligt in het pediment van Diepenbeek-Beringen. Voor de geologie wordt dan ook verwezen naar de beschrijving bij de schans van Houthalen.

Hydrologie

De Kolverenschans ligt precies aan de zuidrand van de brede vallei van de Laambeek. Direct ten zuiden van de schans begint het dekzandgebied (Formatie van Wildert). De Laambeek wordt gekenmerkt door een zandig alluvium (Frederickx & Gouwy, 1996). Ten noorden en ten westen van de schans komt veel veen voor.

Bodem

Ook op de bodemkaart is de ligging op de overgang van de droge zandbodems in het zuiden naar de natte bodems in de vallei van de Laambeek duidelijk (bijlage 2; <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/>). De droge zandbodems behoorden tot het oude akkercomplex van Kolveren. Ze worden gekenmerkt door een dik plaggendek [code Zcm(b): matig droge zandbodem met dikke antropogene humus-A-horizont]. Ten westen van de schans kennen deze akkergronden een noordelijke uitstulping tot tegen de Kolverenschansweg. Dit kan er mogelijk op duiden dat de toegang tot de schans via de westzijde gebeurde.

De schans zelf ligt in een zone van natte zandbodem met een sterk gevlekte, verbrokkelde textuur-B-horizont (code Zec). De overgang tussen de droge ankergronden en deze natte beekdalgronden wordt gevormd door een strook van matig natte podzolgronden (code Zdg: matig natte zandbodem met duidelijke ijzer- en/of humus-B-horizont). In de zuidoosthoek van de schans komen deze gronden ook voor. Ten noorden van de schans, nabij de Laambeek bevinden zich zeer natte zandbodem zonder profiel (code Zfp(v)).

Digitaal Hoogtemodel en terreininspectie

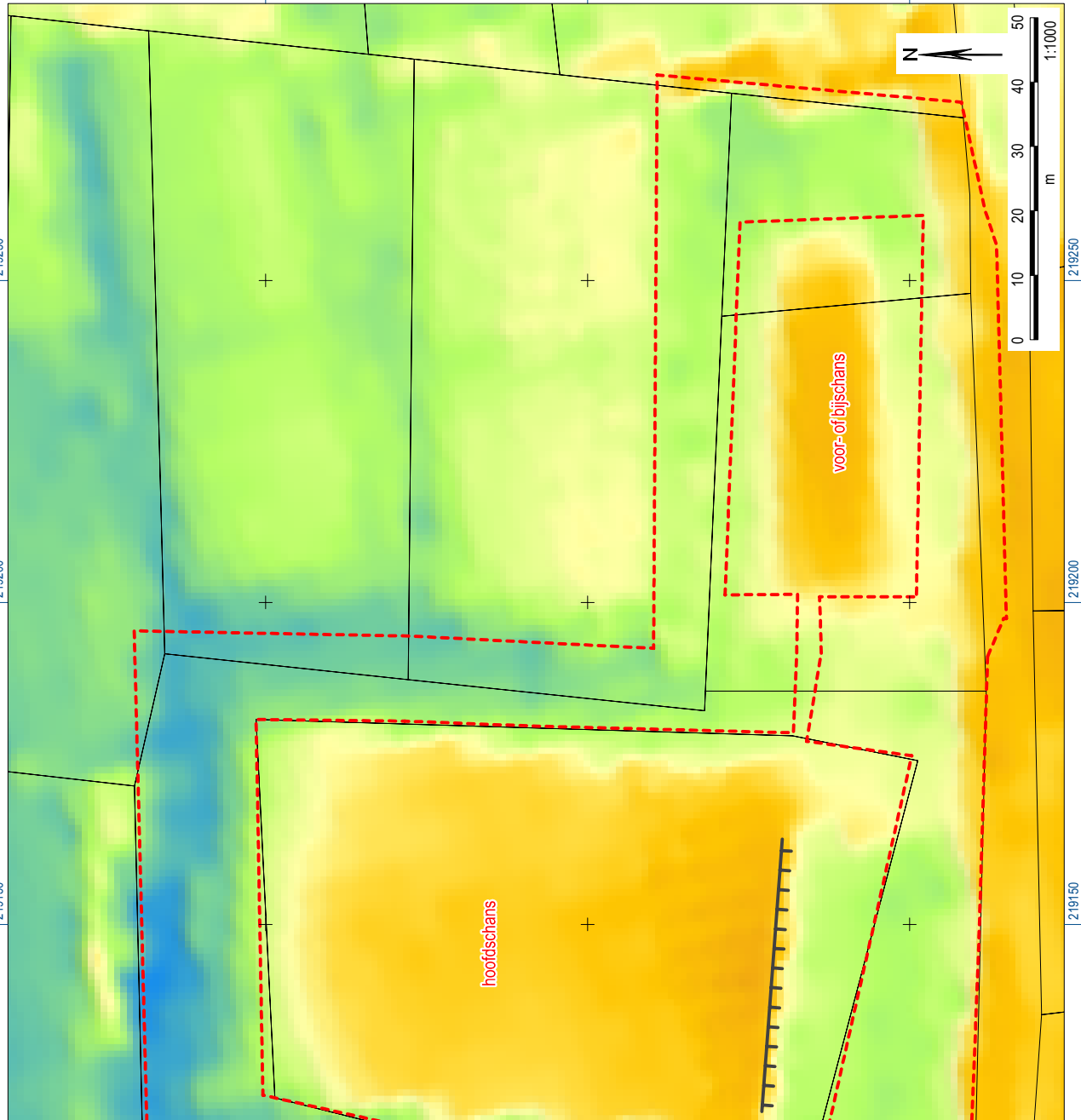
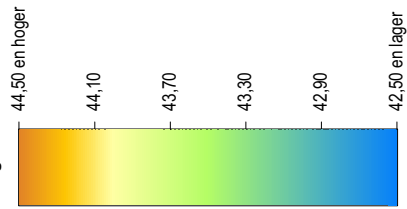
Op het DHM is de globale ligging van de schans aan de rand van een nat gebied goed herkenbaar. Dit gebied is overwegend in gebruik als weide, verder noordwaarts komen ook bosjes voor. Opmerkelijk is dat de schans lijkt te liggen op een smalle, west-oost georiënteerde rug in deze laagte. Ook in de aangrenzende percelen is deze rug immers herkenbaar. Het is nog onduidelijk of de schans op een natuurlijke donk lag die door de mens geaccentueerd is. Ten zuiden van deze rug ligt het gebied lager. Het gaat hier mogelijk om het beekdalletje dat op de Ferrariskaart staat aangegeven.

legenda

--- interpretatie schans

⊥ steilrand

hoogte maateind in meters t.o.v. TAW

R A P
2009

structie (op basis van oude kadasterpercelen) van de Kolverenschans geprojecteerd op basis van eigendom DHM-gegevens: Agentschap voor Geografische Informa-

Op het DHM is de Kolverenschans goed zichtbaar als een hooggelegen steilrandje (bijlage 51 en 52).

Figuur 52.
herkenbaar

Afgraving van een gedeelte van de schans?

De zuid- en de zuidwestrand van het schanslichaam van de Kolverenschans is goed zichtbaar op de kaart van de Digitale Hoogtemodeling (bijlage 2). Deze lijkt deels door menselijk ingrijpen tot stand te zijn gekomen. Volgens de Atlas van de Buurtwegen en het Digitaal Hoogtemodeling is de locatie van de locatie van een huis. Mogelijk is het zuidwestrandje afgegraven bij de afbraak van het huis in 1861. Ook in het aangrenzende steilrandje aanwezig.

Grachten

De westelijke en noordelijke gracht zijn nog relatief goed herkenbaar, zowel op de kadastrale perceleling. De westelijke gracht is herkenbaar tussen het steilrandje en de bosjes. Er staat hier een boomrij op (bijlage 2). De noordelijke gracht is goed zichtbaar op de kadastrale perceleling. Doordat de landweg is opgehoogd en doordat ten noorden van de gracht een bosje is, wordt de algemene begrenzing van de voormalige gracht niet goed zichtbaar. De oostelijke en zuidelijke gracht liggen in het weiland en zijn niet goed herkenbaar (iets lager, microreliëf).

Toegang

In de zuidoosthoek van de schans ligt een smal deel van het perceel 01. Hier is mogelijk een oude toegang naar het schanslichaam lag, komt de in de kadastrale kaart weergegeven op de Ferrariskaart. Mogelijk is deze toegang in de Ferrariskaart.

Uitbreiding of voorschans

Zoals vermeld is op de Ferrariskaart een tweede omgracht terrein in het zuidoosten van de schans. Dit terrein is mogelijk een voorschans. Het terrein is direct herkenbaar als een hooggelegen 'rug'. Ter hoogte van de voorschans is een steilrandje aanwezig.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

De vraag dringt zich op hoe dit terrein zich ten opzichte van de hoofdschans verhiel. Was deze extra omgrachting al oorspronkelijk aanwezig of was het een latere uitbreiding? Bronnen over de Meuleschans en de Vranckeschans in Zonhoven bieden hier mogelijke verklaringen voor. Van deze schansen is bekend dat ze in 1704 extra vergroot zijn om vee en karren te kunnen stallen (Hansay, 1931). Mogelijk heeft in deze periode ook een uitbreiding van de Kolverenschans plaatsgevonden. Indien de ingang van de hoofdschans daadwerkelijk in de zuidoosthoek lag, kan er zelfs gesproken worden van een voorschans. De uitbreiding (1704) van de Meuleschans gebeurde ook aan de ingang (Hansay, 1931).

Planologische bestemming

De huidige ligging van de schans beantwoordt nog zeer goed aan het historisch landgebruik (in nat gebied met weilanden en broek). Ten oosten liggen nog rabatten en diverse vijvers. Ook het toponiem Kolverenschansweg geeft nog een duidelijke verwijzing naar het historisch gebruik.

Volgens de planologische bestemming ligt de Kolverenschans dan ook in een groot landschappelijk waardevol agrarisch gebied (<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp>: code 0901). In deze gebieden gelden bepaalde beperkingen met het doel het landschap te beschermen of aan landschapsontwikkeling te doen. Alle handelingen en werken die overeenstemmen met de landbouw in de ruime zin mogen worden uitgevoerd, voor zover zij de schoonheidswaarde van het landschap niet in gevaar brengen.

Ten oosten en ten noorden van de Kolverenschans ligt het natuurgebied Kolveren (<http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/gwp>: code 0701). Dit natuurreservaat van circa 10 ha is in het noorden begrensd door de A2. Het natuurreservaat, bestaande uit hooi-, weilanden en (natte) bossen, wordt nog gekenmerkt door diverse houtwallen.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 53. Het inmeten van de boringen door middel van een GPS.

6 Veldwerk

6.1 Inleiding

Op basis van het bureauonderzoek is in 2009 in de weken 16 (15, 16 en 17 april), 17 (21 t/m 24 april), 18 (27 april t/m 2 mei), 19 (5 t/m 9 mei), 27 (30 juni t/m 4 juli), 28 (7 juli) en 30 (20 en 24 juli) veldwerk uitgevoerd op 6 van de 7 te onderzoeken schansen. Op de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) werd geen toestemming verkregen voor veldonderzoek. In dit hoofdstuk worden eerst de diverse toegepaste methoden en technieken beschreven. Vervolgens worden de resultaten van het veldwerk per schans gepresenteerd.

6.2 Methoden en technieken

6.2.1 *Verkennend booronderzoek*

Met uitzondering van de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) is op alle schansen in eerste instantie een verkennend booronderzoek uitgevoerd. Het doel van het booronderzoek was meer inzicht te verkrijgen in de landschappelijke context, de omvang, de opbouw en indien mogelijk de vorm van de schans. Bij iedere schans is het booronderzoek in eerste instantie verricht middels boringen in 2 haaks op elkaar geplaatste raaien. Hierdoor kon een eerste indruk gekregen worden van de omvang van de schans en de locatie van de grachten. Op het schanslichaam zelf zijn de boringen verder uit elkaar gezet, ter hoogte van de grachten zijn de boringen verdicht om een betere begrenzing te kunnen afbakenen. Indien er nog genoeg tijd beschikbaar was, zijn extra boringen geplaatst om meer informatie te verkrijgen. Vooral aan de vermoedelijke ingangen van de schans is hierbij extra aandacht geschonken.

In totaal zijn tijdens het verkennend booronderzoek 660 boringen verricht. Het booronderzoek werd uitgevoerd met behulp van een Edelmanboor met een diameter van 7,5 cm en een gutsboor met een diameter van 3 cm. In de grachten is ook gebruik gemaakt van een gutsboor met een diameter van 6 cm. De boringen zijn onder andere conform NEN 5104 (Nederlands Normalisatie-instituut, 1989) beschreven. Iedere boring is ingemeten door middel van een GPS in het Lambert-coördinatensysteem (figuur 53). De hoogte is ingemeten ten opzichte van het Tweede Algemene Waterpeil (TAW). In de volgende paragrafen worden de resultaten van het booronderzoek algemeen besproken. De beschrijvingen van de boringen zijn als bijlage 5 op DVD bijgevoegd.

6.2.2 *Proefsleuven*

Op basis van de resultaten van het bureau- en verkennend booronderzoek en in overleg met de stuurgroep zijn op de schansen van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en Hees (gemeente Halen) proefsleuven gegraven.

Schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren)

Bij de schans van Houthalen bleven de proefsleuven beperkt tot het schanslichaam zelf. De bedoeling was inzicht te krijgen in de gaafheid van het schanslichaam, met andere woorden: zijn er nog sporen op de schans aanwezig en in welke mate zijn deze bewaard? In de noordoostelijke hoek van het schanslichaam kon wegens de aanwezigheid van bebouwing en moestuin niet gegraven worden.

Aantal proefsleuven, afmetingen en plaatsing

In totaal zijn door een graafmachine met gladde bak 6 proefsleuven aangelegd. Vijf putten zijn geplaatst in 2 zuidwest-noordoost georiënteerde raaien. In de meest noordelijke raai zijn de putten 1 en 2 aangelegd. In de zuidelijke raai zijn de putten 3, 4 en 5 aangelegd. In het noordoosten, bij de vermoedelijk ingang van de schans, is een kleine noordwest-zuidoost georiënteerde put aangelegd. De afmetingen en oppervlakte van de putten bedraagt:

- Put 1: circa 15 bij 4,5 m met een oppervlakte van circa 68 m²;
- Put 2: circa 15 m bij 4,5 m met een oppervlakte van circa 68 m²;
- Put 3: circa 10 m bij 5 m met een oppervlakte van circa 50 m²;
- Put 4: circa 14,5 m bij 4,5 m met een oppervlakte van circa 66 m²;
- Put 5: circa 15,5 m bij 4,5 m met een oppervlakte van circa 70 m²;
- Put 6: circa 8,5 m bij 4,5 m met een oppervlakte van circa 38 m².

De totale onderzochte oppervlakte bedraagt circa 360 m². Bij een verondersteld schanslichaam van circa 2.739 m² (zie bureauonderzoek) geeft dit bijgevolg een dekkingsgraad van ongeveer 13%. In het bestek werd een minimale dekkingsgraad van 12% vooropgesteld.

Opgravingsvlakken en profielen

In alle proefsleuven is in principe één opgravingsvlak aangelegd, maar in enkele sleuven/putten (putten 1 en 4) was (gedeeltelijk) een tweede vlak noodzakelijk. De vlakken zijn laagsgewijs aangelegd onder de bouwvoor en eventuele verstoorde lagen. Alle vlakken zijn gecontroleerd met een metaaldetector. Om inzicht te krijgen in de precieze bodemopbouw en -samenstelling van het terrein is van elke sleuf één volledig bodemprofiel bestudeerd, ingetekend, gefotografeerd en beschreven. Wegens de aanwezigheid van een ophogingspakket en gracht zijn in de putten 1, 2, 3, 4 en 6 diepere 'kijkgangen' tot in de C-horizont gemaakt. Alle vlakken en profielen zijn gefotografeerd. De vlakken zijn getekend met behulp van een Robotic Total Station (RTS). Met de RTS zijn vervolgens ook coupelijnen en hoogtes (ten opzichte van TAW) ingemeten: van de vlakken, het maaiveld en voor meetlijnen in te tekenen profielen. Hierbij is gebruik gemaakt van een lokaal meetsysteem dat door middel van een GPS (Lambertcoördinatensysteem en hoogte t.o.v. TAW) is uitgezet. Alle kijkprofielen zijn getekend op schaal 1:20.

Afwerking, behandeling en bemonstering van sporen en vondsten

Verkleuringen die mogelijk het gevolg zijn van 'archeologische' grondsporen zijn in het vlak gefotografeerd en digitaal ingetekend. Grondverkleuringen die het gevolg zijn van relatief recente vergravingen zijn per zone ingemeten. De archeologische grondsporen zijn met uitzondering van spoor 71 allemaal gecoupeerd, gefotografeerd en in profiel getekend op schaal 1:20. Grondsporen ter hoogte van een dieper kijkprofiel zijn ook afgewerkt. Van 2 grondsporen (lagen) zijn monsters genomen voor archeobotanisch onderzoek.

Schans van Hees (gemeente Halen)

Op de schans van Hees is één lange sleuf gegraven door de gracht en het schanslichaam. Naast de afbakening en opvulling van de grachten was het doel informatie te verkrijgen over de opbouw en gaafheid van het schanslichaam. Om deze gaafheid voldoende te kunnen bepalen, zijn daarom nog 4 kleine sleuven op het lichaam aangelegd.

Afmetingen en plaatsing van de proefsleuven

De 5 sleuven/putten zijn allen aangelegd in het meest westelijke deel van de schans. De oostelijke helft vormt volgens het bestek geen onderdeel van het onderzoek en in het oostelijke deel van de westelijke helft lag tot in de 2e helft van de 20e eeuw nog een boerderij. De lange sleuf (put 5) is west-oost georiënteerd. De putten 1 en 2 liggen ten noorden van deze lange sleuf en de putten 3 en 4 ten zuiden ervan. De afmetingen en oppervlakte van de putten bedraagt:

- Put 1: circa 8 m bij 4,5 m met een oppervlakte van circa 36 m²;
- Put 2: circa 8 m bij 4,5 m met een oppervlakte van circa 36 m²;
- Put 3: circa 8,5 m bij 4,5 m met een oppervlakte van circa 38,5 m²;
- Put 4: circa 8,5 m bij 4,5 m met een oppervlakte van circa 38,5 m²;
- Put 5: ter hoogte van de gracht circa 13,5 m bij 1,75 m en over het schanslichaam circa 32 m bij 4,5 m. De oppervlakte bedraagt circa 167,5 m².

De totale onderzochte oppervlakte bedraagt circa 316 m².

Opgravingsvlakken en profielen

In de putten 1 t/m 4 en het oostelijke deel van put 5 is één opgravingsvlak aangelegd. De vlakken zijn laagsgewijs aangelegd onder de bouwvoor en eventuele verstoorde lagen. In het oostelijke deel van put 5, ter hoogte van de oude gracht, is de put laagsgewijs verdiept tot de bodem van de gracht. Alle vlakken zijn gecontroleerd met een metaaldetector. Van elke sleuf is één volledig bodemprofiel bestudeerd, ingetekend, gefotografeerd en beschreven. Wegens de aanwezigheid van greppels/grachten is in de putten 1, 2 en 5 plaatselijk met de kraan laagsgewijs een dieper kijkgat gemaakt tot in de C-horizont. De registratie van de vlakken en profielen verschilde niet van het proefsleuvenonderzoek in Houthalen.

Afwerking, behandeling en bemonstering van sporen en vondsten

De afwerking en behandeling van sporen en vondsten gebeurde op bijna identieke wijze als bij het proefsleuvenonderzoek in Houthalen. Het grote verschil is dat in Hees niet alle sporen zijn gecoupeerd. In het uiterst oostelijke deel van put 5 en in put 4 is een selectie van de te couperen grondsporen gemaakt. In put 4 leken vele sporen van zeer recente ouderdom (nabijheid van boerderij). In het oostelijke deel van put 5 waren (zoals vele andere sporen in deze put) vele verkleuringen vermoedelijk te wijten aan een verschillende 'opvulling'. Indien bij het laagsgewijs verdiepen van de kijkprofielen nieuwe grondsporen zichtbaar werden, zijn deze vanzelfsprekend ook ingemetend, gefotografeerd en gecoupeerd. Van één grondspoor (gracht) is een monster genomen voor archeobotanisch onderzoek.

6.2.3 Metaaldetectie

Op de schansen van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), Niel (gemeente As), Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en Hees (gemeente Halen) is een metaaldetectie uitgevoerd. Bedoeling was om aan de hand van (dateerbare) metalen vondsten verdere informatie te krijgen over het gebruik van en het leven op de schans. Op de schansen van Opglabbeek en Niel werd het booronderzoek aangevuld met een beperkte metaaldetectie. Op de overige schansen bleek het gebruik van een metaaldetector niet mogelijk vanwege het hoge gras. Er is alleen gezocht op de schanslichamen zelf (bewoning). Tijdens het proefsleuvenonderzoek op de schansen van Houthalen en Hees zijn ook de diverse opgravingsvlakken afgezocht met de metaaldetector.

6.2.4 Geofysisch onderzoek en controlerend booronderzoek

Aangezien op de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) geen toestemming werd verkregen voor veldonderzoek, is in samenspraak met de stuurgroep besloten om de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) te onderwerpen aan een beperkt geofysisch onderzoek (bijaktenr. 2008/ARCHEO3-1.). Met dit onderzoek werd getest of met geofysisch onderzoek archeologisch structuren (greppels, sporen, waterput, etc) in kaart kunnen worden gebracht. Het geofysisch onderzoek bleef beperkt tot het zuidelijke deel van de hoofdschans, nabij de ingang. Er is een gebied van circa 0,184 ha onderzocht.

Er is gekozen voor een elektrisch weerstandsonderzoek. Bij een weerstandsmeting wordt de elektrische weerstand van de bodem gemeten. Hierbij gaat het om het vaststellen van een verschil in weerstand tussen de eventuele archeologische verschijnselen en het omringende bodemmateriaal. De weerstandswaarde wordt hoofdzakelijk bepaald door de grondsoort en de mate waarin de bodembestanddelen water vasthouden. Doordat water goed geleidt, heeft bijvoorbeeld natte klei en organisch materiaal (houdt vocht vast) een lagere weerstand dan droog zand. Funderingen daarentegen leveren in de metingen hogere weerstandswaarden op. De weerstandsmetingen worden uitgevoerd met behulp van een RM15 weerstandsmeter met ingebouwde datalogger (geautomatiseerde dataopslag) en 4 elektroden. Twee elektroden staan gedurende de meting vast op één plaats buiten het te onderzoeken terrein. De 2 andere zijn mobiel en worden op regelmatige afstanden binnen het te onderzoeken terrein in de grond gestoken. De mobiele elektroden bepalen de waarde van de meting. Het meetbereik van de weerstandsmeter werd ingesteld tot op 1 m diepte. Omdat een meting op één punt onvoldoende informatie geeft, zijn meerdere metingen noodzakelijk. Over een gebied van circa 0,1 hectare is grid uitgezet van 0,5 bij 0,5 m. Op elk kruispunt van dit grid wordt de weerstandswaarde gemeten. In het uiterste zuidelijke deel, nabij de gracht, is een extra zone van circa 0,084 hectare gemeten in een grid van 1 bij 1 m.

Voor de interpretatie van de resultaten van het weerstandsonderzoek is een controlerend booronderzoek uitgevoerd. Het booronderzoek heeft tot doel informatie te verkrijgen over de aard en diepteligging van 'structuren' die bij het weerstandsonderzoek in kaart zijn gebracht. Er zijn 10 controleboringen gezet met een Edelmanboor met een diameter van 7,5 cm.

6.3 De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek; kaartbijlage 1)

6.3.1 Inleiding

Het veldwerk op de schans van Opglabbeek bestond uit een verkennend booronderzoek en een metaaldetectieonderzoek. Tijdens het verkennend booronderzoek zijn in totaal 111 boringen verricht. Er is geboord tot maximaal circa 2,25 m -Mv.

6.3.2 Landschappelijke ligging

Het booronderzoek bevestigt dat de schans van Opglabbeek is opgeworpen in een nat gebied. In dit gebied komen van nature natte podzolen met een moerige bovengrond voor gevormd in overwegend zwak siltig zand. De C-horizont is grijs, hetgeen wijst op natte omstandigheden. Bovendien komen in de C-horizont regelmatig plantenresten voor.

6.3.3 Omvang van de schans

Uit het veldwerk blijkt de schans zich grotendeels bevindt in de percelen kadastraal bekend als Opglabbeek, afdeling 1, Sectie A, nrs. 876b, 878a, 878/2b. Alleen langs de westkant is de begrenzing niet geheel duidelijk (zie grachten). Hoewel in de boringen de begrenzing nog binnen het perceel 878/2b valt, is niet uit te sluiten dat een deel van de omgrachting zich nog in de westelijk gelegen percelen bevindt.

6.3.4 Schanslichaam

Het schanslichaam heeft een globale omvang van circa 49 bij 52 m. Het booronderzoek heeft duidelijk gemaakt dat het gehele schanslichaam is opgehoogd. De oude, begraven A-horizont is nog vrijwel overal herkenbaar. De ophoging kan oplopen tot circa 90 cm (boringen 37, 41 en 42). Bij een gemiddeld ophogingspakket van 70 cm zou er dan ongeveer 1780 m³ aarde zijn opgebracht. Dit volume is uitgezonderd de wallen (en mogelijke hoekuitbouwen), waaruit duidelijk blijkt dat bij de bouw enorm veel werk is verzet.

In het gevlekte ophogingsmateriaal (soms licht humeus) zijn onder de bouwvoor nog de kenmerken van een droge podzolbodem (E-, B- en C-horizont) herkenbaar. Dit betekent dan ook dat het materiaal niet uit de directe omgeving van de schans werd gehaald, maar van verder gelegen droge bodems, vermoedelijk van de heide. Mogelijk is de ophoging zelfs in enkele fasen gebeurd. In de boringen 15, 40 en 42 is vastgesteld dat het onderste pakket van de ophoging afkomstig is van natte bodems, mogelijk uit de directe omgeving van de schans.

6.3.5 Grachten

De grachten zijn van oorsprong veel breder geweest dan ze nu nog (herkenbaar) zijn. De oorspronkelijke breedte van de gracht bedraagt in het zuiden circa 11 m, in het oosten circa 12 m, in het westen circa 10 of 14 m en in het noorden (aan de ingang) ruim 16 m. De grachten hebben een geleidelijk insnijdend profiel met relatief vlakke bodem. Alleen langs de toegang is de insnijding iets strakker. De bodem van de grachten is vrijwel overal op dezelfde diepte (ca. 0,9 tot 1,1 m) uitgegraven. Ten opzichte van het opgehoogde schanslichaam zijn de grachten circa 1,7 m diep.

De buitenbegrenzings van de zuidelijke en oostelijke gracht komen grotendeels overeen met respectievelijk de huidige greppel/laagte. Alleen langs de westzijde van de schans is de begrenzing niet geheel duidelijk (raai A-A'). Hier duikt direct buiten de huidige greppel de C-horizont omhoog (boring 56) om dan weer dieper weg te duiken (boring 59). Mogelijk is de gracht ook aan de westzijde breder geweest, maar een tweede greppel direct langs de schans (waarschijnlijk latere oorsprong) is niet uit te sluiten. De aanwezigheid van een dik recent ophogingspakket bemoeilijkt de interpretatie. Uit het bureauonderzoek werd ook duidelijk dat langs deze zijde de percelering het sterkst veranderd is. Aan de binnenkant van de oorspronkelijke gracht is een dik, gevlekt, humeus opvullingspakket herkenbaar met plantenresten. Waarschijnlijk is pakket grotendeels afkomstig van de wallen die in de gracht zijn geschoven. Aan de basis van de grachtvulling bevinden zich zeer moerige afzettingen. In boring 13 is in dit pakket nog een duidelijke opvullingsgelaagdheid aanwezig. Ook pakketten veen komen aan de basis voor of op het moerige pakket. Hieruit blijkt dat in de gracht (mogelijk een latere fase) sprake was van stilstaand water.

Hoewel uit de boringen blijkt dat aan de ingang de gracht het breedst is (16 m), staat op de historische kaarten een zeer brede gracht aangegeven aan de noordoostzijde. Uit de boringen (raai D-D') werd duidelijk dat zich hier een natte laagte bevindt die nog enigszins is uitgediept. Deze laagte was echter niet zo diep als de gracht direct rondom het schanslichaam. Tijdens natte perioden stonden zowel deze laagte als de gracht volledig onder water. Hierdoor leek de schans langs de ingang een zeer brede omgrachting te kennen. Tijdens droge perioden was altijd water aanwezig in de onmiddellijke nabijheid van de schans. Aan de westzijde van de toegang is de laagte minder goed herkenbaar op het DHM. Dit is te wijten aan ophogingen die hier plaatsvonden in de 20e eeuw (mededeling eigenaar: de heer Janssen).

6.3.6 Toegang

Op historische kaarten is de gracht aan de toegang onderbroken. Ook tegenwoordig is nog te zien dat deze toegang opmerkelijk hoger ligt. Oorspronkelijk liep de gracht echter ononderbroken rondom het schanslichaam (raaien B-B' en C-C'), want over de gehele lengte aan de noordkant zijn moerige en/of venige grachtvullingen aangetroffen. Pas in latere tijd is hier mogelijk een 'toegangsdijkje' opgeworpen. Opmerkelijk is dat in de noordelijke gracht, ter hoogte van de ingang, de vulling gekenmerkt wordt door vele puinfragmentjes. Het sediment was in enkele boringen zelfs ondoordringbaar. De aanwezigheid van puin kan te wijten zijn aan latere pakketten opvulmateriaal (puinverharding), maar er kunnen hier ook nog restanten van de poort of brug aanwezig zijn. Buiten de gracht is de toegang opgehoogd met dikke pakketten geel zand. Het is aannemelijk dat dit al tijdens de aanleg van de schans of direct erna gebeurde. Het was immers noodzakelijk dat de toegang snel en vlot bereikbaar was. Karren die vastliepen in de drassige ondergrond vertraagden en bemoeilijkten de vlucht voor de overige bewoners.

6.3.7 Hoekuitbouw?

Uit de boringen in raai C-C' blijkt dat in de noordoosthoek van de schans de onverstoorde bodem plots omhoog komt (boringen 87, 88, 92 en 93). Er zijn rondom deze opduiking enkele extra boringen geplaatst om de begrenzing beter in kaart te brengen. Hoogstwaarschijnlijk gaat het om een uitbouw van het schanslichaam. Een scherpe, naar binnengaande hoek van het schanslichaam is uitgesloten. Deze uitbouw is niet op de oude kadasterkaarten weergegeven, wat doet vermoeden

dat de wallen al voor het begin van de 19e eeuw zijn geslecht. De omgrachting lijkt op het DHM de uitbouw te volgen. Er is niet gecontroleerd of in de overige hoeken ook uitbouwen aanwezig zijn. In de zuidelijke hoeken lijkt dit weinig waarschijnlijk (combinatie boringen en DHM).

6.3.8 Gaafheid en conservering

Op het schanslichaam zijn geen grote verstoringen aangetoond. Onder de bouwvoor bevindt zich vrijwel direct het ophogingsmateriaal. Hoewel eventuele grondsporen nog relatief goed bewaard zullen zijn, kan de 'leesbaarheid' ervan een probleem opleveren. Het ophogingsmateriaal is namelijk sterk gevlekt, waardoor eventuele verkleuringen te wijten aan grondsporen moeilijk te onderscheiden zijn. Tijdens de boringen in de noordelijke gracht (raai C-C') viel op dat de C-horizont hier plotseling aanmerkelijk dieper ligt. Volgens de eigenaar van het terrein (de heer Janssen) lag ter hoogte van deze plek vroeger een waterput. Hij wist nog dat tijdens het graven van deze waterput houten balken werden gevonden. Gaat het om natuurlijk hout dat in de gracht is geraakt of zijn het nog restanten van oeverbeschoeiingen of zelfs de brug? Het geeft in ieder geval aan dat in tegenstelling tot het schanslichaam organisch materiaal goed bewaard kan zijn gebleven in de grachtvulling.

6.3.9 Metalen

Tijdens het metaaldetectoronderzoek zijn in de A-horizont van het schanslichaam 4 loden kogels aangetroffen: 2 ronde en 2 cilindrische kogels (bijlage 14). Deze cilindrische kogels worden tegenwoordig nog steeds gebruikt door het plaatselijke schuttersgilde. De ronde kogels zijn niet exact te dateren, maar het is wel duidelijk dat het om oudere exemplaren gaat. Het wordt derhalve niet uitgesloten dat de 2 ronde kogels restanten zijn van de verdediging of van een aanval op de schans. Verder is nog een muntgewicht aangetroffen op de schans. Ook hier kan slechts een algemene datering in de periode 16e/17e eeuw gegeven worden.

6.4 De schans van Niel (gemeente As; kaartbijlage 2)

6.4.1 Inleiding

Het veldwerk op de schans van Niel bestond uit een verkennend booronderzoek en een metaaldetectieonderzoek. Bij het verkennend booronderzoek zijn in totaal 88 boringen verricht. Er is geboord tot maximaal circa 2 m -Mv.

6.4.2 Landschappelijke ligging

De schans van Niel werd gebouwd op de overgang van een droog gebied (oosten) naar de natte vallei van de Bosbeek (westen en noorden). Zowel aan de noord- als westzijde van de schans bevindt zich een nat broekgebied. In de boringen is hier een sterk moerige bovengrond met veen aangetroffen. Waarschijnlijk is de schans aangelegd op de westelijke uitloper van een oost-west georiënteerde 'rug'. Deze rug is nog ten oosten van de schans in het terrein herkenbaar. De hele ondergrond wordt gekenmerkt door grind.

6.4.3 Omvang van de schans

Uit het veldwerk blijkt de schans zich bevindt in de percelen kadastraal bekend als As, afdeling 2, Sectie B, nrs. 156d en 157c. Alleen langs de zuidkant is het mogelijk dat de schans nog verder doorloopt. In de 19e eeuw is de weg immers rechtgetrokken zodat zich hieronder mogelijk nog een deel van de omgrachting en de oude toegangsweg bevindt.

6.4.4 Schanslichaam

Het schanslichaam heeft een omvang van circa 61 bij 51 m. De bodem op het schanslichaam bestaat in het oosten uit een bouwvoor op C-horizont. Naar het westen en zuiden toe is sprake van een dik humeus pakket op de C-horizont. Waarschijnlijk is dit dikke pakket mede te wijten aan het egaliseren van het schanslichaam. Hierbij werd in het westen en zuiden het oorspronkelijke maai-veld opgehoogd om een egaal schanslichaam te verkrijgen. In het westen is de oude, begraven A-horizont nog herkenbaar. Toch kunnen ook plaatselijke verstoringen mede oorzaak zijn van het dikke humeuze pakket. Het schanslichaam lijkt vooral aan de noordoostkant afgeschoven richting gracht.

6.4.5 Grachten

Van de grachten is nog zeer weinig terug te zien in het terrein. Uit het booronderzoek blijkt dat de noordoostelijke en noordwestelijke grachten een breedte hadden van respectievelijk circa 11 m en circa 16 m. Aan de ingang heeft de gracht een breedte van circa 13 m. De breedte van de zuidoostelijke gracht is niet duidelijk. Hier werd geen toestemming verkregen voor het onderzoek en bovendien bevindt zich hier een vijver.

Het profiel van de grachten wordt gekenmerkt door een geleidelijke insnijding met vlakke bodem, hoewel de insnijding (m.u.v. de noordwestgracht) iets strakker is als in Opglabbeek. De bodem van de noordwestgracht is een beetje lager (ca. 30 cm) als in het noordoosten en zuidwesten. Ten opzichte van het oppervlak van het schanslichaam waren de grachten wel 1,5 tot 2 m diep. Vooral in het oosten (vijver) moet deze diepte vrijwel geheel uitgegraven zijn. Aan de basis van de grachtvulling bevindt zich een moerig pakket. Ook pakketten veen (stilstaand water) komen voor, maar deze bevinden zich meestal boven de moerige vulling. Door de tijd is de gracht al geleidelijk dichtgeslibd. Langs de flanken van de grachten wordt de grachtvulling immers gekenmerkt door afspoelingslaagjes. In de zuidwestelijke gracht vertoont (raai A-A') het veen zelfs een duidelijke V-vorm in de grachtvulling, waaruit blijkt dat de gracht al voor een deel was dichtgeslibd. De bovenste pakketten grachtvulling zijn vermoedelijk door de mens opgevuld. Ter hoogte van de zuidoosthoek van de omgrachting is een boring gezet om een idee te krijgen van het verloop van de gracht (boring 81). In deze boring is een duidelijke grachtvulling aangetroffen tot circa 1,45 m -Mv. De smalle, noord-zuid georiënteerde vijver gaat vermoedelijk dan ook terug tot de oostgracht van de schans.

Op de historische kaarten is de gracht aan de zuidzijde veel breder aangegeven. Om een idee te krijgen van deze laagte, is ter hoogte van de zuidoosthoek één boring gezet (boring 83). De C-horizont ligt hier aanmerkelijk dieper dan aan de toegang (0,95 m -Mv), ondanks de natuurlijke, hogere ligging. Net als bij de schans van Opglabbeek gaat het bijgevolg om een gegraven laagte of zelfs om de flank van een brede gracht.

6.4.6 Dijken

Tijdens het booronderzoek viel op dat de buitenbegrenzing van de noordoost- en noordwestgracht wordt gevormd door sterk gevlekt geel zand met grindbijmenging (raai A-A': boringen 8, 12, 13, 14, 15, 87 en 88; raai B-B': boringen 59, 60, 62, 63, 64 en 86). Om beter inzicht te krijgen in dit pakket – gaat het nog om een ander pakket grachtvulling of om een verstoorde C-horizont – zijn hier extra boringen gezet. Het pakket geel zand komt voor over een breedte van circa 5 à 6 m. Onder het zandpakket bevindt zich nog veen, waaruit blijkt dat het om opgeworpen grond gaat. Het veen is door het gewicht van de opgeworpen grond zelfs ingezakt.

De zandpakketten kunnen geïnterpreteerd worden als dijklichamen. Aangezien de schans op een natuurlijke helling ligt, was het noodzakelijk om te allen tijde water nabij de schans te hebben. In de winter was dit waarschijnlijk geen probleem, maar tijdens drogere zomers kon de gracht zonder extra voorzieningen volledig leegvloeien. Via het aanleggen van dijken werd het water rondom het schanslichaam opgevangen. Langs de oostzijde waren, gezien de hogere ligging, geen dijken nodig.

Het oprichten van dijken is ook vermeld bij de autorisatie tot het oprichten van de schansen in Zonhoven (Hansay, 1931). Uit de dijken blijkt in ieder geval dat aan de waterhuishouding zeer veel aandacht werd geschonken. Toch blijven nog veel vragen open, zoals: hoe regelde men de waterhuishouding, waar kwam het water vandaan, etc.

6.4.7 Toegang

Op historische kaarten is, net zoals bij de schans van Opglabbeek, de gracht bij de schans van Niel aan de toegang onderbroken. Deze onderbreking is van latere datum, want over de gehele zuidwestgracht (raai C-C') zijn grachtvullingen aangetroffen. Net als bij de dijken is in de gracht ter hoogte van de toegang een pakket geel zand aangetroffen (boringen 72, 73 en 74). De grachtvulling (veen en moerig materiaal) is onder het gewicht van het opgeworpen pakket ingeklonken. Het pakket geel zand kan geïnterpreteerd worden als de toegangsdijk die zichtbaar is op de historische kaarten. Deze dijk, met een breedte van circa 4 à 5 m, functioneerde in latere tijd als toegang tot de schans (18e/19e eeuw?). Mogelijk is ze in een tweede fase nog eens extra opgehoogd. Aan de ingang is ook buiten de omgrachting een dun (ca. 40 à 50 cm) ophogingspakket aangebracht.

6.4.8 Metalen

Tijdens het metaaldetectoronderzoek zijn in de A-horizont van het schanslichaam 3 munten aangetroffen (bijlage 14):

1. koperen één centiem van Leopold 1 (1831-1865);
2. een koperen liard (oord), Luik, Prinsbisschop John Theodore van Beieren, 1744-1763;
3. een koperen liard (oord), Luik, Prinsbisschop John Theodore van Beieren, 1752.

De munten dateren van na de oprichting van de schans en kunnen eventueel via bemesting op de schans terecht zijn gekomen. Anderzijds moeten we erop wijzen dat op de Ferrariskaart uit circa 1775 nog steeds huisjes op de schans zijn afgebeeld, ondanks dat het terrein niet meer als 'schans' werd gebruikt. Een verband van de munten met deze 'bewoning' is daarom niet uit te sluiten. Verder is nog een huls van een kogel aangetroffen. Deze huls dateert uit de 20e eeuw, mogelijk uit de Tweede Wereldoorlog.

6.5 De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren)

6.5.1 Inleiding

Het veldwerk op de schans van Houthalen bestond in eerste instantie uit een verkennend booronderzoek. In tweede instantie is dit onderzoek aangevuld met proefsleuven. Tijdens het verkennend booronderzoek zijn in totaal 114 boringen verricht. Er is geboord tot maximaal circa 2,1 m -Mv. De proefsleuven beperkten zich tot het schanslichaam. In totaal zijn 6 proefsleuven gegraven.

6.5.2 Verkennend booronderzoek (kaartbijlage 3)

Landschappelijke ligging

De schans van Houthalen werd aangelegd op de overgang van de Houthalenberg (oosten) naar de natte vallei van de Mangel- en Winterbeek (westen). Hoewel het gebied tegenwoordig een relatief diepe grondwaterspiegel heeft, is in de weide direct ten noordwesten van de schans duidelijk aangetoond dat het om een moerassige laagte gaat (raai B-B'). De oorspronkelijke moerige A-horizont is hier opgehoogd met een licht humeus pakket van circa 40 cm. Het is niet duidelijk of het gaat om een natuurlijk (beekafzettingen) of antropogeen ophogingspakket. De moerige A-horizont bevindt zich ook plaatselijk op het westelijke en noordelijke deel van het schansterrein. Ook hier is deze laag afgedekt. Het afdekpakket is echter duidelijk anders dan het ophogingspakket ten noorden van de schans (zie schanslichaam). De noordoosthoek en het gebied ten oosten van de schans lagen van oorsprong duidelijk hoger, waarschijnlijk een uitloper van de Houthalense Berg. Hier bevindt zich onder de bouwvoor direct een relatief droge C-horizont.

Omvang van de schans

De schans (schanslichaam en grachten) heeft een oppervlakte van circa 0,48 hectare (ca. 103 m bij ca. 47 m.). De begrenzing komt relatief goed overeen met de kadastrale percelering. De schans bevindt zich dan ook binnen de percelen kadastraal bekend als Houthalen-Helchteren, afdeling 1, Sectie B, nrs. 849a, 849b, 848a en 848b. Alleen langs de oostkant is de begrenzing niet geheel duidelijk vastgesteld.

Schanslichaam

De begrenzing van het schanslichaam zelf verschilt ietwat van de kadastrale percelering. Het schanslichaam heeft een omvang van circa 31 m bij circa 77 m. De bodem op het schanslichaam bestaat in het oosten uit een bouwvoor op de C-horizont. In het westen komt ogenschijnlijk hetzelfde profiel voor. De C-horizont is hier echter 'los' en vertoont vage vlekjes: het gaat om een ophogingspakket. Dieper in het bodemprofiel is de oude (veelal moerige) A-horizont nog op diverse plaatsen herkenbaar. Gezien de natuurlijke topografische gesteldheid van het terrein moest het westelijke deel van de schans klaarblijkelijk worden opgehoogd om een egaal schanslichaam te verkrijgen.

Het ophogingsmateriaal is waarschijnlijk in de directe nabijheid van de schans gewonnen aangezien het onderscheid tussen het opgebrachte C-materiaal en de natuurlijke C-horizont zeer miniem is. Een egalisatie waarbij de C-horizont in het oosten naar het westen geschoven werd, is ook mogelijk. In latere tijd lijkt het lichaam langs de grachten iets te zijn afgeschoven.

Grachten

De noordwest- en zuidoostgracht hebben een breedte van respectievelijk circa 9 en circa 10 m. De noordoostgracht is duidelijk breder (ca. 12 m) dan de overige grachten. Zoals uit de natuurlijke topografie blijkt, lag dit deel het hoogst; hier lag waarschijnlijk ook de ingang. De buitenbegrenzing van de zuidwestelijke gracht is niet volledig vastgesteld, maar komt vermoedelijk goed overeen met de kadastrale begrenzing van het perceel (ca. 7 à 8 m breed).

De profielen snijden vanaf het schanslichaam geleidelijk in en hebben een semi-vlakke bodem.

Aan de buitenzijde is de insnijding – met uitzondering van de noordwestgracht – iets scherper.

De noordoostgracht is zowel binnen als buiten iets scherper ingesneden. Ook de bodem van de noordoostgracht is een beetje lager (ca. 30 cm) dan de overige grachten. De noordwestgracht, de zuidwestgracht en de zuidoostgracht zijn respectievelijk 1 m, 0,6 m en 0,6 m diep uitgegraven. Ten opzicht van het oppervlak van het schanslichaam was het niveauverschil ongeveer 1,5 m. Wegens het ontbreken van een ophogingspakket is de noordoostgracht volledig uitgegraven tot 1,4 tot 1,7 m -Mv. De grachten zijn tegenwoordig voor het grootste deel gedempt. De bodem van de grachtvulling is in het algemeen moerig en/of venig. In de noordwestgracht is aan de binnenzijde van de gracht mogelijk nog een afspoelingspakket van de schans te onderscheiden.

Dijkje?

Op de overgang van de noordwestgracht naar de moerassige laagte bestond het ophogingspakket uit gevlekt geel zand (boringen 33 en 74). Verder westwaarts is het ophogingspakket humeuzer. Het gele zand maakt mogelijk nog deel uit van een andere vulling aan de buitenrand van de gracht. Hoewel niet zo duidelijk als bij de schans van Niel (gemeente As), wordt ook hier de aanwezigheid van een dijkje niet uitgesloten. Het terrein helt immers af naar het (noord)westen en zonder het ophogingspakket is het water in de gracht hier slechts circa 0,5 m diep. Tijdens droge zomers was de schans dan ook relatief makkelijk te benaderen van de noordzijde. Door het aanleggen van een dijkje kon men het water in de gracht iets hoger opstuwen. Verder is op het DHM-Vlaanderen ter hoogte van de dijk nog een lichte verhoging merkbaar.

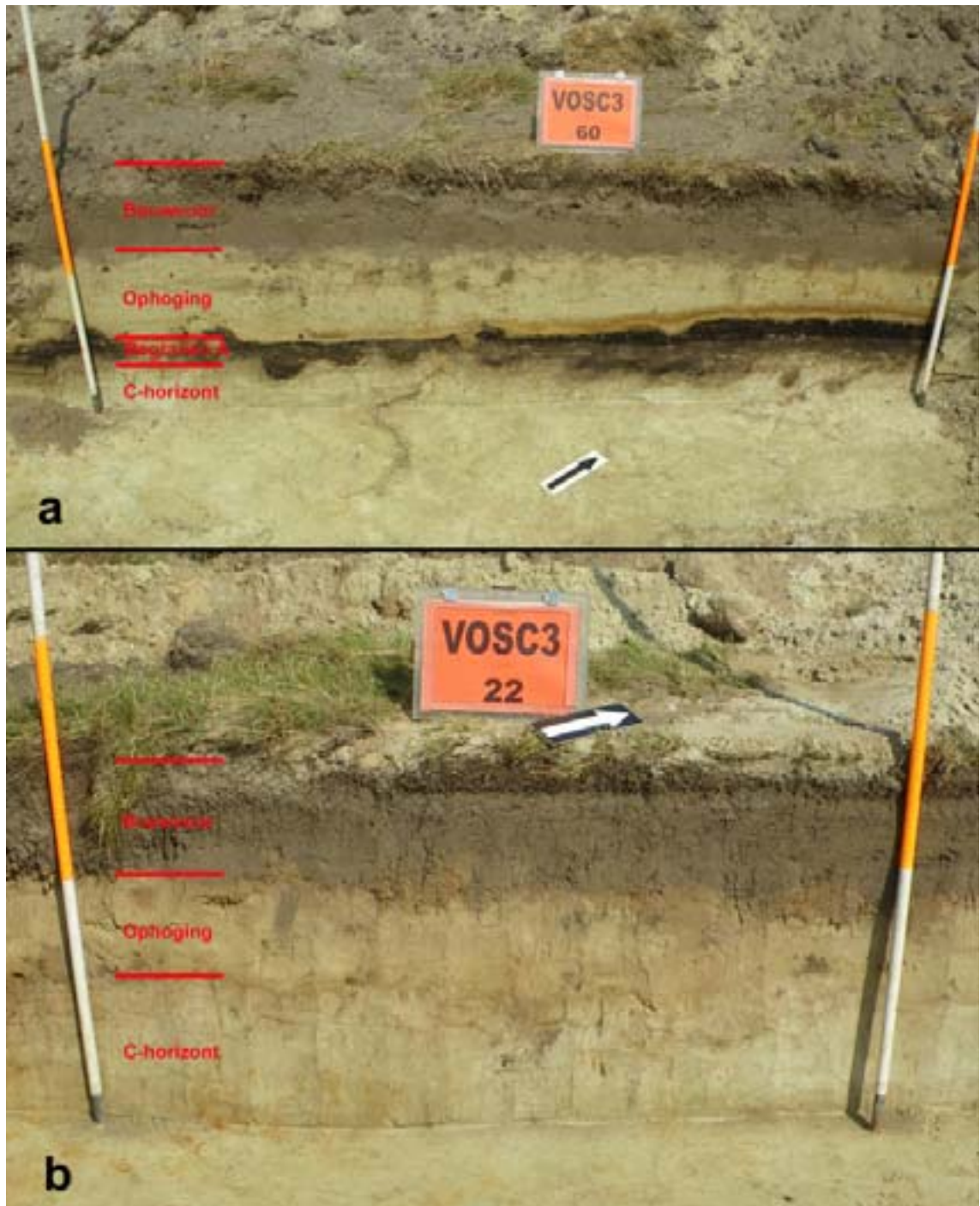
6.5.3 Proefsleuvenonderzoek (kaartbijlage 7)

Bodemopbouw proefsleuvenonderzoek

Het proefsleuvenonderzoek bevestigt de aanwezigheid van een ophogingspakket in het westelijke deel van de schans (figuur 54). De dikte van het ophogingspakket kan wel oplopen tot circa 70 cm (put 3). Alleen in de putten 6 en 5 is geen (dikke) ophoging vastgesteld en bevindt zich onder de bouwvoor direct de C-horizont. In het oostelijke deel van put 1 is het ophogingspakketje iets humeuzer en de C-horizont aanvankelijk nog sterk gebioturbeerd. Over het algemeen zijn nog restanten van de oude A-horizont herkenbaar. Plaatselijk is deze echter heel vaag en soms zelfs afwezig, waarbij het opgebrachte C-materiaal zich direct op de natuurlijke C-horizont bevindt. Hier werd nogmaals duidelijk hoe miniem het verschil tussen het opgebrachte pakket en de oorspronkelijke C-horizont is.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 54. De schans van Houthalen. Noordprofielen van de putten 3 (a) en 1 (b). In put 3 is de oude A-horizont nog duidelijk aanwezig. In put 1 ligt het ophogingspakket vrijwel direct op de C-horizont.

Archeologie

Inleiding

In de opgravingsvlakken is een grote hoeveelheid bodemverkleuringen waargenomen. In de meeste gevallen gaat het om archeologische grondsporen (zie bijlagen 6 en 7). De overige betreffen hoofdzakelijk bodemverkleuringen, veroorzaakt door verschillen in het ophogingspakket of door natuurlijke processen zoals vorstinvloeden, plantengroei, dierleven, etc. Recente vergravingen zijn niet aangetroffen.

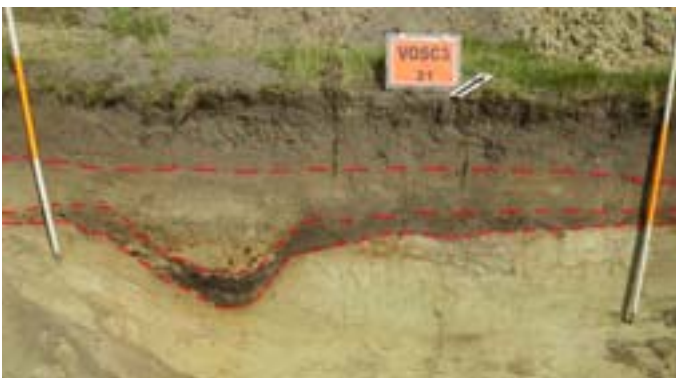
Over het gehele terrein zijn archeologische grondsporen aangetroffen die bestaan uit kuilen, paal-sporen, greppels en een gracht. Het overgrote deel van deze sporen en vondsten staat direct in verband met de schans. Het vondstmateriaal bestaat uit keramiek (aardewerk en keramisch bouw-materiaal), metaal en natuursteen. Het keramische vondstenmateriaal is gedetermineerd door Jacob Schotten. Hiernaast zijn nog 2 bodemmonsters verzameld, die botanisch onderzocht kunnen worden. Hieronder wordt globaal beschreven welke archeologische resten, sporen en vondsten zijn aangetroffen.

Greppels

In totaal zijn 3 greppels gedocumenteerd: in put 1 greppel 85, in put 5 greppel 59 en in put 6 greppel 56. Greppel 56 is in feite een restant (breedte in het vlak variërend van ca. 40 tot 60 cm) van de huidige, zuidwest-noordoost georiënteerde perceelsgreppel.

Greppel 85 was niet direct zichtbaar in het eerste vlak aangezien de opvulling uit hetzelfde materiaal bestond als de ophogingslaag. De greppel is noordwest-zuidoost georiënteerd. De breedte varieert van circa 0,8 m in het zuidoosten tot circa 1 m in het noordwesten. De greppel heeft een komvormig profiel en is ten opzicht van het maaiveld wel 1,22 m diep (figuur 55). De basis van de greppelvulling wordt gevormd door zeer moerig materiaal. In latere tijden is de greppel opgevuld met geel zand. Hoewel de moerige laag langs de zijkanten geleidelijk overgaat in de oude A-horizont, lijkt de greppel toch door het ophogingspakket ingegraven. De oude A-horizont is hier nog relatief dik en in het vlak aangeduid als spoor 17 (vlakken 1 en 2). Ook greppel 59 is noordwest-zuidoost georiënteerd. De breedte in het vlak varieert van 0,25 tot 0,5 m, de komvormige doorsnede was circa 15 cm diep.

De functies van de greppels 85 en 59 blijven onduidelijk. Gezien de loodrechte richting op de gracht valt daarbij te denken aan een erscheiding tussen de diverse 'plaetsen' die op de schans aanwezig waren.

Figuur 55. De schans van Houthalen. Greppel 85 zoals zichtbaar in het noord-profiel. Enkele globale vullingen zijn met een rode stippellijn aangeduid.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Gracht

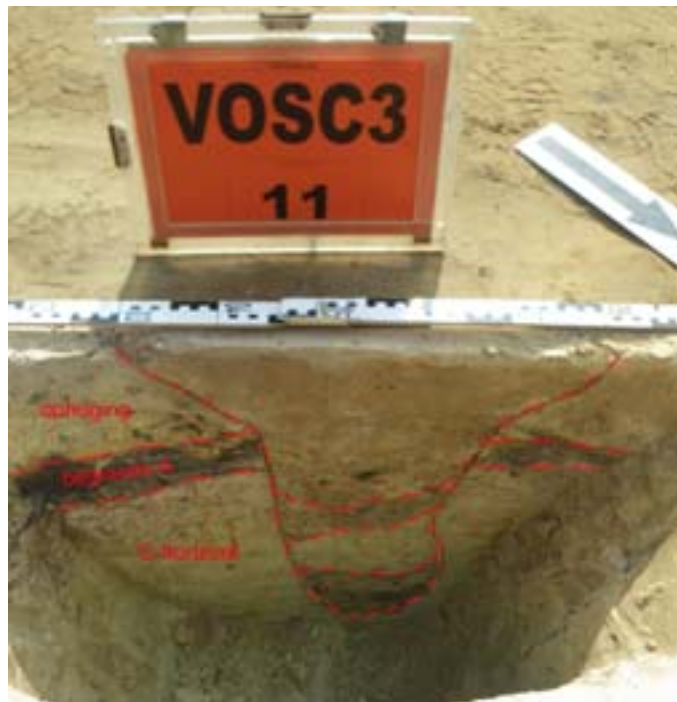
In put 6 is in het vlak een noordwest-zuidoost georiënteerde, donkergrijze, zeer humeuze vulling aangetroffen (S 57). Het spoor vormt de aanzet van de noordoostgracht, waarvan het vervolg zich ten noordoosten van put 6 bevindt. Uit het noordwestprofiel van put 6 blijkt dat de gracht een geleidelijke insnijding kent (figuur 56). Er zijn diverse opvullingslagen te onderscheiden. In de grachtvulling bevinden zich onder meer aardewerk en bakstenen.

Figuur 56. De schans van Houthalen. Het noordprofiel van put 6 met de aanzet van de noordoostgracht.

Kuilen en paalkuilen

De meeste archeologische sporen die in de putten zijn aangetroffen, betreffen kuilen en paalkuilen. Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn 53 sporen als paalkuilen geïnterpreteerd en 12 als kuilen. Het onderscheid tussen beide is niet altijd duidelijk omdat grotere kuilen wel degelijk paalkuilen kunnen zijn en kleinere kuilen niet altijd in verband met een paal hoeven te staan.

Figuur 57. De schans van Houthalen. Coupe van paalspoor 18 in put 1.

De diepte van de paalkuilen kan in het vlak sterk variëren: van 3 tot wel 70 cm. Rekening houdend met de diepte van het vlak zijn de paalkuilen bijgevolg minimum 45 cm diep ingegraven (S 32). Een aantal paalsporen is tot meer dan 1 m diep ingegraven (S 18 en S 69). In het westelijke deel is een aantal paalsporen zelfs ingegraven tot onder het ophogingspakket in de oorspronkelijke C-horizont (figuur 57).

De coupes van een aantal paalkuilen geven meer gedetailleerde informatie over de plaatsing van de palen. Diverse paalkuilen werden immers gekenmerkt door de aanwezigheid van natuurstenen, soms met een baksteen (figuur 58). Deze stenen komen niet of nauwelijks voor in het vlak, waardoor het aannemelijk is dat deze stenen gebruikt zijn voor het 'vastzetten' van de palen langs de zijkant of als ondergrond van de paal.

*Figuur 58. De schans van Houthalen.
Coupe van paalspoor 44 in put 4.*

In put 1 bleek de paal uit spoor 18 na gebruik uitgetrokken, mogelijk voor hergebruik (figuur 57). De vulling bij de bodem bestond nog uit een humeus laagje (inspoeling bij het graven van de kuil). Hierboven bevond zich geel opvullingsmateriaal dat bij het uittrekken van de paal is ingespoeld. Pas hierboven bevindt zich de humeuze vulling die in de meeste kuilen is aangetroffen. In put 5 was bij een paalkuil ook nog de plaats van de bijbehorende paal herkenbaar (S 63). De diepte van de kuilen in het vlak varieert van circa 8 tot 40 cm. Alleen de diepte van kuil 71 is niet bepaald. Opmerkelijk is dat net als bij de paalkuilen ook in enkele kuilen natuurstenen zijn aangetroffen (S 3, 6, 12, 23, 45 en 94). Bij de sporen 45 en 12 leken deze mogelijk zelfs afkomstig van een oude fundering.

Structuren?

Ondanks de grote hoeveelheden paalkuilen en kuilen zijn geen duidelijke structuren herkenbaar. Een aantal paalkuilen kan wel met elkaar in verband gebracht worden.

De paalsporen 21 en 22 in put 1 staan vlak bij elkaar en hebben dezelfde vulling en diepte. In dezelfde put bevond zich direct aan de randen van de greppel (spoor 85) ook een aantal paalsporen (S 79, 80, 81 en 86). Het zijn mogelijk de palen van een palissade of hekwerk. Hoewel niet als zodanig geregistreerd, is in het noordwestprofiel mogelijk nog een vijfde paal direct ten westen van de greppel aanwezig. Ook de sporen 82, 83 en 84 lijken tot eenzelfde structuur te behoren, misschien tezamen met de palen die langs de greppel staan.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

In put 2 lijken de paalkuilen 4, 5, 9 en 13 één lijn parallel aan de omgrachting te vormen. De paalsporen 4, 5 en 9 hebben bovendien eenzelfde vulling.

In put 5 is een aantal zeer diepe paalsporen aangetroffen met eenzelfde vulling (paalsporen 63, 65, 67 en 69). Deze sporen zijn duidelijk dragende palen van een zware structuur. Ook de omliggende, minder diepe paalsporen kunnen gezien dezelfde vulling deel uitmaken van deze structuur.

In put 4 was in het oostelijke deel een verkleuring aanwezig met veel puinfragmenten (spoor 47). Ook in de aangrenzende verkleuring 48 kwamen deze fragmenten (hoewel in mindere mate) voor. Deze concentratie puinfragmenten is nergens anders aangetroffen. Aangezien de lagen in verband werden gebracht met bewoning, is in deze zone een tweede vlak aangelegd. In dit vlak zijn nog diverse paalsporen herkenbaar. Hoewel niet volledig duidelijk, is uit de combinatie van de sporen uit het eerste en tweede vlak een mogelijke structuur herkenbaar bestaande uit de paalsporen 44, 91, 95, (96), (98), 99, 100, 101, 102 en de kuilen 94 en 95. De twee kuilen bevatten natuurstenen en vooral bij kuil 94 werd nog voor het aanleggen van het tweede vlak de mogelijkheid van een fundering geopperd. De structuur zou een lengte hebben van circa 8 m en een breedte van circa 3 m. Ze is zuidwest-noordoost georiënteerd, evenwijdig aan de gracht. Aangezien het direct aangrenzende terrein niet onderzocht is, wordt nogmaals benadrukt dat de structuur hypothetisch is.

Opmerkelijk is dat in put 6 ter hoogte van de voormalige wal enkele diepe paalsporen aanwezig zijn (S 55 en S 108). Van de wal zelf zijn geen sporen gevonden. De paalsporen kunnen in verband staan met de ingang (brug) of zelfs het poortgebouw. Het is zelfs niet uit te sluiten dat deze palen in verband staan met de opbouw van de wal.

Vondsten (bijlagen 8 en 14)

Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn enkele vondsten verzameld, voornamelijk aardewerk. Het aardewerk is overwegend afkomstig de putten 1, 2, 4 en 5.

Roodbakkend aardewerk met loodglazuur is het eerste vertegenwoordigd (21 scherven). Aangezien dergelijk aardewerk lange tijd in gebruik is gebleven, kunnen de wandscherven en losse oorfragmenten niet nauwkeuriger gedateerd worden dan 16e t/m 19e eeuw. Versierde, rand- en bodemfragmenten geven wel een meer nauwkeurig beeld. Uit paalspoor 4 in put 2 komt een scherf met slibversiering daterend in de 17e of 18e eeuw. In de vlakbij gelegen kuil (spoor 3) en verder in de vlakken van put 1 (S 19) en put 4 (S 50) zijn sterk geprofileerde randen (manchetranden) van een schaal (bord) en voorraadpotjes gevonden. Deze scherven kunnen gedateerd worden in de 16e eeuw. Eén bodemfragment uit het vlak van put 4 (S49) heeft een vanouds sterk afgesleten standlob. De scherf dateert uit de 16e eeuw, mogelijk nog het begin van de 17e eeuw. Ook bij het onderzoek op de schans van Belfeld (gemeente Venlo) bleken de scherven vanouds sterk afgesleten (Schotten, 2004).

Een tweede categorie aardewerk dat nog regelmatig voorkomt, is witbakkend (Maaslands) aardewerk (5 fragmenten). In de grachtvulling (S57) is een fragment van een grape (kookpot) aangetroffen. Dergelijke potten hadden over het algemeen 2 tot 3 oortjes. Uit het vlak van put 4 (S50) komt bovendien een scherf van een zogenaamde melk- of papkom uit de 16e, uiterlijk 17e eeuw. Kuil 24 leverde meerdere fragmenten witbakkend aardewerk op. Eén bodemfragment met standlob (sterk afgesleten) is zeer spaarzaam van glazuur voorzien en behoort tot een melk- of papkom uit de 16e eeuw.

Voor het overige komen uit paalspoor 4 en het vlak uit put 4(S 40) nog 2 fragmenten steengoed met een kobaltblauwe versiering (Westerwald). Het steengoed dateert algemeen uit de 17e eeuw, het bloemmotiefje uit spoor 4 zelfs uit de 2e helft van de 17e eeuw.

Overige vondstcategorieën zijn fragmenten verbrande leem (S5 en S21), bot (S19 en 44), een fragment van een dakpan (S4) en baksteenfragmenten (S44, 57, 19, 40 en 21). De bakstenen zijn van lokale makelij (veldovens) en soms erg versinterd.

Met de metaaldetector zijn in het vlak geen voorwerpen aangetroffen. Uit de bouwvoor komen wel enkele recente artefacten die niet direct met de schans in verband kunnen worden gebracht. Zo is een aantal spijkers van zogenaamde 'treinbalken' aanwezig, waarschijnlijk van het voormalige spoor ten noorden van de schans. De metalen objecten zijn dan ook niet bemonsterd.

Botanische resten

Van de moerige vulling van greppel 85 in put 1 en de afgedekte A-horizont in het noordprofiel van put 3 zijn monsters genomen ten behoeve van botanisch onderzoek. In geen van de monsters zijn macroresten aangetroffen (bijlage 12). Wel is in de afgedekte A-horizont relatief veel houtskool aangetroffen. Het zou kunnen dat bij het aanleggen van de schans eventuele begroeiing werd afgebrand. In deze open ruimte kon men makkelijker het schanslichaam ophogen. Een ¹⁴C-datering van de houtskoolresten kan mogelijk meer duidelijkheid verschaffen.

6.5.4 Interpretatie

De aangetroffen sporen lijken bijna allen in verband te staan met het gebruik van het terrein als schans. Alle goed dateerbare scherven zijn immers te plaatsen in de 16e en 17e eeuw, de periode waarin de schansen werden opgericht. Ook het niet goed dateerbare aardewerk omsluit deze periode. Aangezien één scherf uit de 2e helft van de 17e eeuw dateert, lijkt de schans ook niet kortstondig gebruikt te zijn, mogelijk zelfs tot in de 18e eeuw. Waarschijnlijk is er na verlating van de schans geen bewoning meer geweest, hetgeen overeen zou komen met de informatie van de historische kaarten. Opmerkelijk is zelfs dat de gracht, die pas veel later is dichtgeworpen, materiaal opleverde uit de 16e en 17e eeuw.

Ondanks het feit dat er veel paalsporen zijn aangetroffen, is er slechts één mogelijke structuur ontdekt. Dat meerdere structuren aanwezig waren, blijkt uit de zware paalkuilen in put 5. Het is niet uit te sluiten dat deze structuur in verband staat met het poorthuis. Alleen in put 4 is een mogelijke structuur aangetroffen. Hier zou zich een gebouwtje van circa 8 bij 3 m kunnen bevinden dat parallel met de gracht is gebouwd. Uit de verspreiding van het aardewerk blijkt dat er een duidelijke relatie bestaat met de aangetroffen grondsporen. De goed determineerbare fragmenten dateren uit de 16e en 17e eeuw waardoor een interpretatie als schanshuisje aannemelijk zou zijn. Het onderzoek maakt duidelijk dat voor de schans niet de normale bouwtechniek van die periode werd gebruikt. Een aantal gebouwen lijkt immers gebouwd volgens de in de Middeleeuwen gebruikelijke methode van ingegraven palen. Toch lijken de diverse stenen in de paalkuilen erop te duiden dat men nog enige vorm van 'stiepenbouw' toepaste. Bakstenen zijn nauwelijks aangetroffen, zodat het waarschijnlijk vooral om lemen huisjes ging. Steen werd blijkbaar alleen voor bepaalde onderdelen gebruikt (schoorsteen?). Mogelijk waren de diverse 'plaatsen' op de schans gescheiden door een greppeltje. Gezien de oriëntaties van de greppels en (gedeeltelijke) structuren is een indeling die overeenkomt met deze van de Vurtensche schans en de schans van Schoonstraat (figuur 14) aannemelijk.

Het aardewerk geeft enigszins een idee omtrent de identiteit van de gebruikersgroep. Het rood-bakkend en witbakkend aardewerk duidt erop dat de bewoners van de schans tot de armsten van hun tijd behoorden. Bovendien is een aantal potten nog tijdens gebruik totaal versleten, een verschijnsel dat ook op de schans van Belfeld (gemeente Venlo) is vastgesteld (Schotten, 2004; Tichelman, 2004). Dit kan duiden op armoede, maar ook het gebruik van oude potten of een intensief leven op de schans is mogelijk. Voor militaire aanwezigheid (zoals in Belfeld werd gesteld) zijn geen aanwijzingen gevonden.

Concluderend kan gesteld worden dat de gaafheid van het schanslichaam zeer goed tot uitstekend is.

6.6 De schans van Korspel (gemeente Beringen; kaartbijlage 4)

6.6.1 Inleiding

Het veldwerk op de schans van Korspel bestond uit een verkennend booronderzoek. Tijdens het verkennend booronderzoek zijn in totaal 96 boringen verricht. Er is geboord tot maximaal circa 3,2 m -Mv.

6.6.2 Landschappelijke ligging

De schans van Korspel werd gebouwd in een oost-west georiënteerde laagte. Uit het booronderzoek wordt duidelijk dat de laagte een restant is van een oude rivierbedding, mogelijk van een verwilderd riviersysteem uit het (Laat) Weichselien. In de diepere ondergrond is namelijk een veenpakket aangetroffen dat het verloop heeft van een geul (raai A-A'). In het perceel ten noordoosten van de schans, dat iets hoger ligt, is het veen niet aangetroffen. De geul is geleidelijk opgevuld met zwak tot matig lemig zand. De hoge zandkop ten noordoosten van de schans is duidelijk na de vorming van de geul afgezet. Aan de rand van de kop is de veenlaag immers nog aanwezig in de ondergrond (raai C-C'). Het gaat vermoedelijk om een oud stuifduin, mogelijk uit het Laat Glaciaal-Vroeg Holoceen. In het Holoceen is in de voormalige geul een laag ijzeroer gevormd. Het ijzeroer is ontstaan door de oxidatie (boven de grondwaterspiegel) van het glauconiet in de Formatie van Diest. Door de oxidatie wordt het glauconiet in oplossing gebracht en opgenomen met de grondwaterstromingen. Als het water terug boven de grondwaterspiegel komt, laat het zijn lading ijzer achter (Frederickx & Gouwy, 1996). Hierdoor ontstaat op de constant gedraineerde laag een dik pakket ijzeroer, soms met veen.

6.6.3 Omvang van de schans

De schans van Korspel bevindt zich grotendeels binnen de percelen die kadastraal bekend staat als Beringen, afdeling 6, sectie B, nr. 1446 en 1445. De gracht loopt in het oosten nog iets door in perceel 1444a. Mogelijk bevindt zich in de zuidwesthoek van perceel 1443a ook nog een deel van de gracht.

6.6.4 Schanslichaam

Het schanslichaam heeft een omvang van circa 65 m bij circa 43 m. Het booronderzoek heeft niet duidelijk gemaakt of het lichaam is opgehoogd. De enige constante die is aangetroffen, is de laag ijzeroer (C-horizont). Boven de laag ijzeroer wordt het profiel gekenmerkt door een vies, soms licht humeus pakket met ijzerconcreties en sporadische leembrokjes. Plaatselijk komt zelfs een

sterk humeuze (moerige) laag voor. Het is onduidelijk of deze kenmerken te wijten zijn aan de roestlaag waardoor het water met zijn oplossingen niet verder kan doordringen. Een (gedeeltelijk) ophogingspakket wordt zeker niet uitgesloten aangezien de roestlaag zich in de omgeving vrijwel aan het maaiveld bevindt. Hier kan echter ook een deel zijn afgegraven ten behoeve van de ijzer-oerwinning. Het eventuele ophogingspakket is erg dik en kan wel oplopen tot meer dan 1 m. Het schansterrein kent een duidelijke bolling en helt af richting de voormalige grachten. Waarschijnlijk is het schanslichaam aan de zijkanten afgeschoven, vermoedelijk voor de opvulling van de grachten.

6.6.5 Grachten

De oost-, west- en zuidgracht hebben een breedte van respectievelijk circa 10 m, circa 8 m en circa 9 m. De grachten snijden relatief strak in en hebben een vlakke bodem. De noordgracht heeft een trapsgewijze opbouw. De gracht heeft een totale breedte van circa 24 m, maar kent aan de binnenkant over een afstand van circa 4 m een verdieping van ongeveer 0,5 m. De precieze reden voor deze opbouw is niet bekend, maar zoals bij de schansen van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) en Niel (gemeente As) is vastgesteld, was de aanwezigheid van water direct nabij het schanslichaam van primair belang. Vermoedelijk was in het merendeel van het jaar de volledige noordgracht watervoerend. De grachten – inclusief het diepste deel van de noordelijke gracht – hebben een bijna constante diepte; ze zijn hier vermoedelijk circa 1,5 m diep uitgegraven. De bodem van de grachtvulling is over het algemeen moerig en/of venig. Deze lagen volgen over het algemeen het profiel van de gracht. Het ondiepe deel van de noordgracht kent een duidelijke opvulling in verschillende fasen. In een eerste fase is een gedeeltelijke opvulling gebeurd met zuiver C-materiaal. Het oppervlak was, getuige de aanwezigheid van moerig materiaal en veen, nog zeer nat. Vervolgens is aan de buitenzijde een nieuw pakket C-materiaal aangebracht. Uiteindelijk is de volledige gracht opgevuld, mogelijk nog in diverse fasen. Ook de vulling van de oostgracht is verschillend. Op het weilandperceel (binnenzijde gracht) kent het profiel nog een humeuze vulling. In het bosperceel blijkt de grachtvulling gekenmerkt door grote hoeveelheden plastic, etc. Mogelijk lag de buitenzijde van de gracht nog langer open en is ze nadien met veel 'stort' opgevuld.

6.7 De Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest; kaartbijlage 5)

6.7.1 Inleiding

Het veldwerk op de Kelbergeschans bestond uit een verkennend booronderzoek en een geofysisch onderzoek. Bij het verkennend booronderzoek zijn in totaal 135 boringen verricht. Er is geboord tot maximaal circa 1,9 m -Mv.

6.7.2 Landschappelijke ligging

De Kelbergeschans is gebouwd in een gebied waar voornamelijk natte bodems voorkomen. Ten noorden van de schans zijn deze nattere bodems met een sterk humeuze bovengrond aangetroffen. Toch werd voor de schans zelf gebruik gemaakt van een natuurlijke hoogte in dit natte gebied. Zowel op als rondom deze 'kop' bestaat de bodem uit een bouwvoor direct op de C-horizont; het maaiveld rondom de schans is bijgevolg nog grotendeels hetzelfde.

6.7.3 Omvang van de schans

Aangezien de schans nog steeds in bezit is van de schansgemeenschap, wordt verwacht dat de begrenzing van de schans ook valt binnen de percelen in hun eigendom (Diest, afdeling 5, sectie A, nrs. 65, 66, 67 en 68). Aan de westzijde loopt de schans echter deels door in het aanliggende weiland (nr. 64). Mogelijk bevinden zich aan de zuidkant, onder de weg, ook nog resten van de schans.

6.7.4 Schanslichaam

Hoofdschans

Het schanslichaam heeft een omvang van circa 77 bij 55 m. De zuidkant van de hoofdschans is aangelegd op de natuurlijke rug. Aangezien het terrein naar het noorden van nature afloopt, heeft men hier het lichaam moeten ophogen. De ophoging, bestaande uit C-materiaal, kan hier oplopen tot circa 70 cm (raai A-A'). Ook in het westen is plaatselijk een ophogingspakket aanwezig (ca. 40 cm; raai B-B'). In het zuiden is geen duidelijk ophogingspakket vastgesteld. Hier bevindt zich wel onder de bouwvoor een (soms licht humeus) bruin pakket. Hoewel een dunne ophoging niet uitgesloten is, gaat het waarschijnlijk om een natuurlijke B-horizont.

Voorschans

Het booronderzoek heeft bevestigd dat de voorschans zich ten zuiden van de schans bevindt, tussen de hoofdschans en de weg. De precieze omvang van de voorschans is moeilijk te bepalen, mede omdat het geen rechthoekige vorm heeft. De gemiddelde breedte bedraagt circa 16 m, de lengte circa 48 m. Vrijwel de hele voorschans is opgehoogd (ca. 50 cm) met B- en C-materiaal (raai A-A'). De oude, moerige A-horizont (plaatselijk venig) is nog vrijwel overal herkenbaar en duidt op natte omstandigheden. Vermoedelijk lag de natuurlijke rug vooral ter hoogte van de hoofdschans.

6.7.5 Grachten

Uit het booronderzoek blijkt dat de noord-, oost- en westgracht een breedte hebben van circa 10 m. De zuidgracht had volgens het booronderzoek een breedte van 8 m, maar hier dient opgemerkt te worden dat de vermoedelijke breedte op basis van het DHM circa 14 m bedraagt (zie § 6.7.6). Alleen de buitenbegrenzing van de oostelijke gracht komt min of meer overeen met de huidige kadastrale percelering.

De grachten hebben een relatief strakke insnijding en semi-vlakke bodem. De noordgracht is iets dieper dan de overige grachten. De noordgracht, zuidgracht, westgracht en oostgracht zijn respectievelijk 0,65 m, 1,4 m, 1,4 m en 1,4 m diep uitgegraven. Voor de laatste drie grachten is dit vrijwel ook het niveauverschil met het schanslichaam. Bij de noordgracht is het verschil groter wegens de ophogingen (1,6 m). De grachten zijn slechts gedeeltelijk opgevuld. De bodem van de grachtvulling bestaat in de noord-, oost- en westgracht uit klei. Hieruit blijkt dat in de gracht sprake was van zwak stromend water. In de noordgracht en sporadisch in de overige grachten komt ook een moerig pakket voor. Aan de oost- en westzijde van de voorschans zijn nog grachten herkenbaar. Uit boring 108 (raai D-D') blijkt dat de bodem van deze gracht op vrijwel gelijke diepte ligt als de zuidgracht.

Het is onduidelijk of ook de voorschans aan de zuidzijde omgracht was. Onder de huidige weg blijkt de onverstoorde ondergrond zich wel dieper te bevinden, maar het is niet duidelijk of het om een verstoring gaat (raai A-A'). De vulling bestaat hier voornamelijk uit pakketten puin.

6.7.6 Toegang

Tegenwoordig wordt de ingang van de hoofdschans gevormd door een dijkje. Net als bij de schans van Niel (gemeente As) blijkt dit van veel latere oorsprong (raai A-A'). Het dijkje is duidelijk opgeworpen en moerige pakketten zijn aan de basis van de grachtvulling nog aanwezig (D-D'). Merkwaardig is wel dat ter hoogte van de toegang de zuidelijke gracht versmalt van circa 14 m tot circa 8 m. Ook bij de schans van Belfeld (gemeente Venlo) is deze versmalling rond de toegang vastgesteld (Schotten, 2004; Tichelman, 2004). De versmalling staat mogelijk in verband met het gebruik van een (ophaal)brug. Het geeft in ieder geval aan dat de ingang niet veranderd is.

6.7.7 Dijk?

Uit het booronderzoek blijkt dat naast de voorschans en de noordzijde van de hoofdschans, ook het perceel ten noorden van de schans is opgehoogd. De ophoging bestaat uit C-materiaal afgewisseld met humeuze lagen en kan in dikte oplopen tot bijna 1 m. De precieze functie van deze ophoging is niet duidelijk. Mogelijk maakt deze locatie deel uit van het dal van de Winterbeek. Ook in het westelijk aangrenzend perceel is immers nog een laagte herkenbaar (zie § 5.7.4). Het is zelfs niet uit te sluiten dat de huidige noordgracht werd gevormd door de Winterbeek, al of niet omgelegd. Het is mogelijk dat de ophoging functioneerde als dijk. De vraag waarom het terrein over de volledige breedte is opgehoogd, blijft onbeantwoord. Ook een latere ophoging bij het uitdiepen van de Winterbeek is mogelijk.

6.7.8 Greppels?

Op zowel de voor- als hoofdschans blijkt uit diverse boringen de C-horizont dieper te liggen dan in de omgeving (boringen 5, 9 en 36). In deze boringen was het moerige pakket opmerkelijk dikker en soms was zelfs een tweede vulling van C-materiaal aanwezig. Aangezien deze verdiepingen zijn aangetroffen in de nattere delen van het terrein, gaat het mogelijk nog om greppels ouder dan de schans. Voor de oprichting was het gebied in gebruik als grasland en/of hooiland en in een dergelijk beemdensysteem komen vele greppels voor (meestal loodrecht op de beek). Direct ten westen van de schans is ter hoogte van de parcelering een opgevulde greppel aangetroffen, nog enigszins zichtbaar als een laagte (boring 123). Het gaat om een oude scheidingsgreppel, mogelijk zelfs de 'schiegraaf' die in 1868 wordt vermeld (zie § 5.7.1).

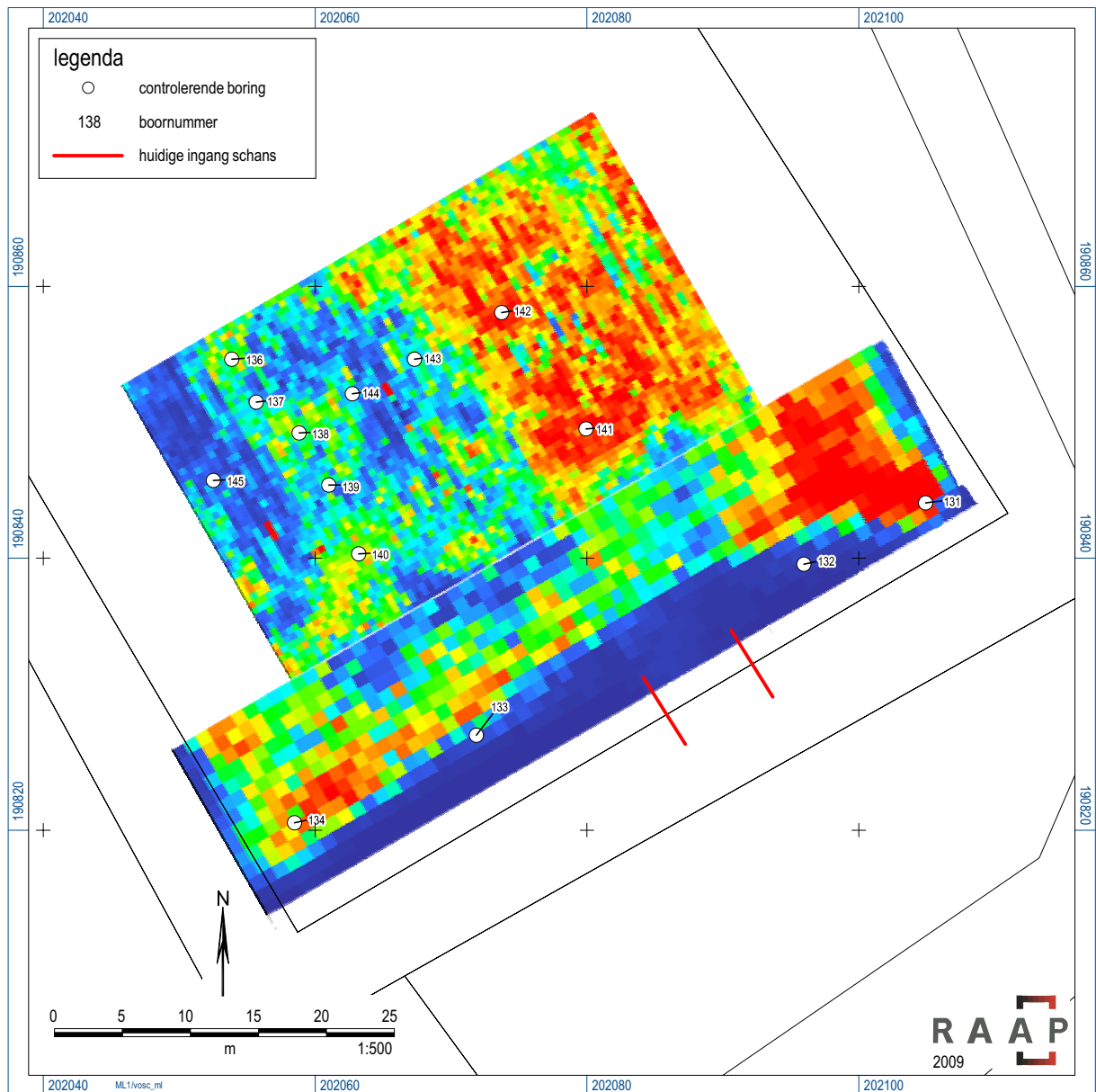
6.7.9 Hoekuitbouwen?

Uit boorraai C-C' blijkt dat de onverstoorde ondergrond in de hoeken aan de zuidkant van de hoofdschans ineens omhoog komt (boringen 131 en 134). Hoogstwaarschijnlijk waren op de zuidhoeken uitbouwen aanwezig die door de ophoging van de gracht niet meer zo duidelijk in het terrein aanwezig zijn.

6.7.10 Geofysisch onderzoek

Zoals reeds vermeld is in het noordelijke deel over een gebied van circa 0,1 hectare gemeten in een grid van 0,5 bij 0,5 m. In het uiterste zuidelijke deel, nabij de gracht, is een extra zone van circa 0,084 hectare gemeten in een grid van 1 bij 1 m.

Langs de zuidgrens van het schansterrein zijn zeer grote weerstandsverschillen gemeten (figuur 59). Hoewel dit deels te wijten is aan het hoogteverschil tussen de gracht en het schanslichaam, is de overgang op het weerstandsplaatje iets verschoven naar het noorden. Dit duidt erop dat de gracht aan de binnenkant van de zuidgracht grotendeels is opgevuld tot het niveau van het schanslichaam, iets dat ook al uit het verkennend booronderzoek was gebleken (boringen 22, 132 en 133). Mogelijk is deze vulling afkomstig van de afgeschoven wal. De vermoedelijke uitbouwsels aan de zuidkant komen op het weerstandbeeld zeer duidelijk tot uiting. Vooral de zuidoostelijke

Figuur 59. De resultaten van het weerstandsonderzoek en de controleerende boringen op de Kelbergeschans bij Vleugt.

uitbouw is nog goed herkenbaar. Op het binnenterrein valt direct het hoge verschil in weerstandswaarde op tussen het oostelijke en het westelijke deel. De overgang is zeer strak en ook hier komen de hoogste weerstanden voor.

De controleboringen geven hiervoor niet direct een verklaring (boringen 142 en 143). Het enige verschil in bodemopbouw is de aanwezigheid van fragmenten ijzeroer in het oostelijke deel (boringen 141 en 142). Opmerkelijk is dat de overgang op vrijwel dezelfde hoogte ligt als de ingang van de schans. Het is daarom niet uit te sluiten dat de hoge weerstandswaarden deels duiden op een oude weg binnen de schans, eventueel verhard met ijzeroerbrokken. In de westelijke helft is een aantal plekken met een iets hogere weerstandswaarde gecontroleerd. Op deze plaatsen is een dun ophogingspakketje (soms met een beetje puin) vastgesteld (boringen 136, 138 en 140). Deze ophoging is echter ook buiten de zones met hogere weerstandswaarden aanwezig (boringen 137, 139 en 145).

6.8 De Hezerschans (gemeente Halen)

6.8.1 Inleiding

Het veldwerk op de Hezerschans bestond in eerste instantie uit een verkennend booronderzoek. In tweede instantie werd dit onderzoek aangevuld door middel van proefsleuven. Tijdens het verkennend booronderzoek zijn in totaal 116 boringen verricht. Er is geboord tot maximaal circa 1,9 m -Mv. De proefsleuven beperkten zich tot het uiterst westelijke deel van de schans. In totaal zijn 5 proefsleuven gegraven.

6.8.2 Verkennend booronderzoek (kaartbijlage 6)

Landschappelijke ligging

De Hezerschans is opgericht in een laaggelegen dal. In dit dal bevindt zich onder de bouwvoor vrijwel direct de C-horizont. Plaatselijk is het terrein opgehoogd (boringen 18 en 42). De C-horizont wordt gekenmerkt door een afwisseling van zandige en iets lemiger laagjes. Dieper in het profiel komen zelfs leem- en/of kleilagen voor.

Omvang van de schans

De Hezerschans ligt binnen de percelen die kadastraal bekend staan als Halen, afdeling 3, sectie A, nrs. 5g, 6e, 12e, 11k, 10b, 16d, 8g en 8h. De schans heeft een globale omvang van ongeveer 75 bij 170 m.

Schanslichaam

Het schanslichaam heeft een omvang van circa 57 bij 148 m. De bodem van het schanslichaam bestaat uit een humeus pakket op de C-horizont. In het middendeel van de schans is de dikte van dit humeuze pakket relatief beperkt (bouwvoor op C-horizont). In het oosten (raaien A-A' en B-B') en plaatselijk in het westen (raai C-C') is het relatief dik en heeft het zelfs de kenmerken van een plaggenbodem. Vermoedelijk is het terrein plaatselijk opgehoogd, hoewel ook lokale verstoringen niet uit te sluiten zijn. In het oosten zijn in het ophogingspakket zelfs diverse vullingen te onderscheiden. Langs de grachten blijkt het schanslichaam enigszins te zijn afgeschoven.

Grachten

De noord-, oost- en westgracht hebben een respectievelijke breedte van circa 10 m, circa 12,5 m en 10 m. De zuidgracht heeft in het oostelijke deel een breedte van circa 11 m (raai A-A') en in het westen circa 8 m (raai D-D'), hoewel bij deze laatste niet de volledige begrenzing is vastgesteld. De grachtprofielen zijn divers. In het noorden en zuiden (westelijke deel) hebben ze een vlakke bodem. In het zuiden (oostelijke deel) is het profiel zwak komvormig. De westelijke gracht is zwak komvormig met in het midden een kleine verdieping. De oostelijke gracht heeft een trapvormig profiel. Het is niet uit te sluiten dat de oostelijke gracht een latere (minder diepe) verbreding aan de buitenzijde heeft gekend. De oost- en zuidoostgracht zijn het diepste uitgegraven. Ten opzichte van het (oorspronkelijke) schanslichaam is sprake van een hoogteverschil van circa 1,8 m. De bodem van de westelijke en noordelijke gracht ligt iets hoger. Ook hier is het niveauverschil met het schanslichaam circa 1,7 m. De zuidwestelijke grachtbodem is circa 0,5 m minder diep dan de grachten in het oosten. Nochtans was het niveauverschil met het schanslichaam ruim 1,6 m.

De grachten zijn tegenwoordig grotendeels opgevuld. De bodem van de grachtvulling is over het algemeen moerig. Deze moerige laag volgt het profiel van de gracht. Toch blijkt dat de grachten ook onderhevig waren aan inspoeling. Zowel in de noord-, zuidoost- als oostgracht is materiaal van het schanslichaam afgespoeld naar de gracht, hoewel een menselijke opvulling niet uit te sluiten is. Blijkbaar is door deze gedeeltelijke opvulling een kleinere gracht (sloot) ontstaan. Oudere omwonenden wisten nog van het bestaan van deze gracht. Deze tweede gracht is onder menselijke invloed opgevuld met geel zand. In het profiel is de vorm van de gracht nog enigszins herkenbaar. Ook in de westelijke gracht zijn pakketten geel zand aanwezig, maar hier is het profiel niet zo duidelijk herkenbaar. Na de opvulling van deze tweede gracht is blijkbaar weer op dezelfde hoogte een klein greppeltje gegraven, dat nu nog steeds aanwezig is over de gehele lengte van de gracht (uitgezonderd het opgehoogde deel van de schans).

6.8.3 Proefsleuvenonderzoek (kaartbijlage 8)**Bodemopbouw proefsleuvenonderzoek**

De bodemopbouw in algemene zin kan als volgt worden beschreven (van boven naar beneden):

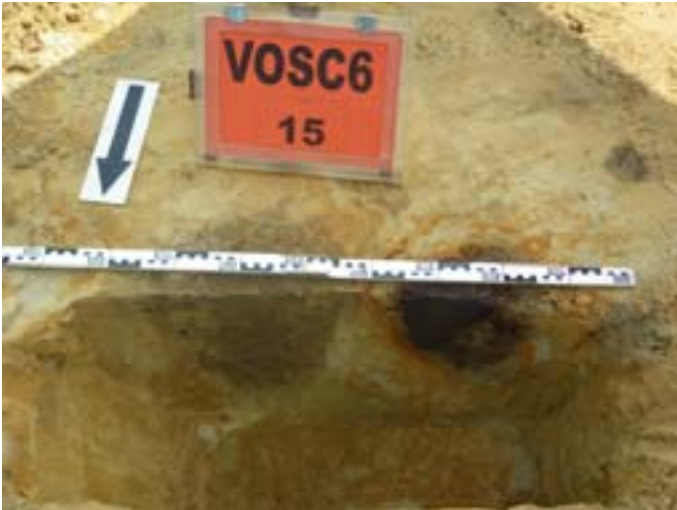
1. Bouwvoor, bestaande uit donkerbruingrijs, sterk humeus, matig siltig, matig fijn zand;
2. C-horizont, bestaande uit lichtgeelgrijs, zwak siltig, matig fijn zand;
3. C-horizont, bestaande uit groengrijs, matig tot sterk siltig, matig tot zeer fijn zand;

De dikte van de bouwvoor varieert van 20 cm (westelijke deel put 5) tot bijna 50 cm (oostelijke deel put 5). Op basis van de hoogte van de C-horizont lijkt het erop dat de schans op een natuurlijk kopje is aangelegd. Zo ligt de C-horizont in het uiterst westelijke deel van put 5 (buiten de omgrachting) circa 0,5 m lager dan in de rest van het terrein. Aangezien het westelijke deel van put 5 in de omgeving van de gracht ligt, is het ook mogelijk dat het terrein hier nog lichtjes ontgraven is.

Archeologie*Inleiding*

In de opgravingsvlakken is een grote hoeveelheid bodemverkleuringen waargenomen (bijlagen 9 en 10). De verkleuringen zijn te duiden als opgevlude kuilen, paalsporen, greppels en grachten.

Ook zijn diverse verkleuringen aangetroffen die veroorzaakt zijn door verschillende 'opvulpakketten' of door natuurlijke processen, zoals vorstwerking, plantengroei, dierleven, etc. (figuur 60). Het vondstmateriaal bestaat uit keramiek (aardewerk en keramisch bouwmetaal) en metaal. Het keramische vondstmateriaal is gedetermineerd door Jacob Schotten. Hiernaast is nog één bodemonmonster verzameld dat botanisch onderzocht kan worden. Hieronder wordt globaal beschreven welke archeologische resten, sporen en vondsten zijn aangetroffen.

Figuur 60. De Hezerschans. Verkleuring veroorzaakt door een paalkuil (links; S 15) en een verkleuring als gevolg van plantengroei (recht) in put 1.

Kuilen en paalkuilen

De meeste archeologische sporen die in de putten zijn aangetroffen, betreffen kuilen en paalkuilen. Zoals reeds vermeld bij het proefsleuvenonderzoek in Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren), is het onderscheid tussen beide niet altijd duidelijk.

Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn 36 sporen als paalkuilen geïnterpreteerd. In put 4 zijn niet alle als paalkuilen geïnterpreteerde sporen gecoupeerd. Op basis van dezelfde vorm en vulling als de wel gecoupeerde sporen in deze put, mag deze interpretatie wel aangenomen worden. De diepte van de gecoupeerde paalkuilen kan in het vlak sterk variëren: van 4 (S 1) tot wel 40 cm (S 3). Ook de vulling varieert sterk (zie bijlage 9). In put 4 is de vulling van een aantal paalsporen zeer homogeen en humeus, waardoor ze van relatief recente oorsprong lijken.

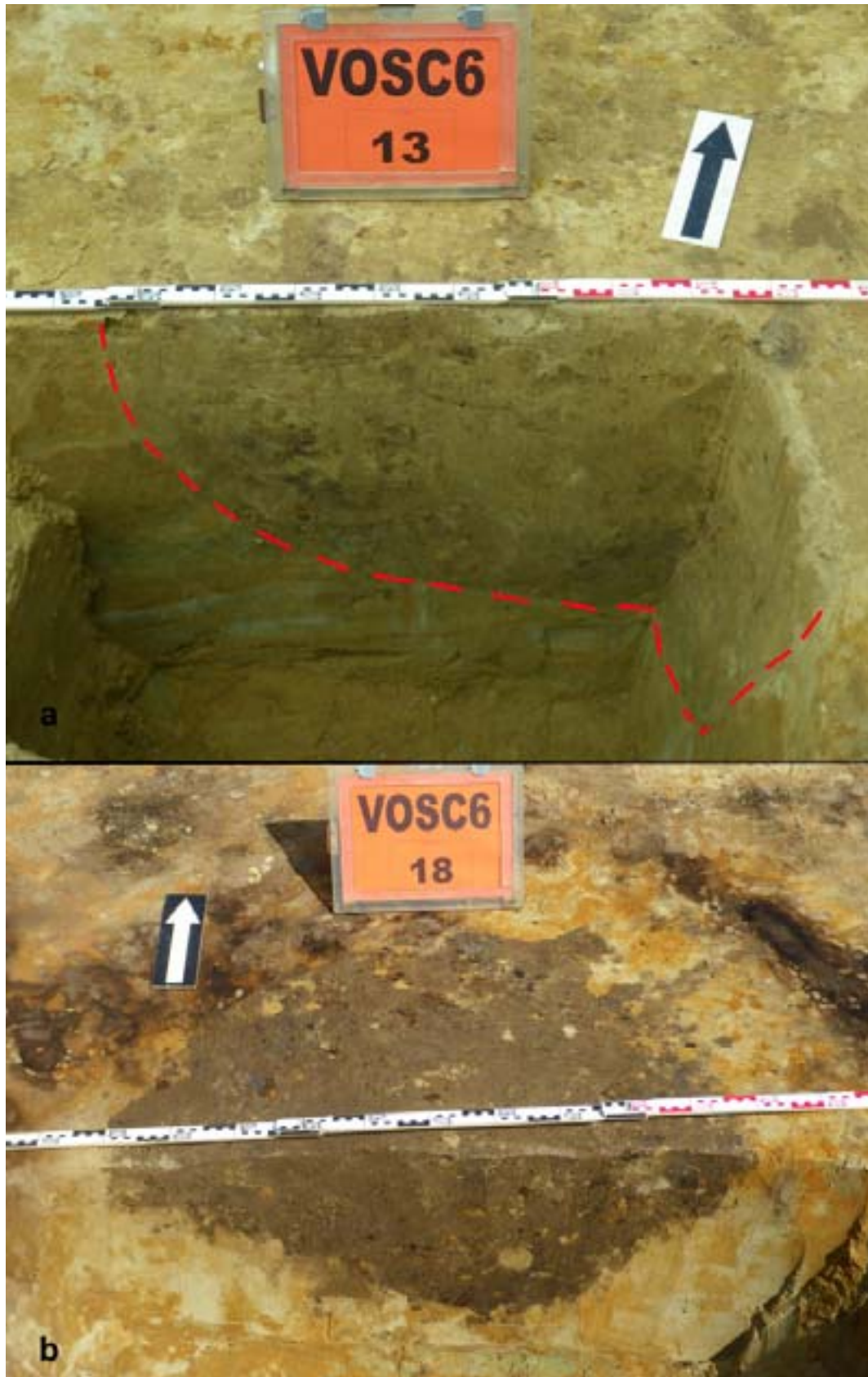
Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn 22 sporen als kuilen geïnterpreteerd. Net als bij de paalkuilen zijn in put 4 niet alle sporen gecoupeerd. De diepte van de gecoupeerde kuilen in het vlak varieert van circa 6 (S 46) tot 62 cm (S 9). De vulling kan variëren van lichtgeelgrijs tot sterk humeus (figuur 61). Ondanks de vele paalkuilen en kuilen zijn geen structuren herkenbaar.

Greppels

In het oostelijke deel van put 5 zijn 2 noord-zuid georiënteerde greppels gedocumenteerd (S 30 en S 35). De greppels staan duidelijk met elkaar in verband; ze lopen parallel, hebben een gelijkwaardige donkerbruingrijze vulling en hetzelfde profiel met vlakke bodem. Beide greppels hebben bovendien een diepte van circa 46 cm -Mv. De breedte van S 30 in het vlak bedraagt circa 45 cm, van S 35 circa 70 cm. De greppels doorsnijden andere verkleuringen en behoren bijgevolg tot de jongere bodemsporen (18e-19e eeuw; zie vondsten). De functie is onduidelijk: mogelijk gaat het om jongere drainagegreppels.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 61. De Hezerschans. Kuil 9 uit put 1 (a) en kuil 22 uit put 5 (b).

Direct ten westen van de 3 greppels is nog een greppel aangetroffen (S27). Deze greppel bestaat in feite uit 3 delen: 2 parallelle, noord-zuid georiënteerde greppels worden vermoedelijk in het midden van de put verbonden door een oost-west georiënteerde greppel. De oriëntering en de donkerbruine vulling zijn iets verschillend van de greppels 30 en 37. De breedte kan in het vlak sterk verschillen, maar bedraagt circa 70 cm. Het westelijke deel van greppel 27 (ca. 72 cm -Mv) is duidelijk dieper dan het oostelijke deel (ca. 52 cm -Mv). Deze westelijke greppel heeft ook een sterker ingesneden profiel met vlakke bodem, terwijl het oostelijke deel een eerder zwak komvormig profiel heeft.

Tenslotte dient opgemerkt te worden dat in het noordprofiel van put 5 nog 2 andere verkleuringen, waarschijnlijk greppels, herkenbaar waren. Ze reikten echter niet veel dieper dan de bouwvoor en zijn derhalve niet herkenbaar in het vlak.

Grachten

In westelijke deel van put 5 is de oude westelijke gracht van de schans aangetroffen. In het profiel zijn in de grachtvulling duidelijk diverse fasen te onderscheiden (zie profiel kaartbijlage 8). We proberen globaal de diverse fasen weer te geven (zie profiel kaartbijlage 8):

1. De oorspronkelijke westgracht heeft een breedte van circa 11 m. Uit het profiel blijkt dat deze gracht een zeer geleidelijke insnijding heeft met een vlakke bodem. Ten opzichte van het huidige maaiveld was de gracht circa 103 cm diep. In de humeuze grachtvulling zijn 2 fasen herkenbaar, maar de gracht bleef nog steeds herkenbaar als een brede laagte.
2. Blijkbaar is na de gedeeltelijke opvulling van de oude westgracht een nieuwe sloot met vlakke bodem gegraven. Deze sloot had aan het toenmalige oppervlak een breedte variërend van circa 1,6 tot 2 m en aan de bodem een breedte van circa 1 m. Opmerkelijk is dat de gracht op dezelfde diepte is ingegraven als de voormalige gracht (ca. 1 m -Mv). De ouderdom van deze sloot is onbekend. De voormalige bewoonster van de afgebroken boerderij, mevrouw Deprez, kon zich nog herinneren dat er in de eerste helft van de 20e eeuw een brede sloot aanwezig was. De sloot is opgevuld is met humeus materiaal.
3. Na de opvulling van deze sloot is de volledige laagte van de oude omgrachting verder opgevuld met onder meer geel zand. Aangezien op het aangrenzende schanslichaam de bouwvoor zeer dun is, lijkt het erop dat dit zand afgeschoven is van het aangrenzende schanslichaam, waardoor het oorspronkelijke reliëfverschil enigszins afgezwakt is. In deze opvulling heeft men nog een klein, ondiep greppeltje (ca. 50 cm -Mv) gegraven met een breedte van circa 1,5 m. Ook deze greppel is nadien nog eens opgevuld met geel zand.
4. Uiteindelijk is na de opvulling van het kleine greppeltje de laagte nog eens extra opgehoogd tot het huidige niveau. Hier is momenteel nog steeds een klein greppeltje herkenbaar in het terrein. Dit greppeltje is circa 75 cm breed; de diepte is circa 35 cm -Mv.

Ook in de putten 1, 2 en 5 zijn nog grachten of sloten herkenbaar. In put 2 is een gracht aangetroffen met een oost-west oriëntering (S 4 en 5). De breedte in het vlak is circa 3 m en de diepte ten opzichte van het maaiveld is circa 80 cm. In het profiel snijdt de gracht zeer geleidelijk in. In put 5 is een gracht aangetroffen met een noord-zuid oriëntering (S 23 en 26). De breedte is circa 3 m (vlak) en de diepte is circa 80 cm -Mv. Ook hier snijdt de gracht geleidelijk in en heeft ze een semi vlakke bodem (figuur 62). Ook in het oostelijke deel van put 1 is een gracht aangetroffen (S

64 en deels S 17). Het gaat om dezelfde gracht als in put 2, maar deze is in het westelijke deel van de put niet herkenbaar. In het oostprofiel heeft deze gracht een diepte van circa 80 cm -Mv. Terwijl ze in het noordelijke deel nog geleidelijk insnijdt, is de overgang in het zuiden niet in het profiel aangetroffen. Het lijkt er sterk op dat put 1 is aangelegd aan de buitenrand, waar de gracht een zuidwaartse knik maakt. De gracht zou dan ook dezelfde zijn als de gracht die in put 5 is aangetroffen. Ook de gelijkaardige diepten lijken hierop te wijzen.

Figuur 62. De Hezerschans. De gracht of sloot in het noordprofiel van put 5. In het oosten (rechts) is nog greppel 27 zichtbaar.

Grondsporen met onbekende oorsprong

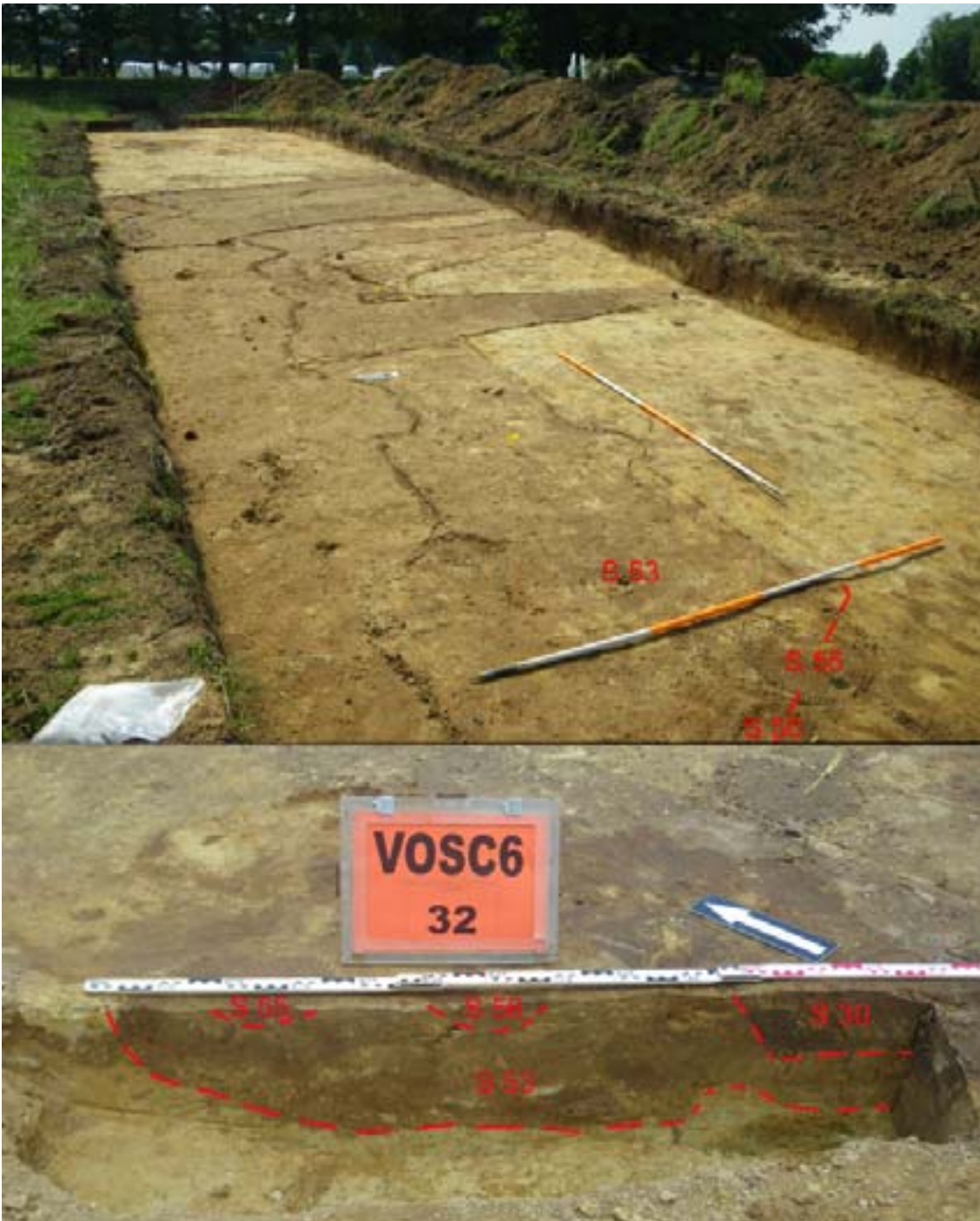
Van vele grondsporen is de oorsprong niet exact bekend. Het gaat onder meer om enkele kleine verkleuringen die niet gecoupeerd zijn (S 7, 45, 54 en 57). Toch komen ook in het zuidelijke deel van put 1 en in het zuidoostelijke deel van put 5 grote verkleuringen voor met een onduidelijke oorsprong. In put 1 gaat het om zowel een donkergrijsbruin, humeus pakket (S 17) als om een vies, geelgrijs pakket (S 20). Het oostelijke deel van S 17 kan met de grachtvulling in verband worden gebracht. Het geelgrijze pakket (S20) heeft in het vlak nog een dikte van circa 15 cm. Ook in het oostelijke deel van put 5 is langs de zuidelijke rand een oost-west georiënteerde, bruingrijze laag aanwezig (S 28, 53 en 58). Dit pakket heeft een dikte van circa 25 cm (figuur 63). In het vieze pakket zijn nog diverse verkleuringen herkenbaar, te wijten aan een andere vulling.

De oorsprong van de vieze lagen onduidelijk. Het is wel duidelijk dat ze door menselijke invloed zijn ontstaan. In put 5 is de laag duidelijk ouder dan de greppels 30 en 35. De laag begint precies ten oosten van gracht 26, maar is veel minder diep. Ook in put 1 begint de vieze laag direct ten westen van de gracht. Ze lijken dus ontstaan toen de grachten nog herkenbaar waren; mogelijk houden ze rechtstreeks verband met de gracht.

Merkwaardig is de aanwezigheid van een smalle dunne verkleuring in het vieze pakket in put 5 (S 29). Dit spoor is later in het vieze pakket ingegraven. Het is in het vlak circa 20 cm breed en circa 14 cm diep.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Figuur 63. De Hezerschans. Put 5 en de sporen 53, 55 en 56 (a). De verkleuringen 55 en 56 zijn te wijten aan verschillende vullingen in S 53 (b). Uiterst rechts is de insteek van greppel 30 zichtbaar.

Vondsten (bijlagen 11 en 14)

Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn enkele vondsten verzameld, voornamelijk aardewerk (zie vondstenlijst: bijlage 11). Het aardewerk is overwegend afkomstig uit de putten 1, 2 en 5.

Net als bij de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) is roodbakkerd aardewerk met loodglazuur het best vertegenwoordigd (16 scherven). Ondanks de lange gebruiksduur van dit aardewerk kan een aantal scherven nauwkeuriger gedateerd worden. Uit een spitspoor van put 2 (S10) komt een fragment met mangaankleurige loodglazuur uit de 18e eeuw. In het vieze pakket van put 5 (S 28) is een bodemfragment met een standring aangetroffen. Het fragment is in de 16e of 17e eeuw vervaardigd. In de gracht in put 1 (S 4) is een sterk afgesleten manchetrand aangetroffen uit de 16e - begin 17e eeuw. Uit hetzelfde spoor komt een randfragment van een zogenaamde grape (15e-16e en mogelijk nog 17e eeuw). Ook uit de grachtvulling van put 5 (S 59) komen fragmenten met een gelijkaardige datering. Zo kan hier een afgesleten bodemfragment met standlob in de 16e of begin 17e eeuw worden gedateerd.

Ook andere categorieën aardewerk komen voor. Tijdens het couperen van kuil 25 (in gracht 59) is aan de basis van gracht 59 een scherf van een majolica sierschotel gevonden. Deze scherf dateert ontegensprekelijk uit de 17e eeuw. Uit de vuile laag (S 53) van put 5 komt verder nog een fragment steengoed uit de 15e, 16e of uiterlijk 17e eeuw en een fragment *Langerwehe* (steengoed) uit de 16e of 17e eeuw. Uit greppel 35 komen 2 fragmenten porselein uit de 18e of 19e eeuw.

Keramisch bouw materiaal betreft onder meer een fragment van een dakpan (S 30) en fragmenten baksteen (S 4, 21, 25, 28 en 53). Enkele fragmenten baksteen zijn sterk verbrand of versinterd. Ook de fragmenten ijzeroer (S 36 en 53) kunnen met bouw materiaal in verband gebracht worden. In de diepe kuil in put 2, spoor 9, zijn enkele fragmenten bot aangetroffen. Uit de vulling van greppel 27 komen enkele dierlijke tanden. Bij het couperen van spoor 25 kwamen uit de vulling van gracht 59 twee fragmenten ijzer, mogelijk hoefijzerfragmenten. Met de metaaldetector zijn in het vlak geen voorwerpen aangetroffen. Uit de bouwvoor komen wel enkele voorwerpen van onduidelijke oorsprong en datering. Eén voorwerp betreft vermoedelijk een deurkruk.

Botanische resten

Van de humeuze vulling van de westgracht is een monster genomen ten behoeve van botanisch onderzoek. In het monster zijn echter geen macroresten aangetroffen (bijlage 13).

6.8.4 Interpretatie

Op het schansterrein zijn niet alle aangetroffen sporen rechtstreeks verbonden met de schans. Een aantal greppels (S 30 en S 35) en de paalkuilen uit put 4 lijken van meer recente oorsprong. De greppels dateren mogelijk uit de 18e of 19e eeuw. Toch zijn er ook nog grondsporen van de schans zelf bewaard gebleven. De oude omgrachting is nog goed bewaard in de ondergrond, hoewel deze in latere perioden nog diverse malen is vergraven. Structuren zijn evenwel niet aangetroffen.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Zeer merkwaardig is dat ook de gracht uit de putten 1, 2 en 5 verband lijkt te houden met de schans. Uit deze gracht komen scherven uit de 16e/17e eeuw. Wat de precieze functie is van deze gracht is, blijft evenwel onduidelijk. Was het een gracht die te maken heeft met de percelering of infrastructuur binnen de schans? Aangezien de Hezerschans uitzonderlijk groot is en in een meer toegankelijk (droger) gebied ligt dan de overige schansen, is ook de aanwezigheid van een tweede verdedigingsgordel mogelijk. Ook een uit- of inbreiding van de schans of een iets oudere gracht die bij de bouw van de schans is dichtgeworpen, kan niet uitgesloten worden.

Op basis van de vulling lijken diverse kuilen en paalkuilen enige ouderdom te hebben. Wegens het ontbreken van goed dateerbare vondsten is een directe relatie met de schans niet zeker, maar wel aannemelijk. Structuren zijn evenwel niet aangetroffen. Enkele paalkuilen (S 3, 6 en 63) lijken de gracht uit de 16e of 17e eeuw te begeleiden (hekwerk?). Tenslotte zijn enkele grote verkleuringen met onbekende oorsprong aangetroffen in de putten 2 en 5. In put 5 bevatte deze laag enkele scherven uit de 16e, mogelijk nog begin 17e eeuw. Het lijkt er op dat ook deze verkleuringen met de schans verband houden.

Het vondstmateriaal is voor een groot deel te vergelijken met dat van de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren). De schaarste aan bakstenen duidt op de aanwezigheid van lemen huisjes. Uit het roodbakkende aardewerk blijkt wederom dat de bewoners van de schans relatief arm waren. Ook hier was een aantal potten nog tijdens gebruik totaal versleten.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen,
provincies Limburg en Vlaams-Brabant

7 Beschermingscriteria

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van beschermingswaarden- en criteria van het Agentschap R-O Vlaanderen bepaald of de schansen in aanmerking komen voor de status van beschermd archeologisch monument. De gehanteerde waarden en criteria zijn als bijlage toegevoegd aan de “Onderhandelingsprocedure voor aanneming van diensten zonder voorafgaande bekendmaking. Bestek nr. 2008/ARCHEO3. Een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen (provincie Limburg en provincie Vlaams-Brabant)”. Het kenmerk van dit document is GK/PVDH/08. De beschermingswaarden zijn inhoud, vorm en beleving; de daarbij behorende criteria zijn zeldzaamheid, representativiteit, wetenschappelijk potentieel, historische en/of archeologische en/of landschappelijke context (inhoud), bewaringstoestand (vorm), waarneembaarheid en herinnering (beleving). Hieronder worden deze waarden en criteria besproken per schans en worden de vragen beantwoord die al dan niet leiden tot bescherming.

7.2 De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek)

7.2.1 Inhoud

INHOUD (Inhoudelijke waarde)

Inhoud betreft de inhoudelijke waarde. Hiermee worden monumenten gewaardeerd op basis van 4 verschillende criteria: zeldzaamheid, representativiteit, wetenschappelijk potentieel en archeologische en/of landschappelijke context. Bij het waarderen van de inhoudelijke waarde is het belangrijk om voor ogen te houden dat het monument niet aan al deze criteria hoeft te voldoen om voor de inhoudelijke waarde een positieve eindbalans te behalen. In principe kan één criterium al doorslaggevend zijn.

Criterium: ZELDZAAMHEID

Zeldzaamheid wordt geëvalueerd aan de hand van vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode en uit dezelfde geografische regio, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld in de meest recente archeologische inventaris.

Vraag: *In welke mate is de archeologische site uniek voor Vlaanderen, voor een bepaalde periode en/of binnen een bepaalde geografische regio?*

Antwoord

Zoals aangegeven in hoofdstuk 4 komen boerenschansen voornamelijk voor in de Limburgse Kempen (onderdeel van het voormalige Prinsbisdom Luik). Verder komen de schansen ook voor

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

in de aangrenzende gebieden van Gelre (Midden- en Noord-Nederlands Limburg, Duitse regio van de Nederrijn) en het voormalige Hertogdom Brabant (oostelijk Antwerpen en Vlaams Brabant). Op de overige zandgronden in de Zuidelijke Nederlanden komen schansen slechts sporadisch voor en in de zuidelijke leemstreek ontbreken ze vrijwel helemaal.

Op macroniveau zijn de schansen dus een typisch verschijnsel voor Noordoost België en meer bepaald de Limburgse Kempen. In dit 'schansengebied' had bijna elk dorp één of meer schansen. Binnen het 'schansengebied' is de schans van Opglabbeek op zich niet uniek. Op microniveau liggen de schansen bijna allemaal in een van oorsprong natte context zoals beekdalen of moeras-sige laagten. Hierin kan nog variatie gemaakt worden tussen zeer natte en matig natte gronden. Ook de schans van Opglabbeek ligt in een dergelijke natte context.

De schans van Opglabbeek is opgericht in 1603. Zo goed als alle boerenschansen kennen hun oorsprong in de Tachtigjarige Oorlog, voornamelijk het einde van de 16e eeuw en het begin van de 17e eeuw. De schansen bleven algemeen in gebruik tot na de Spaanse Successieoorlog (1713). Voor en na deze periode is het opwerpen van schansen door de plaatselijke bevolking niet bekend. De boerenschansen zijn dus een uniek verschijnsel voor de periode 1568 t/m 1713.

Concluderend kan gesteld worden dat de *zeldzaamheid* van de schans middelhoog is.

criterium: REPRESENTATIVITEIT

Met representatief wordt bedoeld de site die uit een geheel van gelijkwaardige en gelijkaardige sites net deze is die een voorbeeldfunctie vervult van de groep. Het is noodzakelijk om na te gaan of er naast de gekende sites in de archeologische inventaris ook andere – meer representatieve sites – redelijkerwijs verwacht mogen worden.

Vraag: *In hoeverre is de site kenmerkend voor een bepaalde geografische regio en/of periode?*

Antwoord

Zoals reeds vermeld, zijn de schansen in het algemeen representatief voor Noordoost Vlaanderen en meer bepaald de Limburgse Kempen uit de periode eind 16e t/m begin 18e eeuw. Ook de schans van Opglabbeek ligt in dit 'schansengebied'. Buiten dit gebied wordt niet verwacht dat er nog vele schansen gevonden zullen worden. Ook boerenschansen opgericht voor en na deze periode komen naar verwachting nauwelijks voor.

Gelet op de algemene voorbeeldfunctie worden de schans van Opglabbeek representatief geacht voor de situatie van de plattelandsbevolking in de Zuidelijke Nederlanden vanaf het eind van de 16e en begin 17e eeuw in Vlaanderen. Het zijn in Vlaanderen vrijwel de enige fysieke overblijfselen die het leven van de plattelandsbewoners tijdens de oorlogen van de 16e tot het begin van de 18e eeuw weergeven.

Met betrekking tot de specifieke voorbeeldfunctie van de schans van Opglabbeek is het antwoord niet te geven. Enerzijds is er nauwelijks onderzoek uitgevoerd naar de schansen in het algemeen en zelfs een compleet overzicht is nog steeds niet gemaakt. Een vergelijking tussen de onderzochte en

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

alle bekende schansen is bijgevolg niet bekend. Op sommige schansen is nog een restant van de wal herkenbaar, zodat deze visueel meer representatief zijn. Of de gaafheid op deze terreinen ook goed is, blijft een vraagteken. De *representativiteit* is dan ook onbekend.

criterium: WETENSCHAPPELIJK POTENTIEEL

Het wetenschappelijk potentieel wordt bepaald door de mate waarin het monument kan bijdragen tot een nieuwe kennisontwikkeling over het verleden.

Vraag: *Is er recent onderzoek naar vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode, al dan niet binnen dezelfde geografische regio?*

Antwoord

Schansenonderzoek is tot nog toe voornamelijk in de archieven gebeurd. Archeologisch onderzoek met betrekking tot schansen vindt pas de laatste jaren sporadisch plaats en dan nog vooral buiten het kerngebied, met name in Nederlands Limburg. In België kan verwezen worden naar het onderzoek op de schans van Waterschei en de schans van Gerhees. Bovendien hebben de onderzoeken zich veelal beperkt tot de buitenrand van de schansen, vooral de grachten. Over de binnenterreinen is slechts zeer weinig bekend. Hierdoor is er voor de schansen nog geen goed inzicht met betrekking tot de precieze structuur. Modern onderzoek op de schansen kan daarom bijdragen aan kennisontwikkeling betreffende de situatie en organisatie van de (Vlaamse) plattelandsbevolking vanaf de 16e t/m 18e eeuw. Hoewel deze situatie deels bekend is uit geschreven bronnen, worden alledaagse zaken nauwelijks opgetekend. Doordat schansen in feite 'minidorpen' zijn, bieden ze uitzonderlijke informatie over het leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw. Het wetenschappelijk potentieel van de schans is daarom hoog.

criterium: CONTEXT

Onder context wordt hier verstaan: de relatie van het monument met historische gegevens, andere archeologische sites en/of met landschappelijke elementen in de ruimere omgeving. De archeologische context gaat hier om een relatie boven het 'site niveau' en niet de relatie spoor-artefact. Landschappelijke context verwijst naar de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig of herkenbaar is.

Vraag: *Heeft het archeologische monument een meerwaarde op grond van de historische context, archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?*

Antwoord

Historische context

Over de periode dat de schansen zijn opgericht, zijn er diverse schriftelijke bronnen bekend. De reden tot het opwerpen van deze schansen staan in hoofdstukken 2 en 3 van deze studie omschreven. Hoewel de 16e en 17e eeuw in heel Vlaanderen een woelige periode was, vormen de schansen één van de weinige fysieke overblijfselen van deze periode.

Op een hoger detailniveau zijn er voor de schans van Opglabbeek directe bronnen met betrekking tot de oprichting en beheer bewaard. Zowel de aanleiding, toelating als het schansreglement zijn bewaard gebleven. Bovendien zijn er van Opglabbeek ook vele bronnen over het leven in de 16e en 17e eeuw bekend, met name over de diverse oorlogen en de demografische en sociale toestand (Molemans & Mertens, 1984).

Archeologische context

In de directe omgeving van de schans van Opglabbeek is bekend dat er diverse andere schansen aanwezig waren. Zo waren er onder meer de schans van Niel (gemeente As), de schans van Opoeteren (gemeente Maaseik) en de schans van As (gemeente As). Opglabbeek bestond al in de 17e en 18e eeuw en de kern ligt, hoewel uitgebreid, nog op dezelfde locatie. Diverse boerderijen en kerken kunnen zelfs nog tot de 17e en 18e eeuw (of ouder) teruggaan. De schans hoort duidelijk bij de geschiedenis van het dorp en is bijgevolg ook duidelijk een meerwaarde. De archeologische contextwaarde lijkt dus middelhoog tot hoog te zijn.

Landschappelijke context

Met betrekking tot de landschappelijke context moet onderscheid worden gemaakt tussen landschappelijke ligging en begroeiing.

De landschappelijke ligging van de schans was zonder uitzondering een nat terrein. Hoewel het landschap tijdens de laatste honderd jaar over het algemeen sterk verdroogd is, komt deze natere en lagere ligging bij de schansen nog wel tot uiting. De schans van Opglabbeek ligt nog steeds in een lager gebied nabij een beek.

De begroeiing in de omgeving van de schansen ten tijde van gebruik is onbekend. Op basis van de ligging en historische kaarten kan aangenomen worden dat de oorspronkelijke omgeving vooral uit weidegronden bestond, zowel graslanden als gemeenschappelijke gronden. De natste delen van het landschap werden vermoedelijk gekenmerkt door een broekbos. De schans van Opglabbeek wordt nu nog steeds gekenmerkt door grasland. Bovendien zijn in de omgeving nog natte bossen aanwezig. De huidige begroeiing lijkt voor de schans dus nog voor een groot deel representatief.

De schans van Opglabbeek lag oorspronkelijk op enige afstand van de bewoning. Momenteel ligt de schans van Opglabbeek aan één zijde tegen of nabij bewoond gebied. De afgelegen ligging is echter nog wel herkenbaar omdat de schans zelf aan de noordrand van een uitgestrekt natuurgebied ligt.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium *context* van de schans van Opglabbeek hoog is.

7.2.2 Vorm

VORM (vormelijke waarde)

De vormelijke waarde wordt vastgesteld op basis van de **bewaringstoestand**. Met het waarderen op basis van de vormelijke waarde wordt invulling gegeven aan het streven naar het behoud van kwaliteit.

criterium: BEWARINGSTOESTAND

Het criterium bewaringstoestand heeft betrekking op de intactheid van de archeologische sporen en hun onderlinge relatie, de relatie tussen de artefacten en de nog aanwezige sporen en de relatie tussen de artefacten onderling.

Vraag 1: *In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord en in welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog in zijn oorspronkelijke positie aanwezig?*

Antwoord

Met betrekking tot het verdedigingssysteem (wal en gracht) kan worden vastgesteld dat de wal niet meer aanwezig is. De grachten zijn nog goed bewaard en zelfs ten dele nog herkenbaar in het landschap. Van oorsprong blijkt dat de grachten breder waren en het wallichaam vermoedelijk in de grachten is geschoven. Het opgehoogde schanslichaam lijkt niet diep verstoord (alleen bouwvoor). Archeologische sporen lijken in principe nog relatief goed bewaard. Indien de huizen gebouwd waren door middel van ingegraven palen (zoals bij de schans van Houthalen), zijn hier nog restanten van aanwezig. Eventuele uitbouwen zijn ook nog in de bodem herkenbaar.

Vraag 2: *In welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog bewaard gebleven? (met archeologisch vondstenmateriaal wordt bedoeld de meest diverse archaeologica [zowel in organisch als in anorganisch materiaal] en hun bewaringstoestand).*

Antwoord

Op het drogere schanslichaam zijn anorganische resten waarschijnlijk goed bewaard gebleven. Dergelijke resten uit de tijd van het gebruik van de schans zijn op het schanslichaam vermoedelijk nog aanwezig. De aangetroffen musketkogels zijn hier mogelijke voorbeelden van. De conservering van organisch materiaal onder droge omstandigheden is over het algemeen slecht. De grachtvullingen zijn echter nog steeds nat. Uit de vondst van houtresten in de gracht blijkt dat organisch materiaal hier goed tot zeer goed bewaard kan zijn gebleven.

Vraag 3: *Bevindt de site zich in een voldoende stabiele omgeving? (deze vraag doelt zowel op de huidige situatie van de site als op een toekomstgerichte inschatting).*

Antwoord

De schans bevindt zich volgens de planologische bestemming in een stabiele omgeving, dat wil zeggen in een natuurgebied en zal daardoor niet noemenswaardig worden verstoord. Door de aanwezigheid van grasland wordt verwacht dat de erosie niet bedreigend is. De enige mogelijke bedreiging is de aanwezigheid van diepschalige bodemingrepen ten behoeve van de landbouw (ploegen van grasland, etc.).

Besluit bewaringstoestand

In de drogere schanslichamen kunnen zowel grondsporen als anorganische resten voorkomen. Mogelijk zijn organische resten (zoals bot) enigszins bewaard gebleven. In de nattere gracht-

vulling lijkt ook organisch materiaal goed bewaard te zijn. Hiertoe kan verwezen worden naar de opgravingen in Beesel (gemeente Beesel) en Belfeld (gemeente Venlo), waar zowel houtconstructies, gebruiksvoorwerpen als archeobotanische resten goed geconserveerd zijn (Luys, 1987; Tichelman, 2004). De schans ligt bovendien in een redelijk stabiele omgeving die veelal alleen ten tijde van de schans een bewoningsfunctie heeft gekend.

Voor de schans van Opglabbeek is de bewaringstoestand hoog. Door het aanwezig kunnen zijn van zowel grondsporen, anorganische als organische resten gecombineerd met de kleinschaligheid en dikwijls eenmalige bewoningsfunctie van het terrein, lijkt op dit schansterrein uitzonderlijk complete informatie aanwezig over het leven op de schans en zelfs over het dagelijks leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw.

7.2.3 Beleving

BELEVING (belevingswaarde)

Met de belevingswaarde wordt vanuit een meer maatschappelijk oogpunt invulling gegeven aan het behoud van wat zichtbaar is. De belevingswaarde van een monument wordt omschreven op basis van de criteria **waarneembaarheid** en **herinnering**. Deze waarde kan op zich geen doorslaggevend argument zijn voor de bescherming en is ondergeschikt aan de inhoudelijke en de vormelijke waarde. Het invullen van de belevingswaarde kan echter wel een meerwaarde betekenen voor het te beschermen monument.

criterium: WAARNEEMBAARHEID

Het is niet noodzakelijk dat het monument spontaan herkenbaar is, maar er moeten voldoende aspecten aanwezig zijn om het (desnoods met enige duiding) te kunnen aanwijzen. Er moet een herkenbare vorm en/of structuur in het landschap aanwezig zijn.

Vraag: *Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?*

Antwoord

De schans van Opglabbeek ligt in een natuurgebied en wordt in het oosten, zuiden en westen omringd door bossen. Doordat het schansterrein zelf als weide in gebruik is, komt het visueel mooi tot uiting. Het schanslichaam ligt als een duidelijke hoogte in het landschap. Op microniveau is zelfs de noordoostelijke uitbouw enigszins herkenbaar. De ligging van de oostelijke gracht is herkenbaar als een laagte in de weide. De gracht wordt extra geaccentueerd door de groei van biezen. De westelijke en de zuidelijke gracht zijn nog steeds gedeeltelijk herkenbaar als sloten. De noordelijke gracht is in het noordoosten nog enigszins herkenbaar als een laagte begroeid met biezen. In het noordwesten is zo goed als niets herkenbaar. Van oorsprong zijn de grachten echter breder geweest dan ze nu herkenbaar zijn. De toegang is nog duidelijk opgehoogd. Concluderend kan gesteld worden dat de waarneembaarheid van de schans relatief hoog is.

criterium: HERINNERING

Vraag: *Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?*

Antwoord

De periode van de 16e t/m 18e eeuw stond gelijk aan de achteruitgang van de Zuidelijke Nederlanden als één van de rijkste gebieden van Europa. De schansen vormen één van de weinige fysieke getuigen van de situatie van de plattelandsbevolking in deze woelige periode. Ze vormen bovendien een typisch kenmerk voor de zandgronden in Limburg. De schansen vormen bijgevolg een herinnering voor de Vlaamse bevolking in het algemeen en voor de Limburgers in het bijzonder. Iedere schans vormt op zich een herinnering aan de dorpsgemeenschap. Het waren de huidige dorpen en gehuchten die de schansen oprichtten. Iedere schans maakt dus direct deel uit van de geschiedenis van deze dorpen. Van Opglabbeek zijn uit deze periode bronnen bewaard gebleven die zowel direct als indirect verband houden met de schansen (Molemans & Mertens, 1984). Ook voor de talrijke schuttersgilden die Limburg rijk is, roepen de schansen een herinnering op. Vanaf de 16e t/m 18e eeuw kregen ze weer een functie bij de verdediging van de schansen. Vele nieuwe schuttersgilden zijn bovendien in deze periode opgericht.

Hoewel de schans in principe een herinnering vormen voor diverse gemeenschappen, is hier in de praktijk weinig van te merken. Tot op heden is weinig aandacht aan de schans besteed en bovendien is de schans niet ontsloten.

7.3 De schans van Niel (gemeente As)

7.3.1 Inhoud

INHOUD (Inhoudelijke waarde)

Inhoud betreft de inhoudelijke waarde. Hiermee worden monumenten gewaardeerd op basis van 4 verschillende criteria: **zeldzaamheid**, **representativiteit**, **wetenschappelijk potentieel** en **archeologische en/of landschappelijke context**. Bij het waarderen van de inhoudelijke waarde is het belangrijk om voor ogen te houden dat het monument niet aan al deze criteria hoeft te voldoen om voor de inhoudelijke waarde een positieve eindbalans te behalen. In principe kan één criterium al doorslaggevend zijn.

criterium: ZELDZAAMHEID

Zeldzaamheid wordt geëvalueerd aan de hand van vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode en uit dezelfde geografische regio, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld in de meest recente archeologische inventaris.

Vraag: *In welke mate is de archeologische site uniek voor Vlaanderen, voor een bepaalde periode en/of binnen een bepaalde geografische regio?*

Antwoord

Zoals aangegeven in hoofdstuk 4 komen boerenschansen voornamelijk voor in de Limburgse Kempen (onderdeel van het voormalige Prinsbisdom Luik). Verder komen de schansen ook voor in de aangrenzende gebieden van Gelre (Midden- en Noord-Nederlands Limburg, Duitse regio van de Nederrijn) en het voormalige Hertogdom Brabant (oostelijk Antwerpen en Vlaams Brabant). Op de overige zandgronden in de Zuidelijke Nederlanden komen schansen slechts sporadisch voor en in de zuidelijke leemstreek ontbreken ze vrijwel helemaal.

Op macroniveau zijn de schansen dus een typisch verschijnsel voor Noordoost België en meer bepaald de Limburgse Kempen. In dit 'schansengebied' had bijna elk dorp één of meer schansen. Binnen het 'schansengebied' is de schans van Niel op zich niet uniek. Op microniveau liggen de schansen bijna allemaal in een van oorsprong natte context zoals beekdalen of moerassige laagten. Hierin kan nog variatie gemaakt worden tussen zeer natte en matig natte gronden. Ook de schans van Niel bevindt zich in een overwegend natte context.

De schans van Niel werd opgericht in 1638. Zo goed als alle boerenschansen kennen hun oorsprong in de Tachtigjarige Oorlog, voornamelijk het einde van de 16e eeuw en het begin van de 17e eeuw. Schansen bleven algemeen in gebruik tot na de Spaanse Successieoorlog (1713). Voor en na deze periode is het opwerpen van schansen door de plaatselijke bevolking niet bekend. De boerenschansen zijn dus een uniek verschijnsel voor de periode 1568 t/m 1713. Aangezien op de Ferrariskaart op het einde van de 18e eeuw nog huizen op het schansterrein van Niel staan afgebeeld, is het niet uit te sluiten dat de schans nog enigszins onderhouden werd.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium zeldzaamheid van de schans middelhoog is.

Criterion: REPRESENTATIVITEIT

Met representatief wordt bedoeld de site die uit een geheel van gelijkwaardige en gelijkaardige sites net deze is die een voorbeeldfunctie vervult van de groep. Het is noodzakelijk om na te gaan of er naast de gekende sites in de archeologische inventaris ook andere – meer representatieve sites – redelijkerwijs verwacht mogen worden.

Vraag: *In hoeverre is de site kenmerkend voor een bepaalde geografische regio en/of periode?*

Antwoord

Zoals reeds vermeld, zijn de schansen in het algemeen representatief voor Noordoost Vlaanderen en meer bepaald de Limburgse Kempen uit de periode eind 16e t/m begin 18e eeuw. Ook de schans van Niel ligt in dit 'schansengebied'. Buiten het omschreven gebied wordt niet verwacht dat er nog vele schansen gevonden zullen worden. Ook boerenschansen opgericht voor en na deze periode komen naar verwachting nauwelijks voor.

Gelet op de algemene voorbeeldfunctie wordt de schans van Niel representatief geacht voor de situatie van de plattelandsbevolking in de Zuidelijke Nederlanden vanaf het eind van de 16e en begin 17e eeuw in Vlaanderen. Het zijn in Vlaanderen vrijwel de enige fysieke overblijfselen die

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

het leven van de plattelandsbewoners tijdens de oorlogen van de 16e tot het begin van de 18e eeuw weergeven.

Met betrekking tot de specifieke voorbeeldfunctie van de schans van Niel is het antwoord niet te geven. Enerzijds is er nauwelijks onderzoek uitgevoerd naar de schansen in het algemeen en zelfs een compleet overzicht is nog steeds niet gemaakt. Een vergelijking tussen de schans van Niel en de overige bekende schansen is bijgevolg niet bekend. Op sommige schansen is nog een restant van de wal herkenbaar, zodat deze visueel meer representatief zijn. Of de gaafheid op deze terreinen ook goed is, blijft een vraagteken. De representativiteit is dan ook onbekend.

criterium: WETENSCHAPPELIJK POTENTIEEL

Het wetenschappelijk potentieel wordt bepaald door de mate waarin het monument kan bijdragen tot een nieuwe kennisontwikkeling over het verleden.

Vraag: *Is er recent onderzoek naar vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode, al dan niet binnen dezelfde geografische regio?*

Antwoord

Schansenonderzoek is tot nog toe voornamelijk in de archieven gebeurd. Archeologisch onderzoek met betrekking tot schansen vindt pas de laatste jaren sporadisch plaats en dan nog vooral buiten het kerngebied, met name in Nederlands Limburg. In België kan verwezen worden naar de onderzoeken op de schans van Waterschei en de schans van Gerhees. Bovendien hebben de onderzoeken zich veelal beperkt tot de buitenrand van de schansen, vooral de grachten. Over de binnenterreinen is slechts zeer weinig bekend. Hierdoor is er voor de schansen nog geen goed inzicht met betrekking tot de precieze structuur.

Modern onderzoek op de schansen kan daarom bijdragen aan kennisontwikkeling betreffende de situatie en organisatie van de (Vlaamse) plattelandsbevolking vanaf de 16e t/m 18e eeuw. Hoewel deze situatie deels bekend is uit geschreven bronnen, worden alledaagse zaken nauwelijks opgetekend. Doordat schansen in feite 'minidorpen' zijn, bieden ze uitzonderlijke informatie over het leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw. Het wetenschappelijk potentieel van de schans is daarom hoog.

criterium: CONTEXT

Onder context wordt hier verstaan: de relatie van het monument met historische gegevens, andere archeologische sites en/of met landschappelijke elementen in de ruimere omgeving. De archeologische context gaat hier om een relatie boven het 'site niveau' en niet de relatie spoor-artefact. Landschappelijke context verwijst naar de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig of herkenbaar is.

Vraag: *Heeft het archeologische monument een meerwaarde op grond van de historische context, archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?*

Antwoord

Historische context

Over de periode dat de schansen zijn opgericht, zijn er diverse schriftelijke bronnen bekend. De redenen tot het opwerpen van deze schansen staan in hoofdstukken 2 en 3 van deze studie omschreven. Hoewel de 16e en 17e eeuw in heel Vlaanderen een woelige periode was, vormen de schansen één van de weinige fysieke overblijfselen van deze periode.

Op een hoger detailniveau is er voor de schans van Niel tot op heden weinig historische informatie bekend. De bekende gegevens zijn vooral latere vermeldingen en afbeeldingen op latere historische kaarten. Dit wil echter niet zeggen dat in de archieven geen bronnen meer bewaard zijn gebleven.

Archeologische context

In de directe omgeving van de schans van Niel is bekend dat er diverse andere schansen aanwezig waren. Zo liggen in de nabijheid onder meer de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de schans van As (gemeente As), de schans van Opoeteren (gemeente Maaseik) en de schans van Waterschei (gemeente Genk). De dorpskern van Niel lag in de 17e en 18e eeuw ongeveer op dezelfde locatie als nu maar is wel uitgebreid. Diverse boerderijen en kerken kunnen zelfs nog tot de 17e en 18e eeuw (of ouder) teruggaan. De schans hoort duidelijk bij de geschiedenis van Niel en is bijgevolg ook duidelijk een meerwaarde. De archeologische contextwaarde lijkt dus middelhoog tot hoog te zijn.

Landschappelijke context

Met betrekking tot de landschappelijke context moet onderscheid worden gemaakt tussen landschappelijke ligging en begroeiing.

De landschappelijke ligging van de schans was zonder uitzondering een nat terrein. Hoewel het landschap tijdens de laatste honderd jaar over het algemeen sterk verdroogd is, komt deze natere en lagere ligging bij de schans nog zeer goed tot uiting. De schans ligt nog steeds in een lager natuurgebied nabij een beek.

De begroeiing in de omgeving van de schansen ten tijde van gebruik is onbekend. Op basis van de ligging kan aangenomen worden dat de oorspronkelijke omgeving vooral uit weidegronden bestond, zowel graslanden als gemeenschappelijke gronden. De natste delen van het landschap werden vermoedelijk gekenmerkt door een broekbos.

De schans van Niel wordt nu nog steeds gekenmerkt door grasland. In de directe omgeving zijn bovendien nog natte broekbossen aanwezig. De huidige begroeiing lijkt voor de onderzochte schans nog deels representatief.

Oorspronkelijk lag de schans van Niel op enige afstand van de bewoning. Momenteel ligt de schans aan de oostzijde nabij bewoond gebied. De afgelegen ligging is echter nog wel herkenbaar.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium *context* van de schans van Niel bij As middelhoog is.

7.3.2 Vorm

VORM (vormelijke waarde)

De vormelijke waarde wordt vastgesteld op basis van de **bewaringstoestand**. Met het waarderen op basis van de vormelijke waarde wordt invulling gegeven aan het streven naar het behoud van kwaliteit.

Criterion: BEWARINGSTOESTAND

Het criterium bewaringstoestand heeft betrekking op de intactheid van de archeologische sporen en hun onderlinge relatie, de relatie tussen de artefacten en de nog aanwezige sporen en de relatie tussen de artefacten onderling.

Vraag 1: *In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord en in welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog in zijn oorspronkelijke positie aanwezig?*

Antwoord

Bij de schans van Niel is de wal verdwenen. De opgevulde grachten zijn in het zuiden, noorden en westen daarentegen nog in de ondergrond aanwezig. In het oosten is ter hoogte van de gracht momenteel een vijver aanwezig. Deze vijver is uitgediept, zodat de oostelijke gracht vermoedelijk verstoord is. De bodem van de gracht kan nog organische resten bevatten. Opmerkelijk is dat ook maatregelen betreffende de waterhuishouding bewaard zijn gebleven. Hoewel nu niet herkenbaar, zijn in de ondergrond de restanten van dijken aangetroffen. Het schanslichaam is ook ten dele opgehoogd. Het is onduidelijk in hoeverre hier archeologische sporen bewaard zijn. Langs de randen is mogelijk een deel van het schanslichaam afgeschoven. Grote afgravingen lijken niet te hebben plaatsgevonden, maar de aanwezigheid van plaatselijke verstoringen door (aanleg van) boomgaarden wordt niet uitgesloten. Archeologische vondsten, ook van na het gebruik, zijn evenwel nog steeds in het schanslichaam aanwezig.

Vraag 2: *In welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog bewaard gebleven? (met archeologisch vondstenmateriaal wordt bedoeld de meest diverse archaeologica [zowel in organisch als in anorganisch materiaal] en hun bewaringstoestand).*

Antwoord

Op het schanslichaam zijn vermoedelijk alleen anorganische resten bewaard. Gezien de aanwezigheid van veenlagen in de grachten is hier een hoge kans op de aanwezigheid van organisch materiaal. Alleen in de oostgracht zijn door het uitdiepen van de vijver eventuele resten verdwenen.

Vraag 3: *Bevindt de site zich in een voldoende stabiele omgeving? (deze vraag doelt zowel op de huidige situatie van de site als op een toekomstgerichte inschatting).*

Antwoord

De schans van Niel bevindt zich volgens de planologische bestemming in een relatief stabiele omgeving (natuurgebied). Door de aanwezigheid van grasland is ondanks de ligging op een helling

erosie minder bedreigend. Ook hier vormen diepgaande bodemingrepen ten behoeve van de landbouw de voornaamste bedreiging.

Besluit bewaringstoestand

In de drogere schanslichamen kunnen zowel grondsporen als anorganische resten voorkomen. Mogelijk zijn organische resten (zoals bot) enigszins bewaard gebleven. In de nattere grachtvulling lijkt ook organisch materiaal goed bewaard te zijn. Hiertoe kan verwezen worden naar de opgravingen in Beesel (gemeente Beesel) en Belfeld (gemeente Venlo), waar zowel houtconstructies, gebruiksvoorwerpen als archeobotanische resten goed geconserveerd zijn (Luys, 1987; Tichelman, 2004). De schans ligt bovendien in een redelijk stabiele omgeving die veelal alleen ten tijde van de schans een bewoningsfunctie heeft gekend.

Voor de schans van Niel is de bewaringstoestand hoog door de aanwezigheid van grachten en maatregelen betreffende de waterhuishouding. Anorganische resten zijn bewaard gebleven en in de grachten kunnen ook organische resten nog aanwezig zijn. Of er op het schansterrein nog grondsporen bewaard zijn, heeft huidig onderzoek niet kunnen bepalen. Indien deze ook aanwezig zijn biedt de schans mede door de kleinschaligheid en eenmalige bewoningsfunctie van het terrein, uitzonderlijke informatie voor de geschiedenis van Niel in de 17e en 18e eeuw.

7.3.3 Beleving

BELEVING (belevingswaarde)

Met de belevingswaarde wordt vanuit een meer maatschappelijk oogpunt invulling gegeven aan het behoud van wat zichtbaar is. De belevingswaarde van een monument wordt omschreven op basis van de criteria **waarneembaarheid** en **herinnering**. Deze waarde kan op zich geen doorslaggevend argument zijn voor de bescherming en is ondergeschikt aan de inhoudelijke en de vormelijke waarde. Het invullen van de belevingswaarde kan echter wel een meerwaarde betekenen voor het te beschermen monument.

criterium: WAARNEEMBAARHEID

Het is niet noodzakelijk dat het monument spontaan herkenbaar is, maar er moeten voldoende aspecten aanwezig zijn om het (desnoods met enige duiding) te kunnen aanwijzen. Er moet een herkenbare vorm en/of structuur in het landschap aanwezig zijn.

Vraag: *Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?*

Antwoord

De schans van Niel ligt op de west-oost georiënteerde glooiing van het dal van de Bosbeek. Deze vallei behoort tot een natuurgebied met onder meer broekbossen, vochtige weilanden en hooilanden. Direct ten noorden en westen van de schans komen nog natte broekbossen voor. In het bos ten westen van de schans is de oude 'vijver' (al zeker aan het eind van de 18e eeuw) te herkennen. Ten zuidwesten van de schans is een dal herkenbaar.

Het schansterrein is in gebruik als weide. Het schanslichaam is nog enigszins herkenbaar door de hogere bolling in het landschap. Doordat het terrein zich bevindt in een landschap met veel reliëf, komt het lichaam niet zo mooi tot uiting. De omgrachting is niet geheel meer duidelijk. De noordwestelijke gracht is nog enigszins herkenbaar als een lichte depressie. In het oostelijke deel van het weiland ligt een langwerpige vijver die vermoedelijk overeenkomt met de oostelijke gracht. De dijken zijn totaal niet zichtbaar meer in het landschap. Wel worden de overgangen naar de aangrenzende broekbossen gekenmerkt door een steilrandje. De waarneembaarheid van de schans van Niel is dan ook voldoende.

 criterium: HERINNERING

Vraag: *Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?*

Antwoord

De periode van de 16e t/m 18e eeuw stond gelijk aan de achteruitgang van de Zuidelijke Nederlanden als één van de rijkste gebieden van Europa. De schansen vormen één van de weinige fysieke getuigen van de situatie van de plattelandsbevolking in deze woelige periode. Ze vormen bovendien een typisch kenmerk voor de zandgronden in Limburg. De schansen vormen bijgevolg een herinnering voor de Vlaamse bevolking in het algemeen en voor de Limburgers in het bijzonder. Iedere schans vormt op zich een herinnering aan de dorpsgemeenschap. Het waren de huidige dorpen en gehuchten die de schansen oprichtten. Iedere schans maakt dus direct deel uit van de geschiedenis van deze dorpen.

Ook voor de talrijke schuttersgilden die Limburg rijk is, roepen de schansen een herinnering op. Vanaf de 16e t/m 18e eeuw kregen ze weer een functie bij de verdediging van de schansen. Vele nieuwe schuttersgilden zijn bovendien in deze periode opgericht.

Hoewel de schans in principe een herinnering vormen voor diverse gemeenschappen, is hier in de praktijk weinig van te merken. Tot op heden is weinig aandacht aan de schans van Niel besteed en bovendien is de schans niet ontsloten.

7.4 De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren)

7.4.1 Inhoud

INHOUD (Inhoudelijke waarde)

Inhoud betreft de inhoudelijke waarde. Hiermee worden monumenten gewaardeerd op basis van 4 verschillende criteria: **zeldzaamheid**, **representativiteit**, **wetenschappelijk potentieel** en **archeologische en/of landschappelijke context**. Bij het waarderen van de inhoudelijke waarde is het belangrijk om voor ogen te houden dat het monument niet aan al deze criteria hoeft te voldoen om voor de inhoudelijke waarde een positieve eindbalans te behalen. In principe kan één criterium al doorslaggevend zijn.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Criterion: ZELDZAAMHEID

Zeldzaamheid wordt geëvalueerd aan de hand van vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode en uit dezelfde geografische regio, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld in de meest recente archeologische inventaris.

Vraag: *In welke mate is de archeologische site uniek voor Vlaanderen, voor een bepaalde periode en/of binnen een bepaalde geografische regio?*

Antwoord

Zoals aangegeven in hoofdstuk 4 komen boerenschansen voornamelijk voor in de Limburgse Kempen (onderdeel van het voormalige Prinsbisdom Luik). Verder komen de schansen ook voor in de aangrenzende gebieden van Gelre (Midden- en Noord-Nederlands Limburg, Duitse regio van de Nederrijn) en het voormalige Hertogdom Brabant (oostelijk Antwerpen en Vlaams Brabant). Op de overige zandgronden in de Zuidelijke Nederlanden komen schansen slechts sporadisch voor en in de zuidelijke leemstreek ontbreken ze vrijwel helemaal.

Op macroniveau zijn de schansen dus een typisch verschijnsel voor Noordoost België en meer bepaald de Limburgse Kempen. In dit 'schansengebied' had bijna elk dorp één of meer schansen. Binnen het 'schansengebied' is de schans van Houthalen op zich niet uniek. Op microniveau liggen de schansen bijna allemaal in een van oorsprong natte context zoals beekdalen of moerasige laagten. Hierin kan nog variatie gemaakt worden tussen zeer natte en matig natte gronden. Ook de schans van Houthalen ligt in een dergelijke natte context.

De precieze oprichtingsdatum van de schans van Houthalen is onbekend. Zo goed als alle boerenschansen kennen hun oorsprong in de Tachtigjarige Oorlog, voornamelijk het einde van de 16e eeuw en het begin van de 17e eeuw. Ze bleven in gebruik tot na de Spaanse Successieoorlog (1713). Voor en na deze periode is het opwerpen van schansen door de plaatselijke bevolking niet bekend. De boerenschansen zijn dus een uniek verschijnsel voor de periode 1568 t/m 1713.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium zeldzaamheid van de schans middelhoog is.

Criterion: REPRESENTATIVITEIT

Met representatief wordt bedoeld de site die uit een geheel van gelijkwaardige en gelijkaardige sites net deze is die een voorbeeldfunctie vervult van de groep. Het is noodzakelijk om na te gaan of er naast de gekende sites in de archeologische inventaris ook andere – meer representatieve sites – redelijkerwijs verwacht mogen worden.

Vraag: *In hoeverre is de site kenmerkend voor een bepaalde geografische regio en/of periode?*

Antwoord

Zoals reeds vermeld, zijn de schansen in het algemeen representatief voor Noordoost Vlaanderen en meer bepaald de Limburgse Kempen uit de periode eind 16e t/m begin 18e eeuw. Ook de schans van Houthalen ligt in dit 'schansengebied'. Buiten het omschreven gebied wordt niet verwacht dat

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

er nog vele schansen gevonden zullen worden. Ook boerenschansen opgericht voor en na deze periode komen naar verwachting nauwelijks voor.

Gelet op de algemene voorbeeldfunctie worden de onderzochte schans representatief geacht voor de situatie van de plattelandsbevolking in de Zuidelijke Nederlanden vanaf het eind van de 16e en begin 17e eeuw in Vlaanderen. Het zijn in Vlaanderen vrijwel de enige fysieke overblijfselen die het leven van de plattelandsbewoners tijdens de oorlogen van de 16e tot het begin van de 18e eeuw weergeven.

Met betrekking tot de specifieke voorbeeldfunctie van de schans van Houthalen is het antwoord niet te geven. Enerzijds is er nauwelijks onderzoek uitgevoerd naar de schansen in het algemeen en zelfs een compleet overzicht is nog steeds niet gemaakt. Een vergelijking tussen de schans van Houthalen en alle bekende schansen is bijgevolg niet bekend. Op sommige schansen is nog een restant van de wal herkenbaar, zodat deze visueel meer representatief zijn. Of de gaafheid op deze terreinen ook goed is, blijft een vraagteken. De representativiteit is dan ook onbekend.

Criterion: WETENSCHAPPELIJK POTENTIEEL

Het wetenschappelijk potentieel wordt bepaald door de mate waarin het monument kan bijdragen tot een nieuwe kennisontwikkeling over het verleden.

Vraag: *Is er recent onderzoek naar vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode, al dan niet binnen dezelfde geografische regio?*

Antwoord

Schansenonderzoek is tot nog toe voornamelijk in de archieven gebeurd. Archeologisch onderzoek met betrekking tot schansen vindt pas de laatste jaren sporadisch plaats en dan nog vooral buiten het kerngebied, met name in Nederlands Limburg. In België kan verwezen worden naar het onderzoek op de schans van Waterschei en Gerhees. Bovendien hebben de onderzoeken zich veelal beperkt tot de buitenrand van de schansen, vooral de grachten. Over de binnenterreinen is slechts zeer weinig bekend. Hierdoor is er voor de schansen nog geen goed inzicht met betrekking tot de precieze structuur.

Modern onderzoek op de schansen kan daarom bijdragen aan kennisontwikkeling betreffende de situatie en organisatie van de (Vlaamse) plattelandsbevolking vanaf de 16e t/m 18e eeuw. Hoewel deze situatie deels bekend is uit geschreven bronnen, worden alledaagse zaken nauwelijks opgetekend. Doordat schansen in feite 'minidorpen' zijn, bieden ze uitzonderlijke informatie over het leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw. Het wetenschappelijk potentieel van de schans is daarom hoog.

Criterion: CONTEXT

Onder context wordt hier verstaan: de relatie van het monument met historische gegevens, andere archeologische sites en/of met landschappelijke elementen in de ruimere omgeving. De archeologische context gaat hier om een relatie boven het 'site niveau' en niet de relatie spoor-

artefact. Landschappelijke context verwijst naar de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig of herkenbaar is.

Vraag: *Heeft het archeologische monument een meerwaarde op grond van de historische context, archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?*

Antwoord

Historische context

Over de periode dat de schansen zijn opgericht, zijn er diverse schriftelijke bronnen bekend. De reden tot het opwerpen van deze schansen staan in hoofdstukken 2 en 3 van deze studie omschreven. Hoewel de 16e en 17e eeuw in heel Vlaanderen een woelige periode was, vormen de schansen één van de weinige fysieke overblijfselen van deze periode.

Op een hoger detailniveau is de schans van Houthalen vooral bekend door latere vermeldingen en afbeeldingen op historische kaarten. De oudste tot op heden bekende vermelding dateert uit 1657. Dit wil echter niet zeggen dat in de archieven geen bronnen meer bewaard zijn gebleven.

Archeologische context

In de directe omgeving van de schans van Houthalen is bekend dat er diverse andere schansen aanwezig waren. Zo waren er ondermeer de Brelaarschans, de schans van Lillo en de Kolverenschans. De schans lag oorspronkelijk ten noorden van het gehucht Hoevereinde en ten noordwesten van de Houthalen. De schans hoort ontegensprekelijk bij de geschiedenis van dit gehucht en dorp en is bijgevolg ook duidelijk een meerwaarde. De archeologische contextwaarde lijkt dus middelhoog tot hoog te zijn.

Landschappelijke context

Met betrekking tot de landschappelijke context moet onderscheid worden gemaakt tussen landschappelijke ligging en begroeiing.

De landschappelijke ligging van de schans was zonder uitzondering een nat terrein. Hoewel het landschap tijdens de laatste honderd jaar over het algemeen sterk verdroogd is, komt deze natere en lagere ligging bij de schans nog enigszins tot uiting. De schans ligt nog steeds in een lager agrarisch gebied nabij een beek.

De begroeiing in de omgeving van de schansen ten tijde van gebruik is onbekend. Op basis van de ligging kan aangenomen worden dat de oorspronkelijke omgeving vooral uit weidegronden bestond, zowel graslanden als gemeenschappelijke gronden. De natste delen van het landschap werden vermoedelijk gekenmerkt door een broekbos. De schans van Houthalen wordt nu nog steeds gekenmerkt door grasland. In de omgeving zijn nog natte bossen aanwezig. De huidige begroeiing lijkt voor de schansen nog deels representatief.

De schans van Houthalen lag oorspronkelijk op enige afstand van de bewoning. De afgelegen ligging van de schans is momenteel niet herkenbaar. De schans ligt aan de rand van een woonwijk. Hoewel in de omgeving een natuurgebied aanwezig is, is de directe relatie met dit natuurgebied enigszins verloren door de aanwezigheid van een breed fietspad.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium *context* van de schans van Houthalen middelhoog is.

7.4.2 Vorm

VORM (vormelijke waarde)

De vormelijke waarde wordt vastgesteld op basis van de **bewaringstoestand**. Met het waarden op basis van de vormelijke waarde wordt invulling gegeven aan het streven naar het behoud van kwaliteit.

Criterion: BEWARINGSTOESTAND

Het criterium bewaringstoestand heeft betrekking op de intactheid van de archeologische sporen en hun onderlinge relatie, de relatie tussen de artefacten en de nog aanwezige sporen en de relatie tussen de artefacten onderling.

Vraag 1: *In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord en in welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog in zijn oorspronkelijke positie aanwezig?*

Antwoord

Van de wal is niets meer bewaard gebleven. Wel zijn de (opgevulde) grachten nog goed bewaard. Organische resten kunnen hierin nog bewaard zijn, maar wegens de goede drainering van de bodem zijn ze aan verval onderhevig. Het (opgehoogde) schanslichaam bevat nog vele archeologische sporen uit de tijd van het gebruik van de schans. De gaafheid van het schanslichaam is zeer goed tot uitstekend. Mogelijk is het schanslichaam alleen langs de randen afgeschoven en op het terrein zelf zijn slechts enkele plaatselijke verstoringen vastgesteld.

Vraag 2: *In welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog bewaard gebleven? (met archeologisch vondstenmateriaal wordt bedoeld de meest diverse archaeologica [zowel in organisch als in anorganisch materiaal] en hun bewaringstoestand).*

Antwoord

Op het schanslichaam zijn zowel keramische vondsten, stenen, metaal als bot bewaard gebleven. Voor het botmateriaal moet wel worden opgemerkt dat de conservering door de verlaagde grondwaterspiegel en de zure bodem alleen nog maar zal verslechteren. In de gracht kunnen de organische vondsten beter bewaard zijn, maar ook hier vormt de gedaalde grondwaterspiegel een groot probleem.

Vraag 3: *Bevindt de site zich in een voldoende stabiele omgeving? (deze vraag doelt zowel op de huidige situatie van de site als op een toekomstgerichte inschatting).*

Antwoord

De schans van Houthalen bevindt zich in een agrarisch gebied, direct bij een bewoningskern. Bebouwing in de toekomst kan hier dus een mogelijke bedreiging vormen. Door de aanwezigheid van grasland is erosie van het schanslichaam beperkt. Tot op heden vormen vooral diepgaande landbouwactiviteiten een mogelijke bedreiging.

Besluit bewaringstoestand

In het droge schanslichaam komen zowel grondsporen als anorganische resten voor. Ook organische resten (bot) zijn hier enigszins bewaard gebleven. In de nattere grachtvulling lijkt ook organisch materiaal bewaard te zijn. Hiertoe kan verwezen worden naar de opgravingen in Beesel (gemeente Beesel) en Belfeld (gemeente Venlo), waar zowel houtconstructies, gebruiksvoorwerpen als archeobotanische resten goed geconserveerd zijn (Luys, 1987; Tichelman, 2004). De schans ligt in een agrarisch gebied, dat alleen ten tijde van de schans een bewoningsfunctie heeft gekend. Momenteel ligt de schans wel dicht bij een bewoningskern.

Voor de schans van Houthalen is de bewaringstoestand hoog. Door het aanwezig zijn van grondsporen, anorganische en mogelijk organische resten gecombineerd met de kleinschaligheid en de eenmalige bewoningsfunctie van het terrein, lijkt op dit schansterrein uitzonderlijk complete informatie aanwezig over het leven op de schans en zelfs over het dagelijks leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw.

7.4.3 Beleving

BELEVING (belevingswaarde)

Met de belevingswaarde wordt vanuit een meer maatschappelijk oogpunt invulling gegeven aan het behoud van wat zichtbaar is. De belevingswaarde van een monument wordt omschreven op basis van de criteria **waarneembaarheid** en **herinnering**. Deze waarde kan op zich geen doorslaggevend argument zijn voor de bescherming en is ondergeschikt aan de inhoudelijke en de vormelijke waarde. Het invullen van de belevingswaarde kan echter wel een meerwaarde betekenen voor het te beschermen monument.

Criterion: WAARNEEMBAARHEID

Het is niet noodzakelijk dat het monument spontaan herkenbaar is, maar er moeten voldoende aspecten aanwezig zijn om het (desnoods met enige duiding) te kunnen aanwijzen. Er moet een herkenbare vorm en/of structuur in het landschap aanwezig zijn.

Vraag: *Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?*

Antwoord

De schans ligt ten zuidoosten van de Mangelbeek. De vallei van deze beek, een natuurgebied, wordt gekenmerkt door natte vegetatie. Het schansterrein behoort tot een agrarisch gebied en is in gebruik als weide. De oude relatie van de schans met het natte gebied wordt enigszins 'verstoord' door een breed fietspad (oude spoorlijn). Ten zuidoosten van de schans ligt een woonwijk. Het schanslichaam is in het landschap nog wel herkenbaar als een rechthoekige hoogte (figuur 64). Doordat de schans relatief klein is, aan de rand van een met hekwerk omgeven villa ligt en de omgeving enigszins geëgaliseerd is, komt deze hoogte minder goed tot uiting. Ook de aanwezige 'stalletjes' op het schansterrein belemmeren enigszins de waarneembaarheid. De grachten op zich zijn moeilijk herkenbaar in het landschap (microreliëf). Wel kunnen ze afgeleid worden door het opgehoogde schanslichaam. Concluderend kan de waarneembaarheid als voldoende gewaardeerd worden.

Figuur 64. De schans van Houthalen gezien vanuit het noordoosten.

criterium: HERINNERING

Vraag: *Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?*

Antwoord

De periode van de 16e t/m 18e eeuw stond gelijk aan de achteruitgang van de Zuidelijke Nederlanden als één van de rijkste gebieden van Europa. De schansen vormen één van de weinige fysieke getuigen van de situatie van de plattelandsbevolking in deze woelige periode. Ze vormen bovendien een typisch kenmerk voor de zandgronden in Limburg. De schansen vormen bijgevolg een herinnering voor de Vlaamse bevolking in het algemeen en voor de Limburgers in het bijzonder. Iedere schans vormt op zich een herinnering aan de dorpsgemeenschap. Het waren de huidige dorpen en gehuchten die de schansen oprichtten. Iedere schans maakt dus direct deel uit van de geschiedenis van deze dorpen. Van de schans van Houthalen zijn uit deze periode diverse bronnen bewaard gebleven die indirect verband houden met de schansen.

Ook voor de talrijke schuttersgilden die Limburg rijk is, roepen de schansen een herinnering op. Vanaf de 16e t/m 18e eeuw kregen ze weer een functie bij de verdediging van de schansen. Vele nieuwe schuttersgilden zijn bovendien in deze periode opgericht.

Hoewel de schans in principe een herinnering vormt voor diverse gemeenschappen, is hier in de praktijk weinig van te merken. Tot op heden is weinig aandacht aan de schans besteed en bovendien is de schans niet ontsloten.

7.5 De schans van Korspel (gemeente Beringen)

7.5.1 Inhoud

INHOUD (Inhoudelijke waarde)

Inhoud betreft de inhoudelijke waarde. Hiermee worden monumenten gewaardeerd op basis van 4 verschillende criteria: **zeldzaamheid**, **representativiteit**, **wetenschappelijk potentieel** en **archeologische en/of landschappelijke context**. Bij het waarderen van de inhoudelijke waarde is het belangrijk om voor ogen te houden dat het monument niet aan al deze criteria hoeft te voldoen om voor de inhoudelijke waarde een positieve eindbalans te behalen. In principe kan één criterium al doorslaggevend zijn.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Criterion: ZELDZAAMHEID

Zeldzaamheid wordt geëvalueerd aan de hand van vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode en uit dezelfde geografische regio, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld in de meest recente archeologische inventaris.

Vraag: *In welke mate is de archeologische site uniek voor Vlaanderen, voor een bepaalde periode en/of binnen een bepaalde geografische regio?*

Antwoord

Zoals aangegeven in hoofdstuk 4 komen boerenschansen voornamelijk voor in de Limburgse Kempen (onderdeel van het voormalige Prinsbisdom Luik). Verder komen de schansen ook voor in de aangrenzende gebieden van Gelre (Midden- en Noord-Nederlands Limburg, Duitse regio van de Nederrijn) en het voormalige Hertogdom Brabant (oostelijk Antwerpen en Vlaams Brabant). Op de overige zandgronden in de Zuidelijke Nederlanden komen schansen slechts sporadisch voor en in de zuidelijke leemstreek ontbreken ze vrijwel helemaal.

Op macroniveau zijn de schansen dus een typisch verschijnsel voor Noordoost België en meer bepaald de Limburgse Kempen. Ook de schans van Korspel ligt in dit 'schansengebied'. Binnen dit omschreven gebied had bijna elk dorp één of meer schansen. Binnen het 'schansengebied' is de schans van Korspel op zich niet uniek. Op microniveau liggen de schansen bijna allemaal in een van oorsprong natte context zoals beekdalen of moerassige laagten. Hierin kan nog variatie gemaakt worden tussen zeer natte en matig natte gronden. Ook de schans van Korspel ligt in een dergelijke natte zone.

De oudste vermelding van de schans van Korspel dateert uit 1607. Zo goed als alle boerenschansen kennen hun oorsprong in de Tachtigjarige Oorlog, voornamelijk het einde van de 16e eeuw en het begin van de 17e eeuw. Ze bleven in gebruik tot na de Spaanse Successieoorlog (1713). Voor en na deze periode is het opwerpen van schansen door de plaatselijke bevolking niet bekend. De boerenschansen zijn dus een uniek verschijnsel voor de periode 1568 t/m 1713.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium *zeldzaamheid* van de schansen middelhoog is.

Criterion: REPRESENTATIVITEIT

Met representatief wordt bedoeld de site die uit een geheel van gelijkwaardige en gelijkaardige sites net deze is die een voorbeeldfunctie vervult van de groep. Het is noodzakelijk om na te gaan of er naast de gekende sites in de archeologische inventaris ook andere – meer representatieve sites – redelijkerwijs verwacht mogen worden.

Vraag: *In hoeverre is de site kenmerkend voor een bepaalde geografische regio en/of periode?*

Antwoord

Zoals reeds vermeld, zijn de schansen in het algemeen representatief voor Noordoost Vlaanderen en meer bepaald de Limburgse Kempen uit de periode eind 16e t/m begin 18e eeuw. Ook de schans van Korspel ligt in dit gebied. Buiten dit 'schansengebied' wordt niet verwacht dat er nog vele schansen gevonden zullen worden. Ook boerenschansen opgericht voor en na deze periode komen naar verwachting nauwelijks voor.

Gelet op de algemene voorbeeldfunctie wordt de schans van Korspel representatief geacht voor de situatie van de plattelandsbevolking in de Zuidelijke Nederlanden vanaf het eind van de 16e en begin 17e eeuw in Vlaanderen. Het zijn in Vlaanderen vrijwel de enige fysieke overblijfselen die het leven van de plattelandsbewoners tijdens de oorlogen van de 16e tot het begin van de 18e eeuw weergeven.

Met betrekking tot de specifieke voorbeeldfunctie van de schans van Korspel is het antwoord niet te geven. Enerzijds is er nauwelijks onderzoek uitgevoerd naar de schansen in het algemeen en zelfs een compleet overzicht is nog steeds niet gemaakt. Een vergelijking tussen de schans en alle bekende schansen is bijgevolg niet bekend. Op sommige schansen is nog een restant van de wal herkenbaar, zodat deze visueel meer representatief zijn. Of de gaafheid op deze terreinen ook goed is, blijft een vraagteken. De representativiteit is dan ook onbekend.

criterium: WETENSCHAPPELIJK POTENTIEEL

Het wetenschappelijk potentieel wordt bepaald door de mate waarin het monument kan bijdragen tot een nieuwe kennisontwikkeling over het verleden.

Vraag: *Is er recent onderzoek naar vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode, al dan niet binnen dezelfde geografische regio?*

Antwoord

Schansenonderzoek is tot nog toe voornamelijk in de archieven gebeurd. Archeologisch onderzoek met betrekking tot schansen vindt pas de laatste jaren sporadisch plaats en dan nog vooral buiten het kerngebied, met name in Nederlands Limburg. In België kan verwezen worden naar het onderzoek op de schansen van Waterschei en Gerhees. Bovendien hebben de onderzoeken zich veelal beperkt tot de buitenrand van de schansen, vooral de grachten. Over de binnenterreinen is slechts zeer weinig bekend. Hierdoor is er voor de schansen nog geen goed inzicht met betrekking tot de precieze structuur.

Modern onderzoek op de schansen kan daarom bijdragen aan kennisontwikkeling betreffende de situatie en organisatie van de (Vlaamse) plattelandsbevolking vanaf de 16e t/m 18e eeuw. Hoewel deze situatie deels bekend is uit geschreven bronnen, worden alledaagse zaken nauwelijks opgetekend. Doordat schansen in feite 'minidorpen' zijn, bieden ze uitzonderlijke informatie over het leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw. Het wetenschappelijk potentieel van de schans is daarom hoog.

criterium: CONTEXT

Onder context wordt hier verstaan: de relatie van het monument met historische gegevens, andere archeologische sites en/of met landschappelijke elementen in de ruimere omgeving. De archeologische context gaat hier om een relatie boven het 'site niveau' en niet de relatie spoor-artefact. Landschappelijke context verwijst naar de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig of herkenbaar is.

Vraag: *Heeft het archeologische monument een meerwaarde op grond van de historische context, archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?*

Antwoord

Historische context

Over de periode dat de schansen zijn opgericht, zijn er diverse schriftelijke bronnen bekend. De reden tot het opwerpen van deze schansen staan in hoofdstukken 2 en 3 van deze studie omschreven. Hoewel de 16e en 17e eeuw in heel Vlaanderen een woelige periode was, vormen de schansen één van de weinige fysieke overblijfselen van deze periode.

Op een hoger detailniveau zijn er voor de schans van Korspel enkele vermeldingen bekend. Bovendien zijn er voor het Land van Ham, waartoe Korspel behoorde, en de directe omgeving ook bronnen bekend die het oprichten van de schansen in de 16e en 17e eeuw verklaren.

Archeologische context

In de directe omgeving van de schans van Korspel is bekend dat er diverse andere schansen aanwezig waren. Zo waren er ondermeer de schans van Beverlo, de Stalse schans en de schans van Heppen. Op historische kaarten uit de 18e eeuw kende Korspel een verspreide bewoning ten zuiden van de schans. In deze verspreide bewoning waren een aantal 'clusters' herkenbaar. Deze gehuchten ontstonden veelal rondom een zogenaamde dries: een driehoekig plein met kleine poel (drenkplaats, bluswater). Ze waren bezit van de omwonenden en hadden voornamelijk een agrarische functie (verzamelplaats van vee, veedrift naar de gemeenschappelijke weidegronden). Mogelijk is ten zuidoosten van de schans nog een dergelijke 'dries' in het stratenpatroon aanwezig. De schans hoort bijgevolg duidelijk bij de geschiedenis van Korspel en is bijgevolg ook duidelijk een meerwaarde. De archeologische contextwaarde lijkt dus middelhoog tot hoog te zijn.

Landschappelijke context

Met betrekking tot de landschappelijke context moet onderscheid worden gemaakt tussen landschappelijke ligging en begroeiing.

De landschappelijke ligging van de schans was een nat terrein. Deze nattere en lagere ligging komt bij de schans van Korspel nog tot uiting. De schans ligt nog steeds in een lager gebied nabij een waterloop.

De begroeiing in de omgeving van de schansen ten tijde van gebruik is onbekend. Op basis van de ligging kan aangenomen worden dat de oorspronkelijke omgeving vooral uit weidegronden bestond, zowel graslanden als gemeenschappelijke gronden. De natste delen van het landschap werden vermoedelijk gekenmerkt door een broekbos. Direct ten oosten van de schans is nog

steeds een broekbos aanwezig. De schans van Korspel zelf is nu nog steeds in gebruik als grasland. De huidige begroeiing lijkt voor de schans dus nog voor een groot deel representatief.

Oorspronkelijk lag de schans van Korspel op enige afstand van de bewoning. Tegenwoordig ligt de schans aan de zuidoostzijde tegen bewoond gebied. De afgelegen ligging is echter nog wel herkenbaar. Het agrarisch gebied waar de schans ligt is dan ook aangeduid als landschappelijk waardevol.

Concluderend kan gesteld worden dat de context van de schans van Korspel middelhoog is.

7.5.2 Vorm

VORM (vormelijke waarde)

De vormelijke waarde wordt vastgesteld op basis van de **bewaringstoestand**. Met het waarden op basis van de vormelijke waarde wordt invulling gegeven aan het streven naar het behoud van kwaliteit.

Criterion: BEWARINGSTOESTAND

Het criterium bewaringstoestand heeft betrekking op de intactheid van de archeologische sporen en hun onderlinge relatie, de relatie tussen de artefacten en de nog aanwezige sporen en de relatie tussen de artefacten onderling.

Vraag 1: *In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord en in welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog in zijn oorspronkelijke positie aanwezig?*

Antwoord

Van het oude verdedigingssysteem (wal en gracht) zijn alleen de (opgevulde) grachten bewaard gebleven. De oostelijke gracht is hier echter ten dele verstoord. Gezien de nog steeds natte omstandigheden is organisch materiaal waarschijnlijk nog goed bewaard. De gaafheid van het schanslichaam is (gezien de onduidelijke opbouw) onbekend. Aangezien dit lichaam nog steeds hoger dan de omgeving ligt, is het wel zeker ten dele bewaard. Het is mogelijk dat langs de randen grotere delen van het schanslichaam zijn afgeschoven.

Vraag 2: *In welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog bewaard gebleven? (met archeologisch vondstenmateriaal wordt bedoeld de meest diverse archaeologica [zowel in organisch als in anorganisch materiaal] en hun bewaringstoestand).*

Antwoord

Het schanslichaam van Korspel bevat hoofdzakelijk anorganische resten. Door de aanwezigheid van een roestbank kunnen echter ook organische resten relatief goed bewaard zijn. Door de aanwezigheid van een roestbank kan het water moeilijk in de ondergrond dringen, waardoor ook het bovenliggende schanslichaam een natte toestand heeft. Met uitzondering van de oostgracht, lijkt de conservering van organische resten door de nog natte omstandigheden in de grachten zeer goed.

Vraag 3: *Bevindt de site zich in een voldoende stabiele omgeving? (deze vraag doelt zowel op de huidige situatie van de site als op een toekomstgerichte inschatting).*

Antwoord

De schans van Korspel bevindt zich in een uitgestrekt graslandgebied dat volgens de planologische bestemming gekenmerkt staat als een groot landschappelijk waardevol agrarisch gebied. Tot op heden vormen alleen diepgaande landbouwactiviteiten een mogelijke bedreiging.

Besluit bewaringstoestand

Voor de schans van Korspel is de bewaringstoestand onbekend. In het drogere schanslichaam lijken anorganische resten nog wel voor te komen maar of er nog grondsporen bewaard zijn gebleven is onduidelijk. Mogelijk zijn organische resten (zoals bot) enigszins bewaard gebleven. In de nattere grachtvulling lijkt ook organisch materiaal goed bewaard te zijn. Hiertoe kan verwezen worden naar de opgravingen in Beesel (gemeente Beesel) en Belfeld (gemeente Venlo), waar zowel houtconstructies, gebruiksvoorwerpen als archeobotanische resten goed geconserveerd zijn (Luys, 1987; Tichelman, 2004). De schans ligt bovendien in een redelijk stabiele omgeving die alleen ten tijde van de schans een intensievere bewoningsfunctie heeft gekend.

7.5.3 Beleving

BELEVING (belevingswaarde)

Met de belevingswaarde wordt vanuit een meer maatschappelijk oogpunt invulling gegeven aan het behoud van wat zichtbaar is. De belevingswaarde van een monument wordt omschreven op basis van de criteria **waarneembaarheid** en **herinnering**. Deze waarde kan op zich geen doorslaggevend argument zijn voor de bescherming en is ondergeschikt aan de inhoudelijke en de vormelijke waarde. Het invullen van de belevingswaarde kan echter wel een meerwaarde betekenen voor het te beschermen monument.

criterium: WAARNEEMBAARHEID

Het is niet noodzakelijk dat het monument spontaan herkenbaar is, maar er moeten voldoende aspecten aanwezig zijn om het (desnoods met enige duiding) te kunnen aanwijzen. Er moet een herkenbare vorm en/of structuur in het landschap aanwezig zijn.

Vraag: *Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?*

Antwoord

De schans van Korspel bevindt zich in een laaggelegen weilandgebied, meer bepaald in een oude geul. De oude natte omstandigheden zijn nog zichtbaar aan een broekbos direct ten westen en een sloot direct ten noorden van de schans. Ten noorden van de schans liggen plaatselijke hogere gronden. Zo bevindt zich direct ten noordoosten van de schans een duidelijke rug in het landschap: waarschijnlijk een oud duin. De begrenzingen van deze rug zijn iets vergraven. Het schanslichaam is herkenbaar als een hogere bolling. Doordat de weilanden ten westen van de

schans aanmerkelijk lager liggen, komt hier het hogere schanslichaam mooi tot uiting. In het zuiden, oosten en noorden belemmeren respectievelijk de bebouwing, het broekbos en de hoge kop het zicht op het schanslichaam. De omgrachting is niet meer zichtbaar. Alleen de ligging van de noordoostelijke gracht is herkenbaar als een laagte tussen het schanslichaam en de hoger gelegen noordoostelijke kop. De waarneembaarheid kan dan ook als voldoende bestempeld worden.

criterium: HERINNERING

Vraag: *Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?*

Antwoord

De periode van de 16e t/m 18e eeuw stond gelijk aan de achteruitgang van de Zuidelijke Nederlanden als één van de rijkste gebieden van Europa. De schansen vormen één van de weinige fysieke getuigen van de situatie van de plattelandsbevolking in deze woelige periode. Ze vormen bovendien een typisch kenmerk voor de zandgronden in Limburg. De schansen vormen bijgevolg een herinnering voor de Vlaamse bevolking in het algemeen en voor de Limburgers in het bijzonder. Iedere schans vormt op zich een herinnering aan de dorpsgemeenschap. Het waren de huidige dorpen en gehuchten die de schansen oprichtten. Iedere schans maakt dus direct deel uit van de geschiedenis van deze dorpen. Van het Land van Ham, waartoe Korspel behoorde, en de directe omgeving zijn uit deze periode enkele 'dramatische' bronnen bewaard gebleven die indirect of direct verband houden met de schansen.

Ook voor de talrijke schuttersgilden die Limburg rijk is, roept de schans van Korspel een herinnering op. Vanaf de 16e t/m 18e eeuw kregen ze weer een functie bij de verdediging van de schansen. De St. Antoniusgilde van Korspel is in 1645 opgericht. Volgens middeleeuwse traditie schiet ze met pijl en boog,

Hoewel de schans in principe een herinnering vormt voor diverse gemeenschappen, is hier in de praktijk weinig van te merken. Tot op heden is weinig aandacht aan de schans besteed en bovendien is de schans niet ontsloten.

7.6 De Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest)

7.6.1 Inhoud

INHOUD (Inhoudelijke waarde)

Inhoud betreft de inhoudelijke waarde. Hiermee worden monumenten gewaardeerd op basis van 4 verschillende criteria: **zeldzaamheid**, **representativiteit**, **wetenschappelijk potentieel** en **archeologische en/of landschappelijke context**. Bij het waarderen van de inhoudelijke waarde is het belangrijk om voor ogen te houden dat het monument niet aan al deze criteria hoeft te voldoen om voor de inhoudelijke waarde een positieve eindbalans te behalen. In principe kan één criterium al doorslaggevend zijn.

criterium: ZELDZAAMHEID

Zeldzaamheid wordt geëvalueerd aan de hand van vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode en uit dezelfde geografische regio, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld in de meest recente archeologische inventaris.

Vraag: *In welke mate is de archeologische site uniek voor Vlaanderen, voor een bepaalde periode en/of binnen een bepaalde geografische regio?*

Antwoord

Zoals aangegeven in hoofdstuk 4 komen boerenschanssen voornamelijk voor in de Limburgse Kempen (onderdeel van het voormalige Prinsbisdom Luik). Verder komen de schansen ook voor in de aangrenzende gebieden van Gelre (Midden- en Noord-Nederlands Limburg, Duitse regio van de Nederrijn) en het voormalige Hertogdom Brabant (oostelijk Antwerpen en Vlaams Brabant). Op de overige zandgronden in de Zuidelijke Nederlanden komen schansen slechts sporadisch voor en in de zuidelijke leemstreek ontbreken ze vrijwel helemaal.

Op macroniveau zijn de schansen dus een typisch verschijnsel voor Noordoost België en meer bepaald de Limburgse Kempen. In dit 'schansengebied' had bijna elk dorp één of meer schansen. Binnen het 'schansengebied' is de Kelbergeschans bij Vleugt op zich niet uniek. Op microniveau liggen de schansen bijna allemaal in een van oorsprong natte context zoals beekdalen of moerasige laagten. Hierin kan nog variatie gemaakt worden tussen zeer natte en matig natte gronden. Ook de Kelbergeschans ligt in een dergelijke natte context.

De Kelbergeschans bij Vleugt is vermoedelijk opgericht in 1629 of kort hiervoor. Zo goed als alle boerenschanssen kennen hun oorsprong in de Tachtigjarige Oorlog, voornamelijk het einde van de 16e eeuw en het begin van de 17e eeuw. De schansen bleven algemeen in gebruik tot na de Spaanse Successieoorlog (1713). Voor en na deze periode is het opwerpen van schansen door de plaatselijke bevolking niet bekend. De boerenschanssen zijn dus een uniek verschijnsel voor de periode 1568 t/m 1713.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium *zeldzaamheid* van de Kelbergeschans middelhoog is.

criterium: REPRESENTATIVITEIT

Met representatief wordt bedoeld de site die uit een geheel van gelijkwaardige en gelijkaardige sites net deze is die een voorbeeldfunctie vervult van de groep. Het is noodzakelijk om na te gaan of er naast de gekende sites in de archeologische inventaris ook andere – meer representatieve sites – redelijkerwijs verwacht mogen worden.

Vraag: *In hoeverre is de site kenmerkend voor een bepaalde geografische regio en/of periode?*

Antwoord

Zoals reeds vermeld, zijn de schansen in het algemeen representatief voor Noordoost Vlaanderen en meer bepaald de Limburgse Kempen uit de periode eind 16e t/m begin 18e eeuw. De Kelberg-seschans bij Vleugt ligt in Vlaams Brabant, direct aan de rand van de Limburgse Kempen. In de omgeving zijn dan ook nog diverse schansen bekend. In westelijke richting, naar het centrale deel van Vlaams-Brabant, lijkt het aantal schansen geleidelijk af te nemen.

Buiten het omschreven gebied wordt niet verwacht dat er nog vele schansen gevonden zullen worden. Ook boerenschansen opgericht voor en na deze periode komen naar verwachting nauwelijks voor.

Gelet op de algemene voorbeeldfunctie wordt de Kelbergeschans representatief geacht voor de situatie van de plattelandsbevolking in de Zuidelijke Nederlanden vanaf het eind van de 16e en begin 17e eeuw in Vlaanderen. Schansen zijn in Vlaanderen vrijwel de enige fysieke overblijfselen die het leven van de plattelandsbewoners tijdens de oorlogen van de 16e tot het begin van de 18e eeuw weergeven.

Met betrekking tot de specifieke voorbeeldfunctie van de Kelbergeschans is het antwoord niet te geven. Enerzijds is er nauwelijks onderzoek uitgevoerd naar de schansen in het algemeen en zelfs een compleet overzicht is nog steeds niet gemaakt. Een vergelijking tussen de onderzochte en alle bekende schansen is bijgevolg niet bekend. Op sommige schansen is nog een restant van de wal herkenbaar, zodat deze visueel meer representatief zijn. Of de gaafheid op deze terreinen ook goed is, blijft een vraagteken. De representativiteit is dan ook onbekend.

Criterion: WETENSCHAPPELIJK POTENTIEEL

Het wetenschappelijk potentieel wordt bepaald door de mate waarin het monument kan bijdragen tot een nieuwe kennisontwikkeling over het verleden.

Vraag: *Is er recent onderzoek naar vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode, al dan niet binnen dezelfde geografische regio?*

Antwoord

Schansenonderzoek is tot nog toe voornamelijk in de archieven gebeurd. Archeologisch onderzoek met betrekking tot schansen vindt pas de laatste jaren sporadisch plaats en dan nog vooral buiten het kerngebied, met name in Nederlands Limburg. In België kan verwezen worden naar het onderzoek op de schansen van Waterschei en Gerhees. Bovendien hebben de onderzoeken zich veelal beperkt tot de buitenrand van de schansen, vooral de grachten. Over de binnenterreinen is slechts zeer weinig bekend. Hierdoor is er voor de schansen nog geen goed inzicht met betrekking tot de precieze structuur.

Modern onderzoek op de schansen kan daarom bijdragen aan kennisontwikkeling betreffende de situatie en organisatie van de (Vlaamse) plattelandsbevolking vanaf de 16e t/m 18e eeuw. Hoewel deze situatie deels bekend is uit geschreven bronnen, worden alledaagse zaken nauwelijks opgetekend. Doordat schansen in feite 'minidorpen' zijn, bieden ze uitzonderlijke informatie over het

leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw. Het wetenschappelijk potentieel van de schans is daarom hoog.

Criterion: CONTEXT

Onder context wordt hier verstaan: de relatie van het monument met historische gegevens, andere archeologische sites en/of met landschappelijke elementen in de ruimere omgeving. De archeologische context gaat hier om een relatie boven het 'site niveau' en niet de relatie spoor-artefact. Landschappelijke context verwijst naar de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig of herkenbaar is.

Vraag: *Heeft het archeologische monument een meerwaarde op grond van de historische context, archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?*

Antwoord

Historische context

Over de periode dat de schansen zijn opgericht, zijn er diverse schriftelijke bronnen bekend. De redenen tot het opwerpen van deze schansen staan in hoofdstukken 2 en 3 van deze studie omschreven. Hoewel de 16e en 17e eeuw in heel Vlaanderen een woelige periode was, vormen de schansen één van de weinige fysieke overblijfselen van deze periode.

Op een hoger detailniveau zijn er voor de Kelbergeschans bij Vleugt unieke bronnen met betrekking tot de oprichting en het beheer van de schans bewaard gebleven. Een unicum voor de Kelbergeschans is dat deze schans nog steeds in bezit is van een schansgemeenschap.

Archeologische context

In de directe omgeving van de onderzochte schansen is bekend dat er diverse andere schansen aanwezig waren. Zo liggen in de omgeving onder meer de Hezerschans en de schans van Hulst. De dorpskernen en gehuchten bestonden al in de 17e en 18e eeuw en de kernen liggen, hoewel uitgebreid, nog op dezelfde locaties. Diverse boerderijen en kerken kunnen zelfs nog tot de 17e en 18e eeuw (of ouder) teruggaan. De schans behoort duidelijk bij de geschiedenis van de gehuchten Kelbergen, Peer en Blanklaer en is bijgevolg ook duidelijk een meerwaarde. De archeologische contextwaarde lijkt dus middelhoog tot hoog te zijn.

Landschappelijke context

Met betrekking tot de landschappelijke context moet onderscheid worden gemaakt tussen landschappelijke ligging en begroeiing.

De landschappelijke ligging van de schans was een nat terrein. Hoewel het landschap tijdens de laatste honderd jaar verdroogd is, komt deze nattere en lagere ligging nog wel tot uiting. De schans ligt in een lager gebied nabij een beek.

De begroeiing in de omgeving van de schansen ten tijde van gebruik is onbekend. Op basis van de ligging kan aangenomen worden dat de oorspronkelijke omgeving vooral uit weidegronden bestond, zowel graslanden als gemeenschappelijke gronden. De natste delen van het landschap werden vermoedelijk gekenmerkt door een broekbos. Het schansterrein van de Kelbergeschans

bij Vleugt ligt nog steeds in een groot weidegebied. Bovendien zijn in de omgeving nog natte bossen aanwezig. De huidige begroeiing lijkt voor de onderzochte schans dus nog voor een groot deel representatief. Vanwege de aanwezigheid van bomenlanen en houtwallen lijkt de schans nog in een relatief authentiek landschap te liggen. Voor de Kelbergeschans is zelfs de begroeiing langs de grachten (gedeeltelijk) bewaard.

Oorspronkelijk lag de schans op enige afstand van de bewoning. Deze situatie geldt voor de Kelbergeschans bij Vleugt nog steeds. De omgeving heeft een duidelijke meerwaarde omdat de schans zich in een zeer fraai natuurgebied bevindt.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium *context* van de Kelbergeschans bij Vleugt zeer hoog is.

7.6.2 Vorm

VORM (vormelijke waarde)

De vormelijke waarde wordt vastgesteld op basis van de **bewaringstoestand**. Met het waarden op basis van de vormelijke waarde wordt invulling gegeven aan het streven naar het behoud van kwaliteit.

Criterion: BEWARINGSTOESTAND

Het criterium bewaringstoestand heeft betrekking op de intactheid van de archeologische sporen en hun onderlinge relatie, de relatie tussen de artefacten en de nog aanwezige sporen en de relatie tussen de artefacten onderling.

Vraag 1: *In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord en in welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog in zijn oorspronkelijke positie aanwezig?*

Antwoord

De Kelbergeschans is zeer goed bewaard gebleven. De wallen zijn weliswaar verdwenen, maar mogelijk zijn ze in het zuiden nog lichtjes zichtbaar. Ook de zuidelijke uitbouwen zijn nog deels in het terrein herkenbaar. De grachten zijn nog volledig zichtbaar en slechts gedeeltelijk opgevuld. Alleen bij de zuidelijke gracht van de voorschans is de precieze context niet geheel duidelijk. Mogelijk is deze gracht opgevuld. Wel moet opgelet worden voor erosie van de grachten, vooral langs de buitenzijde. Het schanslichaam is nagenoeg volledig intact; afschuiving van het schanslichaam lijkt uitgezonderd geringe erosie niet te hebben plaatsgevonden. Het is nog volledig egaal, waarschijnlijk nog zoals bij de bouw van de schans.

Vraag 2: *In welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog bewaard gebleven? (met archeologisch vondstenmateriaal wordt bedoeld de meest diverse archaeologica [zowel in organisch als in anorganisch materiaal] en hun bewaringstoestand).*

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Antwoord

Op het schanslichaam zijn voornamelijk anorganische resten bewaard. In de moerige basis van de grachten is ook de aanwezigheid van organische resten niet uit te sluiten. De grachten zijn echter lange tijd onderhouden, zodat eventuele resten deels verdwenen zijn.

Vraag 3: *Bevindt de site zich in een voldoende stabiele omgeving? (deze vraag doelt zowel op de huidige situatie van de site als op een toekomstgerichte inschatting).*

Antwoord

De schans bevindt zich volgens de planologische bestemming in een natuurgebied en zal daardoor niet noemenswaardig worden verstoord. Toch treden er buiten diepschalige landbouwactiviteiten een aantal bedreigingen op. De grachten zijn namelijk nog goed zichtbaar en aan de buitenrand relatief steil ingesneden. De grachten zijn bijgevolg sterk erosiegevoelig. Aangezien de grachten niet zijn afgebakend, kan onder andere door het aanwezige vee erosie plaatsvinden. Door de aanwezigheid van grasland en bomen wordt erosie enigszins tegengegaan. Hoewel beperkt, is plaatselijk aan de buitenrand van de grachten al enige erosie zichtbaar.

Besluit bewaringstoestand

Voor de Kelbergeschans lijkt de bewaringstoestand hoog. Het droge schanslichaam lijkt grotendeels intact en er kunnen zowel grondsporen als anorganische resten voorkomen. Mogelijk zijn ook organische resten (zoals bot) enigszins bewaard gebleven. In de nattere grachtvulling is organisch materiaal in principe beter bewaard. Hiertoe kan verwezen worden naar de opgravingen in Beesel (gemeente Beesel) en Belfeld (gemeente Venlo), waar zowel houtconstructies, gebruiksvoorwerpen als archeobotanische resten goed geconserveerd zijn (Luys, 1987; Tichelman, 2004). De schans ligt bovendien in een redelijk stabiele omgeving die alleen ten tijde van de schans een bewoningsfunctie heeft gekend.

Door het aanwezig kunnen zijn van zowel grondsporen, anorganische als organische resten gecombineerd met de kleinschaligheid en de eenmalige bewoningsfunctie van het terrein, lijkt op het schansterrein uitzonderlijk complete informatie aanwezig over het leven op de schans en zelfs over het dagelijks leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw.

7.6.3 Beleving

BELEVING (belevingswaarde)

Met de belevingswaarde wordt vanuit een meer maatschappelijk oogpunt invulling gegeven aan het behoud van wat zichtbaar is. De belevingswaarde van een monument wordt omschreven op basis van de criteria **waarneembaarheid** en **herinnering**. Deze waarde kan op zich geen doorslaggevend argument zijn voor de bescherming en is ondergeschikt aan de inhoudelijke en de vormelijke waarde. Het invullen van de belevingswaarde kan echter wel een meerwaarde betekenen voor het te beschermen monument.

criterium: WAARNEEMBAARHEID

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Het is niet noodzakelijk dat het monument spontaan herkenbaar is, maar er moeten voldoende aspecten aanwezig zijn om het (desnoods met enige duiding) te kunnen aanwijzen. Er moet een herkenbare vorm en/of structuur in het landschap aanwezig zijn.

Vraag: *Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?*

Antwoord

De Kelbergeschans is in gebruik als grasland. Grote delen van de schans zijn visueel uitstekend herkenbaar. Het schanslichaam is zeer duidelijk aanwezig door de opmerkelijk hoge ligging (rechthoekig). Zelfs de hoekuitbouwen zijn nog enigszins herkenbaar in het terrein. De oude grachten zijn nog grotendeels aanwezig, hoewel gedeeltelijk opgevuld. Door de begroeiing van biezen worden de grachten extra geaccentueerd. De oude toegang is herkenbaar door een dijkje in de omgrachting. De opgehoogde voorschans is herkenbaar door de laagtes (grachten) ten noordoosten en zuidwesten.

De Kelbergeschans ligt in een fraai natuurgebied. Het oude 'kopje' waarop de schans is opgericht en een oude geul zijn in dit landschap nog aanwezig. De onverharde toegangslaan en de bomen langs de schansgrachten geven het landschap een historische indruk. Vanwege de hoge waarneembaarheid en de mooie ligging in een rustig stukje landschap is de belevingswaarde zeer hoog.

criterium: HERINNERING

Vraag: *Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?*

Antwoord

De periode van de 16e t/m 18e eeuw stond gelijk aan de achteruitgang van de Zuidelijke Nederlanden als één van de rijkste gebieden van Europa. De schansen vormen één van de weinige fysieke getuigen van de situatie van de plattelandsbevolking in deze woelige periode. Ze vormen bovendien een typisch kenmerk voor de zandgronden in Limburg. De schansen vormen bijgevolg een herinnering voor de Vlaamse bevolking in het algemeen en voor de Limburgers in het bijzonder. Iedere schans vormt op zich een herinnering aan de dorpsgemeenschap. Het waren de huidige dorpen en gehuchten die de schansen oprichtten. Iedere schans maakt dus direct deel uit van de geschiedenis van deze dorpen. Van diverse dorpen zijn uit deze periode bronnen bewaard gebleven die indirect of direct verband houden met de schansen. De Kelbergeschans is nog steeds in het bezit van een schansgemeenschap. Het spreekt voor zich dat de schans voor deze gemeenschap, bestaande uit de gehuchten Kelbergen, Peer en Blanklaer, een uitzonderlijke herinnering vormt.

Hoewel de schans in principe een herinnering vormt voor diverse gemeenschappen, is hier in de praktijk weinig van te merken. Tot op heden is weinig aandacht aan de schans besteed en bovendien is de schans nauwelijks ontsloten.

7.7 De Hezerschans (gemeente Halen)

7.7.1 Inhoud

INHOUD (Inhoudelijke waarde)

Inhoud betreft de inhoudelijke waarde. Hiermee worden monumenten gewaardeerd op basis van 4 verschillende criteria: **zeldzaamheid**, **representativiteit**, **wetenschappelijk potentieel** en **archeologische en/of landschappelijke context**. Bij het waarderen van de inhoudelijke waarde is het belangrijk om voor ogen te houden dat het monument niet aan al deze criteria hoeft te voldoen om voor de inhoudelijke waarde een positieve eindbalans te behalen. In principe kan één criterium al doorslaggevend zijn.

Criterion: ZELDZAAMHEID

Zeldzaamheid wordt geëvalueerd aan de hand van vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode en uit dezelfde geografische regio, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld in de meest recente archeologische inventaris.

Vraag: *In welke mate is de archeologische site uniek voor Vlaanderen, voor een bepaalde periode en/of binnen een bepaalde geografische regio?*

Antwoord

Zoals aangegeven in hoofdstuk 4 komen boerenschanssen voornamelijk voor in de Limburgse Kempen (onderdeel van het voormalige Prinsbisdom Luik). Verder komen de schansen ook voor in de aangrenzende gebieden van Gelre (Midden- en Noord-Nederlands Limburg) en het voormalige Hertogdom Brabant (oostelijk Antwerpen en Vlaams Brabant). Op de overige zandgronden in de Zuidelijke Nederlanden komen schansen slechts sporadisch voor en in de zuidelijke leemstreek ontbreken ze vrijwel helemaal.

Op macroniveau zijn de schansen dus een typisch verschijnsel voor Noordoost België en meer bepaald de Limburgse Kempen. In dit 'schansengebied' had bijna elk dorp één of meer schansen. Binnen het 'schansengebied' is de Hezerschans op zich niet uniek. Op microniveau liggen de schansen bijna allemaal in een van oorsprong natte context zoals beekdalen of moerassige laagten. Hierin kan nog variatie gemaakt worden tussen zeer natte en matig natte gronden. De Hezerschans behoort tot de uitzonderingen. Hoewel de schans wel in een smalle en natte dalvormige laagte is gelegen, wordt de schans omringd door droge gronden.

De precieze oprichtingsdatum van de Hezerschans is onbekend. De schans wordt wel al vermeld in 1648. Zo goed als alle boerenschanssen kennen hun oorsprong in de Tachtigjarige Oorlog, voornamelijk het einde van de 16e eeuw en het begin van de 17e eeuw. Ze bleven in gebruik tot na de Spaanse Successieoorlog (1713). Voor en na deze periode is het opwerpen van schansen door de plaatselijke bevolking niet bekend. De boerenschanssen zijn dus een uniek verschijnsel voor de periode 1568 t/m 1713.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium *zeldzaamheid* van de schansen middelhoog is.

criterium: REPRESENTATIVITEIT

Met representatief wordt bedoeld de site die uit een geheel van gelijkwaardige en gelijkaardige sites net deze is die een voorbeeldfunctie vervult van de groep. Het is noodzakelijk om na te gaan of er naast de gekende sites in de archeologische inventaris ook andere – meer representatieve sites – redelijkerwijs verwacht mogen worden.

Vraag: *In hoeverre is de site kenmerkend voor een bepaalde geografische regio en/of periode?*

Antwoord

Zoals reeds vermeld, zijn de schansen in het algemeen representatief voor Noordoost Vlaanderen en meer bepaald de Limburgse Kempen uit de periode eind 16e t/m begin 18e eeuw. De Hezerschans ligt aan de rand van de Limburgse Kempen, direct op de grens met Vlaams-Brabant waar het aantal schansen geleidelijk afneemt. Buiten het omschreven 'schansengebied' wordt niet verwacht dat er nog vele schansen gevonden zullen worden. Ook boerschansen opgericht voor en na deze periode komen naar verwachting nauwelijks voor.

Gelet op de algemene voorbeeldfunctie worden de onderzochte schansen representatief geacht voor de situatie van de plattelandsbevolking in de Zuidelijke Nederlanden vanaf het eind van de 16e en begin 17e eeuw in Vlaanderen. Het zijn in Vlaanderen vrijwel de enige fysieke overblijfselen die het leven van de plattelandsbewoners tijdens de oorlogen van de 16e tot het begin van de 18e eeuw weergeven.

Met betrekking tot de specifieke voorbeeldfunctie van de Hezerschans, is het antwoord niet te geven. Enerzijds is er nauwelijks onderzoek uitgevoerd naar de schansen in het algemeen en zelfs een compleet overzicht is nog steeds niet gemaakt. Een vergelijking tussen de onderzochte en alle bekende schansen is bijgevolg niet bekend. Op sommige schansen is nog een restant van de wal herkenbaar, zodat deze visueel meer representatief zijn. Of de gaafheid op deze terreinen ook goed is, blijft een vraagteken. De representativiteit is dan ook onbekend.

criterium: WETENSCHAPPELIJK POTENTIEEL

Het wetenschappelijk potentieel wordt bepaald door de mate waarin het monument kan bijdragen tot een nieuwe kennisontwikkeling over het verleden.

Vraag: *Is er recent onderzoek naar vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode, al dan niet binnen dezelfde geografische regio?*

Antwoord

Schansenonderzoek is tot nog toe voornamelijk in de archieven gebeurd. Archeologisch onderzoek met betrekking tot schansen vindt pas de laatste jaren sporadisch plaats en dan nog vooral buiten het kerngebied, met name in Nederlands Limburg. In België kan verwezen worden naar het onderzoek op de schansen van Waterschei en Gerhees. Bovendien hebben de onderzoeken zich veelal beperkt tot de buitenrand van de schansen, vooral de grachten. Over de binnenterreinen is

slechts zeer weinig bekend. Hierdoor is er voor de schansen nog geen goed inzicht met betrekking tot de precieze structuur.

Modern onderzoek op de schansen kan daarom bijdragen aan kennisontwikkeling betreffende de situatie en organisatie van de (Vlaamse) plattelandsbevolking vanaf de 16e t/m 18e eeuw. Hoewel deze situatie deels bekend is uit geschreven bronnen, worden alledaagse zaken nauwelijks opgetekend. Doordat schansen in feite 'minidorpen' zijn, bieden ze uitzonderlijke informatie over het leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw. Het wetenschappelijk potentieel van de schans is daarom hoog.

 criterium: CONTEXT

Onder context wordt hier verstaan: de relatie van het monument met historische gegevens, andere archeologische sites en/of met landschappelijke elementen in de ruimere omgeving. De archeologische context gaat hier om een relatie boven het 'site niveau' en niet de relatie spoor-artefact. Landschappelijke context verwijst naar de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig of herkenbaar is.

Vraag: *Heeft het archeologische monument een meerwaarde op grond van de historische context, archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?*

Antwoord*Historische context*

Over de periode dat de schansen zijn opgericht, zijn er diverse schriftelijke bronnen bekend. De reden tot het opwerpen van deze schansen staan in hoofdstukken 2 en 3 van deze studie omschreven.

Hoewel de 16e en 17e eeuw in heel Vlaanderen een woelige periode was, vormen de schansen één van de weinige fysieke overblijfselen van deze periode.

Op een hoger detailniveau zijn er voor de Hezerschans alleen latere vermeldingen bekend. Dit wil echter niet zeggen dat in de archieven geen bronnen meer bewaard zijn gebleven.

Archeologische context

In de directe omgeving van de Hezerschans is bekend dat er diverse andere schansen aanwezig waren. Zo waren er ondermeer de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) en de schans van Mellaer (gemeente Lummen). De bewoningskern van Hees lag direct ten westen van de schans en nu nog steeds, hoewel uitgebreid, op dezelfde locatie. De schans hoort duidelijk bij de geschiedenis van Hees en is bijgevolg ook duidelijk een meerwaarde. De archeologische contextwaarde lijkt dus middelhoog tot hoog te zijn.

Landschappelijke context

Met betrekking tot de landschappelijke context moet onderscheid worden gemaakt tussen landschappelijke ligging en begroeiing.

De landschappelijke ligging van de Hezerschans was een nat terrein. Hoewel het landschap tijdens de laatste honderd jaar over het algemeen sterk verdroogd is, is de lagere ligging nog goed in het reliëfrijke landschap herkenbaar.

De begroeiing in de omgeving van de schansen ten tijde van gebruik is onbekend. Op basis van de ligging kan aangenomen worden dat de oorspronkelijke omgeving vooral uit weidegronden bestond, zowel graslanden als gemeenschappelijke gronden. De natste delen van het landschap werden vermoedelijk gekenmerkt door een broekbos. In Hees kwamen deze vermoedelijk niet voor. De huidige graslandbegroeiing lijkt voor de Hezerschans dus nog voor een groot deel representatief.

In tegenstelling tot de overige onderzochte schansen, lag de Hezerschans relatief dicht bij de toenmalige bewoningskern. De schans van Hees tenslotte, ligt ook nu nog vlak bij bebouwing. Meer nog: op de schans zijn zelfs enkele gebouwen aanwezig. De oorsprong van deze gebouwen gaat mogelijk terug tot de oude schanshuisjes. Hierdoor vormt de bebouwing enigszins een historische aanblik, maar de grootschalige uitbreidingen kloppen historisch gezien niet.

Concluderend kan gesteld worden dat de *context* van de Hezerschans middelhoog is.

7.7.2 Vorm

VORM (vormelijke waarde)

De vormelijke waarde wordt vastgesteld op basis van de **bewaringstoestand**. Met het waarden op basis van de vormelijke waarde wordt invulling gegeven aan het streven naar het behoud van kwaliteit.

Criterion: BEWARINGSTOESTAND

Het criterium bewaringstoestand heeft betrekking op de intactheid van de archeologische sporen en hun onderlinge relatie, de relatie tussen de artefacten en de nog aanwezige sporen en de relatie tussen de artefacten onderling.

Vraag 1: *In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord en in welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog in zijn oorspronkelijke positie aanwezig?*

Antwoord

De (opgevulde) grachten zijn nog enigszins herkenbaar in het terrein. Ook overige grondsporen en vondsten zijn op het terrein bewaard gebleven. De gaafheid van dit terrein lijkt echter per zone te verschillen. Langs de randen van het schanslichaam lijkt een gedeelte te zijn afgeschoven voor de vulling van de grachten. Desondanks blijkt uit het proefsleuvenonderzoek dat hier nog steeds sporen bewaard zijn.

In het huidige weiland wordt verwacht dat ter plaatse van de voormalige boerderij meerdere verstoringen zijn opgetreden; elders lijkt de conservering echter goed. In het noordoostelijke deel van de schans, ter hoogte van de huidige bebouwing, is de conservering onbekend. Aangezien dit terrein is opgehoogd, zijn zones met een goede conservering aanwezig. Plaatselijk zullen echter zeker diepe verstoringen zijn opgetreden.

Vraag 2: *In welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog bewaard gebleven? (met archeologisch vondstenmateriaal wordt bedoeld de meest diverse archaeologica [zowel in organisch als in anorganisch materiaal] en hun bewaringstoestand).*

Antwoord

Net als bij de schans van Houthalen zijn ook hier op het schanslichaam keramische vondsten, stenen en metaal relatief goed geconserveerd. Zelfs botfragmenten zijn op het terrein aanwezig. In de gracht zijn organische vondsten (zoals hout) vermoedelijk nog iets beter geconserveerd.

Vraag 3: *Bevindt de site zich in een voldoende stabiele omgeving? (deze vraag doelt zowel op de huidige situatie van de site als op een toekomstgerichte inschatting).*

Antwoord

De Hezerschans bevindt zich grotendeels in een agrarisch gebied. De omgeving is echter relatief instabiel. Op de schans is een grote boerderij aanwezig, waardoor toekomstige bebouwing een serieuze bedreiging is. Tot op heden vormen in het onbebouwde terrein vooral diepschalige landbouwactiviteiten een bedreiging. De aanwezigheid van grasland gaat natuurlijke erosie van het schanslichaam enigszins tegen.

Besluit bewaringstoestand

Voor de Hezerschans is de bewaringstoestand middelhoog. In het droge schanslichaam komen zowel grondsporen als anorganische resten voor. Ook organische resten (zoals bot) zijn enigszins bewaard gebleven. In de nattere grachtvulling is organisch materiaal waarschijnlijk goed bewaard. Hiertoe kan verwezen worden naar de opgravingen in Beesel (gemeente Beesel) en Belfeld (gemeente Venlo), waar zowel houtconstructies, gebruiksvoorwerpen als archeobotanische resten goed geconserveerd zijn (Luys, 1987; Tichelman, 2004). Ter hoogte van de (voormalige) bebouwing wordt echter verwacht dat verstoringen voorkomen. Bovendien ligt de schans in een relatief instabiele omgeving.

7.7.3 Beleving

BELEVING (belevingswaarde)

Met de belevingswaarde wordt vanuit een meer maatschappelijk oogpunt invulling gegeven aan het behoud van wat zichtbaar is. De belevingswaarde van een monument wordt omschreven op basis van de criteria **waarneembaarheid** en **herinnering**. Deze waarde kan op zich geen doorslaggevend argument zijn voor de bescherming en is ondergeschikt aan de inhoudelijke en de vormelijke waarde. Het invullen van de belevingswaarde kan echter wel een meerwaarde betekenen voor het te beschermen monument.

Criterium: WAARNEEMBAARHEID

Het is niet noodzakelijk dat het monument spontaan herkenbaar is, maar er moeten voldoende aspecten aanwezig zijn om het (desnoods met enige duiding) te kunnen aanwijzen. Er moet een herkenbare vorm en/of structuur in het landschap aanwezig zijn.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Vraag: *Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?*

Antwoord

De Hezerschans is opgericht in een dal dat nog in het landschap herkenbaar is. De schans zelf is grotendeels in gebruik als grasland, een klein deel is bebouwd. Het schanslichaam is in het grasland goed herkenbaar door de hogere ligging. Ter hoogte van de bebouwing is het terrein opgehoogd. De schans wordt doorsneden door een weg die de toegang tot deze boerderij vormt. Ook aan de ingang van de schans is in het grasland nog een oude stal met bakhuisje aanwezig. De ligging van de grachten is in het terrein herkenbaar als laagte tussen het hoge schanslichaam en de aangrenzende wegen. In het terrein zijn ze bovendien geaccentueerd door een smal greppeltje. Ter hoogte van de bebouwing is de gracht door de ophoging niet meer herkenbaar. Ook bij de ingang is de gracht onderbroken. Ondanks dat de huidige grootschaligheid van de bebouwing en de wegen de waarneembaarheid deels verstoren, doet de huidige situatie nog enigszins recht aan de situatie zoals die op de kaart van Ferraris te zien is. De waarneembaarheid is dan ook middelhoog.

criterium: HERINNERING

Vraag: *Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?*

Antwoord

De periode van de 16e t/m 18e eeuw stond gelijk aan de achteruitgang van de Zuidelijke Nederlanden als één van de rijkste gebieden van Europa. De schansen vormen één van de weinige fysieke getuigen van de situatie van de plattelandsbevolking in deze woelige periode. Ze vormen bovendien een typisch kenmerk voor de zandgronden in Limburg. De schansen vormen bijgevolg een herinnering voor de Vlaamse bevolking in het algemeen en voor de Limburgers in het bijzonder. Iedere schans vormt op zich een herinnering aan de dorpsgemeenschap. Het waren de huidige dorpen en gehuchten die de schansen oprichtten. Iedere schans maakt dus direct deel uit van de geschiedenis van deze dorpen. Ook voor de talrijke schuttersgilden die Limburg rijk is, roepen de schansen een herinnering op. Vanaf de 16e t/m 18e eeuw kregen ze weer een functie bij de verdediging van de schansen. Vele nieuwe schuttersgilden zijn bovendien in deze periode opgericht.

Hoewel de Hezerschans in principe een herinnering vormt voor diverse gemeenschappen, is hier in de praktijk weinig van te merken. Tot op heden is weinig aandacht aan de schans besteed en bovendien is de schans niet ontsloten.

7.8 De Kolverenschans (gemeente Zonhoven)

7.8.1 Inhoud

INHOUD (Inhoudelijke waarde)

Inhoud betreft de inhoudelijke waarde. Hiermee worden monumenten gewaardeerd op basis van 4 verschillende criteria: **zeldzaamheid**, **representativiteit**, **wetenschappelijk potentieel** en **archeologische en/of landschappelijke context**. Bij het waarderen van de inhoudelijke waarde is het belangrijk om voor ogen te houden dat het monument niet aan al deze criteria hoeft te voldoen om voor de inhoudelijke waarde een positieve eindbalans te behalen. In principe kan één criterium al doorslaggevend zijn.

Criterion: ZELDZAAMHEID

Zeldzaamheid wordt geëvalueerd aan de hand van vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode en uit dezelfde geografische regio, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld in de meest recente archeologische inventaris.

Vraag: *In welke mate is de archeologische site uniek voor Vlaanderen, voor een bepaalde periode en/of binnen een bepaalde geografische regio?*

Antwoord

Zoals aangegeven in hoofdstuk 4 komen boerenschanssen voornamelijk voor in de Limburgse Kempen (onderdeel van het voormalige Prinsbisdom Luik). Verder komen de schansen ook voor in de aangrenzende gebieden van Gelre (Midden- en Noord-Nederlands Limburg, Duitse regio van de Nederrijn) en het voormalige Hertogdom Brabant (oostelijk Antwerpen en Vlaams Brabant). Op de overige zandgronden in de Zuidelijke Nederlanden komen schansen slechts sporadisch voor en in de zuidelijke leemstreek ontbreken ze vrijwel helemaal.

Op macroniveau zijn de schansen dus een typisch verschijnsel voor Noordoost België en meer bepaald de Limburgse Kempen. In dit 'schansengebied' had bijna elk dorp één of meer schansen. Binnen het 'schansengebied' is de Kolverenschans op zich niet uniek. Op microniveau liggen de schansen bijna allemaal in een van oorsprong natte context zoals beekdalen of moerassige laagten. Hierin kan nog variatie gemaakt worden tussen zeer natte en matig natte gronden. Ook de Kolverenschans ligt in een relatief natte context nabij een beek.

De Kolverenschans is opgericht omstreeks 1604. Zo goed als alle boerenschanssen kennen hun oorsprong in de Tachtigjarige Oorlog, voornamelijk het einde van de 16e eeuw en het begin van de 17e eeuw. Ze bleven in gebruik tot na de Spaanse Successieoorlog (1713). Mogelijk kende de Kolverenschans nog een uitbreiding in 1704. Voor de Tachtigjarige Oorlog en na de Spaanse Successieoorlog is het opwerpen van schansen door de plaatselijke bevolking niet bekend. De boerenschanssen zijn dus een uniek verschijnsel voor de periode 1568 t/m 1713.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium *zeldzaamheid* van de schans middelhoog is.

criterium: REPRESENTATIVITEIT

Met representatief wordt bedoeld de site die uit een geheel van gelijkwaardige en gelijkaardige sites net deze is die een voorbeeldfunctie vervult van de groep. Het is noodzakelijk om na te gaan of er naast de gekende sites in de archeologische inventaris ook andere – meer representatieve sites – redelijkerwijs verwacht mogen worden.

Vraag: *In hoeverre is de site kenmerkend voor een bepaalde geografische regio en/of periode?*

Antwoord

Zoals reeds vermeld, zijn de schansen in het algemeen representatief voor Noordoost Vlaanderen en meer bepaald de Limburgse Kempen uit de periode eind 16e t/m begin 18e eeuw. Ook de Kolverenschans ligt in dit gebied. Buiten dit 'schansengebied' wordt niet verwacht dat er nog vele schansen gevonden zullen worden. Ook boerenschansen opgericht voor en na deze periode komen naar verwachting nauwelijks voor.

Gelet op de algemene voorbeeldfunctie wordt de Kolverenschans representatief geacht voor de situatie van de plattelandsbevolking in de Zuidelijke Nederlanden vanaf het eind van de 16e en begin 17e eeuw in Vlaanderen. Schansen zijn in Vlaanderen vrijwel de enige fysieke overblijfselen die het leven van de plattelandsbewoners tijdens de oorlogen van de 16e tot het begin van de 18e eeuw weergeven.

Met betrekking tot de specifieke voorbeeldfunctie van de Kolverenschans is het antwoord niet te geven. Enerzijds is er nauwelijks onderzoek uitgevoerd naar de schansen in het algemeen en zelfs een compleet overzicht is nog steeds niet gemaakt. Een vergelijking tussen de onderzochte en alle bekende schansen is bijgevolg niet bekend. Op sommige schansen is nog een restant van de wal herkenbaar, zodat deze visueel meer representatief zijn. Of de gaafheid op deze terreinen ook goed is, blijft een vraagteken. De representativiteit is dan ook onbekend.

criterium: WETENSCHAPPELIJK POTENTIEEL

Het wetenschappelijk potentieel wordt bepaald door de mate waarin het monument kan bijdragen tot een nieuwe kennisontwikkeling over het verleden.

Vraag: *Is er recent onderzoek naar vergelijkbare monumenten uit dezelfde periode, al dan niet binnen dezelfde geografische regio?*

Antwoord

Schansenonderzoek is tot nog toe voornamelijk in de archieven gebeurd. Archeologisch onderzoek met betrekking tot schansen vindt pas de laatste jaren sporadisch plaats en dan nog vooral buiten het kerngebied, met name in Nederlands Limburg. Bovendien hebben de onderzoeken zich veelal beperkt tot de buitenrand van de schansen, vooral de grachten. Over de binnenterreinen is slechts zeer weinig bekend. Hierdoor is er voor de schansen nog geen goed inzicht met betrekking tot de precieze structuur.

Modern onderzoek op de schansen kan daarom bijdragen aan kennisontwikkeling betreffende de situatie en organisatie van de (Vlaamse) plattelandsbevolking vanaf de 16e t/m 18e eeuw. Hoewel deze situatie deels bekend is uit geschreven bronnen, worden alledaagse zaken nauwelijks opgetekend. Doordat schansen in feite 'minidorpen' zijn, bieden ze uitzonderlijke informatie over het leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw. Het wetenschappelijk potentieel van de schans is daarom hoog.

Criterion: CONTEXT

Onder context wordt hier verstaan: de relatie van het monument met historische gegevens, andere archeologische sites en/of met landschappelijke elementen in de ruimere omgeving. De archeologische context gaat hier om een relatie boven het 'site niveau' en niet de relatie spoor-artefact. Landschappelijke context verwijst naar de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig of herkenbaar is.

Vraag: *Heeft het archeologische monument een meerwaarde op grond van de historische context, archeologische en/of landschappelijke context waarin het zich bevindt?*

Antwoord*Historische context*

Over de periode dat de schansen zijn opgericht, zijn er diverse schriftelijke bronnen bekend. De reden tot het opwerpen van deze schansen staan in hoofdstukken 2 en 3 van deze studie omschreven. Hoewel de 16e en 17e eeuw in heel Vlaanderen een woelige periode was, vormen de schansen één van de weinige fysieke overblijfselen van deze periode.

Op een hoger detailniveau zijn er voor de Kolverenschans directe bronnen met betrekking tot de oprichting bewaard. Omdat van de overige schansen van Zonhoven nog meerdere gegevens bekend zijn, kunnen er gelijkenissen getrokken worden.

Archeologische context

In de directe omgeving van de Kolverenschans is bekend dat er diverse andere schansen aanwezig waren. Zo waren er onder meer de Nieuwe Schans (gemeente Zonhoven), Vranke schans (gemeente Zonhoven), Molenschans (gemeente Zonhoven) en de Berlaerse schans (gemeente Houthalen-Helchteren) en de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren). Het gehucht Kolveren kent nog steeds een relatief verspreide bewoning. De locatie van diverse boerderijen kan nog tot de 17e en 18e eeuw (of ouder) teruggaan. De schans hoort duidelijk bij de geschiedenis van de gehuchten en vormt bijgevolg ook duidelijk een meerwaarde. De archeologische contextwaarde lijkt dus middelhoog tot hoog te zijn.

Landschappelijke context

Met betrekking tot de landschappelijke context moet onderscheid worden gemaakt tussen landschappelijke ligging en begroeiing.

De landschappelijke ligging van de schansen was zonder uitzondering een nat terrein. Hoewel het landschap tijdens de laatste honderd jaar over het algemeen sterk verdroogd is, komt deze nattere

en lagere ligging bij de schans nog wel tot uiting. De Kolverenschans ligt nog steeds in een lager gebied nabij een beek.

De begroeiing in de omgeving van de schans ten tijde van gebruik is onbekend. Op basis van de ligging kan aangenomen worden dat de oorspronkelijke omgeving vooral uit weidegronden bestond, zowel graslanden als gemeenschappelijke gronden. De natste delen van het landschap werden vermoedelijk gekenmerkt door een broekbos. De Kolverenschans wordt nu nog steeds gekenmerkt door grasland. In de omgeving zijn nog natte bossen aanwezig. De huidige begroeiing lijkt voor de schans dus nog voor een groot deel representatief. De Kolverenschans lijkt vanwege de aanwezigheid van bomenlanen en houtwallen nog in een relatief authentiek landschap te liggen. Zelfs de begroeiing langs de grachten is (gedeeltelijk) bewaard.

Oorspronkelijk lag de Kolverenschans op enige afstand van de bewoning. Dit geldt nu nog steeds. Deze omgeving heeft een duidelijke meerwaarde omdat zich nabij de schans een zeer fraai en gevarieerd natuurgebied bevindt.

Concluderend kan gesteld worden dat het criterium *context* van de Kolverenschans zeer hoog is.

7.8.2 Vorm

VORM (vormelijke waarde)

De vormelijke waarde wordt vastgesteld op basis van de **bewaringstoestand**. Met het waarderen op basis van de vormelijke waarde wordt invulling gegeven aan het streven naar het behoud van kwaliteit.

Criterion: BEWARINGSTOESTAND

Het criterium bewaringstoestand heeft betrekking op de intactheid van de archeologische sporen en hun onderlinge relatie, de relatie tussen de artefacten en de nog aanwezige sporen en de relatie tussen de artefacten onderling.

Vraag 1: *In welke mate is de archeologische site nog niet verstoord en in welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog in zijn oorspronkelijke positie aanwezig?*

Antwoord

De hoofdschans van de Kolverenschans is in het noordelijke deel nog goed bewaard. De grachten zijn zelfs ten dele herkenbaar. Verwacht wordt dat hier archeologische sporen goed bewaard zijn gebleven. In het zuidelijke deel is het schanslichaam afgegraven. Hier zijn archeologische sporen grotendeels verdwenen. De grachten zijn waarschijnlijk wel nog in de ondergrond bewaard gebleven. Ook de 'bijschans' lijkt nog enigszins bewaard in het terrein. De precieze gaafheid van dit terrein is niet volledig bekend, hoewel de grachten vrijwel zeker bewaard zijn.

Vraag 2: *In welke mate is het archeologische vondstenmateriaal nog bewaard gebleven? (met archeologisch vondstenmateriaal wordt bedoeld de meest diverse archaeologica [zowel in organisch als in anorganisch materiaal] en hun bewaringstoestand).*

Antwoord

Op het niet afgegraven schanslichaam zijn anorganische resten waarschijnlijk goed bewaard. Dat het lichaam dergelijke resten kan bevatten, blijkt uit de munten die hier in het verleden gevonden zijn. In de grachten is vermoedelijk ook organisch materiaal bewaard gebleven. Uit de visuele inspectie blijkt dat zeker aan de noordzijde en noordwestzijde van de hoofdschans de grachten nog relatief nat zijn.

Vraag 3: *Bevindt de site zich in een voldoende stabiele omgeving? (deze vraag doelt zowel op de huidige situatie van de site als op een toekomstgerichte inschatting).*

Antwoord

De schans bevindt zich in een relatief stabiele omgeving (groot landschappelijk waardevol agrarisch gebied) en zal daardoor niet noemenswaardig worden verstoord. De enige mogelijke bedreiging is de aanwezigheid van diepschalige bodemingrepen ten behoeve van de landbouw (ploegen van grasland, etc.). Door de aanwezigheid van grasland wordt verwacht dat de erosie niet bedreigend is. Door het afgraven van het schansterrein is aan de zuidrand een steilrand ontstaan. Deze rand is relatief erosiegevoelig. Het aanwezige vee kan ondanks het grasland kleinschalige erosie veroorzaken.

Besluit bewaringstoestand

Voor het huidige, niet afgegraven gedeelte van de Kolverenschans lijkt de bewaringstoestand hoog. Ook voor de bijschans wordt verwacht dat de bewaringstoestand goed is. Waar de schans is afgegraven, zijn alle grondsporen verdwenen. In het intacte schanslichaam kunnen zowel grondsporen als anorganische resten voorkomen. Mogelijk zijn organische resten (zoals bot) enigszins bewaard gebleven. In de nattere grachtvulling lijkt ook organisch materiaal goed bewaard te zijn. Hiertoe kan verwezen worden naar de opgravingen in Beesel (gemeente Beesel) en Belfeld (gemeente Venlo), waar zowel houtconstructies, gebruiksvoorwerpen als archeobotanische resten goed geconserveerd zijn (Luys, 1987; Tichelman, 2004). Door het aanwezig kunnen zijn van zowel grondsporen, anorganische als organische resten gecombineerd met de kleinschaligheid, lijkt op het schansterrein uitzonderlijk complete informatie aanwezig over het leven op de schans en zelfs over het dagelijks leven van de plattelandsbevolking in de 17e en 18e eeuw. De schans ligt bovendien in een redelijk stabiele omgeving.

7.8.3 Beleving

BELEVING (belevingswaarde)

Met de belevingswaarde wordt vanuit een meer maatschappelijk oogpunt invulling gegeven aan het behoud van wat zichtbaar is. De belevingswaarde van een monument wordt omschreven op basis van de criteria **waarneembaarheid** en **herinnering**. Deze waarde kan op zich geen door-

slaggevend argument zijn voor de bescherming en is ondergeschikt aan de inhoudelijke en de vormelijke waarde. Het invullen van de belevingswaarde kan echter wel een meerwaarde betekenen voor het te beschermen monument.

Criterion: WAARNEEMBAARHEID

Het is niet noodzakelijk dat het monument spontaan herkenbaar is, maar er moeten voldoende aspecten aanwezig zijn om het (desnoods met enige duiding) te kunnen aanwijzen. Er moet een herkenbare vorm en/of structuur in het landschap aanwezig zijn.

Vraag: *Is het monument visueel herkenbaar in het landschap en wat is de relatie met de omgeving?*

Antwoord

De Kolverenschans is in gebruik als grasland. Het hoge schanslichaam is goed zichtbaar als een hoog gelegen rechthoekige rug. Hoewel de schans gedeeltelijk is afgegraven, accentueert de steilrand de hoge ligging. De westelijke en noordelijke gracht zijn nog relatief goed herkenbaar, zowel op het terrein als in de kadastrale percelering. De westelijke en noordelijke gracht zijn goed herkenbaar door de lage ligging. Door de ophoging van de westelijk van de schans gelegen landweg en de begroeiing met bomen en struiken komen deze grachten extra tot uiting. De oostelijke gracht en zuidelijke gracht zijn niet zo duidelijk aanwezig. Hoewel in de zuidoosthoek van de schans de huidige toegang als dijkje goed herkenbaar is, is ze mogelijk van latere oorsprong.

De zuidoostelijk van de schans gelegen bijschans is ook nog herkenbaar als een hooggelegen rug. De grachten zijn hier echter minder goed herkenbaar.

De Kolverenschans ligt nabij een fraai natuurreserveaat bestaande uit hooi-, weilanden en (natte) bossen. Direct ten noorden van de schans komen nog houtwallen voor. De huidige ligging beantwoordt nog zeer goed aan het historisch landgebruik (in nat gebied met weilanden en broek). Mede door de goede waarneembaarheid is de belevingswaarde dan ook hoog tot zeer hoog.

Criterion: HERINNERING

Vraag: *Roept het monument voor een gemeenschap een herinnering op aan het verleden?*

Antwoord

De periode van de 16e t/m 18e eeuw stond gelijk aan de achteruitgang van de Zuidelijke Nederlanden als één van de rijkste gebieden van Europa. De schansen vormen één van de weinige fysieke getuigen van de situatie van de plattelandsbevolking in deze woelige periode. Ze vormen bovendien een typisch kenmerk voor de zandgronden in Limburg. De schansen vormen bijgevolg een herinnering voor de Vlaamse bevolking in het algemeen en voor de Limburgers in het bijzonder. Iedere schans vormt op zich een herinnering aan de dorpsgemeenschap. Het waren de huidige dorpen en gehuchten die de schansen oprichtten. Iedere schans maakt dus direct deel uit van de geschiedenis van deze dorpen. Van diverse dorpen zijn uit deze periode bronnen bewaard gebleven die indirect of direct verband houden met de schansen.

Ook voor de talrijke schuttersgilden die Limburg rijk is, roepen de schansen een herinnering op. Vanaf de 16e t/m 18e eeuw kregen ze weer een functie bij de verdediging van de schansen. Vele nieuwe schuttersgilden zijn bovendien in deze periode opgericht.

Hoewel de Kolverenschans in principe een herinnering vormen voor diverse gemeenschappen, is hier in de praktijk weinig van te merken. De schans ligt wel op een zogenaamde 'schansenroute', maar ter plekke is de schans niet aangegeven.

7.9 Conclusie

In § 7.9.1 wordt een uitspraak betreffende de beschermingswaardigheid van de schansen gegeven. In § 7.9.2 wordt tenslotte een advies gegeven met betrekking tot de afbakening van de te beschermen zone.

7.9.1 Bescherming

Selectie

In tabel 2 wordt voor iedere schans een waardering gegeven op basis van de beschermingscriteria. De waarderingen bestaan uit: zeer hoog, hoog, middelhoog, voldoende en onbekend.

	Oglabbeek	Niel	Houthalen	Korspel	Kelbergeschans	Hezerschans	Kolverenschans
Inhoud							
zeldzaamheid	middelhoog	middelhoog	middelhoog	middelhoog	middelhoog	middelhoog	middelhoog
representativiteit	onbekend	onbekend	onbekend	onbekend	onbekend	onbekend	onbekend
Wetenschappelijk potentieel	hoog	hoog	hoog	hoog	hoog	hoog	hoog
context	hoog	middelhoog	middelhoog	middelhoog	Zeer hoog	middelhoog	Zeer hoog
Vorm							
(vermoedelijke) bewaringstoestand	hoog	middelhoog	hoog	voldoende	hoog	middelhoog	middelhoog
Beleving							
waarneembaarheid	hoog	voldoende	voldoende	voldoende	Zeer hoog	middelhoog	Hoog/zeer hoog
herinnering	hoog	hoog	hoog	hoog	Zeer hoog	hoog	hoog

Tabel 2. Waardering van de schansen op basis van de beschermingscriteria.

Afhankelijk van het criterium scoren bepaalde schansen goed of minder goed. Onderstaand worden de schansen ten opzichte van elkaar afgewogen naar gelang het criterium.

Inhoud

De criteria *zeldzaamheid* en *wetenschappelijk potentieel* zijn in principe gelijk voor iedere schans, ook voor de schansen die niet zijn onderzocht in dit rapport. Er is tot op heden te weinig systematisch onderzoek gebeurd naar schansen om het criterium *representativiteit* afdoende te beantwoorden. Daarom is deze als onbekend aangeduid.

Bij het criterium *context* treedt er wel verschil op voor de onderzochte schansen. De schansen van Niel (gemeente As), Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren), Korspel (gemeente Beringen) en de Hezerschans (gemeente Halen) scoren op dit criterium slechts middelhoog. Van deze schansen zijn minder directe bronnen met betrekking tot de schans bekend. Dit wil echter niet zeggen dat er in de archieven geen bronnen meer bewaard zijn. De schans van Houthalen, die oorspronkelijk ver van bewoning af lag, ligt tegenwoordig vlakbij bebouwing zodat de schans landschappelijk gezien ook minder hoog scoort.

De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) scoort hoog op het criterium *context*. Van deze schans zijn vele bronnen bekend met betrekking op de situatie van Opglabbeek in de 16e en 17e eeuw en bovendien is van deze schans zelfs de toelating tot het oprichten van een schans en het schansreglement zelf bewaard. De schans ligt bovendien in een lager gelegen natuurgebied met vele natte bossen. Anderzijds ligt de schans aan de noordzijde tegen (verspreide) bebouwing, zodat de oorspronkelijke afgelegen ligging niet geheel tot zijn recht komt.

De Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) scoren zeer hoog op het criterium *context*. Van de Kelbergeschans zijn unieke historische bronnen bewaard. Bovendien ligt deze schans in een prachtig natuurgebied waar de oorspronkelijke begroeiing en de oorspronkelijke landschappelijke ligging nog zeer goed tot hun recht komen. Van de Kolverenschans zijn directe bronnen met betrekking tot de oprichting bewaard. Verder zijn ook voor de overige schansen van Zonhoven diverse gegevens bekend, zodat gelijkenissen getrokken worden. Ook de Kolverenschans lijkt vanwege de aanwezigheid van bomenlanen en houtwallen nog in een relatief authentiek landschap te liggen. De afgelegen ligging van verspreid liggende bewoning geldt nu nog steeds.

Op basis van de bekende gegevens tijdens dit onderzoek, kan geconcludeerd worden dat indien men bij de waardering de nadruk wil leggen op de het criterium *context*, vooral de Kelbergse-schans bij Vleugt (gemeente Diest), de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) en de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) beschermingswaardig zijn. De overige schansen scoren op dit criterium slechts middelhoog, maar dit is mede te wijten aan de beperkte historische informatie die voor deze schansen tijdens dit onderzoek bekend waren. Indien men het criterium *context* gelijkwaardig wil behandelen, is een intensief archiefonderzoek noodzakelijk voor de schansen van Niel (gemeente As), Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren), Korspel (gemeente Beringen) en Hees (gemeente Halen).

Vorm

Aangezien op de onderzochte schansen verschillende onderzoekstechnieken zijn toegepast, is het criterium *bewaringstoestand* niet eenduidig te vergelijken. Het spreekt voor zich dat er voor de schansen die onderworpen zijn aan een proefsleuvenonderzoek meer gedetailleerde gegevens voorhanden zijn. Om de schansen toch ten opzichte van elkaar te kunnen afwegen, spreken we dan ook van de vermoedelijke bewaringstoestand.

Van de schans van Korspel (gemeente Beringen) is de bewaringstoestand voldoende. Op deze schans zijn de grachten duidelijk aanwezig, maar voor het schanslichaam is de bewaringstoestand

onbekend wegens de onduidelijke opbouw. De schans bevindt zich bovendien in een relatief stabiele omgeving.

De schans van Niel (gemeente As), de Hezerschans (gemeente Halen) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) hebben een middelhoge bewaringstoestand. De schans van Niel heeft nog duidelijke grachten en dijken in de bodem bewaard. Ondanks dat plaatselijke verstoringen aanwezig kunnen zijn in het schanslichaam, kunnen grondsporen bewaard zijn gebleven. De schans bevindt zich bovendien in een relatief stabiele omgeving. De Kolverenschans is in het zuidelijke deel duidelijk afgegraven. De grachten zijn wel nog aanwezig en in het noordelijke deel van de hoofdschans en op de bijschans lijkt de bewaring relatief goed. Bovendien ligt ook deze schans in een relatief stabiele omgeving. De Hezerschans tenslotte bevat nog duidelijk een gracht en ook grondsporen zijn vastgesteld. Ter hoogte van de voormalige boerderij nabij de ingang zijn waarschijnlijk verstoringen opgetreden. Aangezien het noordoostelijke deel van de schans bebouwd is, is hier de bewaringstoestand met uitzondering van de grachten slecht. Deze bewoning zorgt er ook voor dat de schans zich in een relatief instabiele omgeving bevindt.

Voor de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) is de bewaringstoestand hoog. Bij de schansen van Opglabbeek en de Kelbergeschans zijn de grachten aanwezig en ook zijn er nog hoekuitbouwen vastgesteld. Bovendien wordt verwacht dat op het schanslichaam nog grondsporen aanwezig zijn. Beide schansen bevinden zich ook in een stabiele omgeving. Op de schans van Houthalen zijn de grachten en grondsporen nog zeer goed bewaard. Deze schans bevindt zich anderzijds vlak bij bewoning, zodat de omgeving relatief instabiel is.

Op basis van de bekende gegevens tijdens dit onderzoek, kan geconcludeerd worden dat indien men bij de waardering de nadruk wil leggen op de het criterium bewaringstoestand vooral de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) beschermingswaardig zijn. De overige schansen scoren op dit criterium slechts middelhoog tot voldoende. Wil men echter het criterium bewaringstoestand eenduidig kunnen vergelijken, is nader onderzoek gewenst. Indien men wil weten of er op het schanslichaam nog grondsporen aanwezig zijn, is op iedere schans een proefsleuvenonderzoek noodzakelijk.

Beleving

Het criterium *herinnering* is in principe voor iedere schans hoog, ook voor de schansen die niet zijn onderzocht in dit rapport. Aangezien de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) nog steeds in het bezit is en onder bestuur staat van een schansgemeenschap, heeft deze schans zelfs een zeer hoge herinneringswaarde.

Bij het criterium *waarneembaarheid* treden wel verschillen op tussen de onderzochte schansen.

De schansen van Niel (gemeente As), Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en Korspel (gemeente Beringen) scoren een voldoende. De schans van Niel ligt weliswaar in een fraai natuurgebied, maar de grachten en dijken zijn met uitzondering van de vijver niet meer zichtbaar. De schans van Houthalen is nog wel waarneembaar in het terrein, maar door de bebouwde omgeving

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

komt ze niet meer goed tot uiting. De schans van Korspel is wel herkenbaar als een hogere bolling in het landschap, maar de grachten zijn niet meer herkenbaar. Bovendien is de schans niet langs alle zijden goed zichtbaar.

De Hezerschans is nog herkenbaar door de hogere ligging. Anderzijds is de schans deels bebouwd en opgehoogd. Deze bebouwing komt anderzijds nog gedeeltelijk overeen met de situatie zoals die op de kaart van Ferraris te zien is. De waarneembaarheid is dan ook middelhoog.

De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) heeft een hoge waarneembaarheid. De schans komt visueel mooi tot uiting. Zowel het schanslichaam als de grachten zijn nog herkenbaar. Anderzijds is de schans door de bebouwing alleen langs de noordzijde herkenbaar.

De Kolverenschans (gemeente Zonhoven) en de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) zijn goed waarneembaar en bevinden zich in een landschap dat nog zeer goed beantwoordt aan het historisch landgebruik. De schansen hebben dan ook een hoge tot zeer hoge waarneembaarheid.

Indien men bij de waardering de nadruk wil leggen op de het criterium *waarneembaarheid*, dan zijn vooral de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) beschermingswaardig. De overige schansen scoren op dit criterium slechts middelhoog tot voldoende.

Conclusie

Volgens RAAP komt in principe iedere schans in aanmerking voor waardering als archeologisch monument. Op iedere schans zijn de grachten nog duidelijk aanwezig in de ondergrond en op de schansen die aan een proefsleuvenonderzoek zijn onderworpen, blijken zelfs grondsporen relatief goed bewaard. Er is bovendien geen enkele schans die op alle criteria slecht scoort.

Indien sommige criteria meer van belang zijn, dan treedt er op basis van het huidige onderzoek wel verschil op.

- Op het criterium *context* scoren vooral de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest), de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) en de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) goed.
- Volgens het criterium *bewaringstoestand* lijken vooral de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) beschermingswaardig.
- Op het criterium *waarneembaarheid* tenslotte scoren de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven).

De uiteindelijke keuze dient gemaakt te worden door het Agentschap RO Vlaanderen. Wel dient opgemerkt te worden dat indien men echter de onderzochte schansen eenduidig wil vergelijken, voor iedere schans dezelfde onderzoekstechnieken moeten worden toegepast. Op basis van het huidige onderzoek blijken vooral de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) en verder de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) op elk criterium goed te scoren. Het is echter mogelijk dat deze schansen na een proefsleuvenonderzoek een slechtere quotering krijgen op het criterium bewaringstoestand. Ook de overige schansen kunnen bij extra onderzoek een hogere of lagere scoren halen.

7.9.2 Afbakening van de te beschermen zones (kaartbijlage 9)

Diverse schansen waren tot in de 19e eeuw zichtbaar en de toenmalige grachtbegrenzingsvormen veelal ook de perceelsbegrenzingsvormen op de oudste kadastrale kaarten. Bij een aantal schansen is deze percelering sindsdien niet of nauwelijks veranderd. De percelering biedt dus mogelijkheden voor het opsporen van de schansen maar geeft anderzijds ook problemen bij de afbakening van de te beschermen zones. Uit vergelijking van de begrenzingen van de schansen volgens de oude kadastrale kaarten en het booronderzoek, blijken immers verschuivingen te zijn opgetreden. Dit is enerzijds te wijten aan onnauwkeurige opmetingen (bijvoorbeeld Opglabbeek). Bij de kadastrale mutatieschetsen van de schans van Niel (gemeente As) is zelfs vermeld dat de begrenzing van de (nog zichtbare) omgrachting niet geheel duidelijk was. Ook lijken gedurende de 19e en 20e eeuw kleine verschuivingen te zijn opgetreden. Dit kan te maken hebben met nieuwe metingen, kopieën en het digitaal maken van de kadastrale kaarten. Kortom, de begrenzingen van de schansgrachten zoals vastgesteld tijdens het booronderzoek komen niet altijd exact overeen met de huidige kadastrale grenzen.

Verder is de daadwerkelijke begrenzing van de schansgrachten slechts op enkele plaatsen vastgesteld tijdens het booronderzoek. Aangezien de schansen niet perfect symmetrisch zijn, is het mogelijk dat op sommige plaatsen de schansgrachten nog buiten de bestaande percelering doorlopen. Bij de Kolverenschans is zelfs helemaal geen exacte grens vastgelegd.

De te beschermen zones worden bij voorkeur afgebakend op perceelsniveau. Op basis van de resultaten van het veldonderzoek is in kaartbijlage 9 voor iedere schans een voorstel gegeven van de te beschermen zones. Hierbij is vooral gekeken naar de begrenzingen van de schans zodat de volledige schans beschermd is. Indien een begrenzing nog net buiten (of binnen) een perceel valt, is het gehele perceel opgenomen in de te beschermen zone. Verder worden ook landschappelijke kenmerken meegenomen die voor de schans van belang zijn:

1. Voor de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) is in het zuidwesten een extra perceel meegenomen. Op basis van het bureauonderzoek is het mogelijk nog een deel van de gracht in dit perceel aanwezig. Het oostelijke perceel is meegenomen omdat dit tot hetzelfde weiland (en eigenaar) behoort waar de schans overwegend aanwezig is..
2. Voor de schans van Niel bij As (gemeente As) is ook een aantal percelen aan de overzijde van de weg voorgesteld als te beschermen zone. Hier liep de oorspronkelijk de weg naar de schans en bijgevolg kunnen hier grachtvullingen bewaard zijn. Bovendien komt in dit perceel een klein dal uit in het dal van de Bosbeek. Het valt niet uit te sluiten dat hier voorzieningen voor de waterhuishouding van de schansgrachten aanwezig zijn.
3. Hoewel in Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) de oostelijke gracht niet precies bekend is, lijkt deze overeen te komen met de huidige perceelsbegrenzing. Het noordwestelijke perceel is wegens de goede landschappelijke ligging en mogelijke aanwezigheid van een dijkje meegenomen. Bovendien behoort dit perceel tot dezelfde eigenaar als het noordelijke deel van de schans. Ook het westelijke perceel is bij de bescherming meegenomen omdat zich hier mogelijk nog een deel van de gracht bevindt en mogelijk een verbinding met de Winterbeek. Verder behoort dit gebied tot hetzelfde grasland als waar de schans ligt en is het in eigendom van dezelfde eigenaren.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

4. Voor de schans van Korspel (gemeente Beringen) is het broekbosje meegenomen voor bescherming. Hier bevindt zich namelijk nog een deel van de gracht en ook de landschappelijke context is hier mooi bewaard.
5. Voor de Kelbergseschans bij Vleugt (gemeente Diest) wordt ook het westelijk gelegen perceel (nog deels gracht) en de oostelijk gelegen weg meegenomen in de te beschermen zone vanwege de landschappelijke context. Gezien de uitzonderlijke ligging van deze schans is ook het oostelijk gelegen perceel voorgesteld voor bescherming (aanwezigheid natuurlijke kop).
6. Voor de Hezerschans (gemeente Halen) is de huidige bebouwde boerderij niet meegenomen omdat hier diverse verstoringen verwacht worden en de zichtbaarheid hier in principe nihil is.
7. Voor de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) is ook de dijk ten westen van de schans meegenomen en het noordelijk gelegen perceel wegens de hoge landschappelijke waarde.

7.9.3 Manier van beschermen

Op kaartbijlage 9 is aangegeven in welke percelen de schans (schanslichaam en schansgracht) overwegend aanwezig is. Zoals vermeldt, bevinden kleine delen van de schans(gracht) zich dikwijls nog in het aangrenzende perceel. Indien men alleen de kern van de schans wil beschermen als archeologisch monument, kan men zich beperken tot de grijze zones (bij de Hezerschans uitzonderd de moderne bebouwing). De overige gebieden die door RAAP zijn aangeduid (of eventueel zelfs niet geselecteerde schansen), kunnen mogelijk een andere 'status' krijgen zoals een archeologische zone of een bescherming als landschap. Hierdoor wordt er alsnog een buffer rondom de schans gevormd, zodat ook de belevingswaarde enigszins bewaard blijft voor de toekomst.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen,
provincies Limburg en Vlaams-Brabant

8 Conclusies en aanbevelingen

8.1 Inleiding

In dit laatste hoofdstuk worden in § 8.2 de belangrijkste conclusies (per hoofdstuk) gegeven. In § 8.3 worden aanbevelingen met betrekking tot de waardering en cultuurhistorische- en landschapelijke waarde van schansen gedaan.

8.2 Conclusies

Hoofdstukken 2 en 3

De Zuidelijke Nederlanden vormden vanaf het midden van de 16e eeuw t/m begin 18e eeuw voortdurend het decor van strijdtoneel. Over de veldslagen en belegeringen (officiële oorlogen) zijn zeer veel gegevens bekend. Hoewel het Prinsbisdom Luik in principe neutraal was, hadden de oorlogvoerende het recht gewapend door het land te trekken en mochten ze zelfs winterkwartieren oprichten. In de vele publicaties is tot voor kort zeer weinig aandacht geschonken aan de 'onofficiële' oorlogen die met de strijd gepaard gingen. De plattelandsbevolking had veel te lijden van het strijdtoneel. Voor hun was het een periode van plundering, gijzeling, uitbuiting, geweldpleging, armoede en ellende. Aangezien ze van de hogere overheden geen hulp kregen, moest de boerenbevolking zo goed en zo kwaad het kon zelf voor hun bescherming en verdediging zorgen. Herhaaldelijk werd de plattelandsbevolking geplaagd voor de keuze tussen zelfverdediging, betalen, diplomatieke actie, vluchten en verkommeren.

Hoofdstuk 4

Vanaf het eind van de 16e eeuw neemt de boerenbevolking zijn toevlucht tot kleine vluchtoorden: de schansen. De schansen moesten de bevolking beschermen tegen groepen plunderende soldaten. Een beleg door een leger konden deze schansen zeker niet doorstaan.

Op de Limburgse zandgronden bouwde vrijwel ieder dorp en gehucht een schans om mensen en vee in (betrekkelijke) veiligheid te kunnen brengen. Verder zijn dergelijke 'boerschansen' ook bekend uit de oostelijke delen van de Belgische provincies Vlaams Brabant en Antwerpen. In Nederland komen ze met enige regelmaat voor in Midden Limburg en sporadisch in Noord-Limburg en Noord Brabant.

De schansen werden meestal aangelegd op gemeenschapsgrond, vooral in natte gebieden zodat de grachten vol water bleven en de vijand moeilijk kon doordringen. De verdediging bestond vooral uit de geïsoleerde ligging. Mocht de schans ontdekt worden, dan boden de grachten, een wal (eventueel beplant met doornstruiken) en de gewapende bewoners nog enige vorm van verdediging. Over de interne structuur van de schansen is maar weinig bekend.

Hoofdstuk 5

In hoofdstuk 5 wordt de historische en landschappelijke context van de 7 onderzochte schansen verder behandeld. De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) werd in 1603 opgericht in het Groot Broek, een moerassige laagte. Van deze schans zijn de autorisatie tot het oprichten van de schans en de schansreglementen bewaard gebleven. Op basis van historische kaarten kan een indruk worden verkregen van de afmetingen van de schans (zie tabel 3). Zowel het schanssterrein als de westelijke, zuidelijke als oostelijke gracht, is nog relatief goed herkenbaar in het terrein.

Over de schans van Niel (gemeente As) zijn slechts enkele bronnen bekend. De schans ligt ten noorden van het dorp aan de rand van de vallei van de Bosbeek. De schans lijkt op basis van de historische kaarten relatief klein (zie tabel 3). Van de schans is alleen het schanslichaam nog herkenbaar als een lichte bolling. Ter plaatse van de oostelijke gracht ligt nu een langwerpige vijver.

De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) werd opgericht in de vallei van de Mangel- en Winterbeek. Ook van deze schans zijn vooral verwijzingen bekend. De relatief kleine schans heeft een rechthoekige vorm (zie tabel 3). Vooral het schanslichaam is nog goed bewaard. Door de ligging vlak bij een bebouwd gebied komt de schans visueel minder tot uiting.

De schans van Korspel (gemeente Beringen) wordt al in 1607 vermeld. De schans bevindt zich in een laaggelegen weilandgebied, meer bepaald in een oude geul. Het schanslichaam is herkenbaar als een hogere bolling, de omgrachting is niet meer zichtbaar.

Van de Kelbergse schans bij Vleugt (gemeente Diest) zijn diverse unieke bronnen bewaard zijn gebleven. Naast een afschrift van de oprichtingsakte van de schans als gemeenschapsgoed in 1629 zijn ook schansboeken bewaard gebleven. De schans is nog steeds eigendom van de schansgemeenschap. De historische bronnen geven ook een goede indruk van de opbouw van de schans. Zo wordt melding gemaakt van dijken en een voorschans. De schans werd opgericht in het natte beekdal van de Grote Beek, Kleine Beek en Winterbeek. De schans is nog zeer goed herkenbaar in het terrein.

In tegenstelling tot de overige schansen werd de Hezerschans (gemeente Halen) in een iets drogere omgeving opgericht. Van deze grote schans (zie tabel 3) zijn slechts verwijzingen bekend. Het schanslichaam is nog steeds herkenbaar in het terrein. Een gedeelte van de schans is bebouwd. Het is echter opmerkelijk dat de locatie van de huidige bebouwing ook al op historische kaarten staat aangegeven. Mogelijk gaat de bebouwing dan ook terug op schanshuisjes.

Al in april 1604 waren de voorbereidingen voor de oprichting van de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) gestart. De relatief grote schans (oppervlakte schanslichaam hoofdschans ca. 0,62 ha) werd gebouwd aan de rand van de vallei van de Laambeek. Op historische kaarten is ten zuidoosten van de schans een tweede omgracht terrein aangegeven. Mogelijk gaat het om een latere uitbreiding van de schans. De hoofdschans is gedeeltelijk afgegraven, maar nog zeer goed herkenbaar in het terrein. Ook de bijschans is nog enigszins herkenbaar.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Hoofdstuk 6

Met uitzondering van de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) zijn de schansen aan een veldonderzoek onderworpen. Dit onderzoek bestond voornamelijk uit een booronderzoek. Op de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en de Hezerschans (gemeente Halen) zijn ook proefsleuven getrokken. De Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) is extra onderzocht middels geofysisch onderzoek.

Schans	Afmetingen in horizontale vlak (in meters)			
		bureauonderzoek	veldwerk	
	schanslichaam	61 x 92 (0,56 ha)	49 x 52 (zonder uitbouw; 0,25 ha)	
Opglabbeek	gracht	n	xx	16
		o	10 t/m 15	12
		z	12 t/m 16	11
		w	10	10 of 14
		schanslichaam	50 x 50 (0,25 ha)	61 x 51 (0,31 ha)
Niel	gracht	zo	xx	13
		nw	17,5	16
		no	10 t/m 16,5	11
		zw	11 t/m 18,5	xx
		schanslichaam	50 x 50 (0,25 ha)	61 x 51 (0,31 ha)
Houthalen	afmetingen		101 x 47	103 x 47
	schanslichaam		83 x 33 (0,27 ha)	77 x 31 (0,24 ha)
	gracht	nw	6	9
		no	9 t/m 11	12
		zo	7	7 à 8
		zw	7 t/m 9	10
		schanslichaam	47,5 x 68 (0,32 ha)	43 x 65 (0,28 ha)
Korspel	gracht	n	12 t/m 15	24 (4)
		o	10	10
		z	7	9
		w	6	8
		schanslichaam	47,5 x 68 (0,32 ha)	43 x 65 (0,28 ha)
Kelbergeschans (Vleugt)	hoofdschans		60 x 82,5 (0,49 ha)	55 x 77 (zonder uitbouw; 0,42 ha)
	gracht	n	10	10
		o	6 t/m 12	9,5
		z	7,5	8
		w	7	10
Hezerschans	afmetingen		80 x 165	75 x 170
	hoofdschans		146 x 62 (0,9 ha)	148 x 57 (0,84 ha)
	gracht	n	10	10
		o	7	12,5
		z	8	11 (8)
		w	11	10
		schanslichaam	146 x 62 (0,9 ha)	148 x 57 (0,84 ha)

Tabel 3. Vergelijking tussen de globale afmetingen van de schansen op basis van bureau- en veldonderzoek.

Uit het veldonderzoek blijkt dat een schans niet alleen bestond uit het graven van een gracht en het opwerpen van een wal. Voor het oprichten van de schansen zijn enorme inspanningen verricht door de relatief kleine gemeenschappen. Om een egaal en droog schansterrein te verkrijgen, zijn bij iedere schans ophogingspakketten van het schanslichaam vastgesteld. Deze inspanningen

geven mede een idee van de erbarmelijke omstandigheden waaronder de bevolking moet hebben geleefd. Zoals blijkt uit tabel 3 kunnen de tijdens het veldonderzoek vastgestelde afmetingen soms sterk verschillen met de resultaten van het bureauonderzoek.

De vergelijking leert dat een bureauonderzoek een eerste globale indruk kan geven, maar dat voor een meer detaillistisch niveau moet worden overgeschakeld naar een specifiek veldonderzoek. Vooral bij de schans van Opglabbeek zijn de verschillen relatief groot.

Uit de oppervlakten van de binnenterreinen blijkt dat de schansen van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), Niel (gemeente As), Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en Korspel (gemeente Beringen) relatief klein zijn ten opzichte van de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest), de Hezerschans (gemeente Halen) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven; ca. 0,62 ha.). Bovendien hadden de Kelbergeschans bij Vleugt en de Kolverenschans nog een voor- of bijchans. Ook uit het veldonderzoek lijkt de Hezerschans (gemeente Halen) opmerkelijk groot. Hieronder wordt een aantal belangrijke eigenschappen per schans beschreven.

Voor de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) is bij de bouw zeer veel werk verricht. Zo goed als het volledige schanslichaam is opgeworpen. Deze ophoging kan oplopen tot 90 cm en het materiaal is hoofdzakelijk van verder gelegen, droge gronden aangevoerd. Oorspronkelijk was de volledige schans omgracht, pas later is een toegangsdijk aangebracht. De grachten zijn bovendien gedeeltelijk dichtgeworpen, mogelijk met de voormalige wal. Waarschijnlijk had de schans ook hoekuitbouwen.

Ook de schans van Niel (gemeente As) is gedeeltelijk opgehoogd. De schans was oorspronkelijk volledig omgracht, pas later is een toegangsdijk opgeworpen. Uit het veldonderzoek blijkt dat aan de waterhuishouding van de grachten grote aandacht werd besteed. Zo werden dijken opgeworpen opdat de grachten altijd watervoerend zouden zijn.

De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) is grotendeels opgehoogd. Alleen langs de (noord)oostelijke zijde is geen ophogingspakket vastgesteld. Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn zeer veel sporen aangetroffen die zo goed als allemaal verband houden met de schans. Ondanks de vele sporen is slechts één mogelijke structuur te herkennen. Het vondstenmateriaal maakt duidelijk dat de bewoners van de schans arm waren.

De schans van Korspel (gemeente Beringen) is opgericht in een oude geul, mogelijk een restant van een verwilderd rivier/beekstelsel uit het Laat Glaciaal. De precieze opbouw van het schanslichaam is onduidelijk. De aanwezigheid van een roestbank in de ondergrond kan de waterhuishouding in het bovenliggende pakket beïnvloed hebben, waardoor er vele vlekken zijn ontstaan. De noordgracht is breder dan de overige grachten en kent een getrapte opbouw. De oostgracht is gedeeltelijk verstoord.

De Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) is opgericht op een natuurlijk kopje binnen een nat gebied. Voor het verkrijgen van een egaal terrein heeft men ook nog een deel van het schanslichaam opgeworpen. De schans werd van oorsprong gekenmerkt door hoekuitbouwen aan de zuidzijde. Mogelijk was ook de weg binnen de schans verhard. Van oorsprong was de hoofdschans volledig omgracht. De huidige toegangsdijk is in later tijd ter hoogte van de oorspronkelijke ingang opgeworpen. De voorschans is volledig opgehoogd. Of deze voorschans geheel of gedeeltelijk omgracht was, is niet geheel duidelijk.

De Hezerschans (gemeente Halen) is mogelijk ook opgericht op een natuurlijk kopje. In het oostelijke deel lijkt het schanslichaam opgehoogd. Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn diverse sporen en vondsten aangetroffen. Niet alle sporen staan direct met het gebruik als schans in verband. Het meest merkwaardig is de aanwezigheid van een tweede gracht of sloot binnen de omgrachting. De datering van deze omgrachting lijkt op basis van het vondstenmateriaal overeen te komen met de oprichting van de schans. Mede gezien de uitzonderlijke grootte van de schans wordt een tweede verdedigingsgordel of een latere uitbreiding van de schans niet uitgesloten. Het vondstmateriaal maakt ook hier duidelijk dat de bewoners van de schans relatief arm waren.

Hoofdstuk 7

In hoofdstuk 7 worden de schansen aan de hand van de beschermingscriteria zeldzaamheid, representativiteit, wetenschappelijk potentieel, archeologische en/of landschappelijke context (inhoudelijke waarde), bewaringstoestand (vormelijke waarde), waarneembaarheid en herinnering (belevingswaarde) gewaardeerd.

8.3 Aanbevelingen

De aanbevelingen op basis van deze studie hebben betrekking op bescherming (§ 8.3.1), beheersmaatregelen (§ 8.3.2), ontsluiting (§ 8.3.3) en eventueel toekomstig onderzoek (§ 8.3.4).

8.3.1 Bescherming

Selectie

Volgens RAAP komt in principe iedere schans in aanmerking voor waardering als archeologisch monument. Op iedere schans zijn de grachten nog duidelijk aanwezig in de ondergrond en op de schansen die aan een proefsleuvenonderzoek zijn onderworpen, blijken zelfs grondsporen relatief goed bewaard. Er is bovendien geen enkele schans die op alle criteria slecht scoort.

Afhankelijk van het criterium, scoren bepaalde schansen echter goed of minder goed. Indien sommige criteria meer van belang zijn, dan treedt er op basis van het huidige onderzoek wel verschil op.

- Op het criterium *context* scoren vooral de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest), de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) en de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) goed.
- Volgens het criterium *bewaringstoestand*, lijken vooral de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren) en de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) beschermingswaardig.
- Op het criterium *waarneembaarheid* ten slotte, scoren de schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek), de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) goed.

De uiteindelijke keuze dient gemaakt te worden door het Agentschap RO Vlaanderen. Wel dient opgemerkt te worden dat indien men de onderzochte schansen eenduidig wil vergelijken, voor iedere schans dezelfde onderzoekstechnieken moeten worden toegepast. Op basis van het huidige onderzoek blijken vooral de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest) en verder de schans van

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Opglabbeek (gemeente Opglabbeek) en de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) op elk criterium goed te scoren. Het is echter mogelijk dat deze schansen na een proefsleuvenonderzoek een slechtere quotering krijgen op het criterium *bewaringstoestand*. Ook de overige schansen kunnen bij extra onderzoek een hogere of lagere scoren halen.

Begrenzing

De nog zichtbare grachtbegrenzingsvormen veelal ook de perceelsbegrenzingsvormen op de oudste kadasterkaarten. Bij een aantal schansen is deze percelering sindsdien niet of nauwelijks veranderd. De begrenzingen van de schansgrachten zoals vastgesteld tijdens het booronderzoek komen echter niet altijd exact overeen met de huidige kadastrale grenzen. Zo blijkt de schansgracht soms nog gedeeltelijk in het aangrenzende perceel te liggen. Bovendien is de daadwerkelijke begrenzing van de schansgrachten slechts op enkele plaatsen vastgesteld tijdens het veldonderzoek. Bij de Kolverenschans (gemeente Zonhoven) is zelfs helemaal geen exacte grens vastgelegd.

De te beschermen zones worden bij voorkeur afgebakend op perceelsniveau. De aanbevolen zones (op perceelsniveau) voor bescherming staan aangegeven op kaartbijlage 9. Hierbij is vooral gekeken naar de begrenzingen van de schans zodat de volledige schans beschermd is. Verder worden ook landschappelijke kenmerken meegenomen die voor de schans van belang zijn.

Manier van bescherming

Zoals vermeldt, bevinden kleine delen van de schans(gracht) zich dikwijls nog in het aangrenzende perceel. Indien men alleen de kern van de schans wil beschermen als archeologisch monument, kan men zich beperken tot deze percelen waar de schans overwegend aanwezig is (kaartbijlage 9: grijze zones met uitzondering van de bebouwing op de Hezerschans). De overige gebieden die door RAAP zijn aangeduid (of eventueel niet geselecteerde schansen), kunnen eventueel een andere 'status' krijgen zoals een archeologische zone of een bescherming als landschap.

8.3.2 Beheersmaatregelen

Bij de onderzochte schansen zijn veelal nog de schanslichamen en soms de grachten in het landschap herkenbaar. Wallen zijn nergens meer aangetroffen. De belangrijkste bedreiging waaraan de schansen worden blootgesteld, is *erosie* waarbij het hogere schanslichaam afkalft en de grachten worden opgevuld. Ook eventuele archeologische resten kunnen aan erosie onderhevig zijn. Om deze erosie tot een minimum te beperken, wordt hier een aantal beheersmaatregelen voorgesteld:

- Alle schansen zijn in gebruik als grasland. Door het gebruik als grasland wordt de erosie van het schanslichaam tot een minimum beperkt. Algemeen wordt dan ook aanbevolen de huidige grasbegroeiing van de schansen te handhaven.
- Het vee kan nog aan de erosie van het schanslichaam bijdragen, maar dit lijkt beperkt te zijn. Alleen waar de grachten nog diep insnijden, zoals bij de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest), kan de erosie door vee een beetje intenser zijn. Men zou ervoor kunnen kiezen om het vee de overgang van schanslichaam naar schansgracht te belemmeren, Anderzijds riskeert men dan dat de erosie zich veel intensiever op één bepaalde plek (waar de doorgang is) gaat concentreren.

- Bij een aantal schansen zijn nog bomen aanwezig langs de schansgracht. Naast het feit dat deze bomen een historische indruk geven, belemmeren ze bovendien de erosie van de grachten. Het wordt dan ook aanbevolen deze begroeiing te handhaven. Indien alsnog bomen verwijderd moeten worden, is het aanbevolen om de stobben in de bodem te laten zitten.
- Ook de *grondwaterpeilverlaging* kan een bedreiging vormen voor de schansen. Naast de teloorgang van organische resten kan er een sterkere erosie plaatsvinden van het schanslichaam. Schansen die in een natuurgebied liggen, kunnen mogelijk gebruik maken van de recente inrichtingsmaatregelen in deze gebieden. Bij een vernatting van het gebied worden ook de organische resten beter bewaard.
- Voor de onderzochte schansen vormen vooral *landbouwactiviteiten* een bedreiging, zowel voor landschappelijke als archeologische erosie. Diep bewerkte grond is immers gevoelig voor erosie. Aangezien ook archeologische overblijfselen zich dicht onder de bouwvoor kunnen bevinden, wordt aanbevolen alle werkzaamheden waarbij de bodem dieper dan circa 30 cm wordt verstoord, te vermijden.

Een aantal schansen komt visueel nog zeer mooi tot uiting. Het is dan ook belangrijk dat deze waarneembaarheid behouden blijft. Voor de schansen wordt dan ook aanbevolen om de grasbegroeiing te handhaven en het schansterrein niet volledig met bomen of struiken te beplanten.

Kleine landschapselementen zoals (ondiep wortelende) heggen en houtkanten op de overgang van het schanslichaam naar de gracht, kunnen wel gebruikt worden om het reliëfverschil te accentueren. Ze geven een idee van de oude begroeide wal en zijn zeer geschikt om erosie tegen te gaan. Verder kunnen ook de nu nog herkenbare grachten zichtbaar blijven door de recente opvulling van hout en bladafval regelmatig te verwijderen. Bij deze verwijdering is het echter belangrijk dat alleen het afval verwijderd wordt en niet de oude grachtvullingen.

8.3.3 Ontsluiting

Ondanks de redelijk goede zichtbaarheid in het landschap van de schanslichamen en met name de Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest), is het opvallend hoe relatief weinig over de schansen en hun dramatische oorsprong bekend is bij de lokale bewoners. Hoewel er aan bijvoorbeeld de loopgraven in Ieper veel aandacht wordt besteed aan toeristische ontsluiting en historische achtergrond, wordt aan de schansen (met een semi-gelijkaardige, maar oudere geschiedenis) weinig aandacht besteed. De schansen vormen nochtans een typisch stukje (vooral) Limburgs Kempense cultuur. Nergens anders liggen er op een dergelijke kleine afstand zoveel schansen. Schansen zijn de fysieke getuigen van één van de zwartste perioden uit onze geschiedenis. De opbouw van de schansen en de grote hoeveelheid werk die dit vergde, laat bovendien zien tot wat een kleine boerengemeenschap (mits sprake is van samenhang en samenwerking) in staat is.

De schansen liggen vaak in of grenzen aan het buitengebied, waar vele wandelaars en fietsers komen. Sommige schansen liggen zelfs direct langs een fietsroutenetwerk. Toch is er slechts sporadisch een informatiebord van de schansen geplaatst. Cultuurhistorie vormt nochtans een belangrijk gegeven in de Limburgse toeristisch-recreatieve sector. De sector genereert veel inkomsten en is van groot belang voor de werkgelegenheid. Er is bovendien een toenemende belangstelling voor cultuurhistorie, authenticiteit, rust, ruimte en natuur. Belangrijk uitgangspunt zou kunnen zijn de cul-

tuurhistorische contrasten tussen de regio's extra aan te scherpen. Zoals vermeld, komen schansen slechts in een beperkt gebied voor. Ze dragen bij tot het specifieke imago van een bepaalde streek.

Ondanks de ligging van schansen in of nabij buiten- of zelfs natuurgebieden is ook de eeuwenoude wisselwerking tussen mens en natuur vaak onderbelicht. Historisch gezien is het landschap in hoge mate door de mens gevormd en daarmee heeft de natuur al heel lang sterke invloed ondergaan van menselijk handelen. In toenemende mate wordt de natuur gepland naar een eigentijds beeld van wat de natuur zou moeten zijn. Aan het oude culturele aspect wordt nauwelijks aandacht geschonken. De schansen met hun grachten en typische begroeiing trokken nochtans een typische fauna en flora aan. Het is jammer dat bezoekers en vele lokale bewoners een heel stuk belangrijke en interessante geschiedenis en historische diepgang van het landschap missen. Beter dan een stapel boeken of foto's kan een wandeling door een oud cultuur-natuurlandschap inzicht geven hoe mensen in het verleden en heden de ruimte hebben benut en hebben vormgegeven. Daarom wordt aangeraden om middels een aantal eenvoudige en kleinschalige middelen de schansen, een kenmerk voor de Limburgse Kempen, te ontsluiten. Gedacht kan worden aan:

1. Informatieborden nabij de schansen, waarop kort en met enkele fraaie afbeeldingen de schansen met hun dramatische oorsprong gepresenteerd worden (figuur 65).

Figuur 65. Informatiepaneel bij de gereconstrueerde schans van Ell (illustratie van Gerrit ten Barge).

2. Opname van informatie over de eeuwenoude koppeling tussen natuur en mens in wandeltochten, zowel door de dienst Toerisme als door Natuurpunt.
3. Schansen liggen over het algemeen in een natte context, veelal in de buurt van beken. Deze beekvalleien vormen tegenwoordig het middelpunt van natuurgebieden waarmee grote herinrichtingsmaatregelen gepaard gaan. Er kan aan gedacht worden om bij enkele schansen de grachten terug van water te voorzien (onder archeologische begeleiding). Hierbij wordt een (typisch historische) fauna en flora gestimuleerd.
4. Tijdens de genoemde herinrichtingsmaatregelen kan er ook aan gedacht worden om een volledige schans (eventueel op een andere plek) te reconstrueren. Zo kan al verwezen worden naar de schansen van Gerhees en Waterschei die (gedeeltelijk) gereconstrueerd zijn. In tegenstelling tot de gereconstrueerde schans in het Provinciaal Domein Bokrijk, liggen de schansen in hun oorspronkelijke landschappelijke context. De reconstructie bestaat voornamelijk uit grondverzet (gracht en wal). Een gereconstrueerd schanshuisje kan bovendien dienen als informatiepunt. Door een reconstructie op een andere plaats worden hoge opgravingskosten vermeden en krijgen de lokale bewoners en toeristen (wandelaars en fietsers) een stukje geschiedenis mee die typisch is voor de Limburgse Kempen (figuur 66).

Figuur 66. Reconstructie van een schans in Ell (Nederlands Limburg).

5. Het Provinciaal Domein Bokrijk is van oorsprong opgezet als een openluchtmuseum van de (Limburgse) Kempen. Het ontvangt jaarlijks duizenden bezoekers die zich een beeld willen vormen van hoe het leven er hier vroeger aan toe ging. Het Domein is dan ook bij uitstek geschikt om de geschiedenis van de schansen verder uit te dragen. In het Domein is bijgevolg ook de schans van Overpelt met het poorthuis van de schans van Beverlo gereconstrueerd (figuur 67). Het is een bewonderenswaardig initiatief, maar spijtig genoeg geeft deze reconstructie niet het totaalbeeld van hoe een schans er daadwerkelijk uitzag. Het beeld van een 'miniaturdorp' komt totaal niet tot uiting en hierdoor gaat de beleving grotendeels verloren. Er kunnen bijgevolg, hoewel niet precies bekend, meer gereconstrueerde huisjes (alleen uitwendig) geplaatst worden op het tot nog toe lege schansterrein. Gecombineerd met informatiepanelen (historische feiten, etc.) wordt hiermee een belangrijke pagina van de Limburgs-Kempense geschiedenis beleefbaar gemaakt.

Figuur 67. De gereconstrueerde schans in Bokrijk.

8.3.4 Toekomstig onderzoek

Hoewel dit onderzoek zeer waardevol is geweest en veel aanvullende informatie heeft opgeleverd met betrekking tot schansen, is een groot aantal kwesties onopgelost gebleven. De precieze begrenzingen van de schans zijn niet overal even duidelijk of slechts op beperkte plaatsen vastgesteld. Verder heeft dit onderzoek alleen een *inzicht* verschaft over de gaafheid van het schanslichaam. Of er daadwerkelijk nog grondsporen aanwezig zijn, kan op basis van huidig onderzoek niet voor iedere schans uitgemaakt worden (met uitzondering van schans van Houthalen en de Hezerschans). Ook over de interne structuur van de schansen en de watervoorziening bestaan er nog vele onduidelikheden. Eventueel toekomstig archeologisch onderzoek zou kunnen bestaan uit:

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

1. Een uitgebreid bureau- en archiefonderzoek van de schansen van Niel (gemeente As), Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren), Korspel (gemeente Beringen) en Hees (gemeente Halen). Van deze schansen is zeer weinig bekend en het is mogelijk dat in de archieven nog meerdere bronnen bewaard zijn. Voor de Hezerschans (gemeente Halen) kan bijvoorbeeld de relatie van de huidige bebouwing met de oorspronkelijke schanshuisjes nader onderzocht worden. Dergelijk onderzoek kan ervoor zorgen dat het criterium *context* alsnog hoger gewaardeerd wordt. Aangezien dit archiefonderzoek zeer intensief is, is het noodzakelijk om lokale amateurs, historici en de heemkundekring nauw bij het onderzoek te betrekken.
2. Een intensief booronderzoek op alle schansen. Via dit booronderzoek kan de begrenzing van de schans veel duidelijker afgebakend worden. Dergelijk booronderzoek geeft ook meer gedetailleerde informatie over de omvang en de vorm van de schansen. Bovendien kan er ook gericht gezocht worden naar de watervoorziening van de schansen.
3. Extra proefsleuvenonderzoek op schansen om meer informatie te verkrijgen over de gaafheid van het schanslichaam en de interne structuur van schansen. Een proefsleuvenonderzoek op de schans van Korspel (gemeente Beringen) kan ook de bodemopbouw duidelijk maken. Eventueel kan één schans die bedreigd wordt door moderne ontwikkelingen en een goede gaafheid lijkt te beschikken, volledig opgegraven worden.
4. ¹⁴C-datering van de veenresten uit de oude geul bij de schans van Korspel (gemeente Beringen) en van de houtskoolresten van de afgedekte A-horizont bij de schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren). Deze dateringen geven mogelijk meer inzicht in de landschappelijke context (Korspel) en over de datering van de schans (Houthalen).

Literatuur

- Arts, A., De Bie, M., Pauwels, D., Vanderbeken T. & Marijn Van Gils**, 2001. *Verslag van het archeologisch vooronderzoek van het erfgoedproject "Schans van Gerhees" (Oostham)*. Instituut voor het archeologisch Patrimonium, Tongeren.
- Adriaenssen, L.**, 2007. *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629*. Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg.
- Beerten, K.**, 2005. *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart; Kaartblad 26: Rekem*. Katholieke Universiteit Leuven.
- Beerten, K.**, 2006. *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart; Kaartblad 17: Mol*. Katholieke Universiteit Leuven.
- Broothaers, L.**, zonder jaar *Geologie van Vlaanderen een schets*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Natuurlijke Rijkdommen en Energie.
- Claes, F., Hanegreefs G, F. Loix & N. Reynders**, 1989. *Schaffen door de eeuwen heen*. Oostbrabantse werkgemeenschap, Tielt-Winge.
- Cornelis, A.**, 1969. *Schansen van Houthalen*. Houthalen.
- Domein Bokrijk**, 2005. *Vakwerk*. Domein Bokrijk, CD-rom.
- Dreesen, R., M. Duser & F. Doperé**, 2001. *Atlas natuursteen in Limburgse monumenten; geologie, beschrijving, herkomst en gebruik*. Provinciaal Natuurcentrum Het Groene Huis, Genk.
- Driessen, M.**, 1982. De schansen van de Lage Landen. *Ons Heem* 36(4).
- Driessen, M.**, 1975. De schansen van Niel en As. *Heidebloemke* 34(2).
- Engelen, J.**, 1932. *De schansen*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven.
- Frederickx, E. & S. Gouwy**, 1996. *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart; Kaartblad 25: Hasselt*. Katholieke Universiteit Leuven.
- Hansay, A.**, 1912. Reglement de Schansen a Meldert-Les-Diest a Lummen au XVIIe siecle. *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire de Belgique* 81.
- Hansay, A.**, 1913. Règlements de «Schansen » à Lummen en 1598-1599 et en 1606, et à Tessen-derloo en 1624. *Bulletin de la section Scientifique et Littéraire des melophiles de Hasselt* 41.
- Hansay, A.**, 1923. Les Schansen dans le Limbourg. *Bulletin de la Societe Scientifique & Litteraire du Limbourg* 37.
- Hansay, A.** 1931. Documents inedits concernant la mise en defence des campagnes lossaines a l'époque moderne. *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire de Belgique* 95.
- Hendriks, J.A.**, 1994. *Brabantse boerderijen. Beleven, bewonen en bewaren*. Kempen Uitgevers, Eindhoven.
- Henkens, J.**, 1981. Een schansreglement uit Weert. *De Maasgouw* 100.
- Koninklijke Bibliotheek van België, Nationaal Geografisch Instituut van België, Uitgeverij Lanno en Uitgeverij Racine**, 2009. *De Grote Atlas van Ferraris. De eerste atlas van België. 1777 Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik*. Uitgeverij Lannoo, Tielt.

- Lascaris, M. & H. Renes**, 2006. Verslag van een onderzoek naar de cultuurhistorische waarde en de exacte ligging van de schans van Laar. Een boerenschans in de gemeente Weert. *Zuidnederlandse Archeologische Notities* 69. Archeologisch Centrum Vrije Universiteit, Hendrik Brunsing Stichting, Amsterdam.
- Lascaris, M. & H. Renes**, 2007. Vluchtschansen in Midden-Limburg. Boerenschansen uit de 16de en 17de eeuw als schuilplaatsen voor de plattelandsbevolking. *Bulletin KNOB* 106(6). Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond.
- Luys, W.**, 1987. Een onderzoek naar de Beeselse schans. *Archeologie in Limburg* 31.
- Luys, W.**, 1985. Schansen, eens vluchtplaatsen voor de plattelandsbewoners tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568 – 1648). *Jaarboek van de Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal* 5.
- Melis, M.**, 1947 Over de schansen te Zonhoven. *Oude Land van Loon* 2.
- Mertens, J.**, 1983. *Geschiedenis van Houthalen: Studie van het dorp en de parochie tijdens het Oude Regime*. Houthalen-Helchteren.
- Mertens, J.**, 2005. Kempense buurtschappen op de vlucht in hun heide. Ontstaan en betekenis van schansen tijdens de oorlogen van de Nieuwe Tijd. in: J. Maenen, R. Driessen & B. Indekeu (red.); *Tesi samanunga was edele unda scona*. Liber Amicorum Theo Coun, Hasselt.
- Molemans, J.**, 1984. De schansen in de Belgisch-Limburgse Kempen. In: N.R. Arammar (red.); *Miscellanae Frisica: een nieuwe bundel Friese studies*. Assen.
- Molemans, J.**, 1986. Naamgevingsfactoren in de Kempische toponymie, geïllustreerd aan Opglabbeek. *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 36. Hasselt.
- Molemans, J. & J. Mertens**, 1982. *Zonhoven. Historisch-Naamkundige studie*. Zonhoven.
- Molemans, J. & J. Mertens**, 1984. *Opglabbeek, een rijk verleden*. Opglabbeek.
- Nederlands Normalisatie-instituut**, 1989. *Nederlandse Norm NEN 5104, Classificatie van onverharde grondmonsters*. Nederlands Normalisatie-instituut, Delft.
- Piceu, T.**, 2008. *Over vrybuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland (eind 16^e eeuw)*. Davidsfonds, Leuven.
- Renes, J.**, 1988. *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap*. Van Gorcum, Assen/Maastricht.
- Reynders, N.**, 1981. De Kelbergse schans te Schaffen. *De Mosterdpot* 5(1). Diest.
- Sanders, A.**, 1990. 'Conditio van de schans' van Neer uit 1643. *Rondom het Leudal* 59.
- Schotten, J.**, 2004. Archeologisch onderzoek naar de Loherschans te Belfeld. *Jaarboek Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal* 23. Beesel.
- Tichelman, G.**, 2004. Archeologisch onderzoek in het tracé van de Rijksweg 73-Zuid; Opgraving Rijksweg 73-Zuid: DO-DI. Belfeld-Loherschans (Leygraafweg). *ROB rapportage Archeologische Monumentenzorg*, onuitgegeven. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.
- Ubachs, P.J.H.**, 2000. Handboek voor de geschiedenis van Limburg. *Maaslandse Monografieën* 63. Hiversum.
- Van Ermen, E.**, 1997. *Het kaartboek van Averbode; 1650-1680*. Gemeentekrediet, Brussel.
- Vandermarliere, G.**, zonder jaar. *De schansen in de jurisdictie van Exel (Eksel en Hechtel) en in Wijchmaal*. Zonder uitgever.
- Vanvinkenroye, W.**, 1980. *De schans van Waterschei (Genk)*. Onuitgegeven verslag, Archief Provinciaal Gallo Romeins Museum, Tongeren.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

Vrancken, J., 1967. *Het oude Zelem*. Pittem.

Wassink, J & W. Nouwen, 2008. *Boerenschansen: verscholen voor Staatsen en Spanjaarden*. Stichting Weerter Historie, Weert.

Zonder naam, 1994. De schans van Korspel. In: D. Bertrands & F. Jennen (red.); *De schansen: historische studie der schansen in Beverlo, Meerhout, Oostham, Kwaadmechelen, Olmen, Heppen, Vorst en Koersel*. Heemkundige Kringen, Beverlo.

Gebruikte afkortingen

AGIV	Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen
CAI	Centrale Archeologische Inventaris (België)
DHM	Digitaal Hoogtemodel
GPS	Global Positioning System
-Mv	beneden maaiveld
RTS	Robotic Total Station
TAW	Tweede Algemene Waterpeil
VIOE	Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
ca.	circa

Verklarende woordenlijst

alluviaal

Door rivieren of beken gevormd.

anorganisch

Niet organisch.

antropogeen

Ten gevolge van menselijk handelen (door mensen gemaakt/veroorzaakt).

artefact

Alle door de mens gemaakte of gebruikte voorwerpen.

bastion

Bolwerk: vijfhoekige, gemetselde of aarden uitbouw van een verdedigingsmuur of wal van een vesting.

beemden

Een afwisseling van sloten en bermen haaks op de oriëntatie van de beek.

colluvium

Tijdens het Holoceen van de hellingen geërodeerde en in de dalen afgezette lössleem.

dekzand

Fijnzandige afzettingen die onder periglaciale omstandigheden voornamelijk door windwerking ontstaan zijn; de dekzanden van het Weichselien vormen in grote delen van België en Nederland een 'dek'.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

drossaard

plaatsvervanger van de heer van een gebied als voorzitter van de schepensbank ook wel schout, baljuw of stadhouder genoemd. Zijn voornaamste taak was handhaving van de openbare orde en de rechtspraak.

glauconiet

Groen gekleurd mineraal dat ontstaat op de bodem van zeeën (vooral daar, waar de sedimentatie zeer langzaam gaat).

Holoceen

Jongste geologisch tijdvak (vanaf de laatste IJstijd: ca. 9700 jaar voor Chr. tot heden).

horst

Deel van de aardkorst waarin de aardlagen relatief hoog zijn gelegen als gevolg van tektonische opheffing langs breuken.

meander

Min of meer regelmatige lusvormige rivierbocht (meanderen = zich bochtig door het landschap slingeren).

oxidatie

Reactie met zuurstof (roesten/corrosie bij metalen; 'verbranding' bij veen).

palissade

Omheining.

Pleistoceen

Geologisch tijdperk dat ca. 2,3 miljoen jaar geleden begon. Gedurende deze periode waren er sterke klimaatswisselingen van gematigd warm tot zeer koud (de vier bekende IJstijden). Na de laatste IJstijd begint het Holoceen (ca. 8800 voor Chr.).

podzol

Bodem met een uitspoelingslaag (E-horizont) en een inspoelingslaag (B-horizont). Het proces van het uitloggen van de E-horizont en de vorming van een B-horizont door inspoeling van amorfe humus en ijzer wordt podzolering genoemd.

rabat

Kunstmatig afwateringskanaal, recente ontginningsgreppel.

Saalien

Voorlaatste glaciaal, waarin het landijs tot in Nederland doordrong (vorming stuwwallen), ca. 200.000-130.000 jaar geleden.

schans

Aarden vestingwerk, bestaande uit een vier- of meerhoekig omwalde en omgrachte terrein.

slenk

Deel van de aardkorst waarin de aardlagen relatief laag zijn gelegen als gevolg van tektonische daling langs breuken.

Tertiair

Geologische periode vóór het Pleistoceen (dat samen met het Holoceen tot het Kwartair wordt gerekend), ca. 65-2,3 miljoen jaar geleden.

Weichselien

Geologische periode (laatste ijstijd, waarin het landijs Nederland niet bereikte), ca. 120.000-10.000 jaar geleden.

Overzicht van figuren, tabellen en (losse kaart-)bijlagen

- Figuur 1.** Ligging schansen: 1. Opglabbeek; 2. Niel bij As; 3. Houthalen; 4. Korspel; 5. Vleugt (Diest); 6. Hees (Halen); 7. Zonhoven.
- Figuur 2.** Kaart van het prinsbisdom Luik omstreeks 1612 (bron: Gemeentearchief Weert).
- Figuur 3.** Overvallen op dorpen naar een schilderij (boven) van Sebastiaan Vranxks (1573-1647) en een gravure (onder) van Jacques Callot (1592–1635; “Les Misères et les Mal-Heurs de la Guerre”: 1632-1633).
- Figuur 4.** Soldaten plunderen een boerderij. Schilderij (links) van Sebastiaan Vranckx (1573-1647) en een gravure (rechts) van Jacques Callot (1592–1635; “Les Misères et les Mal-Heurs de la Guerre”: 1632-1633).
- Figuur 5.** Wraak van boeren op soldaten (bron: Jacques Callot : 1592–1635; “Les Misères et les Mal-Heurs de la Guerre”: 1632-1633).
- Figuur 6.** Vlucht uit een Russisch dorp (ca. 1943). Deze foto van Mikhail Trakhman illustreert de tijdloosheid van vluchten in tijden van oorlog (bron: Adriaenssen, 2007).
- Figuur 7.** Enkele voorbeelden van laagten uit de Nederlandse (a. Jabeek) en Belgische (b. Riemst-Klein Lafelt) leemstreek (bron: Renes, 1988).
- Figuur 8.** Verspreiding van de schansen (bron: Driessen, 1982).
- Figuur 9.** Voorbeelden van een rechthoekige schans (a: Voorshoven), een schans met bastions (b: Sledderlo) en een schans met voorschans (c: Overpelt) zoals overgeleverd in de Atlas van de Buurtwegen (ca. 1832). De grachten zijn ingekleurd (bron: Atlas van de Buurtwegen).
- Figuur 10.** De schans van Belfeld (bron: Tichelman, 2004).
- Figuur 11.** Het profiel van de schans van Waterschei (bronnen: Atlas van de Buurtwegen; Vanvinckenroye, 1980).
- Figuur 12.** Geschut en schanskorven tijdens een beleg. Houtsneede van Edhard Schoen circa 1536 (bron: Adriaenssen, 2007).
- Figuur 13.** a. De brug van de schans van Beesel (bron: Luys, 1987). b. De schans van Zutendaal met ophaalbrug zoals afgebeeld op de kaarten van Averbode (bron: Van Ermen, 1997).
- Figuur 14.** De Koerselsche schans (a), Stalsche schans (b), Vurtensche schans (c), de schans van Schoonstraat (d) en de schans van Boshoven (e) omstreeks de eerste helft van de 19e eeuw (bronnen: a, b, c, d = Atlas van de Buurtwegen; e = www.watwaswaar.nl).
- Figuur 15.** Het schanshuis van de schans van Beverlo (eind 18e-begin 19e eeuw) zoals opgesteld in het Provinciaal Domein Bokrijk.
- Figuur 16.** De ligging van de 7 onderzochte schansen op de Quartairgeologische kaart (bron: Databank Ondergrond Vlaanderen).
- Figuur 17.** De schans van Opglabbeek. Uitsnede van de Ferrariskaart uit 1775, blad Opoeteren 187 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).
- Figuur 18.** De schans van Opglabbeek afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Opglabbeek, Kaartblad 3 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).

- Figuur 19.** De wijzigingen in de parcelering van de schans van Opglabbeek gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).
- Figuur 20.** De schans van Opglabbeek op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1879).
- Figuur 21.** De oostelijke gracht van de schans van Opglabbeek is herkenbaar door de groei van biezten.
- Figuur 22.** De schans van Niel afgebeeld op de Ferrariskaart uit 1775, blad Opoeteren 187 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).
- Figuur 23.** De wijzigingen in de parcelering van de schans van Niel gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).
- Figuur 24.** De schans van Niel afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Niel bij As, Kaartblad 2 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).
- Figuur 25.** De schans van Niel op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1878).
- Figuur 26.** De schans van Niel. De langwerpige vijver geeft nog de ligging van de oude schansgracht aan.
- Figuur 27.** Houthalen en omgeving op de Ferrariskaart uit 1775, blad Zonhoven 166. De vermoedelijke ligging van de schans is in geel aangegeven (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).
- Figuur 28.** De schans van Houthalen afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Houthalen, Kaartblad 5 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).
- Figuur 29.** De wijzigingen in de parcelering van de schans van Houthalen gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).
- Figuur 30.** De schans van Houthalen op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1877).
- Figuur 31.** Korspel en omgeving op de Ferrariskaart uit 1775, blad Koersel 147. De globale ligging van de schans is in geel aangegeven (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).
- Figuur 32.** De schans van Korspel afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Beverlo, Kaartblad 20 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).
- Figuur 33.** De schans van Korspel afgebeeld op de kaart van Bonniver.
- Figuur 34.** Het broekbosje direct ten oosten van de schans van Korspel.
- Figuur 35.** De Kelbergeschans bij Vleugt zoals afgebeeld op de Ferrariskaart uit 1775, blad Lummen 148 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).
- Figuur 36.** Afschrift van de Kelbergeschans zoals afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen (bron: schansmeester André Goossens).
- Figuur 37.** De Kelbergeschans op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1877).
- Figuur 38.** De grachten van de Kelbergeschans zijn nog goed herkenbaar door de lage ligging en de begroeiing met biezten.
- Figuur 39.** De Hezerschans. Uitsnede van de Ferrariskaart uit 1775, blad Lummen 148 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).
- Figuur 40.** De Hezerschans afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Zelem, Kaartblad 3 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).
- Figuur 41.** Enkele wijzigingen in de parcelering van de Hezerschans gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).
- Figuur 42.** De Hezerschans afgebeeld op de kaart van Bonniver.
- Figuur 43.** De Hezerschans op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1877).
- Figuur 44.** De oude omgrachting van de Hezerschans met de oude stal en bakhuisje.

Figuur 45. De Kolverenschans. Uitsnede van de Ferrariskaart uit 1775, blad Zonhoven 166 (bron: Koninklijke Bibliotheek van België e.a., 2009).

Figuur 46. De Kolverenschans afgebeeld op de Atlas van de Buurtwegen, Zonhoven, Kaartblad 6 (bron: Agentschap voor Ruimtelijke Ordening).

Figuur 47. De wijzigingen in de percelering van de Kolverenschans gedurende de 19e en 20e eeuw (bron: Provinciaal Kadaster Hasselt).

Figuur 48. De Kolverenschans afgebeeld op de kaart van Bonniver.

Figuur 49. De Kolverenschans op de kaarten van het 'Dépôt de la Guerre' (ca. 1877).

Figuur 50. De 4 munten gevonden op de Kolverenschans. Boven voorzijde, beneden keerzijde.

Figuur 51. De mogelijke reconstructie (op basis van oude kadasterpercelen) van de Kolverenschans geprojecteerd op het digitaal hoogtemodel. Bron en eigendom DHM-gegevens: Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen (AGIV).

Figuur 52. De Kolverenschans is nog goed herkenbaar door zijn hogere ligging.

Figuur 53. Het inmeten van de boringen door middel van een GPS.

Figuur 54. De schans van Houthalen. Noordprofielen van de putten 3 (a) en 1 (b). In put 3 is de oude A-horizont nog duidelijk aanwezig. In put 1 ligt het ophogingspakket vrijwel direct op de C-horizont.

Figuur 55. De schans van Houthalen. Greppel 85 zoals zichtbaar in het noordprofiel. Enkele globale vullingen zijn met een rode stippellijn aangeduid.

Figuur 56. De schans van Houthalen. Het noordprofiel van put 6 met de aanzet van de noordoostgracht.

Figuur 57. De schans van Houthalen. Coupe van paalspoor 18 in put 1.

Figuur 58. De schans van Houthalen. Coupe van paalspoor 44 in put 4.

Figuur 59. De resultaten van het weerstandsonderzoek en de controlerende boringen op de Kelbergeschans bij Vleugt.

Figuur 60. De Hezerschans. Verkleuring veroorzaakt door een paalkuil (links; S 15) en een verkleuring als gevolg van plantengroei (recht) in put 1.

Figuur 61. De Hezerschans. Kuil 9 uit put 1 (a) en kuil 22 uit put 5 (b).

Figuur 62. De Hezerschans. De gracht of sloot in het noordprofiel van put 5. In het oosten (rechts) is nog greppel 27 zichtbaar.

Figuur 63. De Hezerschans. Put 5 en de sporen 53, 55 en 56 (a). De verkleuringen 55 en 56 zijn te wijten aan verschillende vullingen in S 53 (b). Uiterst rechts is de insteek van greppel 30 zichtbaar.

Figuur 64. De schans van Houthalen gezien vanuit het noordoosten.

Figuur 65. Informatiepaneel bij de gereconstrueerde schans van Ell (illustratie van Gerrit ten Barge).

Figuur 66. Reconstructie van een schans in Ell (Nederlands Limburg).

Figuur 67. De gereconstrueerde schans in Bokrijk.

Tabel 1. Geologische en archeologische tijdschaal.

Tabel 2. Waardering van de schansen op basis van de beschermingscriteria.

Tabel 3. Vergelijking tussen de globale afmetingen van de schansen op basis van bureau- en veldonderzoek.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

- Bijlage 1.** De schans van Opglabbeek. Autorisatie tot het oprichten van de schans en het schansreglement (Hansay, 1931).
- Bijlage 2.** De historische en landschappelijke context van de 7 onderzochte schansen: kaarten en foto's (DVD).
- Bijlage 3.** Kelbergeschans. Afschrift uit 1775 van de erfgifte van de schans aan de Schansgemeenschap (6 juni 1629).
- Bijlage 4.** Kelbergeschans. Reglementen van de Herrewagen uit 1818.
- Bijlage 5.** Boorbeschrijvingen (DVD).
- Bijlage 6.** Sporenlijst van de schans van Houthalen (DVD).
- Bijlage 7.** Foto's proefsleuvenonderzoek op de schans van Houthalen (DVD).
- Bijlage 8.** Vondstenlijst van de schans van Houthalen (DVD).
- Bijlage 9.** Sporenlijst van de Hezerschans (DVD).
- Bijlage 10.** Foto's proefsleuvenonderzoek op de Hezerschans (DVD).
- Bijlage 11.** Vondstenlijst van de Hezerschans (DVD).
- Bijlage 12.** Resultaten archeobotanisch onderzoek op de schans van Houthalen.
- Bijlage 13.** Resultaten archeobotanisch onderzoek op de Hezerschans.
- Bijlage 14.** Foto's van vondsten tijdens het veldonderzoek (DVD).
-
- Kaartbijlage 1.** Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen. De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek): resultaten verkennend booronderzoek.
- Kaartbijlage 2.** Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen. De schans van Niel (gemeente As): resultaten verkennend booronderzoek.
- Kaartbijlage 3.** Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen. De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren): resultaten verkennend booronderzoek.
- Kaartbijlage 4.** Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen. De schans van Korspel (gemeente Beringen): resultaten verkennend booronderzoek.
- Kaartbijlage 5.** Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen. De Kelbergeschans bij Vleugt (gemeente Diest): resultaten verkennend booronderzoek.
- Kaartbijlage 6.** Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen. De Hezerschans (gemeente Halen): resultaten verkennend booronderzoek.
- Kaartbijlage 7.** Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen. De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Helchteren): resultaten proefsleuven.
- Kaartbijlage 8.** Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen. De Hezerschans (gemeente Halen): resultaten proefsleuven.
- Kaartbijlage 9.** Voorstel van de te beschermen zones.

Bijlage 1: De schans van Opglabbeek; Autorisatie tot het oprichten van de schans en het schansreglement (Hansay, 1931)

*Ernest de Bavière, prince-évêque de Liège,
autorise la construction d'un schans à Opglabbeek.
(26 juin 1603.)*

Ernest, van Godts gmaeden erlincbischoep tot Geulen..., bischoep tot Luick..., grave tot Loen... Allen den ghenen die dese onsen opene brieven sullen sien oft hoiren lesen, saluijt. Wij hebben ontfaughen die oijtnoedighe supplicatie van dorpsmeesters ende gemeijne ondersaeten ons dorps Opglabbeek in ons ampt Stockim, inhoudende dat zij, duer dese langduerighe orloggen ende dagelijcx ruijten ende roeven van het krijchsvoelck soe van d'eene als d'andere zijde, gecomen zijn in groote elendicheijt ende armoede gemerck zij wijt geseten (zijn) van enighe steeden om aldaer met hunnen beesten ende meubels moghen te vluchten, ende daeromme gesindt waeren sterck te maecken zekere vleecke ende motte ontrent het vorescreven dorp gelegen, bij maniere van een schantze oft fort, om aldaer in noot hun te verrecken met hunne beesten ende meubels te vluchten, oick mede, volgende onse placcarten, die wacht te houden soe verre hun sulcx bij ons geconsenteert ende toegelaeten worde, ons daeromme oijtnoedelijk biddende ende supplicerende die voirscreven schantze oft fort te nemen in onse sauegarde ende sonderlinghe protectie, doen te weten dat wij, op hun verzoick, in onsen Raedt rijpelijk gelet hebbende, ende op 't selve geboirdt het advijs van onsen hooghen officier, hebben den supplianten genaedelijck geconsenteert, orloff geven ende toelaten hun te moghen beschantzen, ende die voirscreven plaetze te fortificeren, om aldaer, in tijden van noode ende overcomende tochten, hun met hunnen beesten ende meubels te salveren ende te vluchten ende aldaer, tot hunder ende ons gemeijne landts defensie, soe bij daeghe als bij nachte, goede wacht te houden, volgende onse mandaten op het fait van de wacht gepubliceert. Ontbiedende ende bevelende onsen hooghen amptman, zijnen stadthelder ende allen andere onse officieren ende gerichtshuyden, van dese onsen orloff, consent ende octroj, den supplianten laeten vredelijck ende vrijlick genieten, sonder hun te doen oft laeten geschieden enich belet,

gepubliceert. Ontbiedende ende bevelende onsen hooghen amptman, zijnen stadthelder ende allen andere onse officieren ende gerichtshuyden, van dese onsen orloff, consent ende octroj, den supplianten laeten vredelijck ende vrijlick genieten, sonder hun te doen oft laeten geschieden enich belet, hinder oft obstacel ter contrarieren, want ons alsoe gelieft. Requireren allen andere niet zijnde in onsen dienst, edel oft geboirsamenheijt, die voirscreven plaetze als wesende in onse sauegarde ende sondermoghen te vluchten, ende daeromme gesindt waeren sterck te maecken zekere vleecke ende motte ontrent het vorescreven dorp gelegen, bij maniere van een schantze oft fort, om aldaer in noot hun te verrecken met hunne beesten ende meubels te vluchten, oick mede, volgende onse placcarten, die wacht te houden soe verre hun sulcx bij ons geconsenteert ende toegelaeten worde, ons daeromme oijtnoedelijk biddende ende supplicerende die voirscreven schantze oft fort te nemen in onse sauegarde ende sonderlinghe protectie, doen te weten dat wij, op hun verzoick, in onsen Raedt rijpelijk gelet hebbende, ende op 't selve geboirdt het advijs van onsen hooghen officier, hebben den supplianten genaedelijck geconsenteert, orloff geven ende toelaten hun te moghen beschantzen, ende die voirscreven plaetze te fortificeren, om aldaer, in tijden van noode ende overcomende tochten, hun met hunnen beesten ende meubels te salveren ende te vluchten ende aldaer, tot hunder ende ons gemeijne landts defensie, soe bij daeghe als bij nachte, goede wacht te houden, volgende onse mandaten op het fait van de wacht gepubliceert. Ontbiedende ende bevelende onsen hooghen amptman, zijnen stadthelder ende allen andere onse officieren ende gerichtshuyden, van dese onsen orloff, consent ende octroj, den supplianten laeten vredelijck ende vrijlick genieten, sonder hun te doen oft laeten geschieden enich belet,

hinder oft obstacel ter contrarien, want ons alsoe gulleft. Requieren allen anders niet zijnde in onsen dienst, eest oft gehoorsameij, die voerscreven plaetze als wesende in onse sauvegarde ende sonderlinge protectie te respitieren ende tegen die selve gemens te attentieren.

Gegeven in onse stad Luyck, onder onsen segel secret den xxvi juni a° xv° ende drij.

(s.) Commislar.

Bij zijne hoocheit in haeren secretr. Raedt.

(s.) A. de Vossem.

« Carton de Opgelabbeek (A. E. N.).

Construction

du schans précité de Opgelabbeek et règlement.

30 juin 1603.

Ordinantie ende charte oft regule der schansen Opgelabbeek; hier inne begrepen ende gheschreven, met namen ende toe namen dije erfgenamen der schansen voerscreven, gheratificeert ende gheconfirmeert van sijne G(eur) H(erstelijcke) G(enade) ende princelijcke auctoriteijt secrets Raede tot Luyckh nae inhoud, siegel ende brieff, dwelck hier nae volgen sal.

In den eersten, volgen hier nae dije naemen ende toe naemen der schansen Opgelabbeek voerscreven, dach ende date begonnen wesende in deesen turbulossen tijden, met allen ordonnantien bij dije selvigh verdraeghen ende gheordineert, ende al met hulp, raet ende believen van onsen edelen seer hoeghen gheboeren Emondt van Swartzenberch, drossaert des amptz Stochen ende onse heeren

scheit ende scheepenen onses dorps Opgelabbeek voerscreven, ende begonnen te bouwen ende op te worpen a° 1603, den xxx^{de} dach juni.

In den eersten, voicht der wenne aen den berghe wenne van sijne edels L... (7), 1 plaetz; Reijner Goijens, id.; Nijs Drijen, id.; Peeter Leijssen, id.; Jan Hasselmans, id.; Jan Rutthen, id.; Vaes Coppens, id.; Joest der molder, id.; Nelsa Cremers, id.; Jacop Vencken, id.; Willem Vencken, id.; Theus Conssen, id.; Ghisl op die beek, id.; Thul op den hoef, id.; Lemmen Oema, id.; Reijner) Moutmans, id.; Peter Clerx, id.; Jan Pools, id.; Thomas Reijnckens, id.; Erasmus Kempen, id.; Vaes int nieu huijs, id.; Thijs Ghebelen, id.; Nijs Glessen, id.; Wilhem Hermans, id.; Jan Schas, id.; Meus Schaens, wenne tot Pools, id.; Balhaas Scrijvers, id.; Hoop, id.; Jan Jannia, id.; Drijck Pools, id.; Herman Slegers, id.; Willem Crijns, id.; Aert Vrancken, id.; Reijner Milten, id.; Glaes ende Meus Reijners, id.; Malchior Kempen, id.; Maria Linden, id.; Drijck Engelsien, id.; Ghjs Goosen, id.; Gerst Reijmers, id.; Huijs Ernens, id.

Hem, tollen bouwe van der schansen voerscreven ende tollen bouwmeijsters sijn, ut deesen naegbueren voerscreven, tot boumeesters der selver geordineert ut ende in te gheven, heffen ende bueren ende reekenschap ende reliqua daer van te doen, ghelijck hier nae ouch volgen sal, als te wesen Anthonius Reijckens, Reijm Noutmans, Reijner Milten, Meus Pools.

Voicht het verdrach der schansen :

1. In den eersten, is gheordineert ende verdraeghen dat alle vercoopinghe sal gheschieden voer ons der selver schansen erfgenamen ende voer onsen ghecoeren notaris ende wettighe getuigen, milt conditie dat sij erfghenaemen altoes tollen coep sullen dije naeste sijn, ende sullen den coep binnen ses weecken moeghen vernaerdenen.

2. Den capiteijn oft sijnen gheputeerden sullen, alle weecken, twee oft drie maal smorgens ende des avontz, binnen der schansen coemen dije wacht, brugghen, poerte, wellen ende vestinghen ende der wachters waepenen cruijt, loot ende loet visiteeren, ende ffalt vindende, sullen sulx remedieeren milt peenen ende hun affnemen the weeten xxi stuijvers, het derdeijl den heer, ende dije ander rest aen cruijt ende loet, ende the blijffven onder het voerscreven roth.

3. Der capiteijn sal voer sijn moeijtenisse altoes wacht vrij sijn, ende sal goed opsicht hebben bij daege ende bij nachte op dije wachte, op peene van te vallen in dije indignatie van sijnen heer.

4. Allen erfgenamen deeser schansen sullen den capiteijn, rotmeijsters oft bevel hebbers dijen sij subject, in alle bilijcke saecken gehoorsaem ende onderdanich sijn, op peene van te gheven eenen gulden Brabant, het derdeijl den heer ende dije ander rest aen het roth daer hij onder ghehoert oft is vallende. Ende offter iemant teeghen sijnen overste noch opstont ende niet ghehoersaem, sal te straffen staen tot moderatie van den capiteijn ende sijn rotghesellen.

5. Dije rotmeesters sullen toller wacht goed opsicht draegen, dije wacht op ende aff voeren, ende sullen den ghenen dije hon in dije wacht is volgende, dije wacht vortz condighen enen halfven dach te voeren ende dit als sij met ganzen rothten moeten waecken, op peene van xxi stuijvers, het derdeijl den heer ende dije ander rest aen selve rot dat die wacht wel gehalden heeft.

6. Als men met volen rothen waect, en sullen dije rotmeesters tot eenige schiltwacht gehalden sijn, ten waer duer bevel des capiteijns.

7. Den rotmeester, dije becondicht is om the waecken, sal dije selvigh wacht duer hem selfs oft iemant anders in sijnen naem sijn roth vortz condighen, alsoe dat die conde seeckerlijck aen eenen ijderen gedaen is, al op perijckel des rotmeesters, op peene van xxi stuijvers, het derdeijl aen den heer ende dije ander rest aen selvigh roth.

8. Dije becondicht is om te waecken ende op zijnen behoerlijcken tijt niet en coemst op dije wacht, sal verbueren xxi stuijvers, het derdeijl den heer ende dije ander rest dije voer hem ghewaect heeft.

9. Desghelijcken, die op allen behoerlijcken tijden met sijn behoerlijck gheweer niet veerdich bevonden en woert, sal verbueren xxi stuijvers, the distribueeren als voer.

10. Die op een roer ghesat is, sal altoes provisie hebben van een half pont cruijts ende een half pont

loetz, ende daer bij een goet roer wel veerdich nae sijne behoerten, op peene van xxx stuijvers, te verdeijlen als voer.

11. Die op een helbaert offt op een half spies gheual is, die sal wesen met een spilt lanck ijsse, op xxx stuijvers te verdeijlen als voer.

12. Ende offt iemand, ut moetwillicheit ende willess opsal, niet waecken en wilde ende van der schanssen aff bleeff, soe haest als sijn moetwillicheit bijet ende openlaer woert, sal den schanssen ghehoelick beroefft zijn ende duer den capiteijn metten rothmeijsters affghewesen werden, ende en sal op de schansse sijne wooninghe niet meer hebben moeghen sonder expres orloff van den heer ende van der schanssen gheuele inwoenders.

13. Buijten der schanssen en sal niemant elders offt anderwoe sijne vlucht voer sijnen persoon moeghen sinnen dan alleenlijck in desser schanssen, ten noot dat hij, duer cortheit des tijts, cranchkeijt offt siechten ende verrijckels halven, daer niet ghecoemen en cost, ende dat, bij verlies zijnder plaetsen, offt ter waer dat hij eenen taalveerdighen man offt weerhafflijghen met sijnen eigen wapen (den capiteijn met den rothmeesters goet ghenoech siende) in sijne plaetz en statuende.

14. Dije, duer versaecke voerscreven, selver ter schanssen niet groeemen en can, sal in sijne plaetze moeghen stellen eenen anderen goeden weerhafflij-

ghen man, met behoerlijcken gheweet, om voer hem te staen ende te waecken; maer andersins, sal hij selffs, offt het hoeft, selver in persoon coemen ter schanssen, op peene als voer, te wesen xxx stuijvers ende te verdeijlen als voer.

15. Item, soe wanneer iemand op sijne schiltwacht slaepende bevonden wort offt duernde sijn slaende wacht niet bevonden en woerde op sijn behoerlijcke plaetze van den visitateur der wachten, sal verbueren drie golt gulden, den eenen den heer, den anderen den capiteijn, den derden sijn rothgesellen. Woert der selve, ten tweeden, op sijne schiltwacht slaepende bevonden, sal verbueren ses golt gulden te verdeijlen als voer. Ende woert hij soe tot dije derde reijse bevonden slaepende op ter schiltwacht, soe sal hij bij daeghe 's morgens, metter poerten op sluijten, ter schanssen ut ghewesen woerden ende sijnder plaetsen beroefft.

16. Ende offt iemand, ut moetwillicheit, tot lasteringhe, smact ende achterdeijl der schanssen, hem verneet seggende: - Ick wil wel van buijlen in der schanssen offt van binnen ut der schans over dije wellen climmen -, sal verbueren ses gulden Brabant, het dertendeijl den heer ende dije rest tot cruijt ende loet tolien schans gesellen te imptoieren. Ende die alsulx daedelijck doet sonder hoeger soet, sal van den heer arbitraelijck aen lijff ende goet ghestrafft woerden.

17. Dije uter schanssen, op diefflijcke wijse, ewech draecht offt steelt dije weerde van vijf stuijvers

Brabant, sal sijnder plaetsen der schanssen beroefft sijn ende, daer en boven, van den heer nae gelegentheijt der saecken ghestrafft woerden.

18. Item, soe wanneer twee personen saamen van der schanssen eenighen dieff op dije schansse op sijn diefflijck heijt condon bevinden, sullen van die schansse gesellen hebben xxx stuijvers, ende sullen sij bevinders selve op hemmen sijn moeghen aenbrengghen, offt sij sullen den dieff selver in handen van den capiteijn moeghen leveren.

19. Item, dije op ter schanssen iemand injurieert niet woerden, dreijgmesien, offt opdoep doet, sal ghestrafft woerden op peene van drie golt gulden, te verdeijlen als voer, het dertendeijl den heer ende dije ander twee deel in cruijt ende loet nae gelegentheijt der saecken mitz moderatie des capiteijns ende sijn rothgesellen.

20. Item, dije iemand op dije schansse staet offt quetz, offt woot, sal den ghewonden ontlasten van alle sijnen onkosten ende costen ende, daer bij, noch valje peene van ses gulden Brabant, het derdeijl den heer, ende dije ander rest aen den heel schansgesellen tijt

27 (Opgelabreck twee capiteijnen offt van dijen officien sijnde eenen int dorp ende eenen opter schanssen, is te dier instantien gheordineert dat ijder van hon beijden sijne officie sal bewaeren in tijdt van noot offt perijckel te wesen, dat der ghemeijnt capiteijn der schanssen niet en sal moeten subject ende onderdanich sijn,

ende der capiteijn van der schanssen sal ghehouden sijn als dan dije schansse te bewaeren offt soe men te dijer tijt nae beste gelegentheijt goet ende oetbaerlijck hervinden sall.

28. Is ouch verdraegghen, dat alle executien dije van weeghen deser schansse sullen moeten gheschieden offt ghedaen woerden, sullen moeghen gheschieden duer den capiteijn offt rothmeesters, een ijder in sijn roth, offt duer eenige bevelhebbers, ende dat, alle tijt met consent ende wille van onsen amptman offt hoeghen officier van sijne c(eur) (surstelijcke) g(enade) onsen G(evadigen) H(eer), prince tot Luich.

29. Is ouch verdraegghen ende geordineert, dat een ijder persoon op dije voerscreven schansse plaetz hebbende, sal ghehouden sijn terstont nae den tijt van drie daeghen gepasseert siende, alle lasten, taxien, offte sijnen quet siende, te betalen, op peene van executien van sijnder plaetsen binnen drie daeghe moeghen lossen met allen costen ende int daer op ghedaen sie

30. Ende, tot alles we voerscreven is, reserverende alle tijt te moeghen addeeren offte minueren, aff ende loe te doen, sonder nochtans eenighe prejudicie onses gheuechsten heeren, ende sijne officieren gerechticheijt gheserveert als voer.

Concordat bij het origineel.
(4.) Michas. Nos. 4. ad premissa notarius.
Echreins d'Oppelbeck, cahier n° 10 / A. E. H. I.

(1) Il manque au cahier un folio avec la transcription de la fin de l'article 29 du règlement, les articles 26 à 28 et le début de l'article 27.

RAAP-RAPPORT 1977

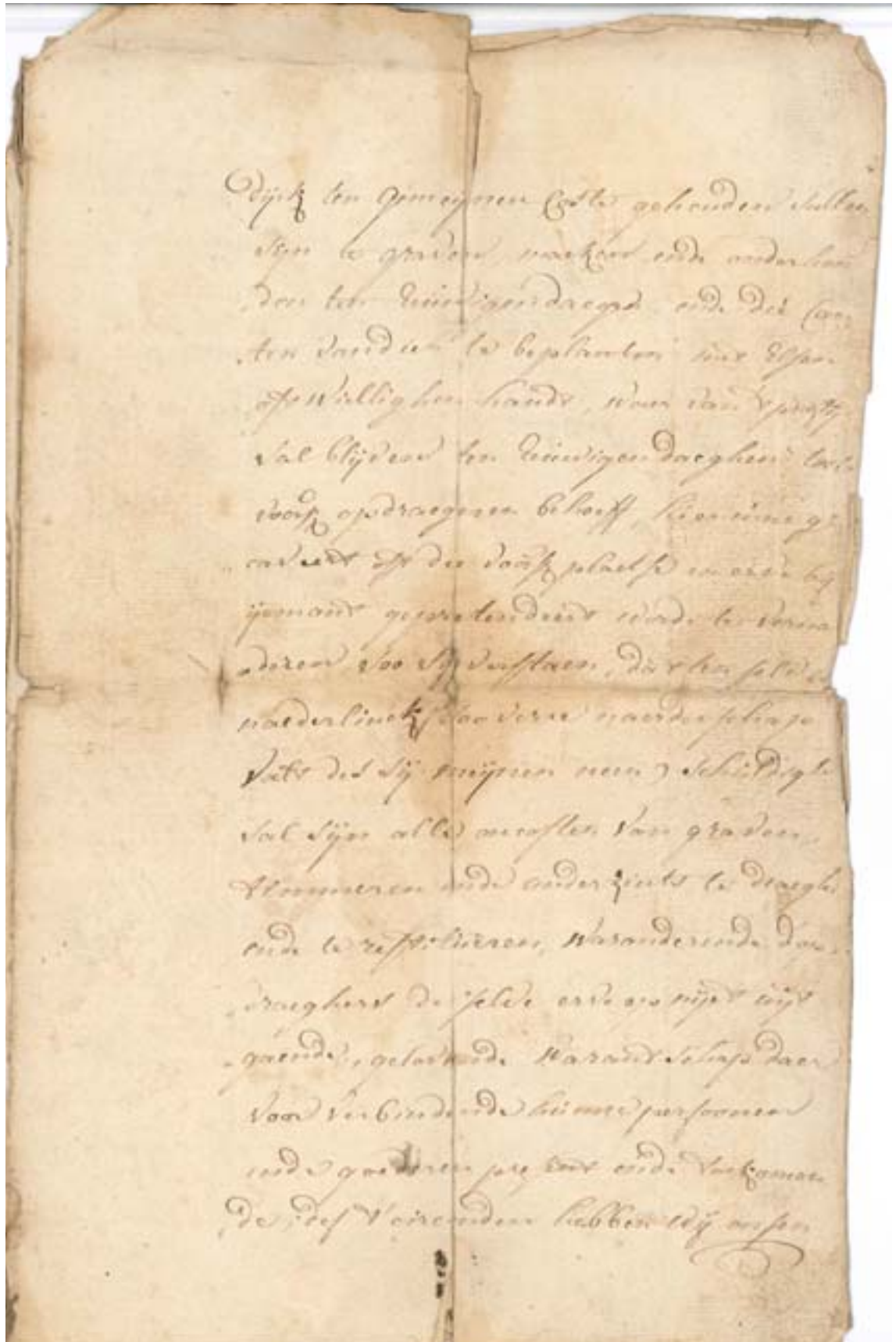
Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen,
provincies Limburg en Vlaams-Brabant

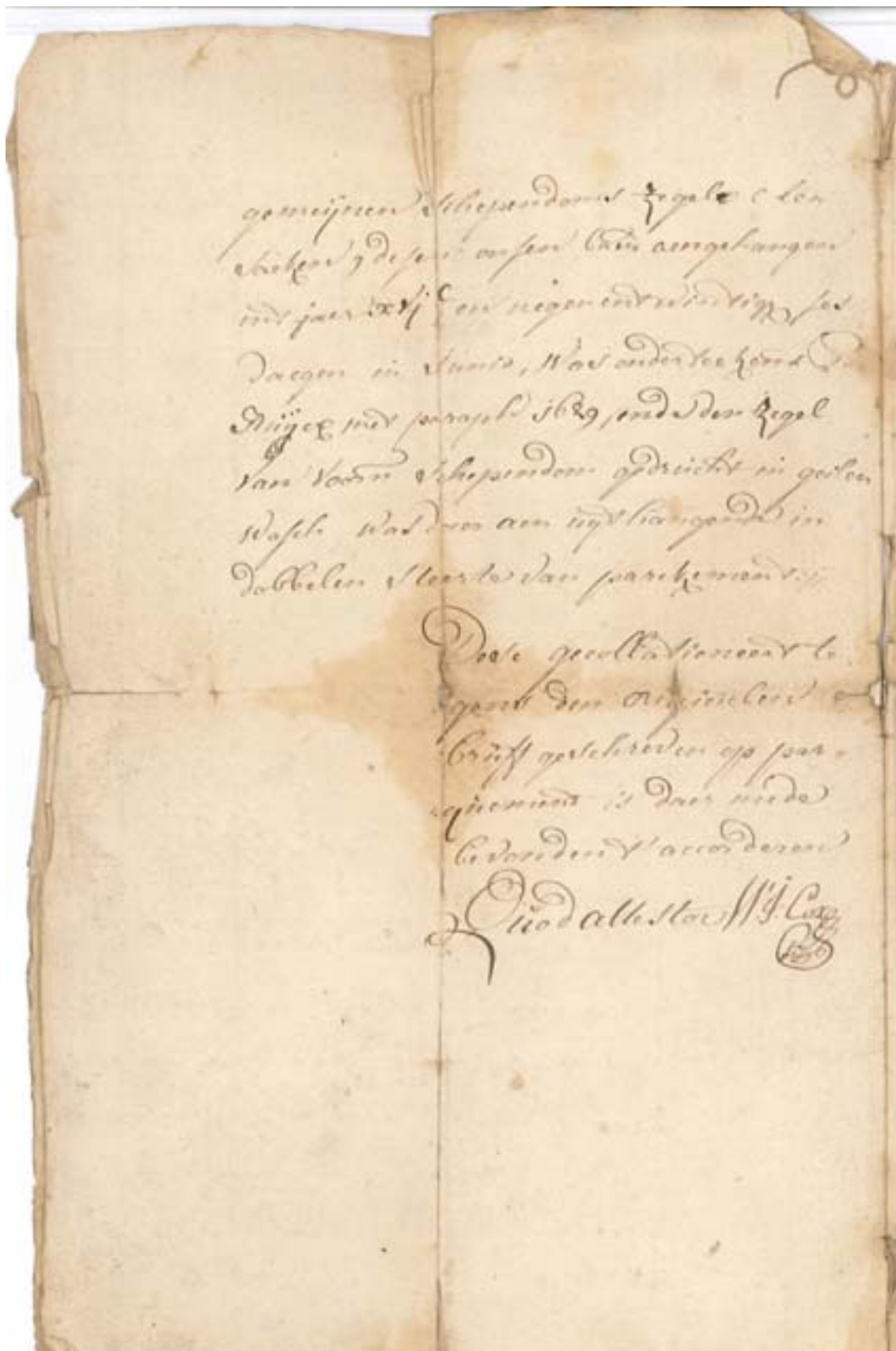
Bijlage 3: Kelbergsgeschans; Afschrift uit 1775 van de erfgifte van de schans aan de Schansgemeenschap (6 juni 1629)

M. Bosmans, notaris te Diest (Reynders, 1981)

Van de originele akte is in 1775 een afschrift vervaardigd. Ook in 1821 is nog een afschrift gemaakt die op enkele details verschilt van die uit 1775 (Claes e.a., 1989).

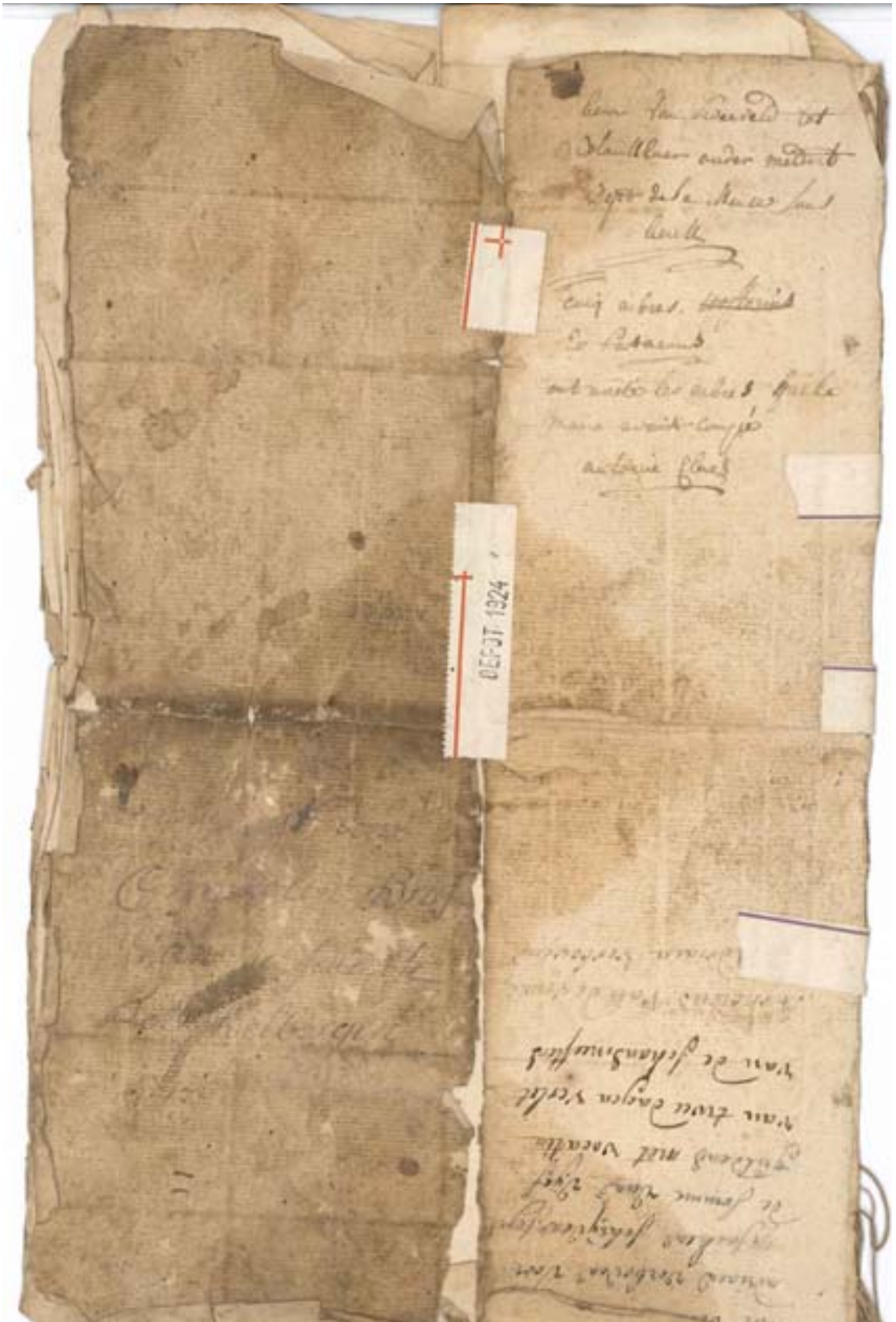
Het afschrift uit 1775 wordt nog steeds bewaard door huidig schansmeester André Goossens. Het bevat 4 bladen papier met een formaat van circa 30 cm bij 18,5 cm. De pagina's 1 t/m 4 zijn beschreven met het afschrift, de pagina's 5 tot 7 zijn blanco. Op pagina 8 staan nog enkele notities vermeld.

RAAP-RAPPORT 1977

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen, provincies Limburg en Vlaams-Brabant

1. De erfgifte: pagina's 1 t/m 4

Wij Jan Corten, Henri Van Goedenhuyzen, Jan Van Meldert, Lenaert Bathen, Peeter Buycx, Jan Bacx en Henri Goossens, Schepenen buyten in S' Heeren Lande van Diest, tuygen ende doen condit, dat voor ons ende voor Sr Daniel Cols, Meyer buyten in den selven Lande gestaen Heylwiex Snjers en Jacob Bamps, gehuysschen, hebben ontfangen en daer naer opgedraghen den Meyer voorscr. in de handt (band ?) een heyrussel (hoyeussel ?) soo 't selve gelegen is en begrepen der maete onder die Vleughe, daer tegenwoirdelijck een schanse afgemaekt ende opgebauwt is, reeng. den voorschreven Bamps in drij zijden ende Peeter Celen ter vierder zijden met noch een pleenken erfs daer aan gelegen, alsoo 't selve tot eenen dijck en voorschansse uyt des voorscr. Bamps aenliggende erve is afgeteekent om naer de voorschreven schanse te wegghen en te drijven, vonnisselijck daer van verthijende (verschijnende?), resigneerdende ten naeme oirboir enden behoefte van ingesetenen van Kelbergen, Peer, Blanklaer, Brabants ende Luyckx en andere die de voorscr. plaetse tot eene schansse hebben begons t' accomoderen ende betimmeren daer inne Henric Bosmans ende Wauter Van Hausweycken daer voor hun selven als alle d' andere werden gegicht en gegoyt met manisse, met vonnisse ende naer onsen Bancken recht behoudelijck den Heere ende eenen ijgelijcken sijnen goeden reghte, en den voorscr. opdraegeren eenen plaetse vrij sonder cost ende commer in de coopenningen deser oft rente daer voor te bekennen, mits gaeders datte voorschr. vercrijgers den voorseijden dijck ten gemeijnen coste gehouden sullen sijn te graven, maeken ende onderhouden ten eeuwigen daegen, ende die canten van dien te beplanten van elsen oft wiellighen hautt, waer van 't profijt sal blijven ten eeuwigen daeghen tot den voorschr. opdraegeren behoef, hier innen gecaveert oft die voorschr. plaetse en erven bij ijemant gepretendeert worde te vernaederen, soos ij verstaen dat ten selven naederlinck soo verre naerderschap valt, des sij meijnen neen schuldigh sal sijn alle oncosten van graven timmeren ende anderzints te draeghen ende te restituieren waranderende d' opdraeghere de selve erveop nijet uijtgaende, gelovende warantschap, daer voor verbindende hunne persoonen ende goederen present ende toekomende Des t' oirconden (Z' eircoud?) hebben wij onsen gemeijnen schependoms zegel ten saeken desen onsen brieven aengehangen int jaer XVIC (1600) en negen en twintich, ses dagen in junie.

Was onderteekent P. Buijckx met paraph 1629 ende den zegel van voorscr. Schependom gedruickt in geilen wasch, was daer aen uythangende in dobbelen steerte van parckement.

Dese gecollatieneert tegens den originelen brief geschreven op parguement is daer mede bevonden t' accorderen.

Quod attestor W.J. Cox

2. Notities: pagina 8

1. Copije uyt den originelen Brief van de Schanse tot Kelbergen, 1775.
2. Henri Van Sweefeld tot Blanclaer onder Meldert. Dept de la Meuse sous Herck.
Cing arbres. 100 florins 20 patacons
Ont arreté (acheté ?) les arbres que le Maire avait coupé Antoin Clercx (Claes ?)
3. Hier voor betaeld door Adriaen Verboven voor opsoeken, schrijven segel de somme van vijf guldens met vacatie van twee dagen verlet van de schansmeesters
Arnoldus Van de Venne
Adriaen Verboven

Bijlage 4: Kelbergse schans. Reglementen van de Herrewagen uit 1818

De schansboeken van de Kelbergse schans zijn vanaf het jaar 1725 bewaard gebleven. In het jaar 1818 wordt beslist om de opbrengst van de schans (pacht, hout, etc.) op geregelde tijden te verdelen onder de eigenaars. Er worden dan de reglementen van de Herrewagen opgesteld, bestaande uit 12 artikelen.

- Art. 1. De erfgenamen zijn verplicht jaarlijks hun geld te komen halen in het lokaal of herberg aangeduid door het bestuur.
- Art. 2. Ieder huishoofd der ingezetenen van de Herrewagen heeft recht op schansgeld.
- Art. 3. Iedere tweewoonst, gehuwd of ongehuwd, wordt maar aanzien als woon.
- Art. 4. De lijst der erfgenamen van de Schans wordt alle drie jaren vernieuwd.
- Art. 5. Bij vernieuwing of verandering van woonst, komt de nieuwe bewoner op de lijst, bij vernieuwing van de lijst.
- Art. 6. De huurders zijn verplicht de huurprijs te betalen, een halfuur voor het vastgestelde uur der uitbetaling.
- Art. 7. Al wie te reclameren heeft is verplicht dit te doen wanneer de vergadering open verklaard is.
- Art. 8. Diegene die de schans wil benadelen zal volgens het goedenken van het bestuur en erfgenamen er uitgesloten worden voor 3 tot 9 jaar.
- Art. 9. De rechthebbenden op het schansgeld moeten hun vast verblijf hebben onder Schaffen of Meldert.
- Art. 10. Het schansgeld zal ieder jaar uitbetaald worden den 2e Paasdag om 3 uur.
- Art. 11. De schans wordt bestuurd door schansmeesters en een toezichtsraad; ze zijn verplicht tweemaal per jaar te vergaderen, eens de 2e Paasdag en eens gedurende de winter op een door hen te bepalen datum.
- Art. 12. Het geld dat niet wordt afgehaald op gesteld uur blijft eigendom der kas.

Bijlage 12: Resultaten archeobotanisch onderzoek op de schans van Houthalen

Botanische macroresten (J.E.A. Jans)

Inleiding

Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn van 2 sporen grondmonsters genomen ten behoeve van botanisch onderzoek. Deze monsters zijn gewaardeerd op de aanwezigheid van macroresten om zo te bepalen of het monster geschikt is voor verdere paleobotanische analyse. De volgende monsters zijn gewaardeerd:

- monster 1 (VOSC3): een monster uit greppel 85 (spoor 85, put 1, vlak 2);
- monster 2 (VOSC3): een monster van de afgedekte A-horizont uit put 3 (put 3, profiel 311).

Methode

De monsters (bestaande uit zand) zijn in water geweekt en daarna met water gezeefd over een serie zeven met maaswijdtes van 5, 2, 1, 0,5 en 0,2 mm. De zeefresiduen van de verschillende fracties zijn in water bewaard in afsluitbare plastic potten. Tijdens het waarderend onderzoek zijn de 2 grootste fracties (5 en 2 mm) van monster 1 (VOSC3) geheel uitgezocht. Van monster 2 is alleen de 5 mm geheel uitgezocht. Van de overige fracties van de monsters is een deel uitgezocht. Het uitzoeken van de monsters gebeurde bij een vergroting van 7x tot 10x. Bij het waarden van de monsters is gelet op de hoeveelheid macroresten, de kwaliteit (conservering) hiervan en op de variatie in soorten.

Resultaten

In geen van de monsters zijn macroresten aangetroffen. De zeefresiduen bestaan voornamelijk uit zandkorrels, ijzerconcreties en brokjes houtskool. Met name de afgedekte A-horizont (monster 2) bevat grote hoeveelheden houtskool. Op het zand en op de brokjes houtskool zit vaak een ijzer-aanslag (roest).

Op basis van bovenstaande gegevens hebben de monsters de waardering 'slecht' gekregen en worden ze niet geschikt bevonden voor verdere paleobotanische analyse.

Bijlage 13: Resultaten archeobotanisch onderzoek op de Heserschans

Botanische macroresten (J.E.A. Jans)

Inleiding

Tijdens het proefsleuvenonderzoek is van spoor een grondmonster genomen ten behoeve van botanisch onderzoek. Dit monster is gewaardeerd op de aanwezigheid van macroresten om zo te bepalen of het monster geschikt is voor verdere paleobotanische analyse. Het volgende monster is gewaardeerd:

- monster 1 (VOSC6): een monster uit de oude westgracht (spoor 21, vulling 2, put 5, vlak 1).

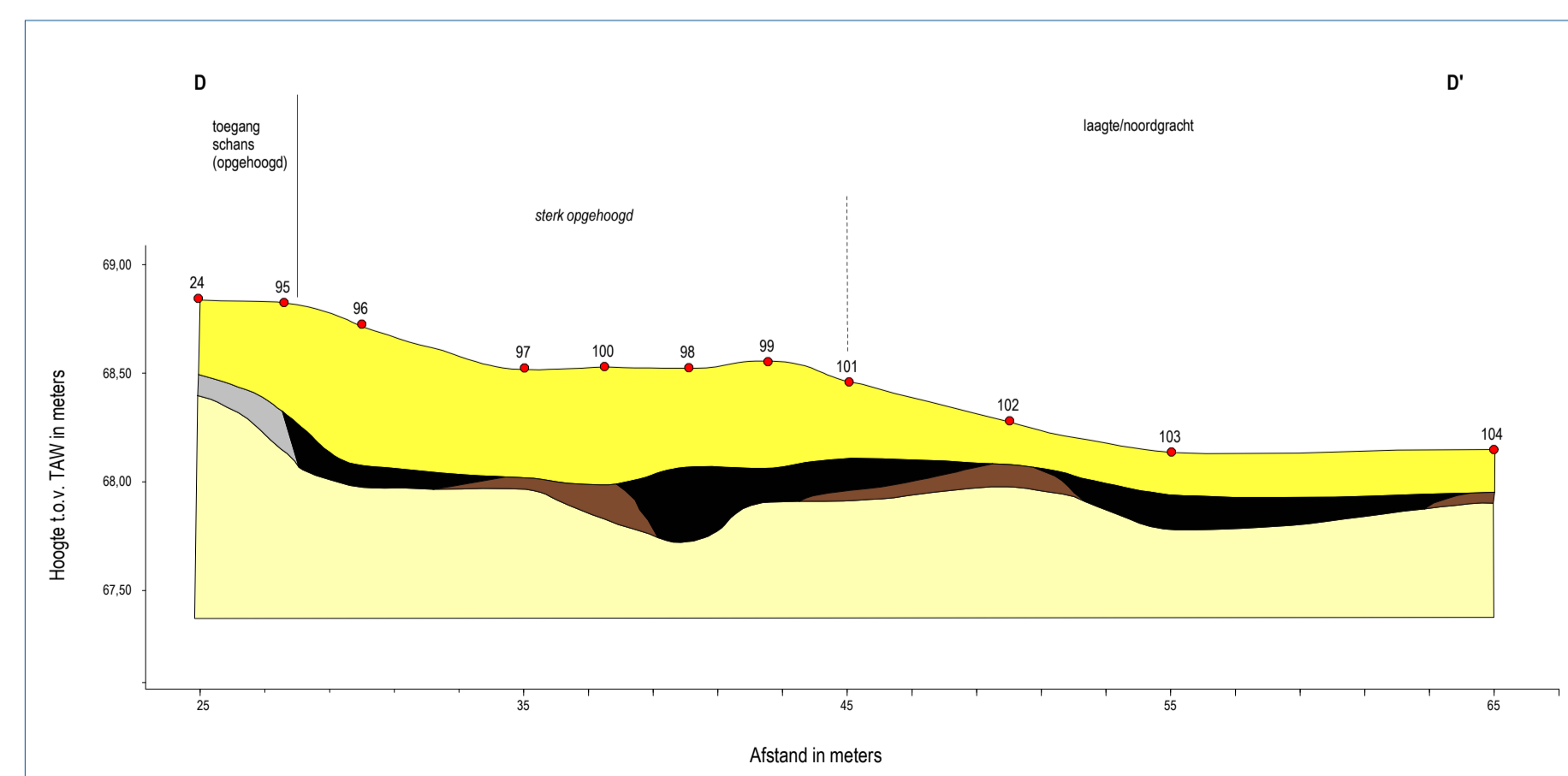
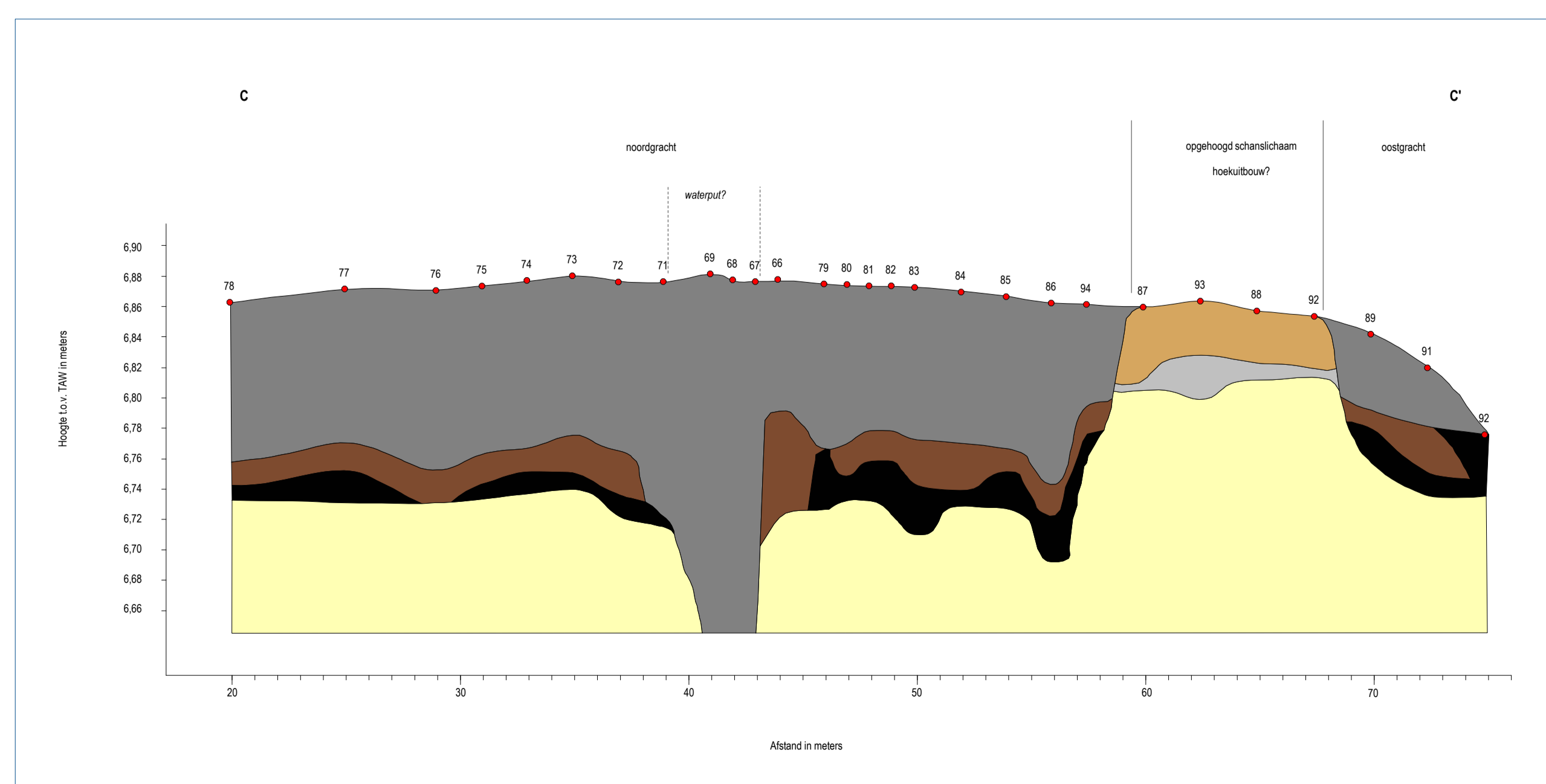
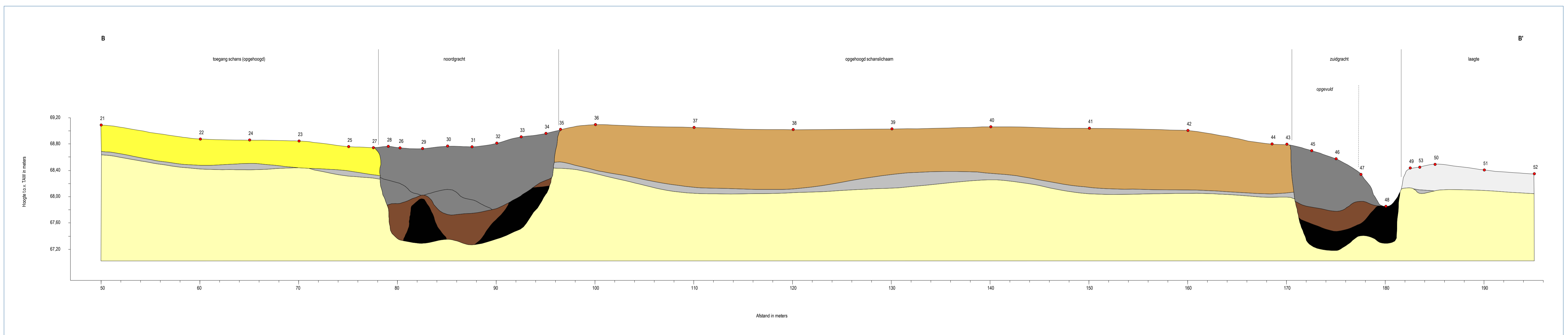
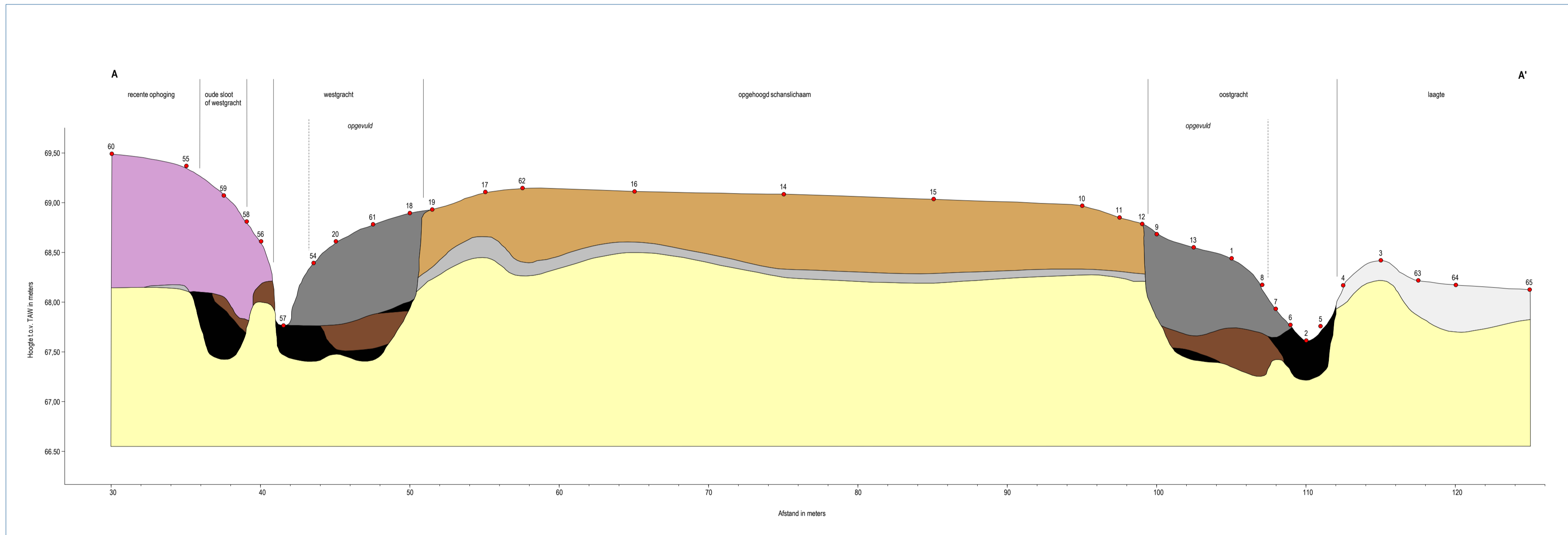
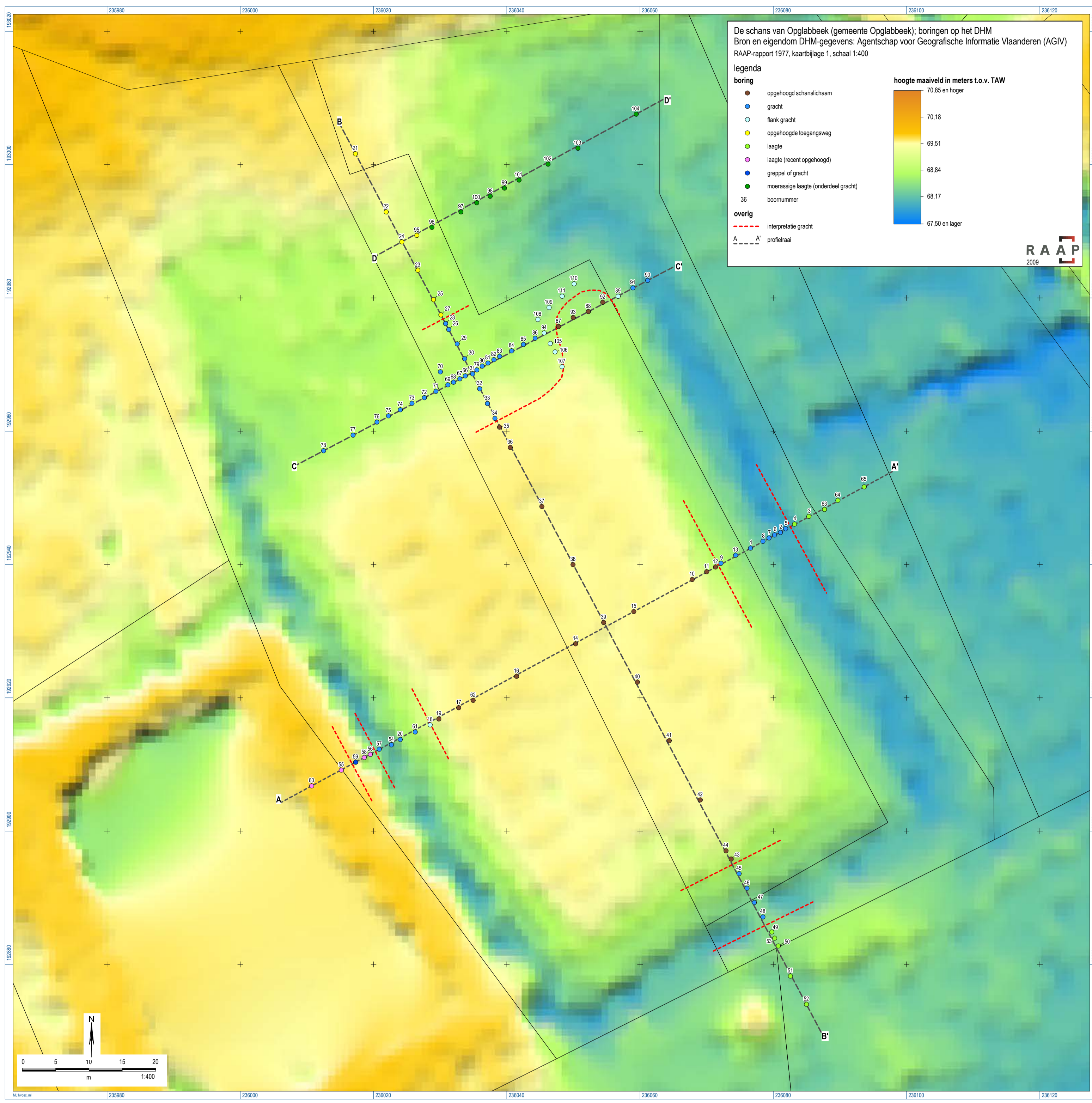
Methode

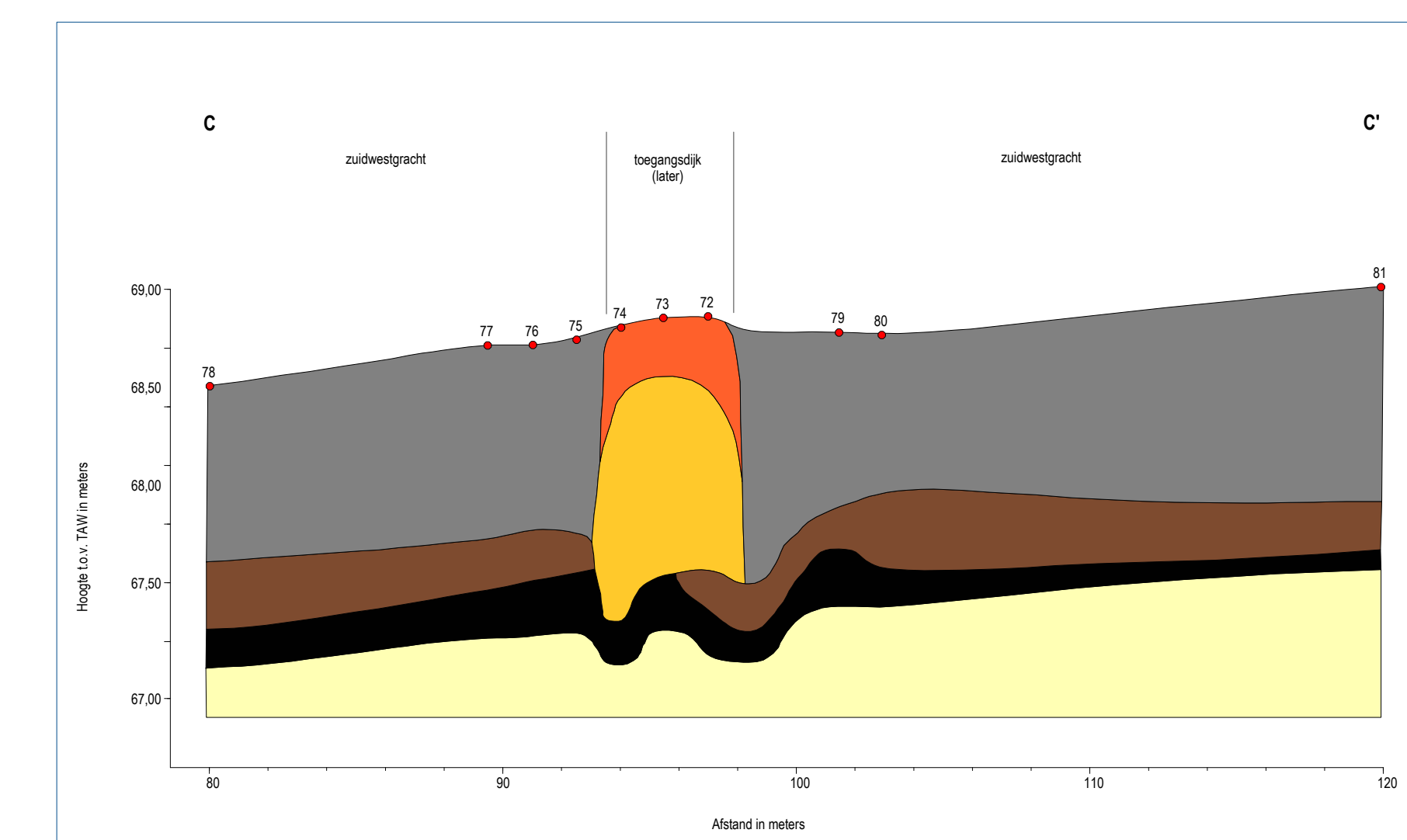
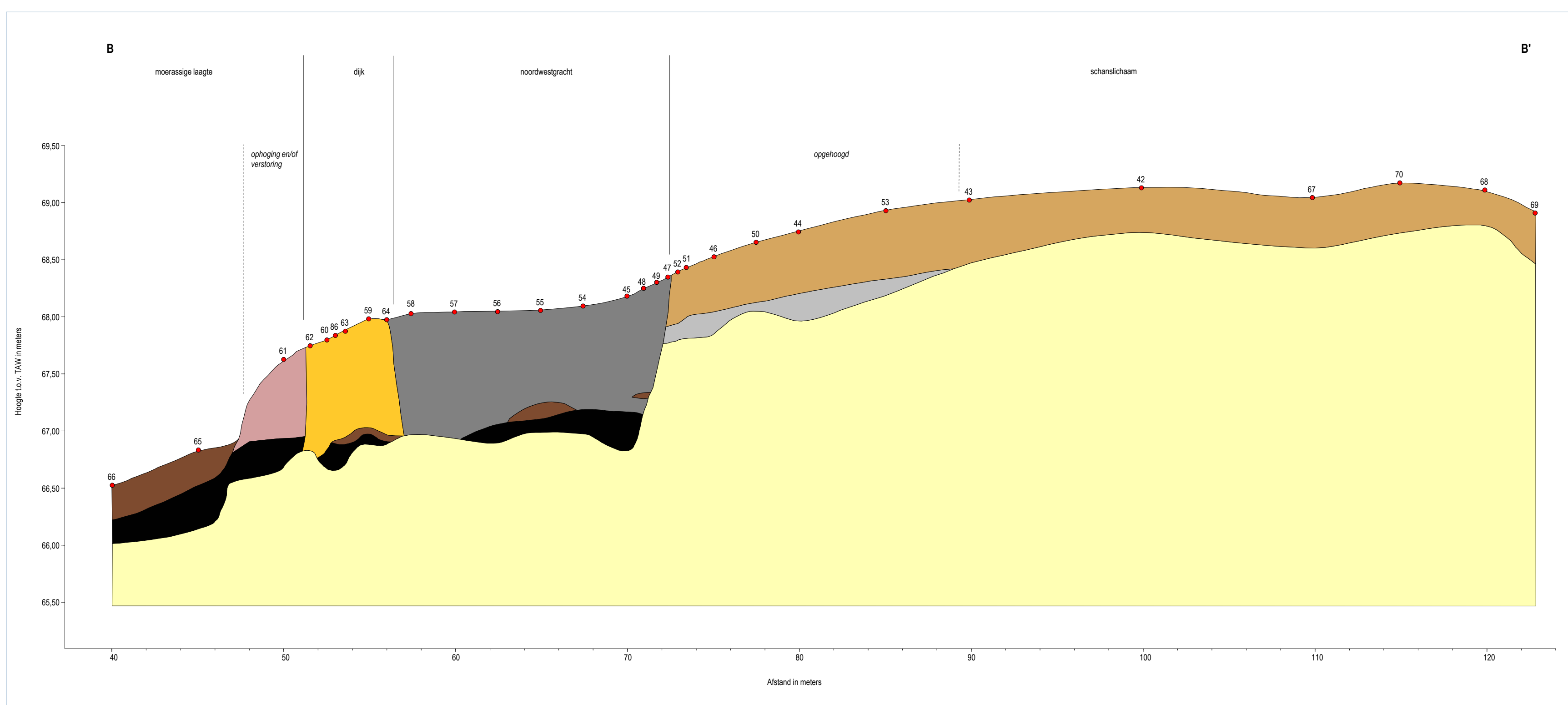
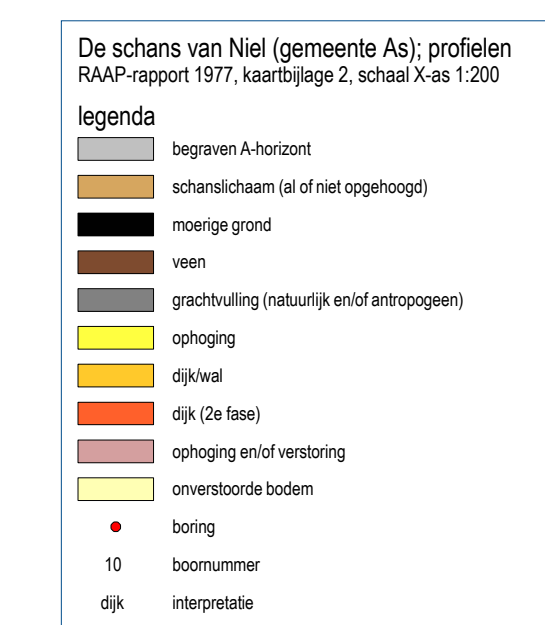
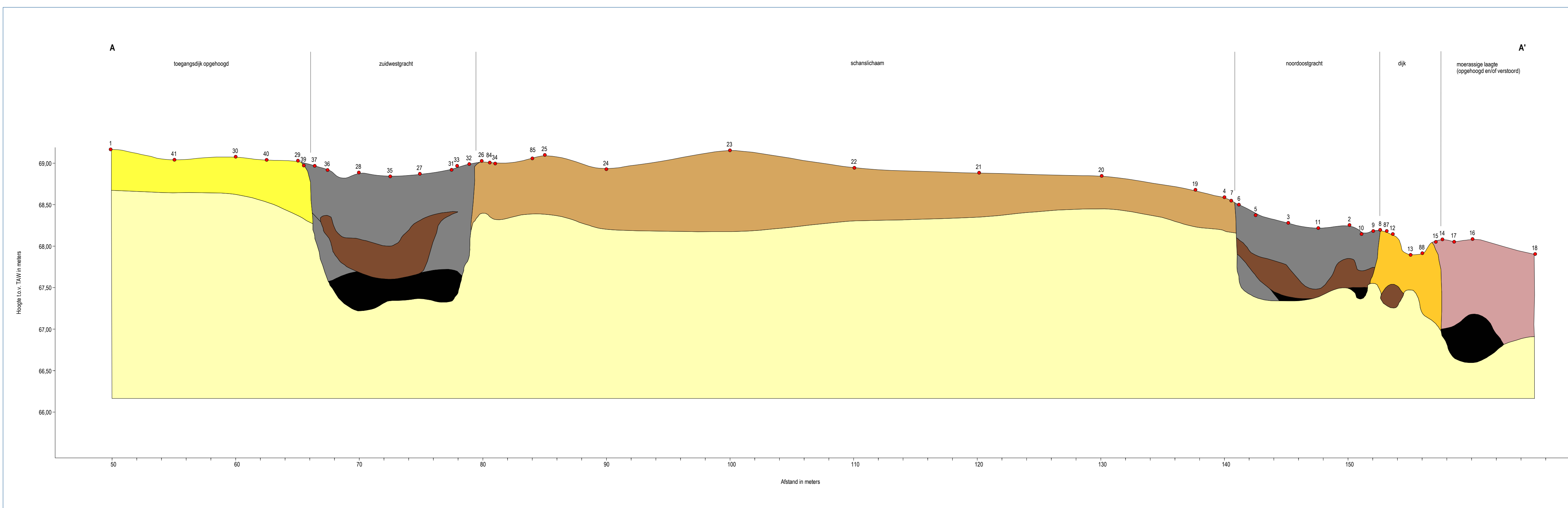
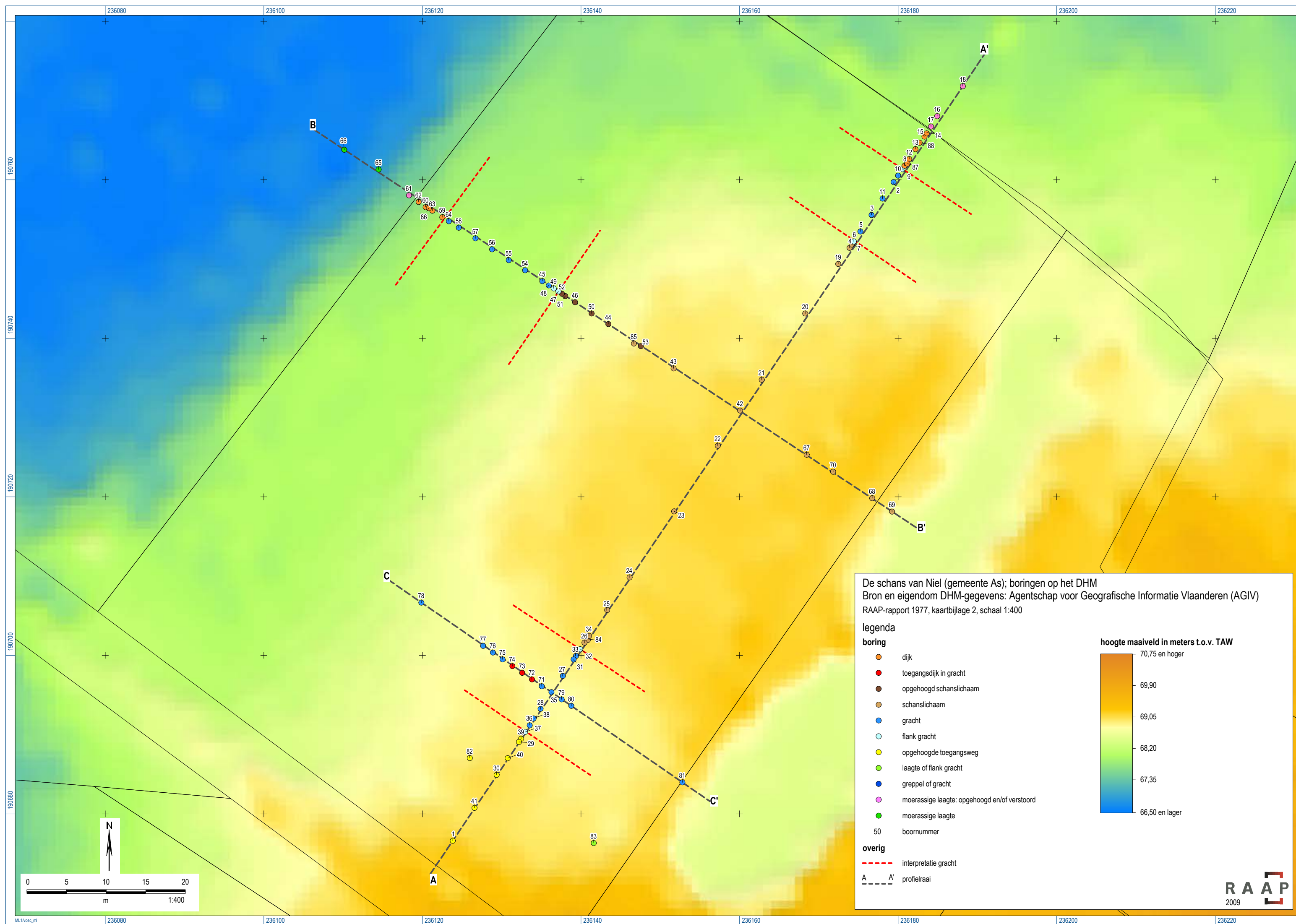
Het monster (bestaande uit zand) is in water geweekt en daarna met water gezeefd over een serie zeven met maaswijdtes van 5, 2, 1, 0,5 en 0,2 mm. De zeefresiduen van de verschillende fracties zijn in water bewaard in afsluitbare plastic potten. Tijdens het waarderend onderzoek zijn de twee grootste fracties (5 en 2 mm) van het monster geheel uitgezocht. Van de overige fracties is een deel uitgezocht. Het uitzoeken van de monsters gebeurde bij een vergroting van 7x tot 10x. Bij het waarden van de monsters is gelet op de hoeveelheid macroresten, de kwaliteit (conservering) hiervan en op de variatie in soorten.

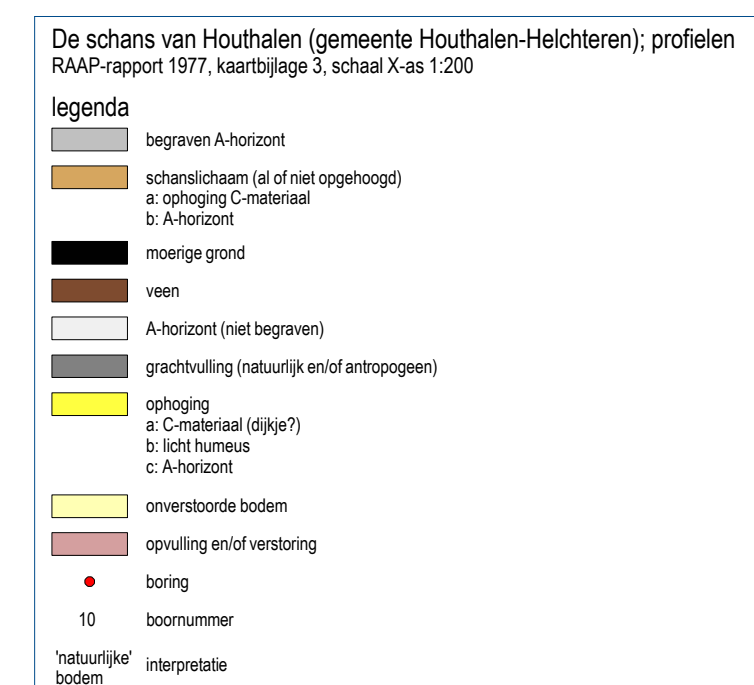
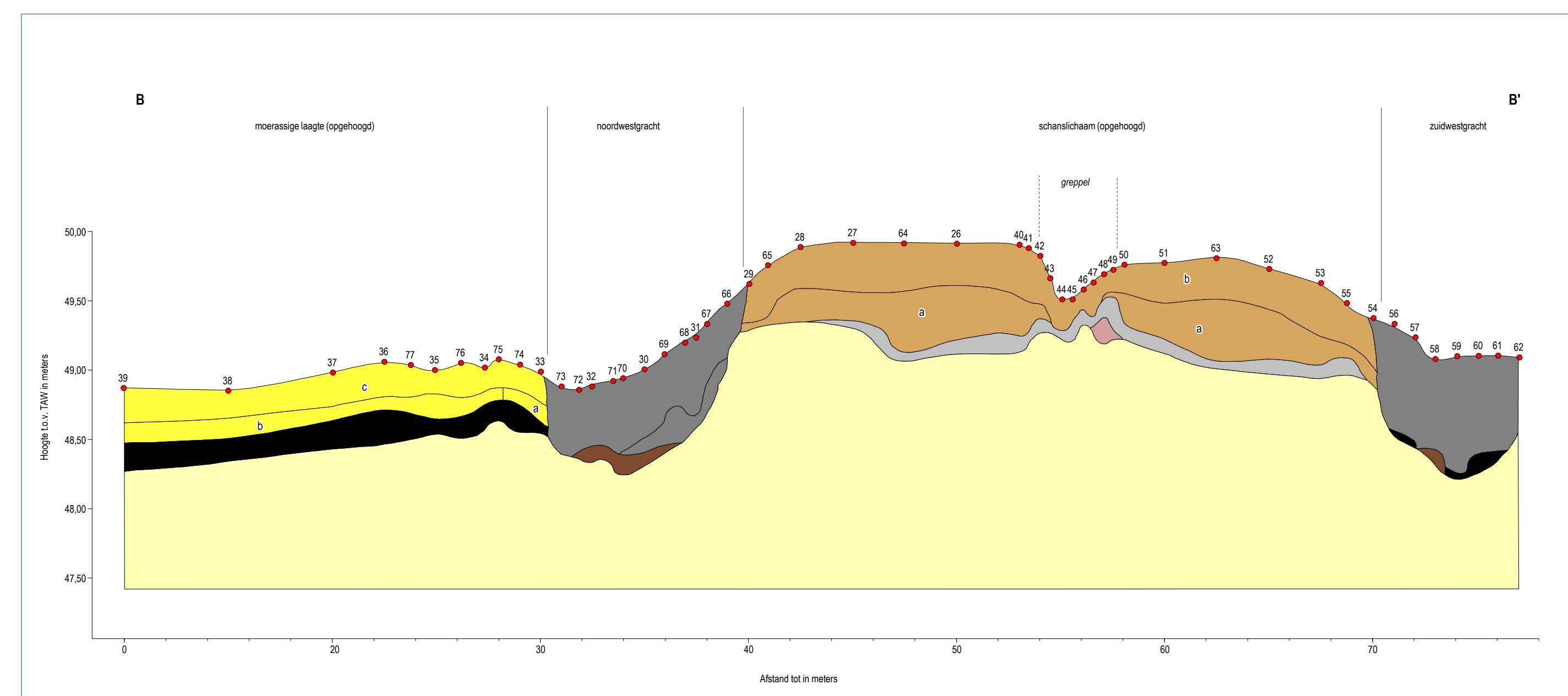
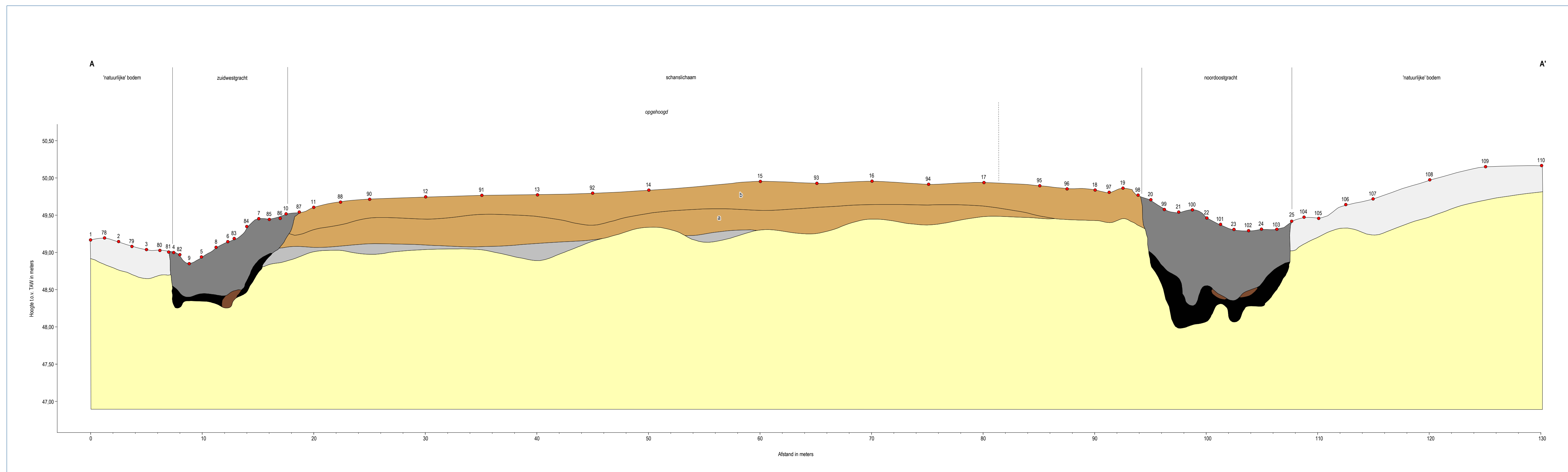
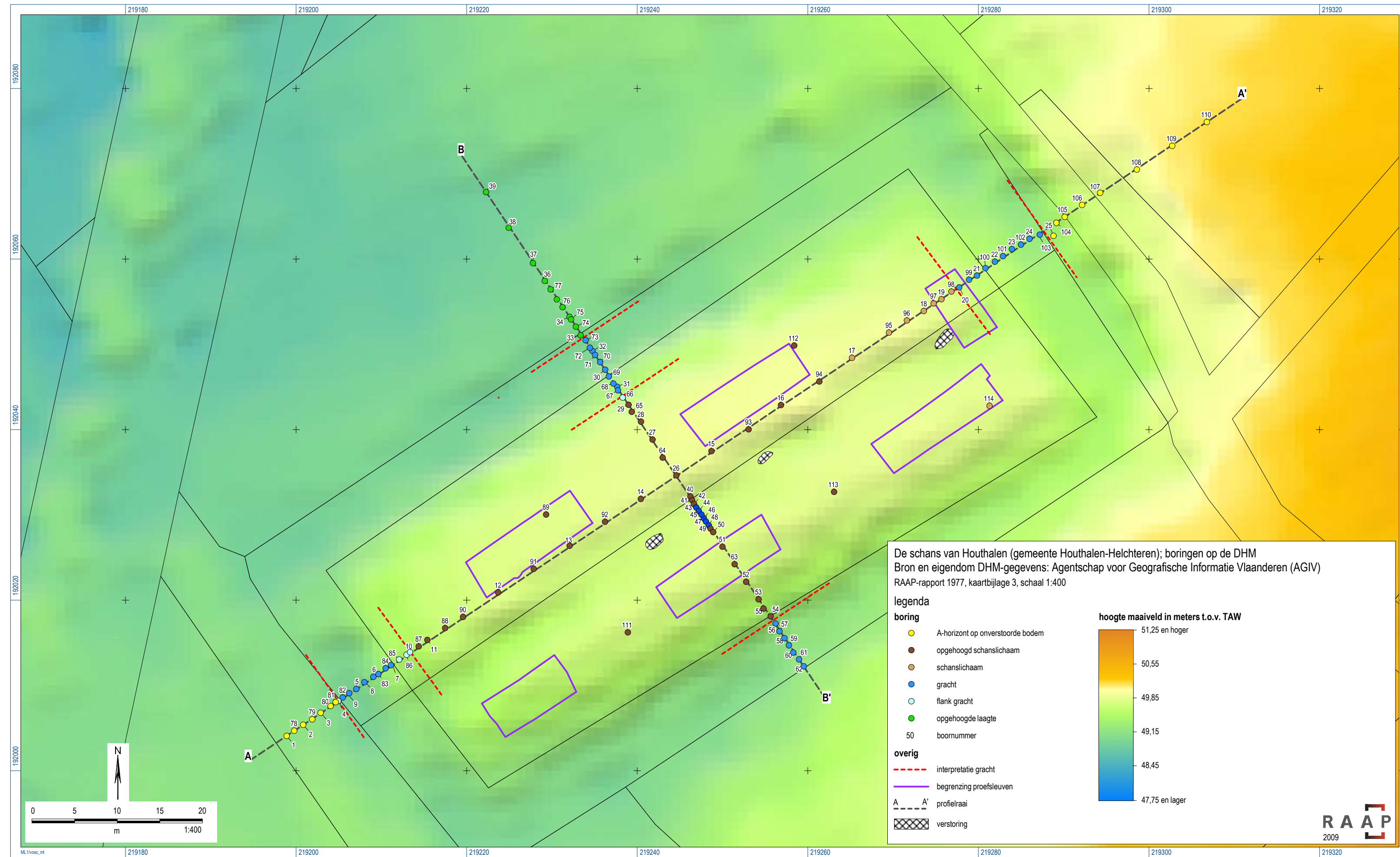
Resultaten

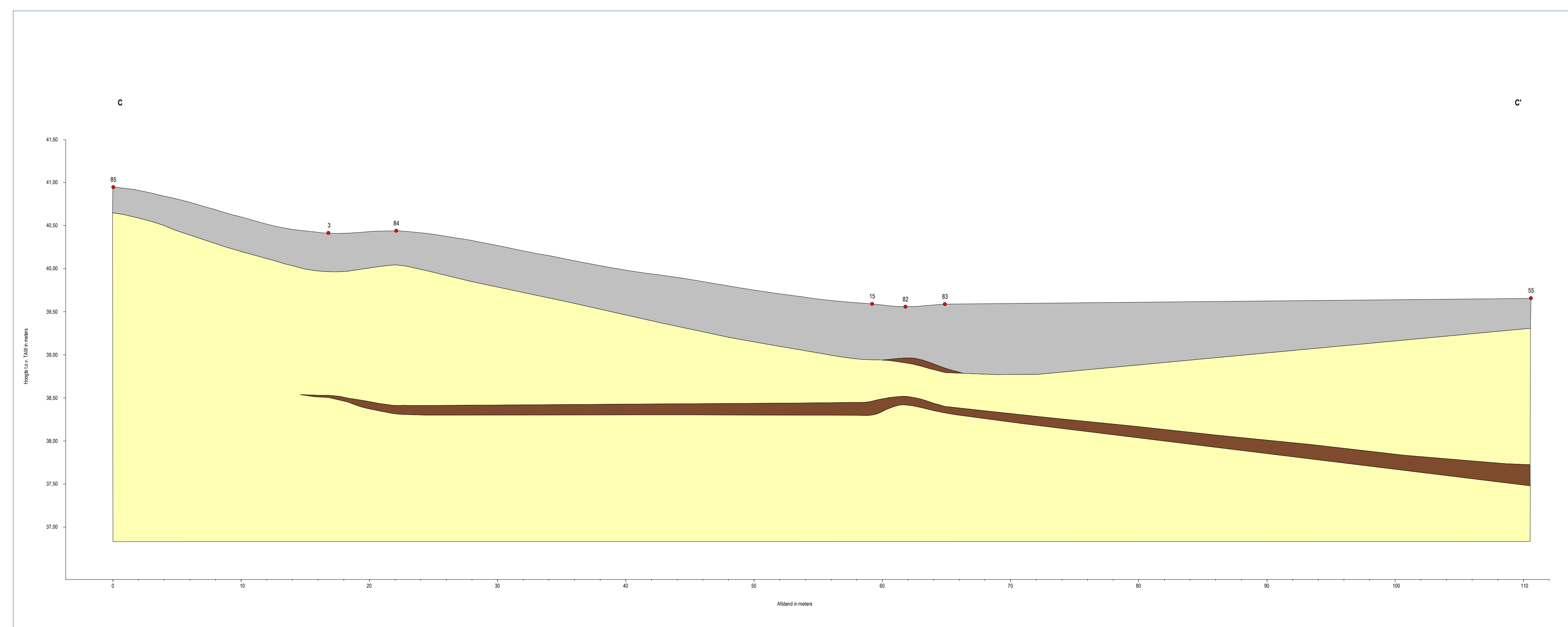
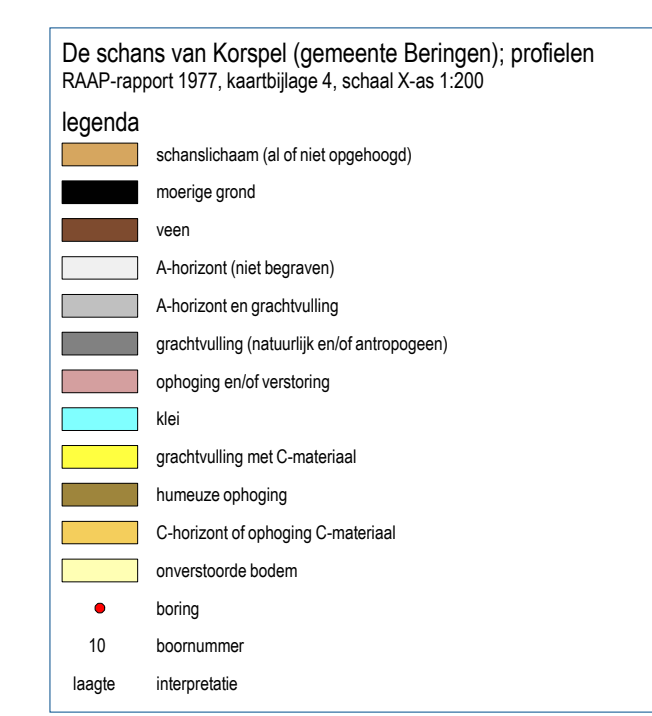
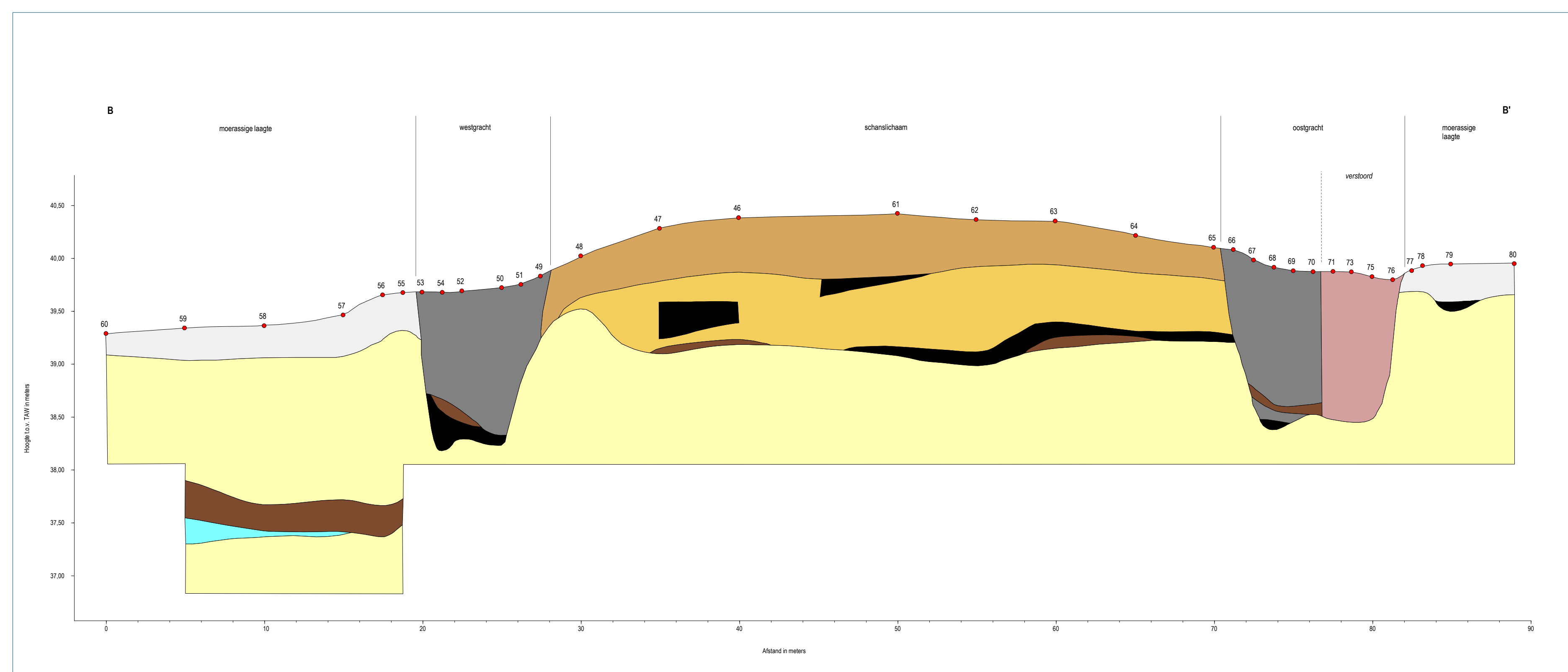
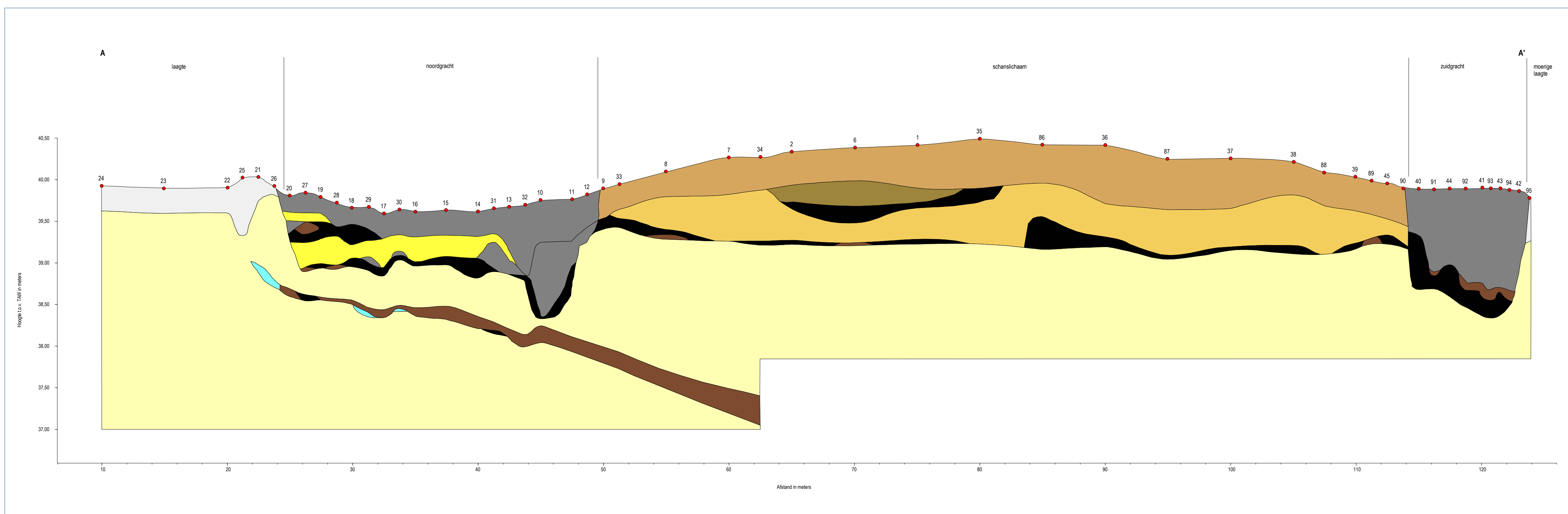
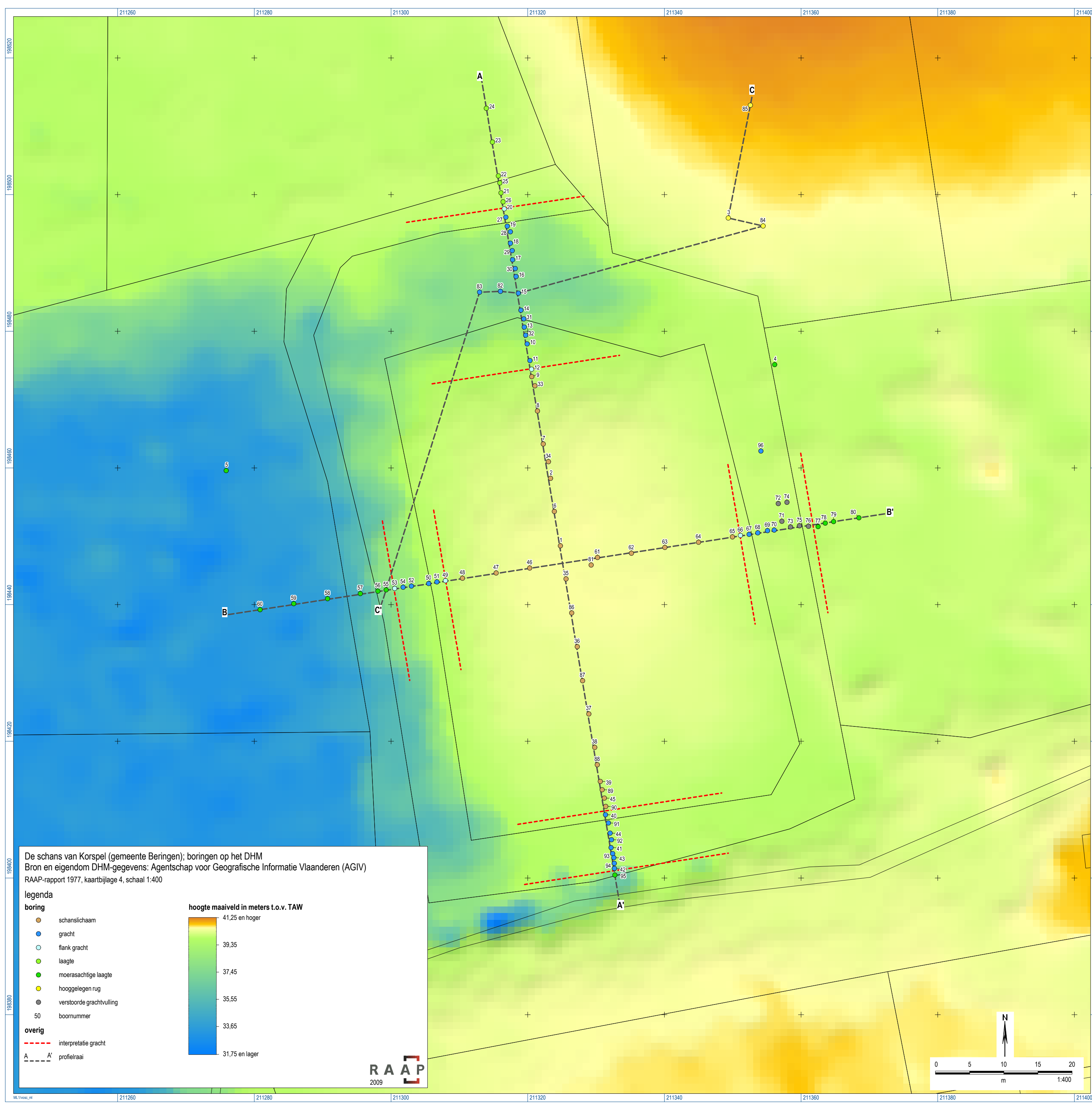
In het monster zijn geen macroresten aangetroffen. De zeefresiduen bestaan voornamelijk uit zandkorrels, ijzerconcreties en brokjes houtskool.

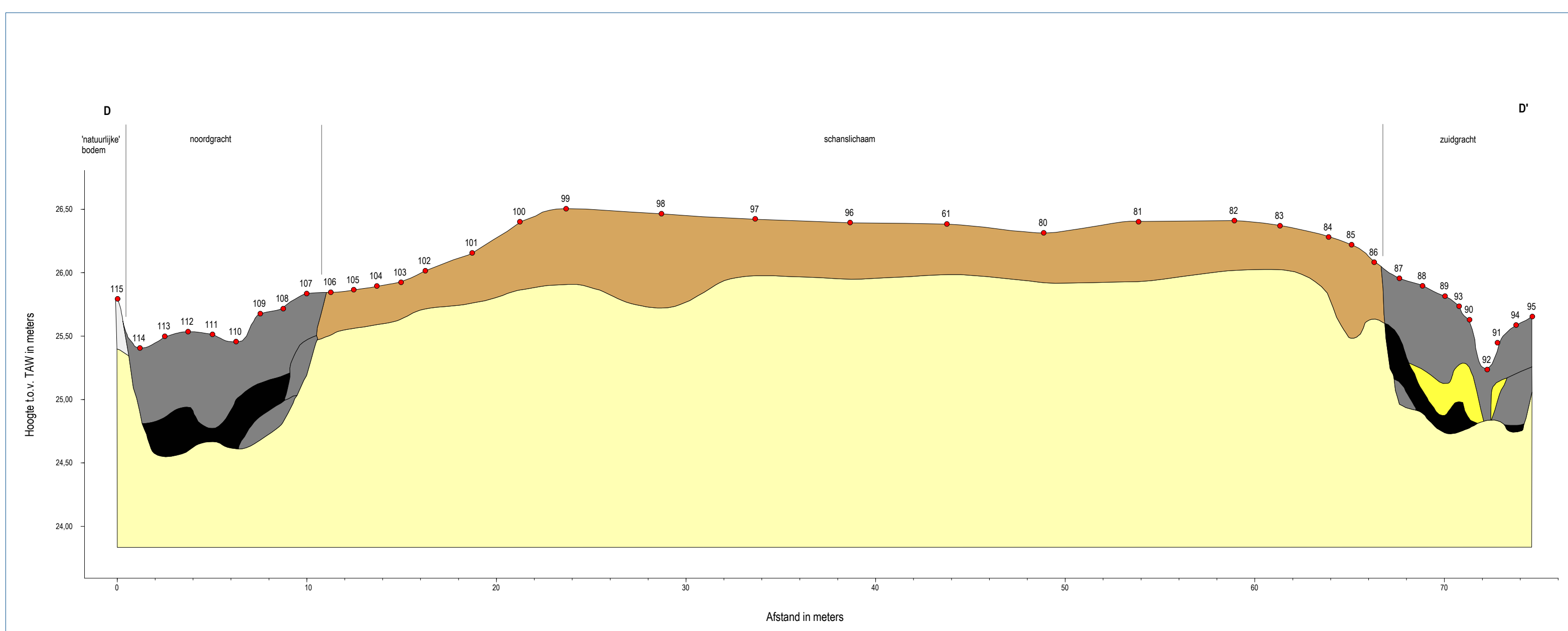
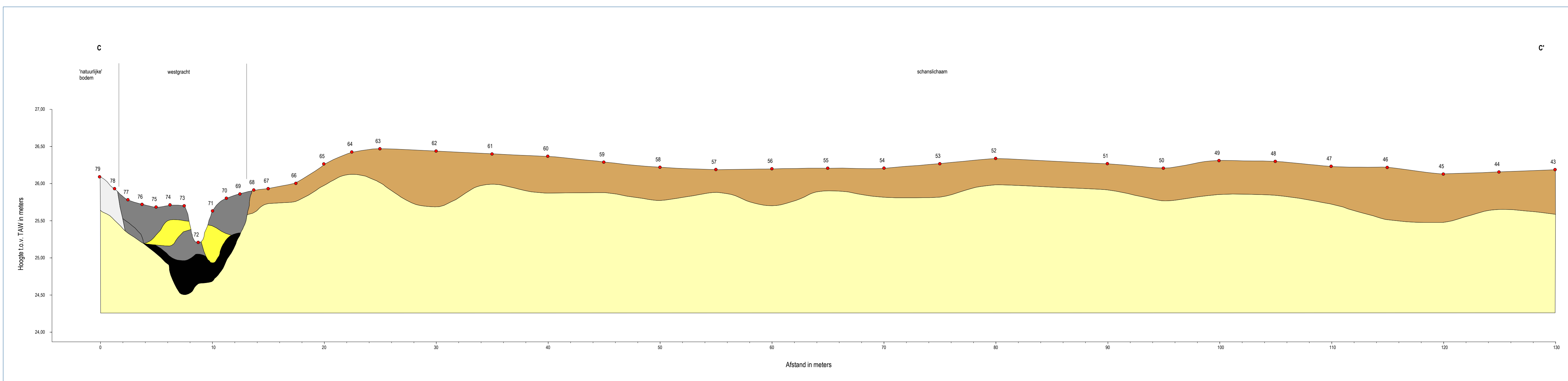
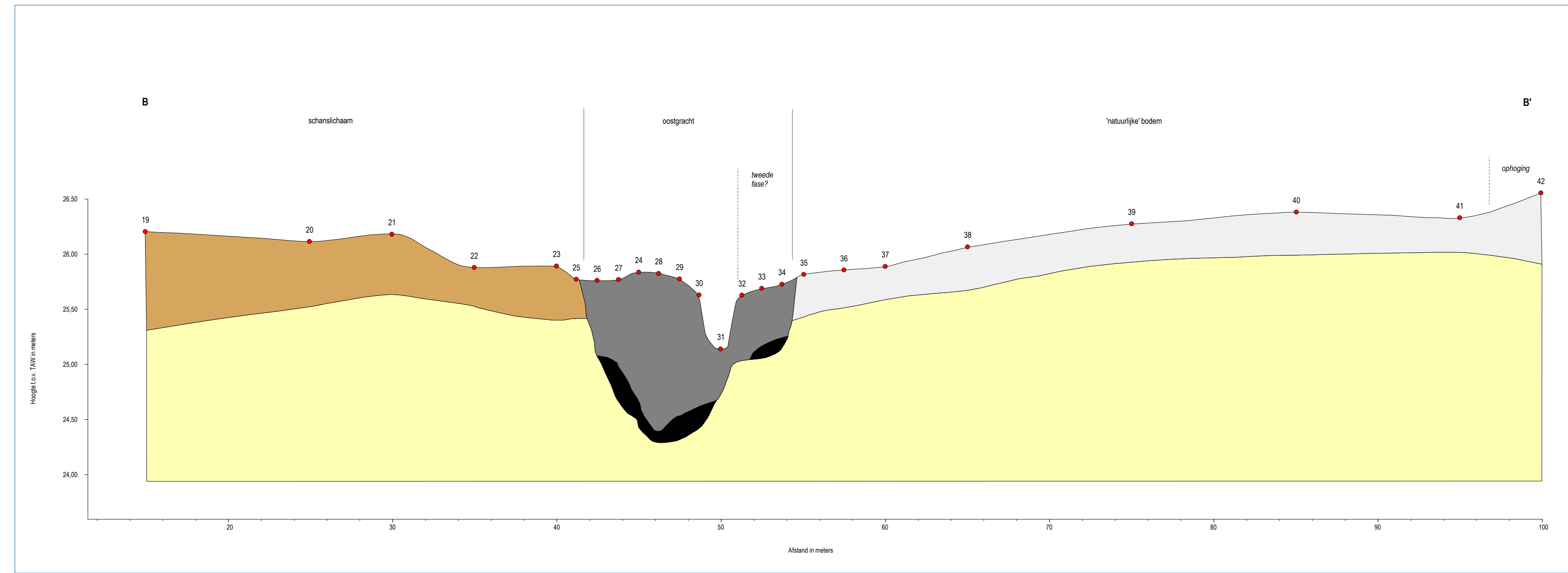
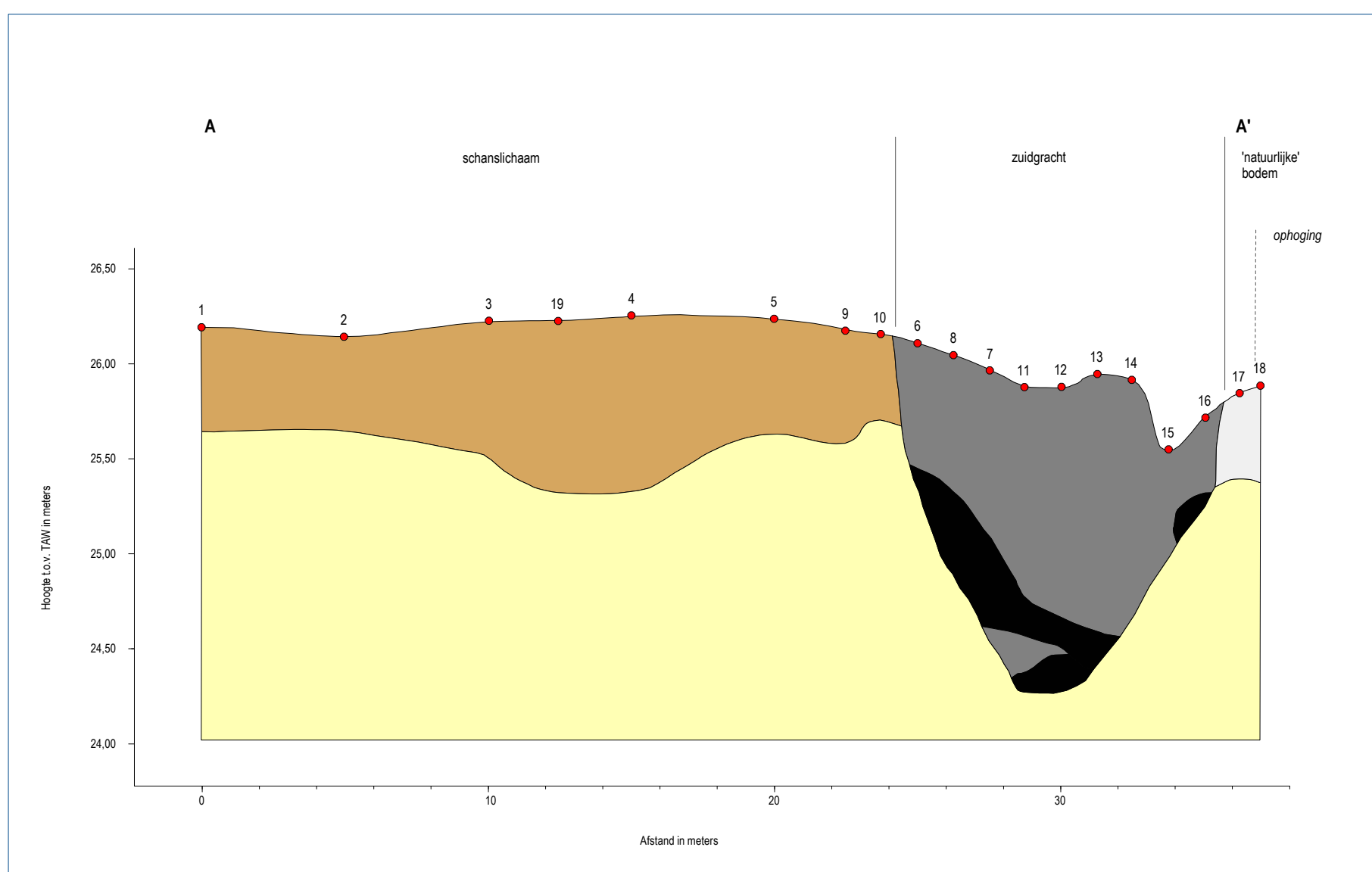
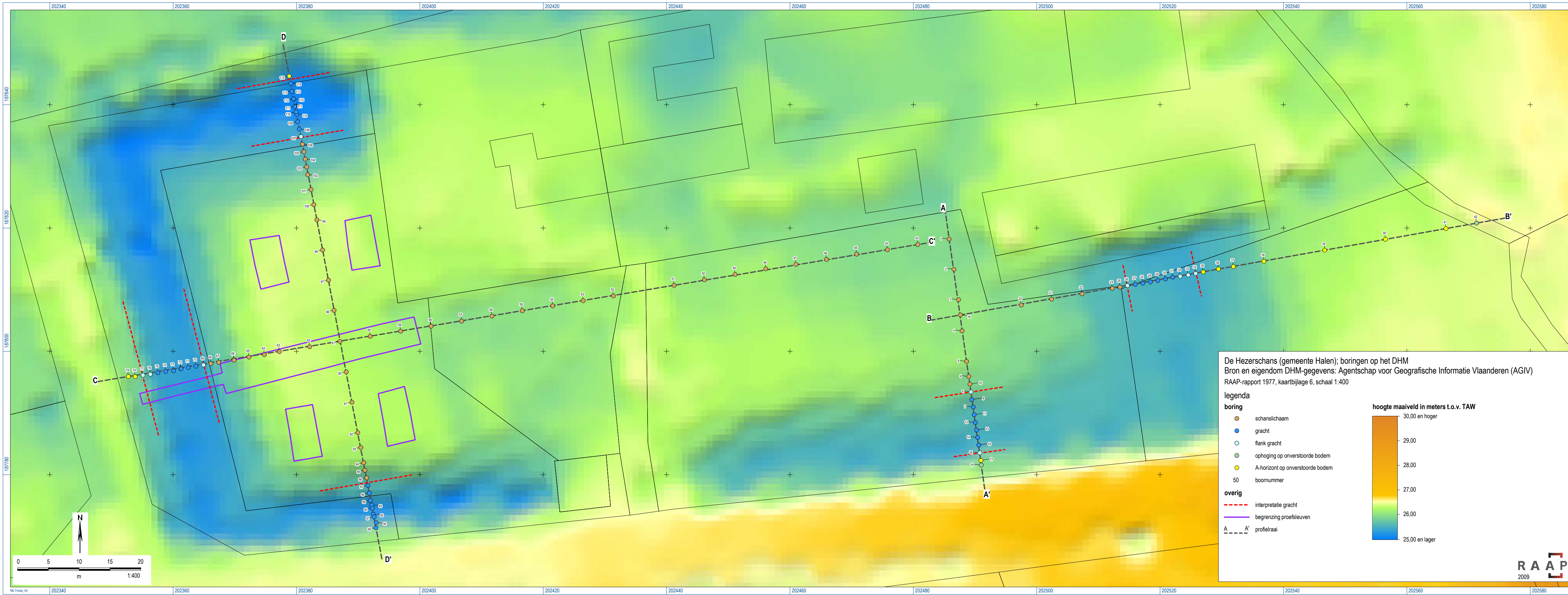
Op basis van bovenstaande gegevens heeft het monster een slechte waardering gekregen en wordt het niet geschikt bevonden voor verdere paleobotanische analyse.

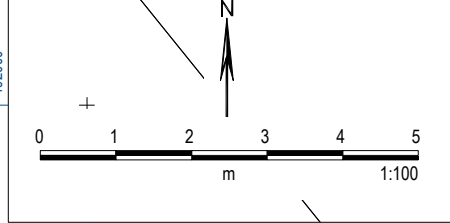
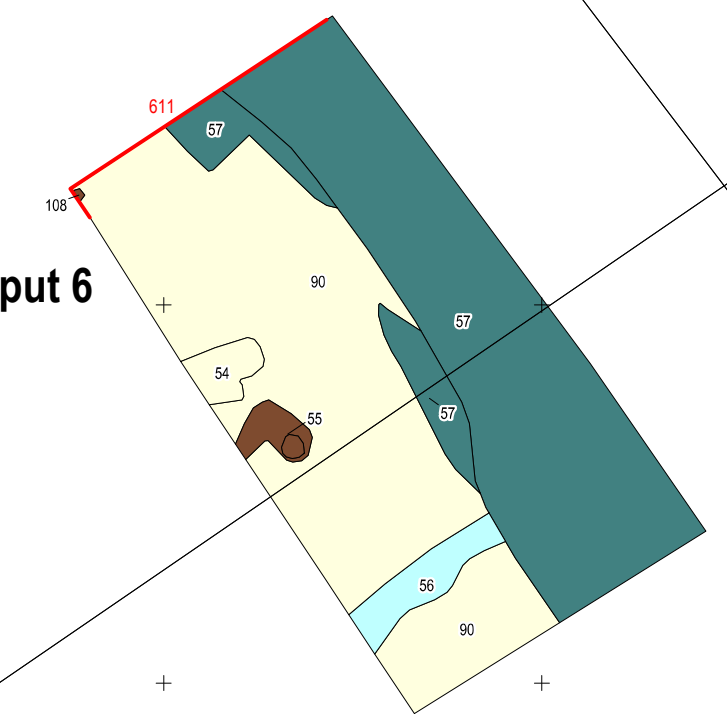
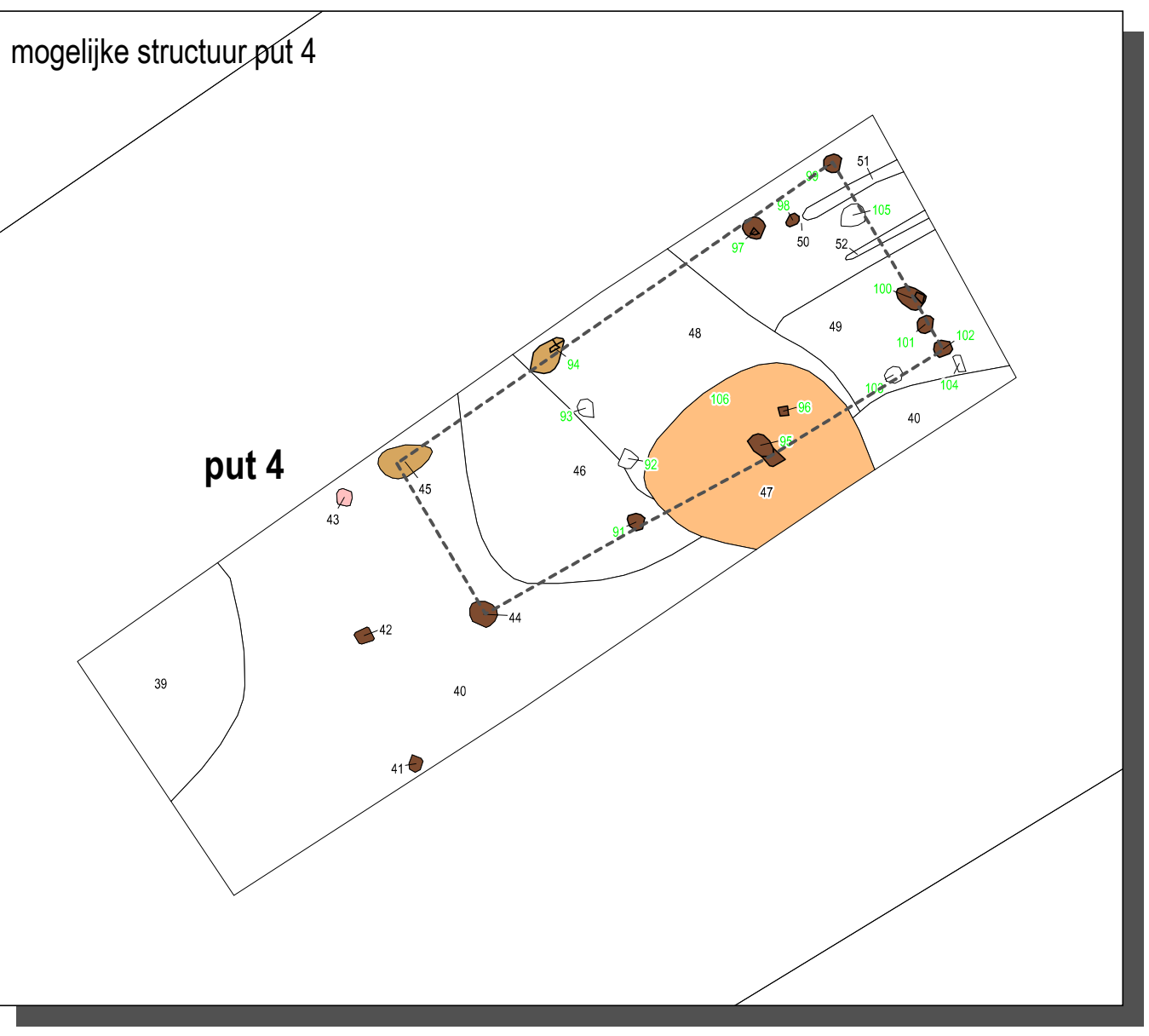
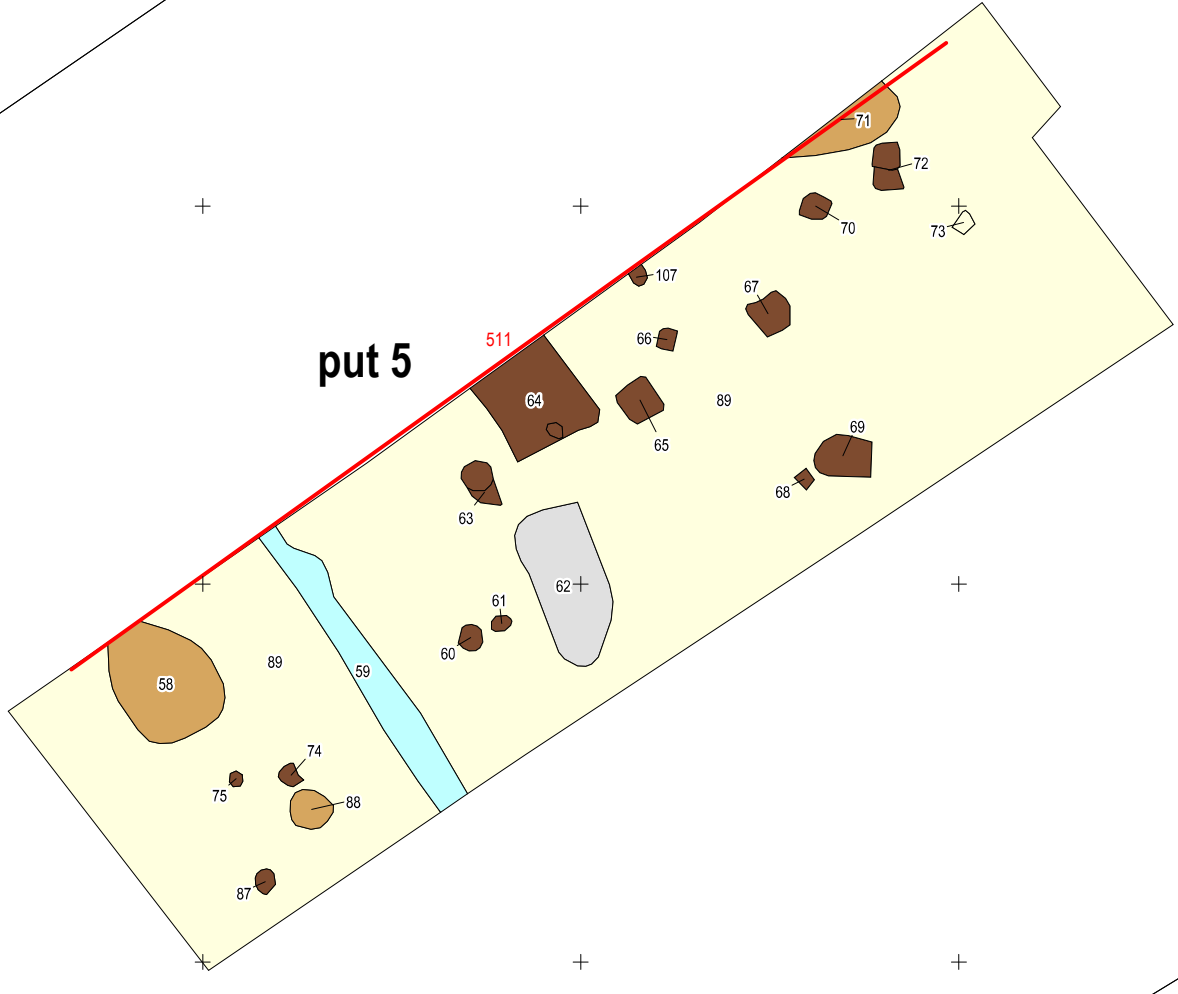
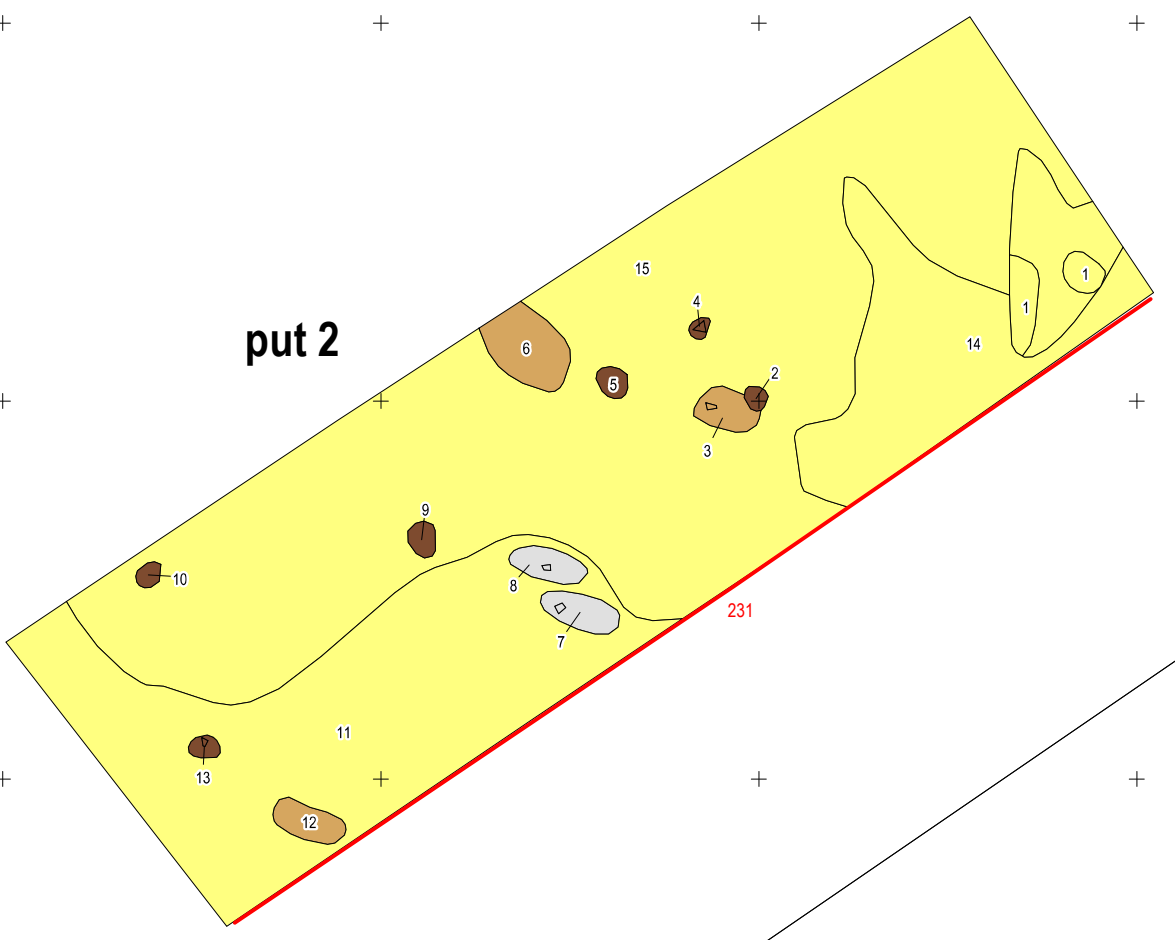
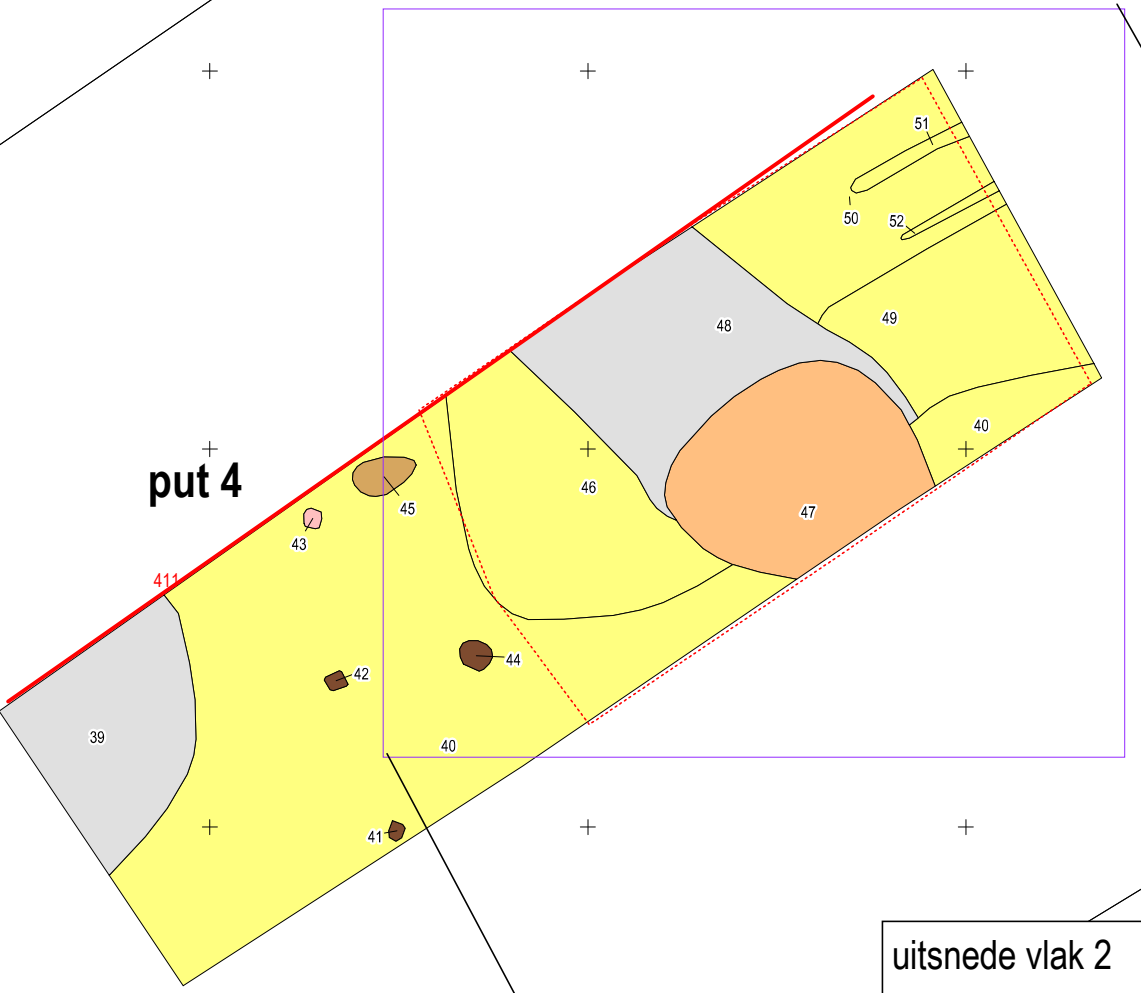
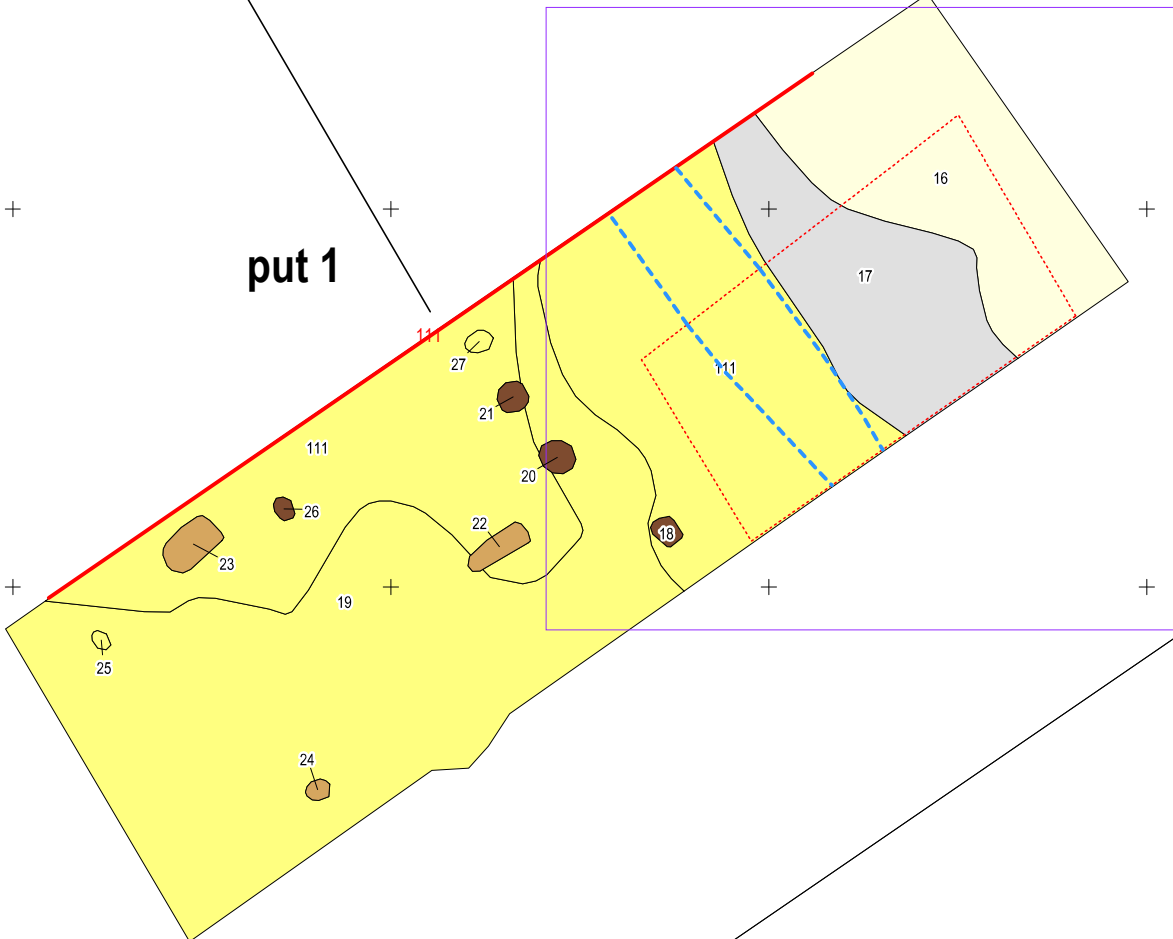
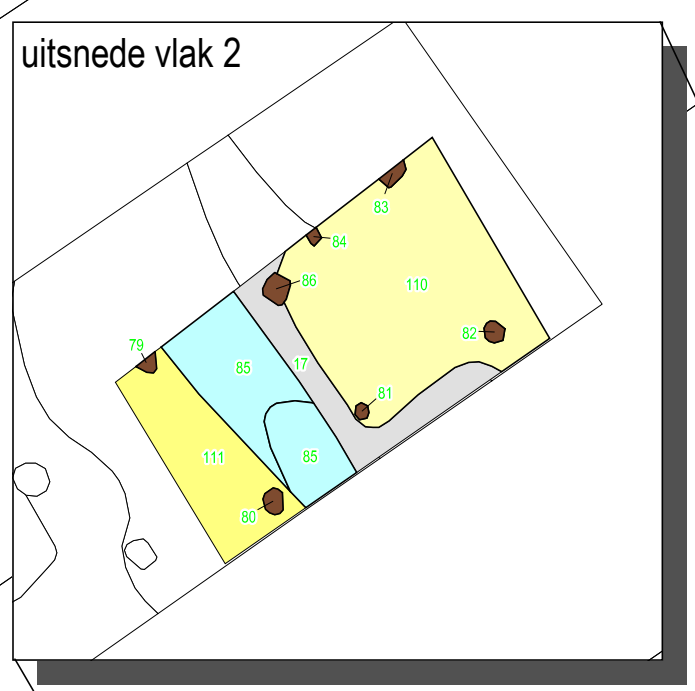
De Hezerschans (gemeente Halen); profielen
 RAAP-rapport 1977, kaartbijlage 6, schaal 1:200

legenda
 ■ schanschaam (of of niet opgetuigd)
 ■ moedige grond
 ■ graatkulling (natuurlijk en/of antropogeen)
 ■ A-horizont (met begraven)
 ■ graatkulling met Crombeelaf
 ■ natuurlijk bodem
 ● boring
 10 boomnummer
 --- natuurlijk bodem
 --- interpretatie

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen
Provincies Limburg en Vlaams-Brabant
 De schansen van Houthalen (gemeente Houthalen-Heilichteren): resultaten proefsleuven
 RAAP-rapport 1977, kaartpagina 7, schaal 1:100

legende

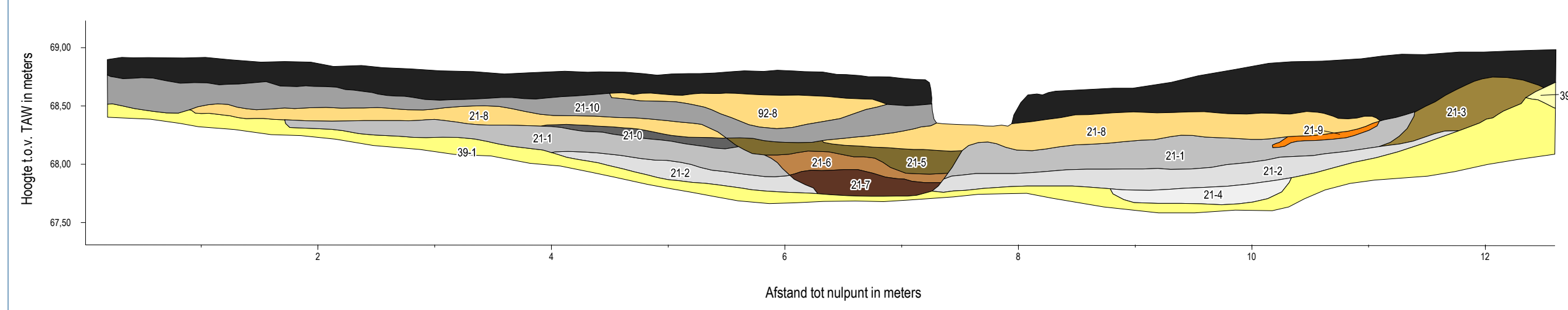
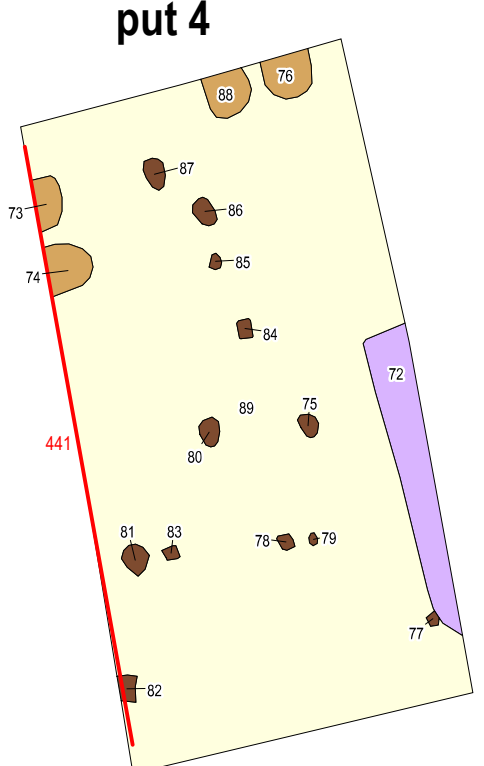
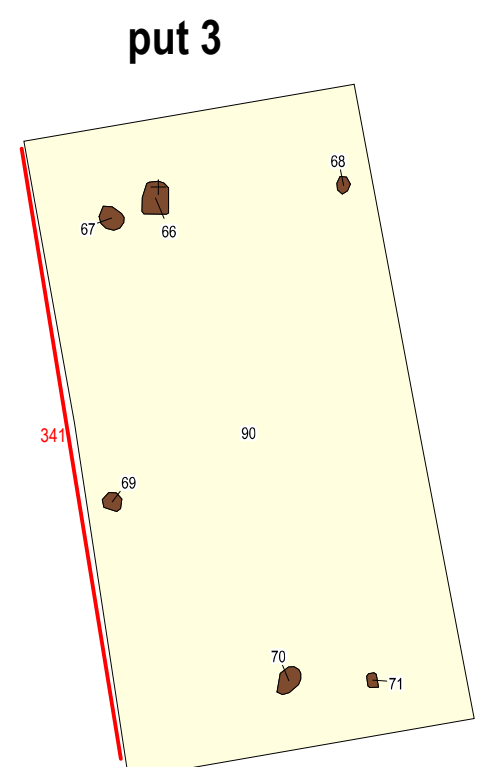
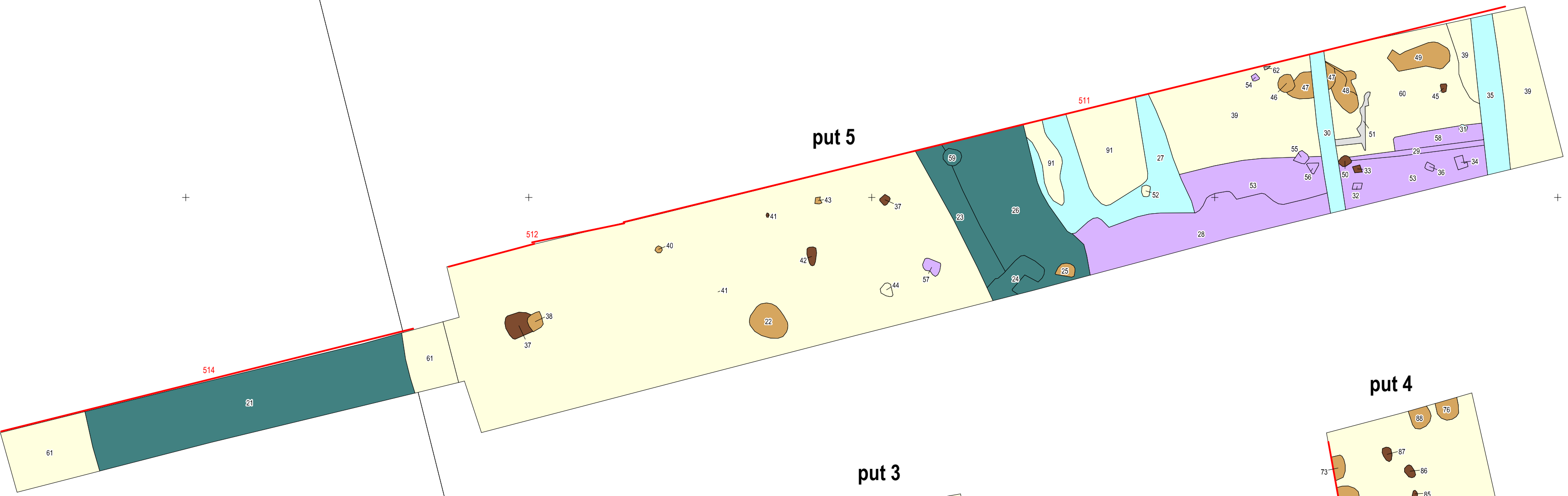
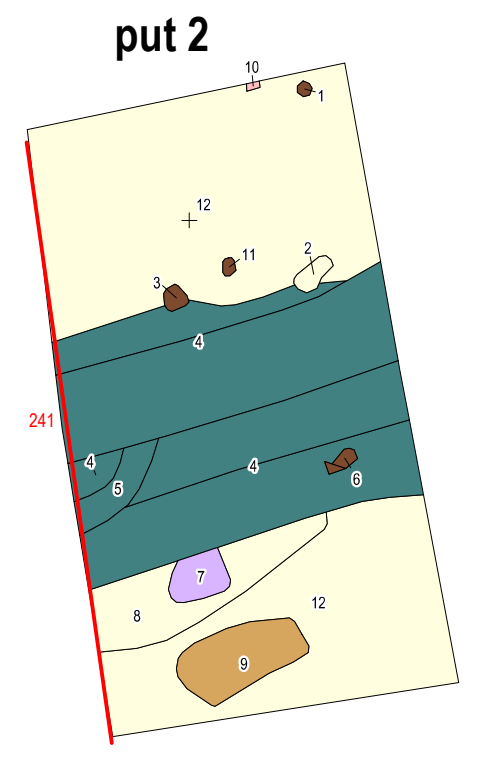
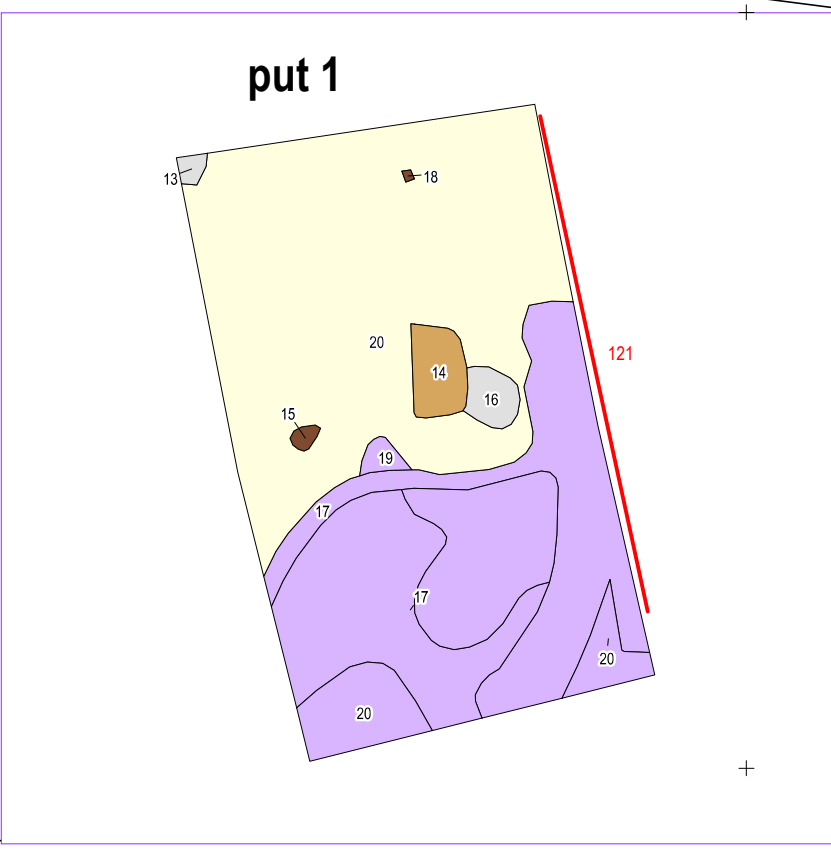
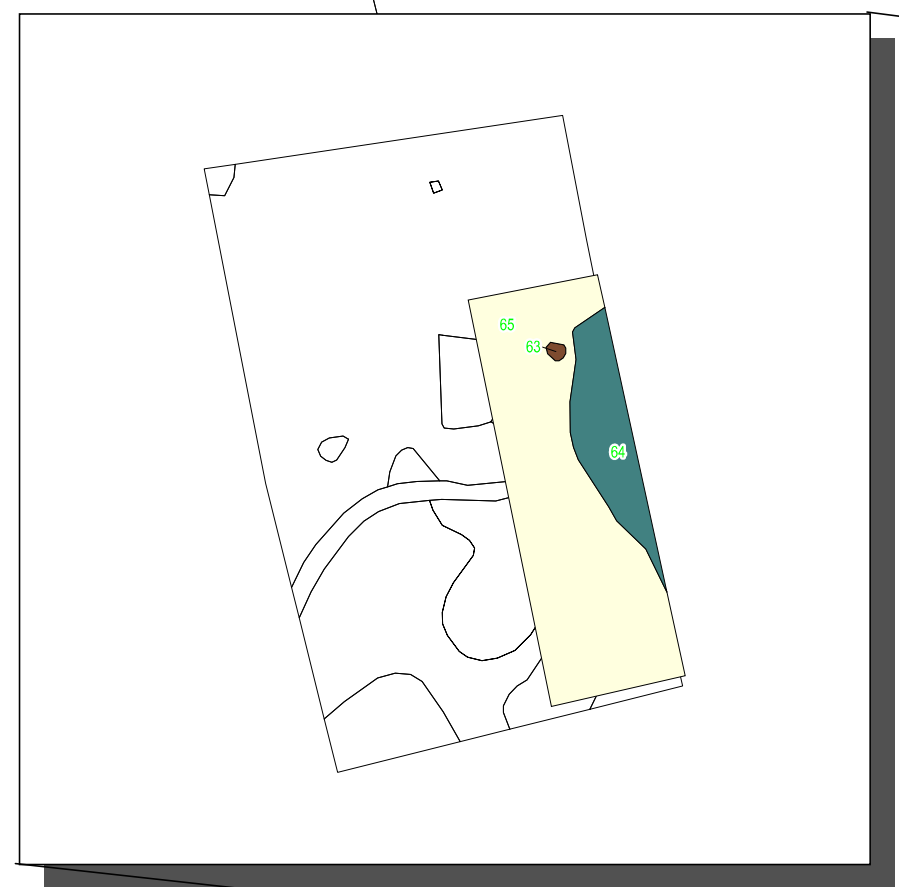
- sporen
 - paalkuil
 - kuil
 - gracht
 - grappel
 - spitspoorn
 - ophogingslaag (eventueel gebodurbeerd)
 - menglaag en/of sterk gevleete ophogingslaag
 - laag met veel puin
 - vlak in C-horizontale verkleuring
- 21 spoomnummer vlak 1
- 56 spoomnummer vlak 2
- overig**
 - mogelijke structuur
 - - - loop grappel
 - - - profiel
 - 411 profielnummer
 - begrenzing vlak 2
 - uitsnede

Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen
Provincies Limburg en Waams-Brabant
 De schans van Hees: resultaten proefdiepten
 RAAP-rapport 1917, kaartbladzijde 8, schaal 1:100

legenda
sporen
 paskuil
 kuil
 gracht
 greppel
 opbloem
 onbekend mengsel en/of greppel
 mengsel en/of sterk geleidelijk ophogingslaag
 recente verstoring
 vlak in C-horizontaalfase verkeuring
 41 spoornummer vlak 1
 63 spoornummer vlak 2

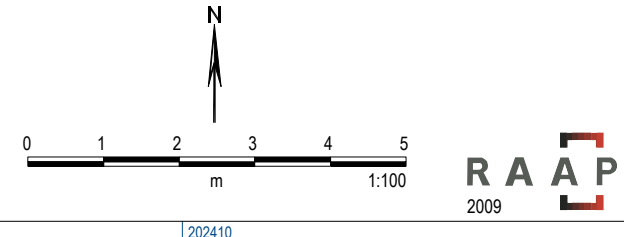
overig
 profiel
 411 profielnummer
 uitbiede

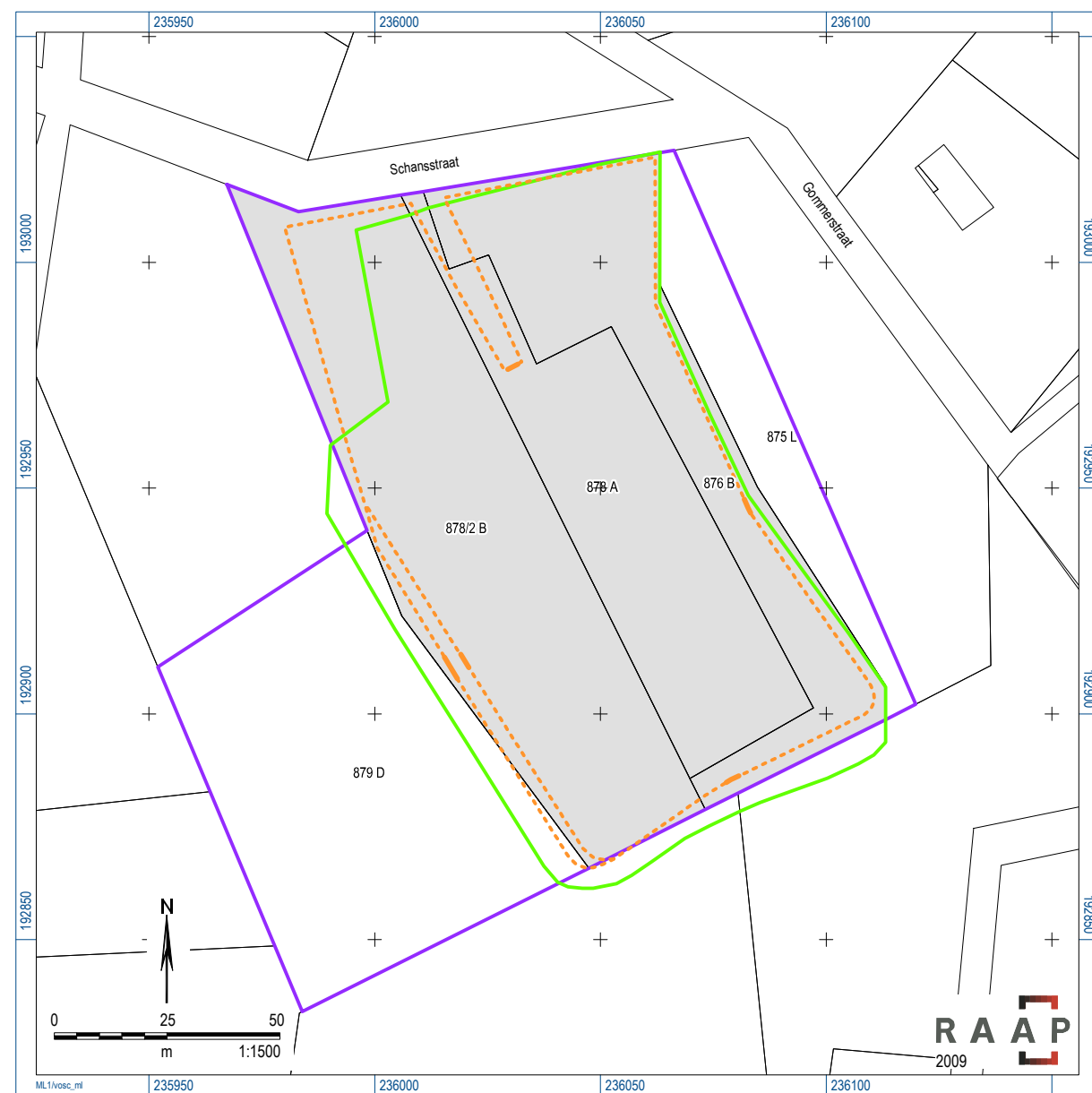
legenda
 bouwvoor
 92.1 vulling greppel C-materiaal
 92.00 huwaze ophogingslaag
 21.8 ophoging met C-materiaal
 89.8 vulling gracht Ze fase
 89.9 vulling gracht Ze fase
 89.7 vulling gracht Ze fase

89.9 vulling westgracht schans
 21.1 vulling westgracht schans
 89.8 vulling westgracht schans
 21.2 vulling westgracht schans
 21.4 vulling westgracht schans
 39.0 C-horizont
 39.1 spoor-vulling

Profiel westgracht (514) (schaal 1:50)

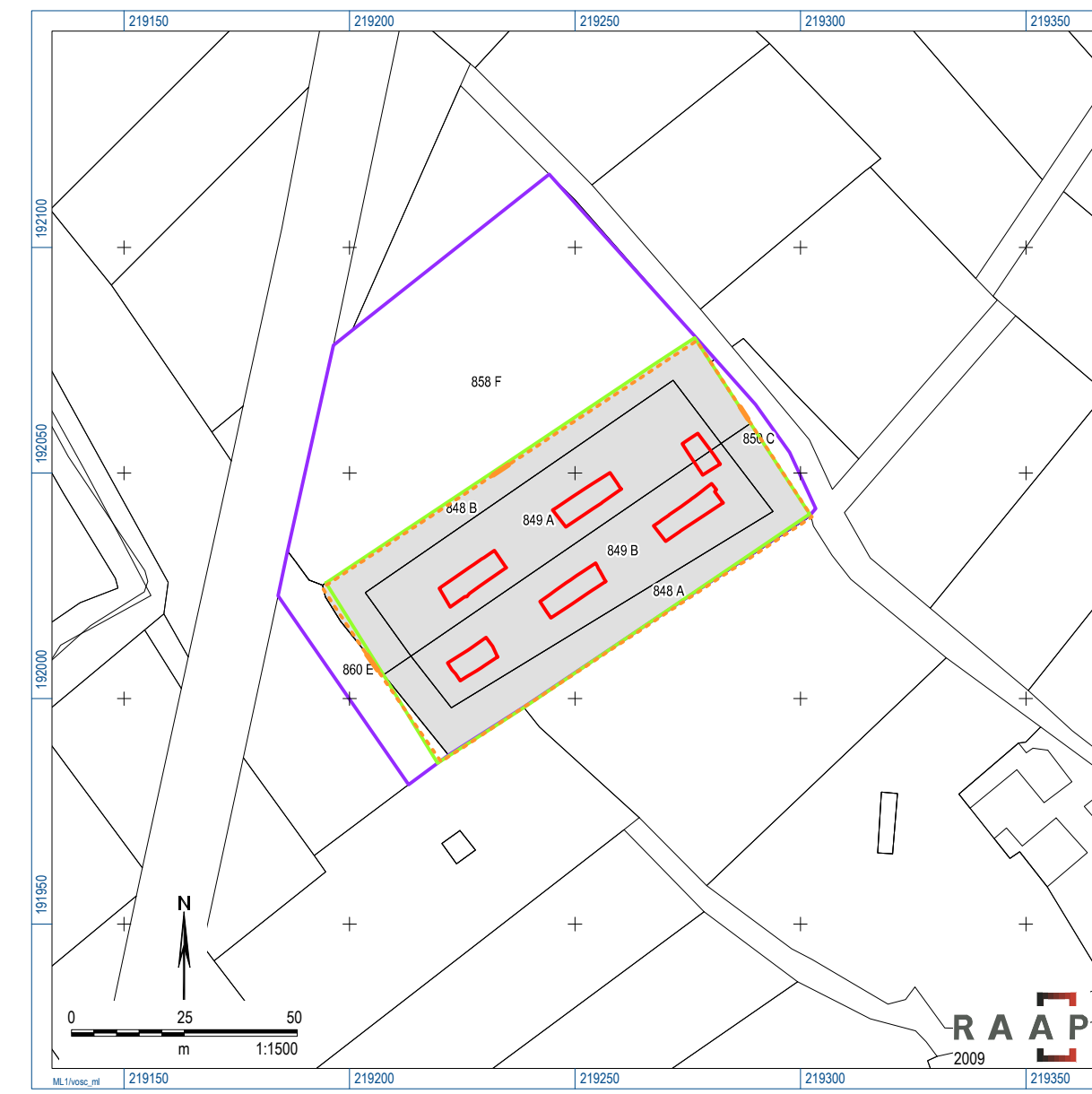
Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen Provincies Limburg en Vlaams-Brabant
 Voorstel van de te beschermen zones.
 RAAP-rapport 1977, kaartbijlage 9

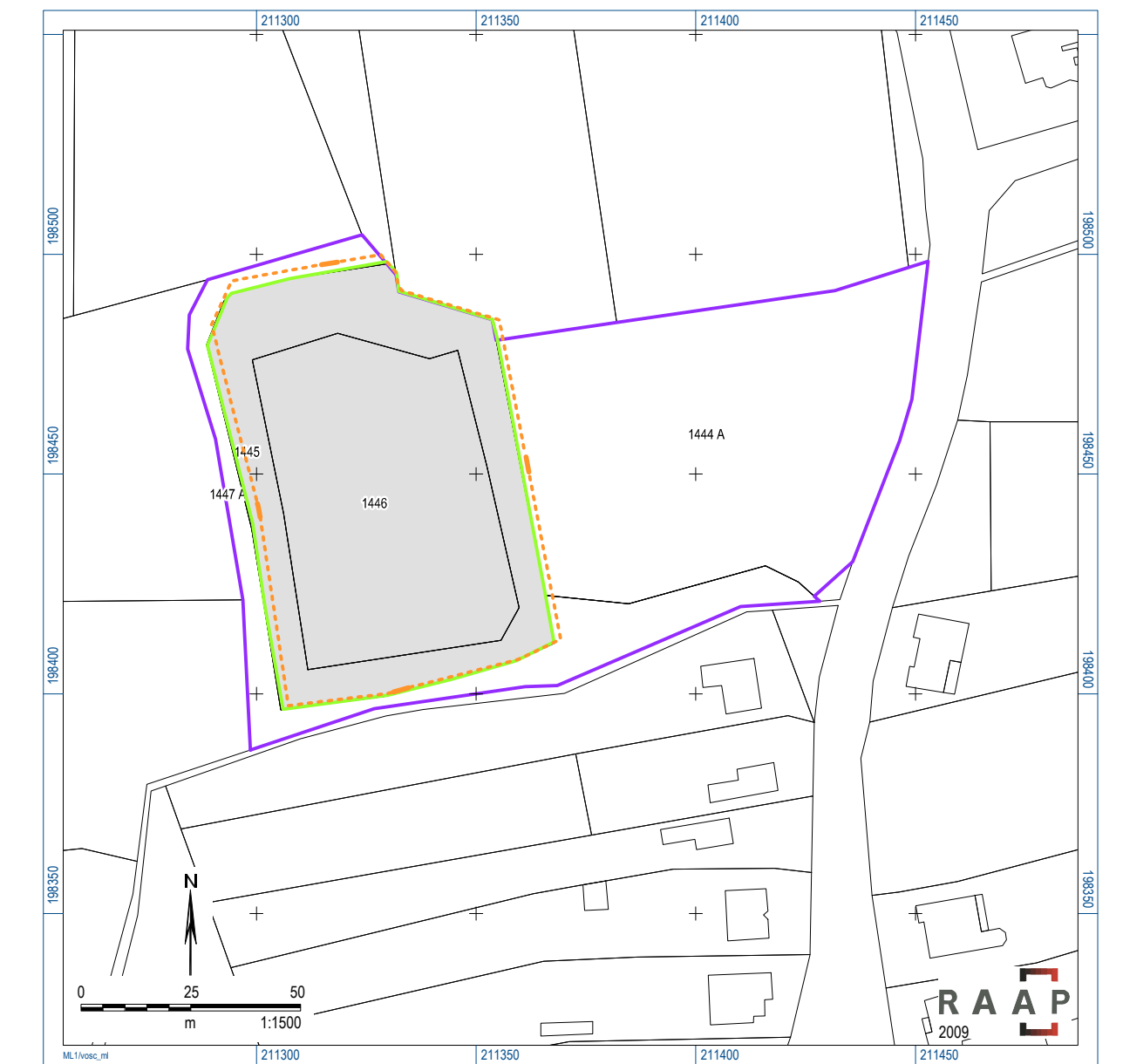
De schans van Opglabbeek (gemeente Opglabbeek).

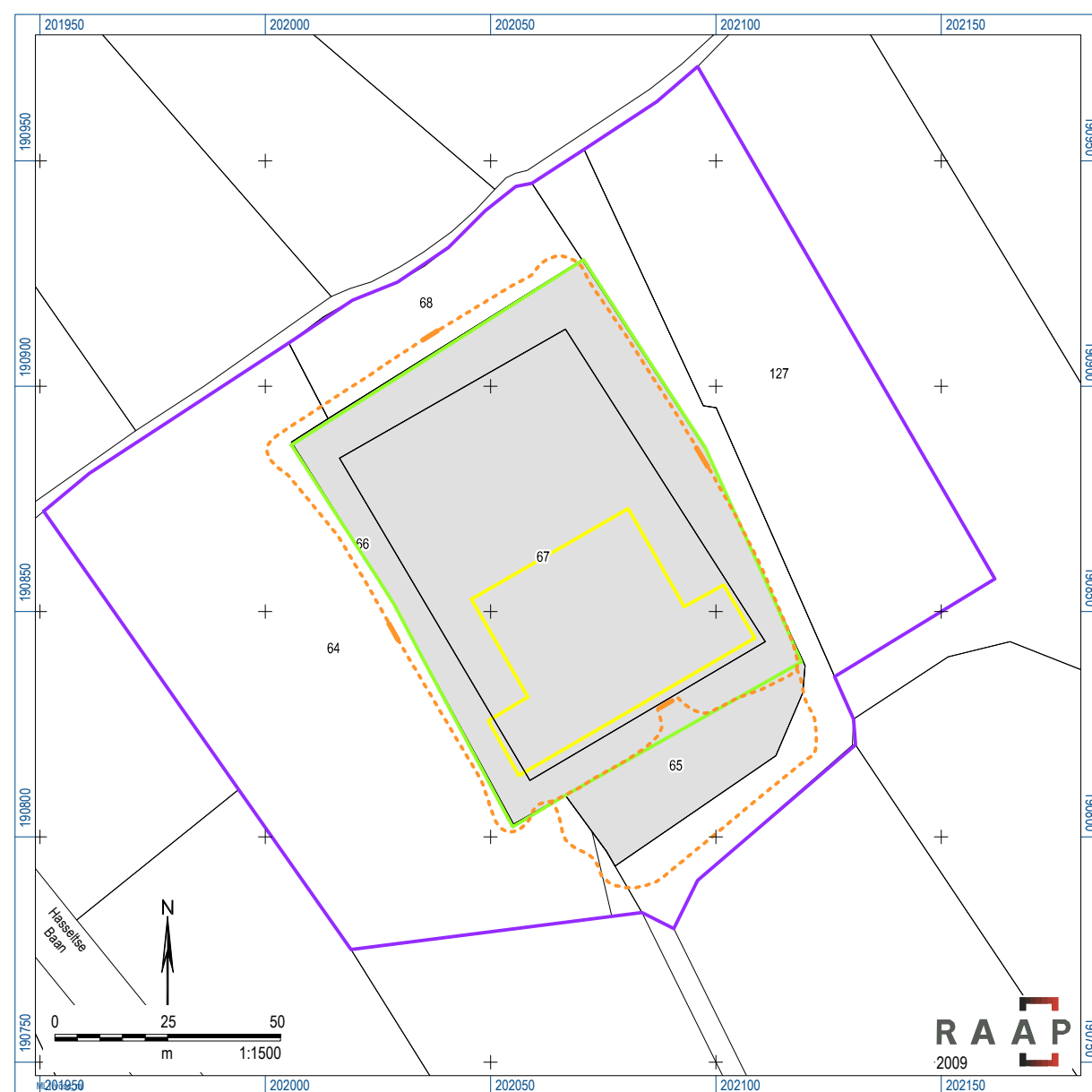
De schans van Niel (gemeente As).

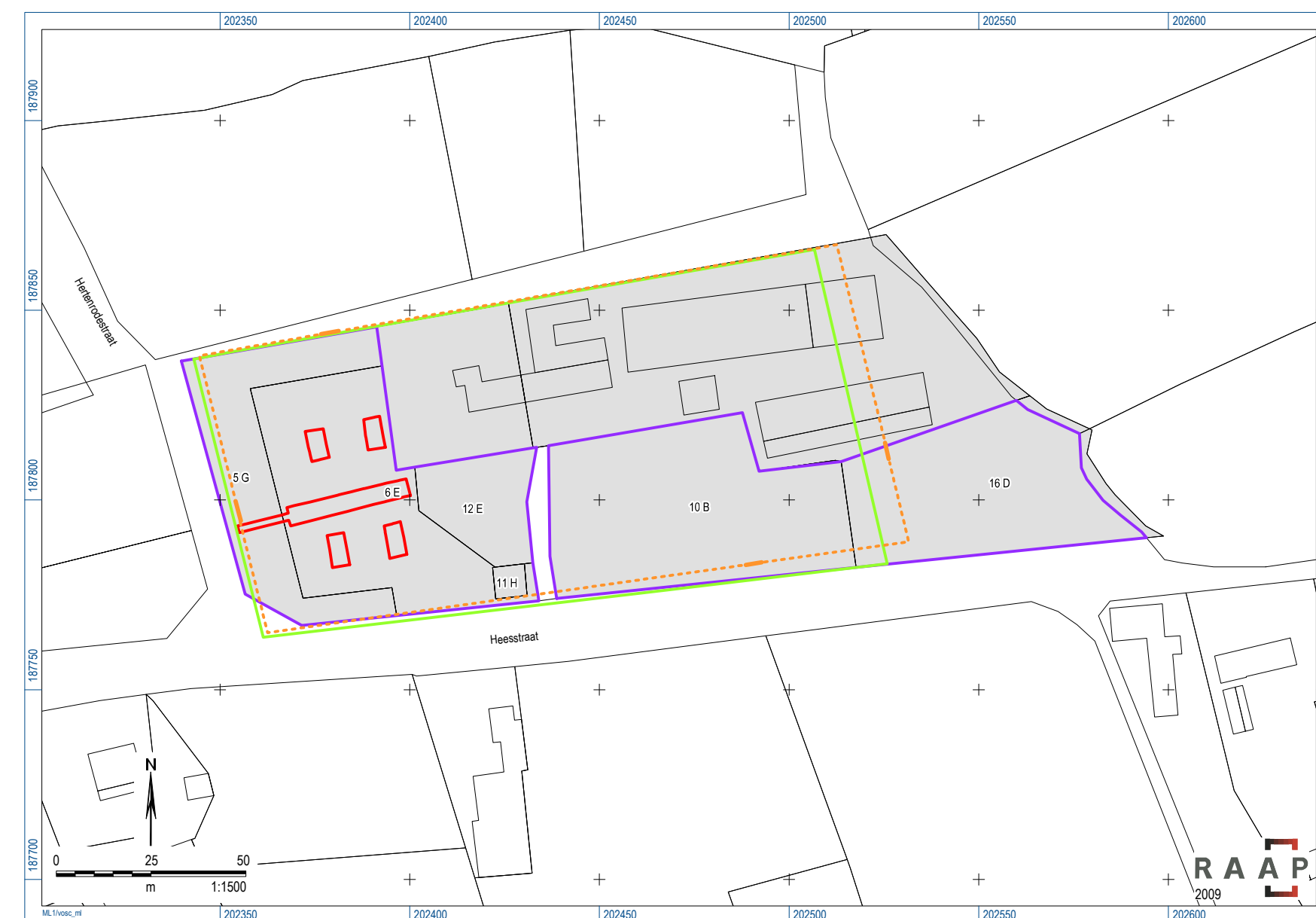
De schans van Houthalen (gemeente Houthalen-Heilicheren).

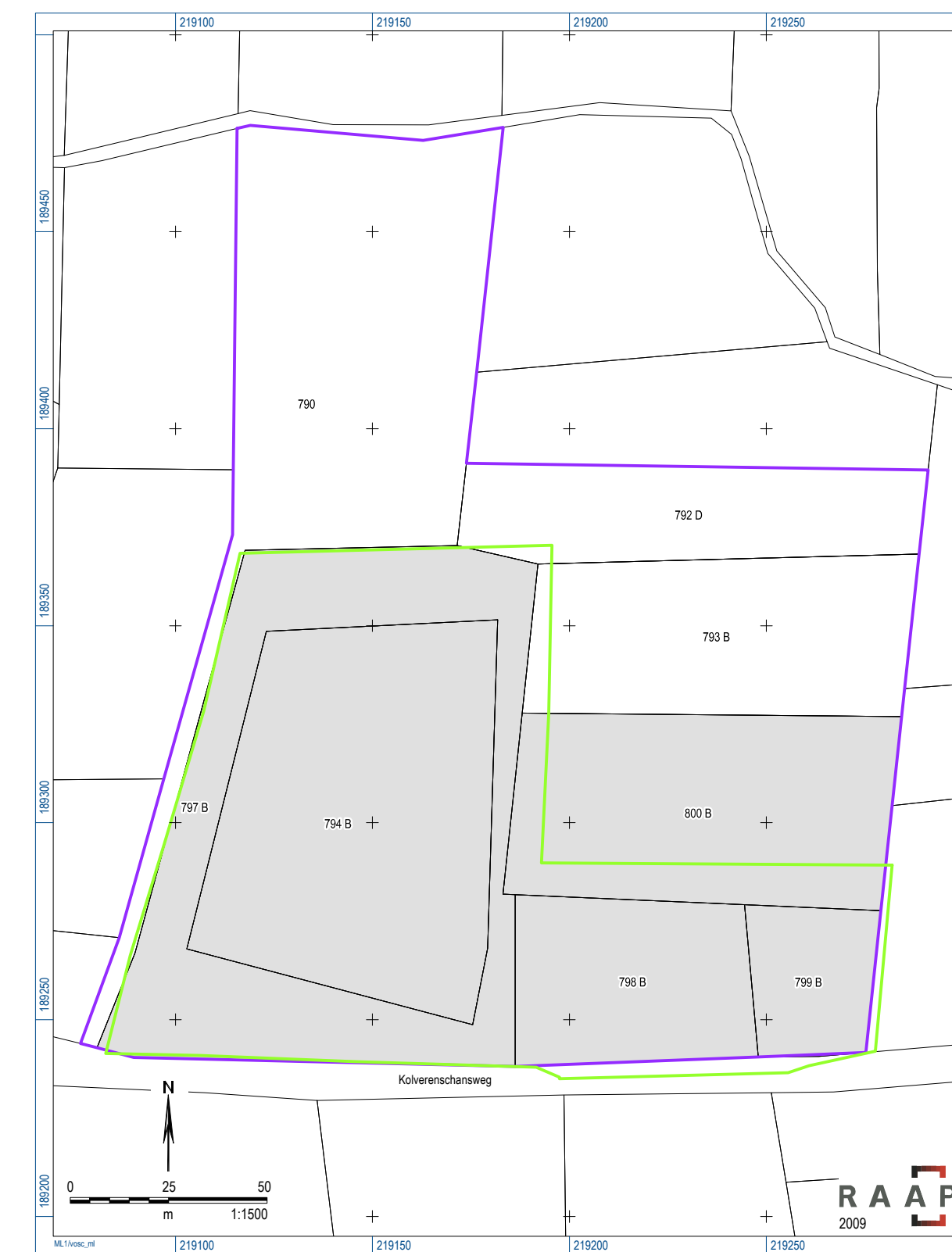
De schans van Korspel (gemeente Beringen).

De Kelbergse schans bij Vleugt (gemeente Diest).

De Hezerschans (gemeente Halen).

De Kolverenschans (gemeente Zonhoven).

- legenda**
- voorgestelde begrenzing te beschermen percelen
 - interpretatie buitengrens schansgracht op basis van het bureauonderzoek (kadastrale kaarten en/of DHM)
 - historische weg op basis van kadastrale kaarten
 - vastgestelde buitengrens schansgracht d.m.v. booronderzoek
 - interpretatie buitengrens schansgracht op basis van booronderzoek en DHM
 - begrenzing geofysisch onderzoek
 - begrenzing proefslieven
 - percelen waar binnen de schans overwegend aanwezig is
 - 157 C kadastraal nummer